

Sisällissodan jäljet

Toimittaneet Tiina Lintunen ja Anne Heimo

VÄKI VOIMAKAS NO 31

TYÖVÄEN HISTORIAN JA PERINTEEN TUTKIMUKSEN SEURA

Sisällissodan jäljet
/ Väki Voimakas 31

Sisällissodan jäljet

Toimittaneet
Tiina Lintunen ja Anne Heimo

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2018
Väki Voimakas 31

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

© Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura ja kirjoittajat.

Sarjan formaatti: Katriina Rosavaara

Taitto: Raimo Parikka

Kannen kuva:

Suomen Työväen Järjestönuorten Liiton ylläpitämän
punaorpokodin lapsi, lemmikki soittamassa torvella.

Kuva: Kansan Arkisto.

ISSN 0782-2332

ISBN:

978-952-5976-67-0 (Nid)

978-952-5976-68-7 (PDF)

Hansaprint Turenki 2018

Sisällys

<i>Anne Heimo ja Tiina Lintunen</i>	
Luotauksia sisällissodan jälkiin	...7

Selviytymisen strategiat

<i>Henrik Tala</i>	
Tervakoski, sisällissodan onnellisten laakso	...27

<i>Oona Ilmolahti</i>	
Nostalgian syleilyssä	
Luonto, piristeet ja perinteet poikkeusolojen kiinnekohtina	...57

<i>Aapo Roselius</i>	
Suomen sisällissota ja demobilisaation vaikeus	...91

Lapset ja nuoret

<i>Marianne Junila</i>	
Tampere 1918 – koulutyttöjen kahtia jaettu maailma	...113

<i>Anna Warsell</i>	
Isät kuolivat kapinassa – miten lapsista huolehdittiin	...141

<i>Ulla Aatsinki</i>	
Vallankumouksen ja sosialismin lapset	
Uuden työläissukupolven kasvattaminen Suomessa ja Tampereella 1919–1930	...181

Muistin politiikka

Petteri Systä

Sisällissodan muistamisen rajat työväenkaupungissa
Tampereen patsaskiista 1920–1923 ...215

Anna Laakkonen

Suomen sisällissodan merkitys Punaaisessa
Karjalassa 1920–1937 ...245

Olli Kleemola

Sotienvälisen ajan kuvateosten sisällissota ...265

Hannu Itkonen & Arto Nevala

Varkauden vuoden 1918 tulkinnat ja tulkitsijat ...291

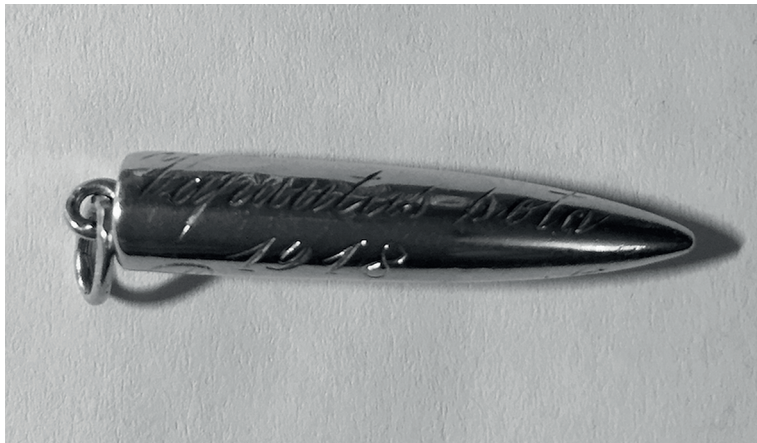
Seppo Hentilä

Vapaussota – valkoisen Suomen historiapolitiittinen
artefakti ...325

Kirjoittajat ...349

Luotauksia sisällissodan jälkiin

Sisällissodan muistamisen kulttuurille luotiin pohja hyvin nopeasti taisteluiden laannuttua. Muistaminen oli hyvin monitahoista ja -tasoista: sotaa käytiin läpi virallisilla ja yksityisillä tahoilla sekä asianosaisten ja sivustaseuraajien näkökulmista. Yhteistä kuitenkin oli, että kokijoina olivat taustasta riippumatta ihmiset; miehet, naiset ja lapset. Jokaisella oli tapahtumista oma käsityksensä, joka oli sekoitus omia kokemuksia, lehdistä luettuja kirjoituksia, huhuja, oman lähipiirin kertomia tarinoita sekä niin kutsuttua virallista totuutta, jota voittajat ryhtyivät kanonisoimaan nopeasti sodan jälkeen. Kaikki nämä monitahoiset ja keskenään ristiriitaisetkin tiedonlähteet olivat vaikuttamassa aikaisten käsityksiin siitä, mitä sisällissodan aikana tapahtui ja miksi.¹ Seuraavina vuosikymmeninä historiatulkintojen määrä jatkoi kasvuaan lukuisten aikalaiskuvausten ja sotahistoriallisten teosten muodossa.² Myös akateemiset historiantutkijat osallistuivat aktiivisesti historiatulkintojen tuottamiseen.³ Mutta kaikista voimakaimmin suomalaisten käsityksiin sisällissodan luonteesta on vaikuttanut Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -romaanitriologian toinen, vuonna 1960 ilmestynyt osa.⁴ Kirja aloitti julkisen keskustelun sisällissodan syistä ja seurauksista ja arkistoihin tulvi tuhansia sivuja aikaisten kirjoittamia muistoja kokemuksistaan. Kirjoittajilla oli valtaisa tarve tuoda julki kokemuksensa sekä vakuuttaa lukijat niiden aitoudesta, ja siksi samakaan ihminen ei kirjoittanut kokemuksistaan samoilla tavoin Työväen tai Kansan Arkistolle kuin hän kirjoitti Suomalaisen Kirjallisuuden silloisille arkistoille.⁵ Tulkintojen kirjosta ja moninaisuudesta johtuu, että samakaan ihminen ei koe, muista eikä arvota asioita samoin vuosina 1918, 1968 tai 2018.

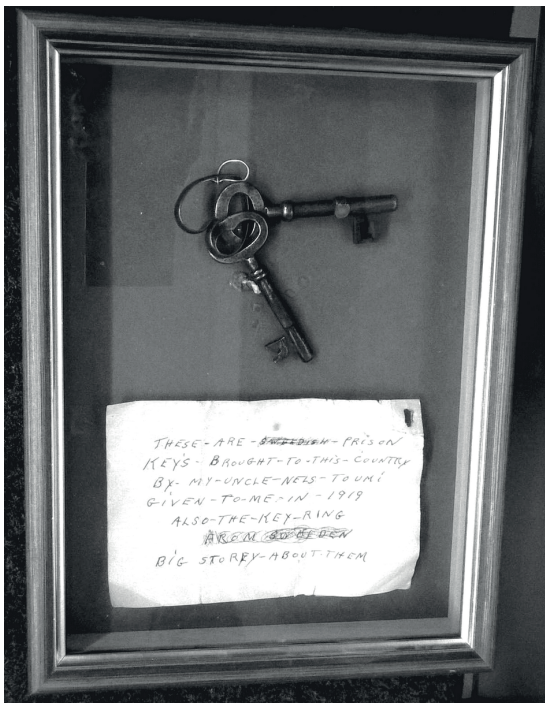

Valkoisten kiitoslahjoja ei annettu vain oman paikkakunnan miehille, vaan myös niille vieraspaikkakuntalaisille, jotka olivat olleet mukana taisteluissa vapauttaen paikkakunnan punaisten hallinnasta. Oheisessa luodissa lukee Vapautus-sota 1918 ja sen kääntöpuolelle on kaiverrettu saajan nimi sekä teksti ”Pomarkkulaisilta”. Kuva: Tiina Lintunen.

Muistamisesta haluttiin tehdä sodan jälkeen hyvin konkreettista. Voittanut valkoinen puoli juhli sankareitaan pystyttämällä muistomerkkejä ja järjestämällä näyttäviä vapaussodan muistojuhlia. Monilla paikkakunnilla ansioituneille valkoisille jaettiin lisäksi erilaisia muistolahjoja, kuten taskukelloja, sormuksia ja mitaleita. Eräs erikoisimmista lahjoista oli kultainen kaiverrettu luoti, joita luovutettiin kunnan toimesta ainakin Eurassa ja Pomarkussa. Valkoiset eivät sallineet punaisten muistavan kokeuksiaan tai vainajinaan julkisesti, mutta tämä ei estänyt punaisia muistamasta kodin piirissä, työpaikoilla ja työväen järjestöjen omissa tilaisuuksissa. Mitaleja ei sodan häviäjille jaettu. Sen sijaan moni vankileirille joutunut palasi kotiin mukanaan kuivuneen leivänmurikan palasia pienessä rasiassa, taskukellon sisään piilotettuna tai kankaanpalaan käärittynä.⁶ Leipäpalan tehtävänä oli muistuttaa vankeusajasta ja siellä tarjotun ruuan laadusta.

Sisällissodan moninaiset representaatiot

Sisällissotatutkimusta on julkaistu viimeisen kahden vuoden aikana enemmän kuin koskaan ennen.⁷ Uudet tutkimukset ovat syventäneet tietouttamme sisällissodasta entisestään. On ollut myös lohdullista havaita, että sodan tunnetusta raakuudesta huolimatta, kaikki asiat eivät ole olleetkaan aivan niin synkeitä kuin ollaan oletettu. Esimerkiksi Tuomas Hopun tutkimus *Sisällissodan naiskaartit* (2017) paljastaa, että kaikki naisasekaartilaiset eivät suinkaan joutuneet teloituskomppanian eteen, vaan ainoastaan noin joka kymmenes heistä.⁸ Tammisaaren, Lahden Hennan ja Suomenlinnan vankileirit tunnetaan yhä pahamaineisuudesta, mutta tosiasiaa Tammisaaren jälkeen vankimäärään suhteutettuna eniten vankeja kuoli Hämeenlinnan ja Tampereen vankileireillä. Mielivaltaisten teloitusten ja nälän sijaan vangit kuolivat useimmiten sairauksiin ja tauteihin. Aliravitseminen ja vankileireillä vallitsevat heikot olosuhteet johtivat monen vangin ennenaikaiseen kuolemaan.⁹ Uudet tutkimukset vahvistavat jo Jaakko Paavolaisen esiin tuoman seikan vankileirien keskinäisistä eroista. Santahaminan vankileirillä naisvankien vähäisiin kuolemiin vaikuttivat naisten keskinäiset verkostot, jotka mahdollistivat riittävän ravinnon saannin. Naisten selviytymistä edesauttoi lisäksi vankileirin henkilökunnan osoittama myötätunto vankeja kohtaan, kuten karjakon antama lypsylupa ja vartijoiden tapa sallia naisten poistuminen kasarmialueelta.¹⁰ Henkilökunnan osoittama myötätunto auttoi myös Turun sotavankileirin vankeja selviytymisessä. Turun sotavankileirin johtaja A. Arrhenius kutsui heinäkuussa turkulaisia toimittajia tutustumaan johtamaansa vankileiriin, missä pyrittiin toimimaan mahdollisimman mallikkaasti. Paikalla ollut toimittaja päivitteli 6.7.1918 *Turun Sanomissa* julkaistussa jutussaan vankileirin varsin kohtuullisia olosuhteita. Vampulalainen Aatto Haapanen siirrettiin elokuussa 1918 Hämeenlinnan vankileiriltä Turkuun. Omaelämäkerrallisessa romaanissaan *Elämän ristiaallokoissa* (1974) Haapanen vertaa olosuhteita vankileireillä ja toteaa Turussa monen asian olleen paremmin. Erityisesti hän muistelee vankeja inhimillisesti koh-

Näiden avainten avulla turkulainen Niilo Tuomi pääsi pakenemaan Turun sotavankileiriltä peräti Yhdysvaltoihin asti. Sukulainen palautti avaimet tyttärelle tämän isän kuoltua. (Sirkkala 1918–2018 -kokoelmat.) Kuva: Anne Heimo.

delleita vartijoita, sillä Turussa vankeja vahtivat ammattivartijat, eivät suojeluskuntalaiset. Vartijat katsoivat sormien läpi vankien pikkurikkeitä, lauloivat yhdessä työväenlauluja sekä auttoivat vankeja jopa pakenemaan.¹¹

Tämänkin kirjan paikallistason tapahtumia ja toimia tarkastelevat artikkelit tuovat esiin, miten sisällissota ja sen seuraukset vaihtelivat paikkakunnalta toiselle. Henrik Tala esittelee Tervakosken tehdasyhteisön eräänlaisena ”onnellisten laaksona”, joka jättäytyi pois sodasta. Tervakosken tapaisia paikkakuntia oli muitakin, kuten Verla ja Parainen. Myös Jyväskylän maalaiskunnassa

sijainnut Tikkakosken asetehtaan väki jättäytyi pois sotatoimista, mutta tehdasyhteisön jäsenille sota-ajan muistelemineen on ollut vaikeaa. Hallitsevan tulkinnan mukaan sota-aika ei aiheuttanut minkäänlaisia ongelmia, ei väkivallantekoja eikä vangitsemisia, mutta Työväen Arkistosta löytynyt yksittäinen haastattelu antaa ymmärtää toisin. Ehkä vaikenemisen syyn taustalla olikin se, kuten Tikkakosken tehdasyhteisön muistitietoa tutkinut Niina Naarminen esittää, että sisällissodan aikana Tikkakosken tehtaalla valmistettiin aseita hallituksen joukoille.¹² Myöskään puna-orpoja ei kohdeltu kaikkialla samalla tavalla. Anna Warsellin artikkelista käy hyvin ilmi, miten esimerkiksi Ruovedellä puna-orpoja yritettiin todella auttaa.

Edellä mainitun kaltaiset tutkimustulokset eivät välttämättä läpäise median uutiskynnystä samoin kuin shokeeraavat väitteet irtileikatuista päistä, sadistisista vartijoista tai silmäkuopista pulpahtelevista silmistä.¹³ Sama pätee muistitietoon, johon ei pidä suhtautua objektiivisena kuvauksena koetusta tai tapahtuneesta, vaan subjektiivisena tulkintana. Tavanomaisista ja toistuvista tapahtumista ei synny samanlaisia muistoja kerrottavaksi kuin poikkeuksellisista. Tämän vuoksi muistitietoa käytettäessä on aina huomioitava kuka kertoo ja mitä tarkoitusta varten hän kertoo. Omakohtaisesti koettuun liittyy vahva käsitys totuudenmukaisuudesta, mutta uskottavan kertomuksen rakentaminen vaatii aina erilaisia kerronnallisia ratkaisuja. Joitain piirteitä on häivyttävä ja toisia korostettava, jotta kertomus täyttää tilannekohtaisen funktionsa. Muistamisen luonteeseen kuuluu myös omien ja muualta peräisin olevien tietojen sekoittuminen toisiinsa.¹⁴

Tieteen lisäksi myös taide on käsitellyt sisällissotaa hyvin monimuotoisesti. Kirjallisuudessa vuosi 1918 on ollut kestoaihe jo vuosikymmenten ajan. Jo kymmenen vuotta sitten sisällissotaa käsitteleviä kaunokirjallisia teoksia oli Yrjö Varpion mukaan yli 200 ja tahti ei ole sen jälkeen ainakaan laantunut.¹⁵ Kukku Melkas ja Olli Löytty toteavat kokoomateoksensa *Toistemme viholliset? Kirjallisuus kohtaa sisällissodan* (2018) johdannossa, että kaunokirjallisuudella on ollut erityinen sija ja kyky käsitellä sisällissotaa

Sisaret 1918 -sarjakuva-albumi kertoo kymmenen naisen kokemuksista sisällissodan keskellä. Sarjakuvat perustuvat punaisten ja valkoisten naisten omakohtaisiin kertomuksiin, jotka on talletettu Kansan Arkiston ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon. Kuvassa Tiitu Takalon piirros tamperelaisen Idan kuulustelusta. Kuva: *Sisaret 1918*.

ja sen seurauksia.¹⁶ Samalla kaunokirjallisuus on vahvasti muokannut käsityksiämme sisällissodasta.¹⁷ Nykyään sarjakuvasta on tullut suosittu kirjallisuuden laji käsitellä vakavia aiheita, kuten sisällissotaa. Reetta Laitisen toimittama *Sisaret 1918* -sarjakuva-albumi sisältää kymmenen naisen tarinan sisällissodan ajalta. Aiheet naisten tarinoihin ovat peräisin Kansan Arkiston ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran muistitietokokoelmista. Sarjakuvan keinoin tekijät herättävät henkiin helposti lähestyttävällä tavalla nuorten naisten tarinat ja osoittavat heidän olleen oman elämänsä aktiivisia toimijoita.¹⁸ Tietävästi ensimmäinen sisällissota-aiheinen sarjakuva *Punikkityttö ja jääkäriupseeri* syntyi kuitenkin jo 1920, kun viipurilainen ”aatelisneiti” Ellinor Mend puki sisällissodan aikaiset kokemuksensa sarjakuvaksi.¹⁹

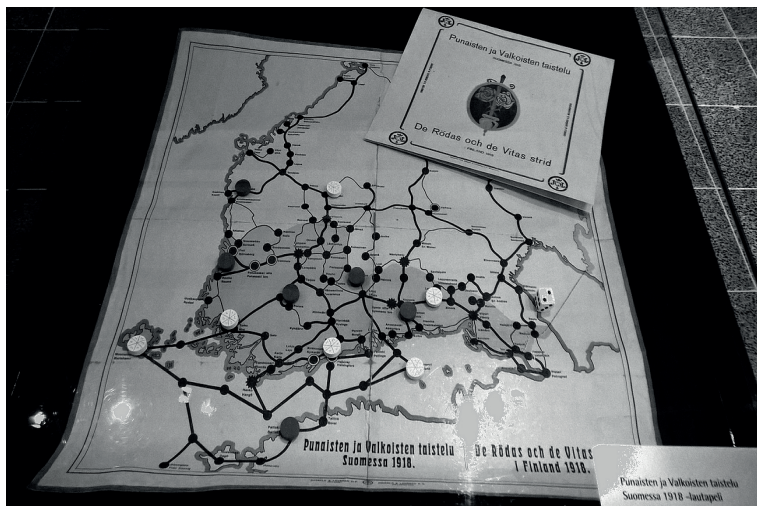
Kaunokirjallisuuden ohella sisällissotaa on käsitelty eri taiteen saroilla.²⁰ Teatterilavoilla on nähty tänä vuonna lukuisia versioita vuosien 1917–1918 tapahtumista. Myös musiikkialan ammat-

tilaiset ovat tarttuneet aiheeseen hyvin laajasti aina oopperasta rap-musiikkiin. Yksi paljon huomiota saanut kappale on rap-artisti Karri Miettisen alias Palefacen tilaustyö *Laulu sisällissodasta*, johon hän pyrki eri ihmisiä haastatteleamalla kokoamaan ne asiat, jotka sisällissodasta olisi syytä muistaa. Kun Palefacea pyydettiin mukaan tekemään laulun tekoprosessia seuraavaa dokumenttisarjaa Ylelle, hän kertoo haastattelussaan yllättyneensä ensinnäkin siitä, miten vähän hän itse asiassa tiesi sisällissodasta ja toiseksi, miten syvästi sota edelleen koskettaa joitakin ihmisiä. Huhtikuun lopulla (27.4.2018) YouTubessa julkaistua *Laulu sisällissodasta* -musiikkivideota on käyty katsomassa lähes 63 000 kertaa. Musiikkivideota koskevissa yli 300 kommentista käy hyvin ilmi, että läheskään kaikki eivät ole samaa mieltä kappaleeseen valituista muistamisen kohteista tai edes muistamisen tarpeellisuudesta.²¹

Sisällissodan historiakulttuurin piiriin kuuluu monenlaisia tuotteita. Monelle voi olla yllätys, että sisällissodasta tehtiin kaksi lautapeliä jo pian sisällissodan jälkeen: *Punaisten ja valkoisten taistelu Suomessa 1918* ja *Suomen vapaussota*. Julkaisuajankohdan huomioiden on yllättävää, että kummankaan pelin ohjeissa punaisia ei kuvata epäinhimillisesti, vaan puhutaan esimerkiksi ”harhaanjohdetuista kapinallisista”.²² Mutta toki voittajien asenne on nähtävissä:

Molemmilla puolilla on yhtä suuret voitonmahdollisuudet. Mutta hallituksen joukkojen johtajaa innostakoon tieto, että hän taistelee Suomen nuoren vapauden puolesta. Hänestä riippuu, onko Suomi säilyttävä vapautensa, vai joutuva entistä suurempaan sortoon.²³

Muistovuoden kunniaksi on julkaistu lisää sisällissota-aiheisia pelejä.²⁴ 1918-lautapeliä on mainostettu sosiaalisessa mediassa ja kommenteista näkyy, miten joillekin sisällissota-aiheinen peli on vain yksi peli muiden sota-aiheisten tai ylipäättään lautapealien joukossa. Jotkut taas näkevät niissä mahdollisuuden opettaa sisällissodan tapahtumia pelillistämisen nimissä, kun taas toiset toivovat lisäävänsä niiden välityksellä ymmärrystä sodan eri osa-

Punaisten ja valkoisten taistelu Suomessa 1918 -peli on esillä Museokeskus Vapriikin Tampere 1918 -näyttelyssä.

puolten tavoitteista ja tällä tavoin vaikuttavansa sodan aiheuttamien haavojen parantumiseen.²⁵ Kaikki eivät pelien tai muiden viihde- ja kulttuurituotteiden parantavaan vaikutukseen usko.²⁶ Joidenkin mielestä menneisyyden kipeisiin ja traumaattisiin tapahtumiin perustuvat pelit ovat yksinkertaisesti mauttomia.²⁷

Sisällissodan yhteinen vai jaettu perintö?

Kirjassaan *Pitkät varjot: Muistamisen historia ja politiikka* Seppo Hentilä (2017) muistuttaa, että sisällissota ei jättänyt jälkeä vain ihmisten muistiin, vaan voittajien luoma valkoinen Suomi vaikutti kaikkialla yhteiskunnassa syventäen vanhoja ja synnyttäen uusia juopia sodan eri osapuolten välillä. Kuitenkin samaan aikaan sisällissodan jälkeen toteutetut merkittävät uudistukset, kuten kunnallinen äänioikeus, oppivelvollisuus ja torpparivapautus, vaikuttivat eheyttävästi ja auttoivat juopien kuromisessa.²⁸

Sisällissodan muistovuonna 2018 sotaa ja sen seurauksia on muisteltu hyvin monin tavoin. Eri puolilla maata on järjestetty yhteensä satoja seminaareja ja keskustelutilaisuuksia, joissa tutkijat ja historiasta kiinnostuneet kansalaiset ovat päässeet vaihtamaan ajatuksia vuoden 1918 tapahtumista ja niiden merkityksestä. Yllättävää on ollut, miten vahvoja tunteita sadan vuoden takaiset tapahtumat yhä herättävät. Monet, varsinkin keski-ikäni ylittäneet henkilöt kantavat mukanaan vielä sukunsa kokemuksia ja tunnustautuvat joko punaisen tai valkoisen puolen perillisiksi.

Ulla-Maija Peltosen 2000-luvun alussa teettämän selvityksen mukaan punaisten ja valkoisten hautapaikkoja ja muistomerkkejä löytyy yli 400 (425) paikkakunnalta. Näistä sodan voittajille pystytettyjä on 327 paikkakunnalla. Yhteisiä punaisille ja valkoisille pystytettyjä muistomerkkejä oli selvityksen tekohetkellä kolme, Hauholla, Laviassa ja Jämsässä.²⁹ Muistomerkkien pystyttäminen ei aikanaan ollut ongelmatonta myöskään valkoisella puolella, kuten Petteri Systä osoittaa tässä kirjassa pureutuessaan Tampereen patsaskiistaan. Yhä edelleen muistomerkkien pystytys herättää intohimoja. Viime vuonna Forssan kaupunginhallitus päätti äänestyksen jälkeen, että Lotta Svärd -patsas ei sovi kaupungin imagoon.³⁰ Lahdessa puolestaan kiistellään pitäisikö Mannerheimin ratsastajapatsas siirtää nykyiseltä varsin keskeiseltä paikaltaan jonnekin sivummalle.³¹

Vuonna 1998 pääministerin kanslia käynnisti mittavan Sotasurmat 1914–1922 -projektin, jonka tutkimustulokset julkaistiin 2004.³² Tutkimustulosten pohjalta rakennettiin Vuosina 1914–22 sotaoloissa surmansa saaneiden nimitiedosto. Vuoden 2004 jälkeen on ilmestynyt monia tutkimuksia, jotka ovat tärkeitä rekisterissä ilmoitettuja tietoja ja lukuja. Näitä tutkimuksia löytyy myös tämänkin kirjan artikkelien joukosta. Nyt käynnissä olevaan muistovuoteen Valtioneuvoston kanslia on ottanut osaa perustamalla Muistovuosi 1918 -sivuston ja tukemalla taloudellisesti joitakin muistovuoden tapahtumia. Monelle pelkän aikajanan ja tapahtumakalenterin sisältävä sivusto ei ole kuitenkaan riittävä tapa muistaa sotaa. Tästä syystä 14 kansanedustajaa Aino-Kaisa Pekosen johdolla esitti 8.6.2018 eduskunnan puhemiehelle

kirjallisen kysymyksen Sotasurmat-tietokannan päivittämiseksi sodan muistovuoden kunniaksi. Tämä esitys oli monen tutkijan – mukaan lukien tämän kirjan toimittajien – ja sisällissodassa sukulaisensa menettäneen toiveen mukainen.³³

Kirjan rakenne

Viime ja tänä vuonna on ilmestynyt useita merkittäviä sisällissodan muistamista, tulkintoja ja sodan perintöä käsitteleviä julkaisuja, kuten Seppo Hentilän *Pitkät varjot: Muistamisen historia ja politiikka* (2017), Tuomas Teporan ja Aapo Roseliuksen toimittama kokoomateos *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö* (2018) ja *Historiallisen Aikakauskirjan* 2/2018 teemanumero Vuoden 1918 muistot ja vaikutushistoria. Ne osoittavat, että kaikesta jo tehdystä tutkimuksesta huolimatta, sisällissodassa riittää jatkossakin tutkimista. Tämä kirja jatkaa samoilla linjoilla ja tarkastelee sadan vuoden takaista sisällissotaa läheltä ja kaukaa, mikro- ja makrotasolta sekä aikalaisten että jälkipolvien näkökulmasta.

Kirjan artikkelit on jaoteltu temaattisesti kolmen otsikon alle: Selviytymisen strategiat, Lapset ja nuoret sekä Muistin politiikka. Artikkelit noudattavat kronologista järjestystä alkaen sisällissodan ajasta seuraaville vuosikymmenille ja nykypäivään asti. Ensimmäisessä osassa käsitellään niitä erilaisia keinoja, joilla sisällissodasta selviydyttiin yksilön, yhteisön ja valtakunnan tasolla. Tervakosken paperitehtaan sijainti selittää vain osittain, miksi tehdasyhteisössä välttyttiin sotatoimilta ja väkivallanteoilta vuonna 1918. Artikkelissaan Henrik Tala esittelee tilanteeseen vaikuttaneita tekijöitä. Oona Ilmolahden sisällissodan aikana vangitun valkoisen ja sodan jälkeen vangittujen punaisten päiväkirjoihin ja kirjeisiin perustuva artikkeli tarjoaa tuoreen näkökulman vankien arkeen. Kirjeissään ja päiväkirjamerkinnöissään he tuovat esiin, miten suuri merkitys vankeudessa oli normaaliin arkeen kuuluvilla asioilla, kuten peseytymisellä, ulkoilulla tai kupillisella teetä. Aapo Roselius puolestaan pohtii demobilisaa-

tion vaikeutta. Hän tuo artikkelissaan esille, miten sodasta pyrittiin siirtymään rauhaan ja mitkä tekijät vaikeuttivat tätä prosessia.

Toisessa osassa keskitytään lasten ja nuorten kokemuksiin ja kasvatukseen sisällissodan aikana ja sen jälkeen. Marianne Junila tuo esille sodan raadollisuuden lapsen näkökulmasta. Hän käsittelee artikkelissaan sitä, miten nuoret koulutyöt kuvaavat syksyllä 1918 kouluaineissaan sisällissodan tapahtumia. Tutkimuksessa tarkastellaan sitä, miten tytöt jälkikäteen määrittelevät sodan osapuolia ja miten he arvottavat näkemäänsä ja kokemaansa. Anna Warsell keskittyy omassa artikkelissaan siihen, miten punaorpo-huoltoa koskevia valtakunnallisia toimintamalleja toteutettiin paikallistasolla. Hän tuo esille, millainen myönteinen vaikutus sosiaalishallituksen valvonnalla ja työläisvaltaisella paikallishallinnolla oli hävinneen puolen orpojen hoidon organisoinnissa. Ulla Aatsinki tutkii artikkelissaan, miten työväenliike ryhtyi kasvattamaan sisällissodan jälkeen uutta työläissukupolvea. Sosialistisen maailmankatsomuksen rakentamisessa ja työväenliikkeen jatkumisen turvaamisessa varhaisnuorisoon suuntautuva kasvatustyö nähtiin ensiarvoisen tärkeänä.

Kolmannessa osassa tarkastelukulma on sisällissodan jälkeisessä ajassa ja siinä, millä eri tavoin sodan muistoja ja perintöä pyrittiin hallitsemaan. Välittömästi sisällissodan jälkeen voittajilla oli kiire rakentaa itselleen mieleinen valkoinen Suomi, kuten Seppo Hentilä tuo esiin artikkelissaan. Valkoisen Suomen kuvaa pönkitettiin tulevana vuosikymmeninä muistomerkeillä ja muistojulkaisuilla. Vuoteen 1929 mennessä sodan voittajat olivat pystyttäneet 333 muistomerkkiä 314 paikkakunnalle. Samaan aikaan sodan hävinnyt osapuoli oli pystyttänyt 11 hautamuistomerkkiä kymmenien epävirallisten muistomerkkien lisäksi.³⁴ Muistomerkit aiheuttivat usein riitoja, kuten Tampereella, missä 1920-luvun alussa Tampereen Hämeenpuistoon suunniteltu patsas aiheutti useita vuosia kestäneen kiistan. Artikkelissaan Petteri Systä paneutuu tähän riitaan ja selvittää, miksi vapaussodan tulkinta hallitsi työläiskaupungiksi identifioituvaa Tamperetta. Valkoisen puolen merkittävimpiä teoksia olivat kuvateokset *Suomen vapaussota kuvissa* (Otava 1934) ja *Vapaussodan kuvahistoria* (Otava

1938). Analyysissään Olli Kleemola osoittaa, miten jo muutamassa vuodessa kirjojen esittämässä vapaussotatulkinnessa näkyy eroja. Kun ensimmäisessä rakennetaan kuvaa vihollisesta perinteisin sotapropagandistin keinoin, niin toisessa ote on jo maltillisempi ja punaiset kuvataan pikemmin uhreina kuin vihollisina.

Anna Laakkonen siirtää katseemme itärajan taakse. Hän tutkii artikkelissaan sitä, miten Neuvosto-Venäjälle lähteneet suomalaiset käsittelivät Suomen kevään 1918 tapahtumia, ja miten he kirjoittivat niistä. Lähteenä hän käyttää Neuvosto-Karjalassa julkaistua suomenkielistä *Punainen Karjala* -lehteä vuosilta 1920–1937. Sisällissota kosketi Varkautta ankarasti ja teloitettujen punaisten määrä oli teollisuuskeskuksessa Suomen korkeimpia. Artikkelissaan Hannu Itkonen ja Arto Nevala tarkastelevat paikallisia tulkintoja siitä, mitä paikkakunnalla tapahtui keuhällä 1918 ja analysoivat, miten tulkinnat ovat ajan kuluessa muuttuneet.

Tätä kirjoittaessamme sisällissodan muistovuosi on vasta puolivälissä, mutta jo nyt vuosi on tuottanut hengästyttävän määrän sadan vuoden takaisia tapahtumia koskevaa tutkimusta, taidetta ja erilaisia tilaisuuksia. Muistovuosi on herättänyt paljon keskustelua muistamisen tarpeellisuudesta. Joidenkin mielestä tapahtumien käsittelylle ei ole yksinkertaisesti enää tarvetta. Mutta vähintään yhtä moni on vaatinut lisää tutkimusta sekä luotettavaa tietoa tapahtumista ja puolustanut muistamisen tarpeellisuutta. Selvää on myös se, että joistakin sovinnoneleistä huolimatta, sisällissodasta ja sen syistä ja seurauksista ollaan edelleen eri mieltä. Mutta ehkä asia on niin kuin historianantutkija Marko Tikka totesi 16.5.2018 Sodasta sovintoon -keskustelutilaisuudessa: yksimielisyyttä sisällissodasta tuskin saavutetaan ja siihen ei ole tarvettakaan.³⁵ Tärkeää on, että asioista keskustellaan ja uusien lähteiden myötä luodaan uusia tulkintoja. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran vuosikirja 2018 *Sisällissodan jäljet* (Väki Voimakas 31) haluaa osaltaan jatkaa tätä keskustelua.

Viitteet

- 1 Heimo 2010, 17–19, 247–251, passim.
- 2 Ks. esim. Hentilä 2017, 67–73; Tepora 2018; Tikka 2004, 38–43; Tikka 2018.
- 3 Ks. esim. Hentilä 2017, 257–263; Tikka 2004, 43–48.
- 4 Ks. esim. Hentilä 2017, 244–252, 258; Ojajärvi 2018.
- 5 Peltonen 1996, 62, 132–133, 281–282.
- 6 Vankileireiltä tuotuja kuivuneita leivänpaloja on päätynyt museoiden kokoelmiin. Esimerkiksi Työväenmuseo Werstaan esinekeräyksestä löytyy 10 muistoksi tuotua leipäpalaa.
- 7 Ks. esim. Hentilä 2017, 13.
- 8 Hoppu 2017.
- 9 Paavolainen 1971, 234–269; Mäkelä, Saukkonen & Westerlund 2004; Lindholm 2017, 215–224.
- 10 Liski 2018.
- 11 13.5.1918. Ea1 Johtajalle saapuneet kirjeet 1918, Pakkotyölaitos, Turun sotavankileiri, KA; Sirkkala 1918–2018 -hankkeen kokoelmat, Turun yliopisto. Ks. myös Heimo, Kauhanen, Pakkanen, Patjas & Pihlman (tulossa); Pakkanen 2017, 40–41.
- 12 Naarminen 2018, 14, 249–258.
- 13 Ks. esim. *Iltalehden* 8.5.2018 Vankileiri-teemanumero 2018.
- 14 Peltonen 1996, 50–54, 132–133, passim; Heimo 2010, 55–67, passim.
- 15 Varpio 2008, 461–462.
- 16 Melkas & Löytty 2018a, 11–12.
- 17 Ks. esim. Heimo 2010, 126–133.
- 18 Laitinen 2018; Ks. myös Leppälä 2018.
- 19 Ellinor Mendin sarjakuva julkaistiin vasta 1982. Ks. myös Kauranen & Melkas 2018.
- 20 Melkas & Löytty 2018b.
- 21 Laulu sisällissodasta.
- 22 Molemmat pelit ohjeineen ovat löydettävissä Doriasta: <http://www.doria.fi/handle/10024/123564> ja <http://www.doria.fi/handle/10024/133927>.
- 23 *Suomen vapaussota* -pelin ohjeet.
- 24 Saarto 15.2.2018.
- 25 Ks. Mähkä 2018, 189.
- 26 Hentilä 2017, 12.
- 27 Ks. esim. kommentit *1918-pelin* Facebook-sivulla.

- 28 Hentilä 2017, 11.
- 29 Peltonen 2003, 236.
- 30 Forssa kielsi patsaan pystyttämisen kaupunkiin – ”En ymmärrä, miksi vuonna 2018 tänne pitäisi Lotta Svärd -patsas pystyttää”, Yle uutiset, 19.12.2017.
- 31 Ripatti 2018.
- 32 Westerlund 2004.
- 33 Pekonen et al. 8.6.2018, KK 250 2018.
- 34 Peltonen 2003, 222–223.
- 35 Juonala 16.5.2018.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Turun sotavankileiri

Pakkotyölaitos, Ea1 Johtajalle saapuneet kirjeet 1918

Turun yliopisto, Turku

Sirkkala 1918–2018: Vankileiristä muistin paikaksi ja kulttuuriperintökoh-
teeksi -hankkeen kokoelmat

Työväenmuseo Werstas, Tampere

Esinekokoelmat

Digitaaliset lähteet

1918-peli, Facebook, <https://www.facebook.com/pg/1918game/reviews/> 28.6.
2018.

Forssa kielsi patsaan pystyttämisen kaupunkiin – ”En ymmärrä, miksi vuonna
2018 tänne pitäisi Lotta Svärd -patsas pystyttää”, Yle uutiset, 19.12.2017,
<https://yle.fi/uutiset/3-9983972> 28.6.2018.

- Juonala, Jouko 16.5.2018: Tutkija IS:n Sodasta sovintoon -tilaisuudessa: Suomalaisen ei tarvitse olla samaa mieltä vuodesta 1918. <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000005682669.html> 15.6.2018
- Leppälä, Anni-Helena (2018): Sarjakuva-albumi Sisaret 1918 – naiset sisällissodassa. *Kansan Uutiset* 29.4.2018, <https://www.kansanuutiset.fi/artikkeli/3890040-sarjakuva-albumi-sisaret-1918-naiset-sisallissodassa> 28.6.2018.
- Muistovuosi 1918*, <https://muistovuosi.fi/> 28.6.2018.
- Paleface – Laulu sisällissodasta, YouTube, julkaistu 27.4.2018, <https://www.youtube.com/watch?v=m0Bgqx5toJA> 28.6.2018.
- Pekonen, Anna-Kaisa ym. 8.6.2018: KK 250 2018 vp. Kirjallinen kysymys sisällissodan muistamisen rahoituksesta, https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Kysymys/Sivut/KK_250+2018.aspx 28.6.2018.
- Punaisten ja valkoisten taistelu Suomessa 1918 -peli*, <http://www.doria.fi/handle/10024/123564> 17.6.2018.
- Ripatti, Tapani (2018): Lahden Mannerheim-patsas on ylhäisöherren symboli. *Etelä-Suomen Sanomat* 27.5.2018, <https://www.ess.fi/Mielipide/art2461117> 28.6.2018.
- Saarto Kai 15.2.2018: Vuosi 1918 elää vahvana lautapeleissä, Blogi *Todellisuuspako: Lautapeli elämää*, <https://todellisuuspako.blogspot.com/2018/02/vuosi-1918-elaa-vahvana-lautapeleissa.html> 28.6.2018.
- Suomen vapaussota -peli*, <http://www.doria.fi/handle/10024/133927> 17.6.2018.
- Suomen vapaussota -pelin ohjeet*, http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/133927/pic_2017-03-10_133929.jpg?sequence=4&isAllowed=y 17.6.2018.
- Yle, Laulu sisällissodasta – Paleface kerää tarinoita ja antaa äänen menneisyydelle, julkaistu 22.4.2018, päivitetty 1.5.2018, <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2018/04/22/laulu-sisallissodasta-paleface-keraa-tarinoita-ja-antaa-aan-nen-menneisyydelle> 28.6.2018.

Lehdet

Ilta-lehti

Turun Sanomat

Kirjallisuus

- Haapanen, Aatto (1974): *Elämän ristiaallokoissa*. Otava, Helsinki.
- Heimo, Anne (2010): *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnot osana historiallisen yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Heimo, Anne, Kauhanen, Riku, Pakkanen, Paula, Patjas, Maria & Pihlman, Sirkku (tulossa): Miten tuotteistaa kärsimys? Turun sotavankileirin muistaminen 2018. *Suomen Museo*.
- Hentilä, Seppo (2017): *Vuoden 1918 pitkä varjo. Muistamisen historia ja politiikka*. Siltala, Helsinki.
- Hoppu, Tuomas (2017): *Sisällissodan naiskaartit. Suomalaiset naiset aseissa 1918*. Gummerus, Helsinki.
- Kauranen, Ralf & Melkas, Kukku (2018): Sodan sävyt sarjakuvassa. Teoksessa Kukku Melkas & Olli Löytty (toim.), *Toistemme viholliset? Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*. Vastapaino, Tampere, 55–85.
- Laitinen, Reetta (toim. 2018): *Sisaret 1918*. Arktinen Banaani, Helsinki.
- Lindholm, Sture (2017): *Vankileirihelvetti Dragsvik. Tammisaaren joukkokuolema 1918*. Atena, Jyväskylä.
- Liski, Virva (2018): ”Sillä me painettiin akkunasta sisään aina silloin kun sotamies kääntyi toisinpäin” – Naisten selviytymisstrategiat Santahaminan punavankileirillä kesällä 1918. *Historiallinen Aikakauskirja* 116 (2), 126–138.
- Melkas, Kukku & Löytty, Olli (2018a): Sisällissotakirjallisuuden laskoksia. Teoksessa Kukku Melkas & Olli Löytty (toim.), *Toistemme viholliset? Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*. Vastapaino, Tampere, 13–33.
- Melkas, Kukku & Löytty, Olli (2018b) toim.: *Toistemme viholliset? Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*. Vastapaino, Tampere.
- Mend, Ellinor (1982): *Punikkityttö ja jääkäriupseeri*. WSOY, Helsinki.
- Mähkä, Rami (2018): Suomen sisällissodan vaikutushistoriat. *Historiallinen Aikakauskirja* 116 (2), 189–196.
- Mäkelä, Pentti, Saukkonen, Panu & Westerlund, Lars (2004): Vankileirien ja -laitosten kuolintapaukset. Teoksessa Lars Westerlund (toim.), *Sotaoloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet. Tilastoraportti*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 10/2004. Helsinki, 115–133.
- Naarminen, Niina (2018): *Naurun voima. Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Ojajarvi, Jussi (2018): Alussa oli ristiriidat. Väinö Linna sisällissodan käsittelijänä. *Historiallinen Aikakauskirja* 116 (2), 197–204.
- Paavolainen, Jaakko (1971): *Vankileirit Suomessa 1918*. Tammi, Helsinki.
- Pakkanen, Paula (2017): *Turun sotavankileiri arkiston kertomana*. Folkloristikan pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- Peltonen, Ulla-Maija (1996): *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Peltonen, Ulla-Maija (2003): *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tepora, Tuomas (2018): Satavuotinen sota? – Sisällissodan muistamisesta ja historiakulttuurista. *Historiallinen Aikakauskirja* 116 (2), 181–188.
- Tikka, Marko (2004): *Kenttäoikeudet. Välttämättömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tikka, Marko (2018): Hitaasti koottu palapeli – Suomen sisällissota historiankirjoituksessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 116 (2), 118–125.
- Varpio, Yrjö (2008): Vuosi 1918 kaunokirjallisuudessa. Teoksessa Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (toim.), *Sisällissodan Pikkujätkiläinen*. WSOY, Helsinki, 441–463.
- Westerlund, Lars (2004) toim.: *Sotatiloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet. Tilastoraportti*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 10/2004. Helsinki.

Selviytymisen strategiat

Tervakoski, sisällissodan onnellisten laakso

Janakkalassa Hämeenlinnan ja Riihimäen puolivälissä sijaitseva Tervakosken paperitehdas oli Suomen sisällissodan aikana hämmästyttävä poikkeus. Siellä ei tapahtunut varsinaista vallankumousta, vaan tehdas jatkoi toimintaansa punaisen vallan aikana. Sodan kuluessa tehtaalla ja sitä ympäröineessä kylässä ei tapahtunut yhtään väkivallantekoa, valta palautui valkoisille täysin aseettomasti eikä sodasta seurannut väkivaltaisia jälkiselvittelyjä. Tervakoski oli sodan ajan kuin onnellisten laakso, joka oli eristäytynyt väkivallan kierteeseen ajautuneesta ympäristöstään. Poikkeuksellisen tapahtumakulun taustalla oli pitkäaikainen sosiaalista koheesiota parantanut kehitys yhteisössä, talven 1918 aikana ilmennyt osapuolien aktiivinen pyrkimys välttää vastakkainasettelua sekä sotatapahtuminen onnekas kulkeutuminen Tervakosken ohitse sodan väkivaltaisimmassa vaiheessa.

Artikkelissani tarkastellaan Tervakosken tehdasyhteisön tai valta 1800-luvun lopulta vuoden 1918 sisällissotaan ja sen jälkiselvittelyihin. Keskeisenä kysymyksenä on, miten Tervakoskesta oli ajan myötä kehittynyt yhteisö, jossa sisällissodan vastakkainasettelut eivät aiheuttaneet kamppailua paikallisesta vallasta eivätkä väkivaltaisuuksia. Polttopisteessä eivät siis ole niinkään vuoden 1918 tapahtumat, tai tapahtumattomuus, vaan Tervakosken yhteisön kehitys. Miten kehitys selittää osaltaan sitä, että vuonna 1918 Tervakoski jäi väkivaltaisuuksien ulkopuolelle? Selitän Tervakosken kehityksen taustaa yhdistämällä vuoden 1918 ilmiöitä niiden alkujuuriin sotaa edeltäneiden vuosikymmenten aikana. Artikkelini pohjautuu osittain Tervakoski Oy:n kirjoittajalta tilaamaan historiategokseen *Tervakosken paperitehdas 1818–2018*.

Tervakoski ei toki ollut ainutlaatuinen tapaus, sillä vastaavan tapaisia varsin rauhallisia yhdyskuntia oli muitakin, jopa teollisuuslaitosten yhteydessä, kuten Verla ja Parainen.¹ Tervakoskeen on kuitenkin syytä kiinnittää erityistä huomiota, sillä se sijaitsi strategisesti keskeisellä paikalla Riihimäen risteysaseman lähetyvillä, tehdas tuotti punaiselle hallinnolle olennaista setelipaperia ja sen lähiympäristössä kulki sodan loppuvaiheessa molempien osapuolien taistelujoukkoja ja iskuosastoja. Sellaisissa oloissa kokonaisen teollisuusyhteisön jääminen sodasta sivuun herättää erityisiä kysymyksiä.

Tutkimuksen lähdeaineiston runkona toimii Tervakoski Oy:n arkisto. Se on lähtökohtaisesti ongelmallinen aineisto selittämään tehdasyhteisön luonnetta, sillä yhtiöllä on ollut luontainen intressi silotella ristiriitoja ja esittää oma toimintansa työväkeä kohtaan myönteisessä valossa. Tervakoski Oy:n aineisto ei itsessään ole kovin kattava vuodelta 1918 eikä varsinkaan sitä aiemmilta vuosilta. Käsitys Tervakosken historiasta hahmottuu siten yhtiön aineiston, muistitiedon ja laajemman tutkimuskirjallisuuden muodostamasta kokonaiskuvasta. Metodologisesti lähdetilanne on kuitenkin analyysin tarpeisiin riittävä, sillä kokonaiskuva osoittautuu verrattain riidattomaksi. Se ei luonnollisesti tarkoita, että Tervakosken historia olisi ristiriidaton, vaan että lähteiden välittämät tiedot pääasiassa tukevat toisiaan.

Vuoden 1918 osalta keskeisimmäksi nousevat yhtiön vuoden 1918 perusteellinen ja deskriptiivinen vuosikertomus sekä myyntikirjeenvaihto. Käytössä oleva muistitieto tukee yhtiön dokumentaatiota. Myös tapahtumia valottava tilastoaineisto, eli kansallisarkiston keräämä Suomen sotasurmat 1914–1922 -tietokanta sekä Paavolaisen *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918, osat 1 ja 2*, vahvistaa tältä osin Tervakoski Oy:n arkiston tietoja. Vuotta 1918 edeltävän ajan osalta lähdetilanne on varsin samanlainen, eli päälähteistönä on yhtiön itsensä tuottama aineisto, jota tukevat muistitiedot ja aiempi tutkimus.

Perusteellista tutkimustietoa sekä vuodesta 1918 että Tervakosken aiemmista vaiheista on runsaasti saatavilla. Erityisesti on mainittava sosiologi Tarmo Koskisen (1989) tutkimus, jossa

kuvataan Tervakosken tehdasyhteisön kehittymistä ja sen taustatekijöitä. Koskisen tutkimuksen ohella myös muita suomalaisia tehdaspaikkakuntia on tutkittu yhteisörakenteen ja paternalistisen yhteisömallin näkökulmasta. Matias Kaihovirta (2015) kuvaa mikrohistoriallisella tutkimusotteella Billnäsin ruukin työläisten poliittista toimijuutta ja pyrkii sitä kautta ymmärtämään suomalaisen kansaomaisen politiikan kehittymistä 1900-luvun alkuvuosina. Inkeri Ahvenisto (2008) valottaa Verlan puuhiomon yhteisörakenteen kehitystä pitkällä aikavälillä. Hyvin perusteellinen on Jussi Koivuniemen (2000) väitöstutkimus Nokian tehdasyhdyskunnasta. Lisäksi on mainittava Pauli Kettusen (2002) Partekin työnantajapolitiikan käsittelevä osuus yhtiön historiatoiminnassa. Näiden teosten tutkimusote on kokonaisvaltainen teollisuusyhteisöjen tutkimus, ja siten toimivat osin myös vertailuaineistona tälle artikkelille. Viimeksi mainitun tutkimuskohde on kuitenkin rajatumpi, sillä tarkoituksena on selvittää erityisesti Tervakosken pitkän ajan yhteisökehityksen ja vuoden 1918 poikkeavan tapahtumakulun yhteyttä.

1800-luvun paternalistinen tehdasyhteisö

Tervakosken paperitehtaan historia alkoi vuonna 1818, kun kartanonomistaja ja entinen virkamies Gustaf Georg Nordenswan sai senaatilta privilegion paperiruukin perustamiselle. Ensimmäisinä vuosikymmeninä se oli käytännössä parinkymmenen työntekijän käsipaja, joka oli pieni osa Tervakosken kartanon kokonaisuutta. Kartanon pääelinkeino oli ensisijaisesti maatalous, ja paperinvalmistus tuotti siihen pienen lisätulon. Samat työntekijät hoitivat kartanon maataloutta ja paperintuotantoa. Maataloudesta ei ollut ympärivuotiseksi työllistäjäksi, eikä paperin kysyntäkään pysynyt vakaana. Usein saman perheen äiti saattoi olla paperipajassa repimässä lumppuja ja isä maataloustyöntekijänä kartanon tiluksilla.²

Kartano hallitsi kyläyhteisön elämää taloudellisen valtansa turvin. Se omisti kaiken maan ja muun kiinteän omaisuuden,

valitsi työntekijät, jakoi työtehtävät ja päätti palkoista. Keskeisin palkanmaksutapa oli työntekijöiden asunto. Usein asuntoon kuului pieni kotitarveviljelyyn soveltuva maa-alue, jonka sadon asukkaat saivat omaan käyttöönsä. Lisäksi työntekijät saivat hankkia elintarvikkeita kartanosta joko maksutta tai alennetulla hinnalla.³ Tervakoski Oy pyrki kustannuksia säästääkseen maksamaan mahdollisimman suuren osan palkasta luontaisetuina ja minimoimaan varsinaisen rahapalkan osuuden. Työnantajan asema pohjautui taloudellisen vallan ohella myös lakiin eli lailliseen suojeluun, joka kielsi irtolaisuuden ja velvoitti palkollisen olemaan aina jonkun työnantajan tai isännän palveluksessa. Holhous velvoitti työnantajaa huolehtimaan palkollisen elämän perustarpeista, eli lähinnä asumuksesta, ravinnosta ja terveydenhuollosta.⁴

Tehtaan varsinaiseksi isännäksi nousi 1850-luvulta alkaen nuori konttorityöntekijä, vähitellen tekniseksi johtajaksi edennyt Frans Emil Humble. Hän alkoi rakentaa asemaansa 1860-luvun alussa, kun Tervakoskella keskusteltiin kansakoulun perustamisesta. Yhtiön johtaja, Helsingin pääkonttorilla työskennellyt Adolf Fredrik Wasenius piti parempana rekrytoida lapset suoraan työhön. Tervakoskella asunut Humble taas karsasti lapsityövoiman käyttöä ja kannatti koulun perustamista. Humble sai Waseniuksen ja toisen johtajan Leonard Borgströmin ajatuksensa taakse, ja 25 oppilaan ”lapsukaiskoulu” perustettiin Tervakoskelle niinkin varhain kuin vuonna 1862. Humble valvoi itse koulun opetusta ja lasten kuuliaisuutta opettajille.⁵

Tehtaan johto – ensi sijassa tekniseksi johtajaksi edennyt Humble – puuttui tervakoskelaisten asioihin monella tapaa. Hän esimerkiksi pyrki kontrolloimaan avioliittoja, joita tehtaan piirissä solmittiin. Hän käytti laillisen suojelun antamaa mahdollisuutta eikä suostunut allekirjoittamaan naimalupaa, jos ei katsonut avioliittoa sopivaksi. Humble myös valvoi ankarasti tervakoskelaisten alkoholinkäyttöä. Hän salli yhtiön tiloissa, asumukset mukaan luettuna, vain oluen tarjoilun. Ääriesimerkki sattui vuonna 1858, kun Humble sai kuulla, että tietyissä Tervakosken torpissa poltettiin ja myytiin viinaa. Saatuaan Waseniukselta

Tervakosken paperitehdas 1900-luvun alussa. Kuva: Tervakoski Oy:n arkisto.

luvan hän hääti asukkaat ja revittyi torpan, jotta asukkaat eivät pystyisi palaamaan.⁶

Humblen kiinnostus työntekijöiden asioihin oli yhdistelmä valvontaa ja huolenpitoa. Luultavasti hän itse piti niitä yhtenä ja samana asiana, mutta työntekijät varmasti kokivat kontrollin ajoittain painostavaksi. Huolenpitoa kuitenkin oli esimerkiksi se, että hän vastusti vuonna 1866 Waseniuksen yritystä alentaa työväen palkkoja. Humble myös onnistui torjumaan yrityksen. Motiivina hänellä saattoi olla työntekijöiden etu, mutta varmasti ainakin yhtiön hyöty. Palkkojen alentuminen olisi voinut johtaa kokeneimman ja ammattitaitoisimman työväestön siirtymiseen muualle. Lisäksi Humble halusi lähtökohtaisesti välttää työntekijöiden vaihtumista, sillä ulkopuolelta tulevat uudet työntekijät voisivat vaarantaa koko työntekijäkunnan kuuliaisuuteen yhtiölle.⁷

Tervakosken paperiruuksi kehittyi 1850-luvulta alkaen moderniksi teollisuuslaitokseksi. Tehdas hankki paperikoneen, ja 1900-luvun puolelle tultaessa koneita oli jo kolme. Savukepaperista tuli tehtaan menestystuote, jonka varassa se selviytyi kove-nevassa kilpailussa. Merkittävänä apuna oli kahdeksan kilometrin päässä olevan Ryttylän kautta kulkenut uusi rautatie, jota pitkin kulki sekä Venäjältä tuotu raaka-ainelumppu että sinne myyntiin toimitettu savukepaperi. Tehtaasta myös muodostettiin 1860-luvulla osakeyhtiö, joka omistuksellisesti irtautui kartanosta.⁸

Tervakoski Oy pyrki pitämään modernisoituvan kylän edelleen entisenlaisena paternalistisena yhteisönä, jossa tehdas piti huolen väestään. Paternalistisen tehdasyhdyskunnan perusajatuksiin kuului, että työväelle tarjottiin hyvät elinolot, minkä vastapalvelukseksi vaadittiin uskollisuutta ja kuria ja näin pyrittiin luomaan yhdyskunnalle ja tehtaalle mahdollisimman hyvät toimintaedellytykset. Kyse oli siis eräänlaisesta vaihdon järjestelmästä, jossa kauppatavarana olivat toisaalta sosiaaliset etuisuudet ja yhteisöinvestoinnit, toisaalta rauhallinen ja lojaali työkanasa. Olosuhteet tehdaspatalernalismille olivat otollisimmat juuri maa-seudun syrjäisissä tehdasyhdyskunnissa, joissa paternalistinen huoltosuhde syntyi aluksi välttämättömyyden pakosta. Siten hie-man samantapaisia malleja ilmeni sellaisissa Tervakosken tapaisissa yhden teollisuuslaitoksen ympärille rakentuneissa yhteisöissä kuten Nokialla ja Verlassa.⁹

Yhtiö ei rajannut vastuutaan vain huolto- ja koulutuskysymyksiin. Vuosisadan lopulla Tervakoskelle alkoi kehittyä monenlaista vapaa-ajan elämää, joissa kaikissa Tervakoski Oy oli mukana merkittävässä roolissa. Vanhin vapaa-ajan yhteisö oli tehtaan palokunta, joka aloitti toimintansa jo vuoden 1863 tulipalon seurauksena. Toiminta laajeni vuosikymmenten mittaan, ja varsinainen Tervakosken vapaapalokunta perustettiin vuonna 1886. Vaikka vapaapalokunta oli nimellisesti yhtiöstä riippumaton, se oli kuitenkin tehtaan työnjohtajien johtama ja siten osa tehdasta.¹⁰

Tervakosken Klubin johtokunta. Johtokunnassa oli edustus sekä tehtaan virkailijoilla että työläisillä. Huomiota herättää naisten suuri osuus, mikä kertoo naisten merkittävästä asemasta tehdasyhteisön vapaa-ajan järjestämisessä. Kuva: Tervakoski Oy:n arkisto.

Yhtiön kiinnostusta työntekijöiden hyvinvointiin ilmensi myös kaikille yhteiseksi tarkoitettun Seuratalon rakentaminen vuonna 1885. Talossa oli juhlasali, kirjasto sekä kaksi biljardi-huonetta, toinen työväelle ja toinen virkailijoille. Toiminnasta ja talosta vastasi Tervakosken klubi -niminen yhdistys. Seurahuo-neella järjestettiin muun muassa iltamia, näytelmiä ja erilaisia puhe- ja valistustilaisuuksia. Vuonna 1886 järjestetyt ensimmäi-set iltahuvit keräsivät tietojen mukaan paikalle 700 henkeä. Seu-ratalon tapainen yhteistila ei toki ollut tervakoskelainen keksintö, vaan samantapaisia oli monilla muillakin suomalaisilla tehdas-paikkakunnilla. Vuosisadan vaihteessa Tervakoskella virisi myös voimistelu- ja urheilutoiminta.¹¹

Merkille pantavaa sekä Seuratalon piirissä tapahtuneelle toiminnalle että urheiluseuralle ja vapaapalokunnalle oli, että ne oli tarkoitettu koko tehtaan ja kylän väelle asemaan katsomatta. Illanvietoissa virkailijat kohtasivat tehtaan ja kartanon työläiset, eivät tasa-arvoisina, mutta kuitenkin samoissa tiloissa ja yhteisessä tapahtumassa. Vaikka vastaavan tapaisia yhteisiä tapahtumia ja tiloja oli monilla muillakin tehdaspaikkakunnilla, Tervakoskella onnistuttiin ylittämään tehdasyhteisön hierarkiat poikkeuksellisella tavalla.¹² Yhteinen toiminta sulautti tehdasta ja kylää enemmän tai vähemmän yhtenäiseksi kokonaisuudeksi. On ilmeistä, että yhteenkuuluvuuden tunteita pyrittiin ruokkimaan, jotta synnytetäisiin työntekijän ja työnantajan välille emotionaalinen side, joka vahvistaisi kuuliaisuutta.¹³

Tehdas sai järjestämästään toiminnasta myös kätevän valvonnan välineen, jonka avulla pääasiassa työnjohtajat seurasivat ja kontrolloivat tehtaan väen elämää ja mielialoja myös työajan ulkopuolella. Lisäksi Tervakoski Oy vaikuttaa onnistuneen myös siinä, että yhtiölle vahingollisia ulkoisia vaikutteita pystyttiin varsin onnistuneesti pitämään poissa kyläyhteisöstä. Tehtaan työväestö pysyi vielä 1900-luvun alkuvuosiin saakka verrattain irrallaan muista tehdastaajamista ja varsinkin kaupunkien teollisuusväestön piirissä päättään nostaneesta poliittisesta työväenliikkeestä. Taloudellisen valtansa avulla yhtiö pystyi toimimaan portinvartijana haitalliseksi katsomalleen ainekselle. Yhtiö kontrolloi keitä kylässä asui, millaista väkeä tehtaassa työskenteli ja vieläpä sitä, keitä vierailijoita kylässä kävi. Siten Tervakoskelle eivät löytäneet tietään työväenliikkeen julkaisujen jakelijat eivätkä agitaattorit.

Työväen järjestäytyminen

Vuodesta 1905 lähtien työväenliike levittäytyi voimakkaasti Suomen maaseudulle, jossa se vähitellen muodosti vastavoiman perinteiselle sosiaaliselle järjestykselle. Levittäytymisen kiivain vaihe alkoi marraskuun 1905 suurlakosta ja ulottui maaliskuun 1907 eduskuntavaaleihin saakka.

Tervakoski ja sen työläisyhteisö olivat työväenliikkeelle kuitenkin hankala kohde. Tehtaan työväki ei osoittautunut ollenkaan innokkaaksi liittymään uuden aatteen kannattajiin. Varovaisuuden takana vaikuttaa olleen epäily tehtaan johdon kielteisestä asenteesta sosialismia ja työväen politisoitumista kohtaan. Lisäksi Tervakoskella oli lyhennetty normaalityöaikaa juuri kahdeksaan tuntiin vuorotyöläisille ja yhdeksään tuntiin päivätyöläisille. Samassa yhteydessä myös palkkoja oli nostettu. Hyvin ajoitettu ennakoiva vastaantulo työntekijöiden toiveisiin pienensi sekin työväen halukkuutta järjestäytymiseen. Tervakoski oli aikaansa edellä muuhun Suomeen verrattuna, sillä tyypillisesti näitä parannuksia työntekijöiden asemaan toteutettiin vasta suurlakon jälkeisinä vuosina.¹⁴

Tervakosken johto kitki työväen yhdistystoimintaa sitä mukaa kuin sitä ilmeni. *Työmies*-lehti kirjoitti, että Tervakoskelta jopa erotettiin työntekijä, joka oli kutsunut Hämeessä liikkuneen sosialistisen puhujan P. J. Mömmön Tervakoskelle puhumaan kesällä 1905. Seuraavana vuonna saman lehden pikku-uutisessa kerrottiin, kuinka Tervakosken johdolla oli käytössään urkkijaverkosto, joka tarkkaili työväestön mielialoja ja etsi työväenliikkeen puolesta puhuneita työntekijöitä. Kirjoittajan mukaan yksi pitkäaikainen Tervakosken työntekijä oli erotettu, muita seulottu työhönottovaiheessa pois, ja työnjohtajat uhkailivat työväenliikkeelle myönteisiä työläisiä.¹⁵

Työväenyhdistysten perustamisen suurin ryntäys Suomessa ajoittui marraskuulle 1905, jolloin koko Suomi kävi suurlakkoon. Useimmilla maan tehdaspaikkakunnilla se johti kansakunnan politisoitumiseen uudella tavalla, jonka keskeinen piirre oli poliittisesti aktivoitunut työväestö. Tervakoskella liittyttiin lakkoon puoleksitoista vuorokaudeksi tarkoituksena tukea lakon kansallisia tavoitteita, lähinnä äänioikeutta. Lakkoliikehinnän yhteydessä, lokakuussa 1905, lopulta onnistui se, mitä yhtiön johto oli pyrkinyt torjumaan: Tervakoskelle perustettiin työväenyhdistys. Perustaminen oli seurausta siitä, että Tervakoskelle oli tullut kansakoulunopettajaksi poikkeuksellinen nuorimies nimeltä Voitto Eloranta. Oppinut, tarmokas ja karismaattinen syntyperäinen

tervakoskelainen oli kouluttautunut Jyväskylän opettajaseminaarissa.¹⁶ Ilmeisesti juuri tervakoskelainen tausta hämäsi yhtiötä, joka tuskin arvasi avanneensa Elorannan pestaamalla poliittiselle työväenliikkeelle juuri sellaisen portin, jota se oli pitkään onnistunut pitämään suljettuna.

Tervakoski Oy kielsi käyttämästä yhtiön maita yhdistyksen toimintaan. Se ei Elorantaa estänyt, vaan hänen johdollaan yhdistys päätti rakentaa työväentalon Napialan kylään viiden kilometrin päähän tehtaasta. Myös yhdistyksen nimestä jätettiin pois Tervakosken nimi, ja siitä tuli – perustajansa nimen mukaisesti – Napialan T.y. Voitto. Sijainti tehtaan välittömän vaikutuspiirin ulkopuolella oli lopulta etu, sillä Tervakosken työntekijät uskalsivat liittyä yhdistykseen suurin joukoin. Yhdistyksellä oli nimittäin vuoden 1905 loppuun menneessä 167 jäsentä, mikä oli varsin mainio suoritus, sillä tehtaalla oli tuohon aikaan 395 työntekijää.¹⁷

Maaliskuun 1907 eduskuntavaalien jälkeen työväenyhdistyksen into kuitenkin tasaantui melko nopeasti. Taustalla oli myös se, että Voitto Eloranta tuli valituksi eduskuntaan Hämeen eteläisestä vaalipiiristä. Ilman johtomiestä yhdistys menetti ratkaisevasti toimintakykyään sekä uskallustaan puolustaa työväen etuja, ja sen jäsenmääräkin pieneni puoleen parhaista vuosistaan.

Eloranta sen sijaan ponnisti urallaan pitkälle, ensin kahdeksi kaudeksi eduskuntaan. Hänen tuttavapiirissään olivat sellaiset tunnetut sosialistit kuin Hella Wuolijoki ja Väinö Tanner. Kansanedustajakausien jälkeen hän jatkoi sitten näkyvänä toimittajana ja poliitikkona. Hän osallistui sisällissotaan punaisten keskisen rintaman päällikkönä. Sodan jälkeen Eloranta pakeni Venäjälle, jossa hän saavutti merkittävän aseman suomalaiskommunistien keskuudessa. Jopa niin merkittävän ainakin puolueen johtajan Otto Wille Kuusisen silmissä, että hänet oli raivattava pois tieltä. Eloranta tuomittiin ilmeisen väärin perustein kuolemaan osallisuudesta ns. Kuusisen klubin murhiin vuonna 1922.¹⁸ Eloranta oli suomalaisessa poliittisessä elämässä poikkeustapaus, lähestulkoon ammattivallankumouksellinen. Tarvittiinkin poikkeusyksilö käynnistämään työväenliikkeen toiminta Tervakos-

Tervakosken lumpunrepijöitä. Repimössä työskenteli vain naisia, minkä ansiosta Tervakosken työntekijöistä naisia oli ajoittain jopa yli puolet. Kuva: Tervakoski Oy:n arkisto.

kelle, mikä kertoo paljon siitä, miten vaikea ympäristö se työväenliikkeelle oli.

Tervakosken työväenyhdistys jatkoi toimintaansa varsin matalalla profilissa Napialassa, sopivan etäisyyden päässä Tervakoskelta. Elorannan johtajakauden jälkeen se ei enää esittänyt yhtiölle työoloja tai palkkoja koskevia vaatimuksia, vaan keskittyi kunnallispoliittisiin asioihin, vaaleihin ja virkistystoimintaan eikä ryhtynyt haastamaan alueen suurinta työnantajaa. Sitä ei tehnyt myöskään 1913 perustettu Tehdas- ja sekatyöväenliiton Tervakosken ammattiosasto.¹⁹ Tervakoski Oy:kään ei alkuvaiheen jälkeen enää kokenut Napialassa toiminutta ja vaarattomiin asioihin keskittyntä työväenyhdistystä uhkana.

Venäjän vallankumousvuosi

Suurten mullistusten aika alkoi Tervakosken Oy:ssä siten kuin monissa muissakin maan kolkissa. Maaliskuun 1917 puolivälissä yhtiön pääkonttoriin Helsingin Makasiinikadulla alkoi kantautua tietoja, että keisarikunnan pääkaupungissa Pietarissa oli tapahtumassa jotakin. Ensin 14. maaliskuuta kaikki tietoliikenne Pietariin lakkasi. Kun tietoja alettiin parin päivän päästä saada, niissä kerrottiin vakavista levottomuuksista. Huhuissa puhuttiin vallankaappauksesta. Ja lopulta lauantain 17. maaliskuuta tuli virallinen tieto, jonka mukana oli tapahtunut raju vallankumous, jossa Romanovit oli syösty vallasta ja väliaikainen hallitus oli ottanut maan johdon käsiinsä.

Levottomuudet levisivät myös Suomen pääkaupunkiin, jossa matruusit ja venäläissotilaat kapinoivat upseeristoa vastaan. Pietarin keskusvallan ote maasta alkoi höltyä, minkä seurauksena Suomessa alkoi olla epäselvää, mikä taho oikeastaan piti hallussaan maan korkeinta valtaa. Samalla yhteiskuntarakenne alkoi hajota niin, ettei maa ollut entiseen tapaan johdettavissa Helsingistä, vaan valta valui paikallisen tason toimijoille. Etelä-Suomessa kehitys johti paikalliseen valtataisteluun porvarillisten voimien ja työväestön välillä.²⁰

Tervakoskella ilmapiiri ei kuitenkaan kiristynyt samalla tavalla kuin muualla Etelä-Suomessa. Sinne ei ollut kehittynyt sellaista yhteiskunnallista polarisaatiota, joka olisi päässyt taloudellisesti niukkojen olojen puristuksessa kärjistymään. Nyt alkoivat näkyä hedelmät siitä työstä, mitä Tervakoskella oli vuosikymmenien ajan, jo Humblen ajoista lähtien, tehty sen eteen, että työväestö pysyisi myötämielisenä tehtaan intresseille. Tai ainakin työväestö pysyi hiljaisena. Tervakoskella ei ollut sellaista työväenliikettä, joka olisi voinut identifioitua poliittiseen liikehdintään. Osittain tilannetta saattoi auttaa olosuhteisiin nähden hyvä elintarviketilanne. Tervakoskella tilanne säilyi vuonna 1917 rauhallisempana ja normaalimpana kuin monilla muilla tehdaspaikkakunnilla.²¹

Tervakoski oli onnekas myös omistajuutensa ansiosta. Suomalaisen suurteollisuuden omistajat ja patruunat joutuivat keväästä

1917 alkaen militantin ammattiyhdistysliikkeen propagandan uhriksi tavalla, joka pelotti tehtaanomistajia, mutta kiihotti työväkeä radikaaliin toimintaan. Esimerkiksi Nikolainkirkon portailla hurmahenkiseksi kutsuttu agitaattori Jean Boldt vaati suoraan paperipatruunojen, ”rikkaiden kapitalistien”, eli Hugo Standerts-kiöldin, Lars Krogiuksen ja Jacob von Julinin päitä vadille. Tervakosken johtajasuku Wasenius ei kuulunut tähän vihaa herättäneiden suurliikemiesten joukkoon, minkä vuoksi sen kaltaista poliittista propagandaa ei kuultu Tervakosken johdosta tehdasyhteisössä eikä Helsingissäkään.²²

Suomalaisen yhteiskunnan jännitteet alkoivat kärjistyä väkivallaksi marraskuusta 1917 lähtien. Liikkeellä panevana voimana toimi bolševikkien vallankaappaus Pietarissa. Sen seurauksena Suomen ammattijärjestö julisti maahan yleislakon. Pietarin bolševikit kärttivät syksyn aikana perustettuja suomalaisia työväenkaarteja ja punakaarteja ryhtymään vallankaappaukseen, mutta se ei toteutunut, ja lakon päätyttyä työväenjärjestöjen ote tapahtumista herpaantui. Porvarillisten hallussa ollut valtioneuvosto jatkoi Suomessa laillisena hallituksena, vaikka sen vaikutusvaltaa heikensikin järjestysvallan valuminen paikallistasolla sille, jolla oli eniten aseistusta käytössään. Lakon aikana työväenkaartit jo käyttivät aseita ja tukivat tavoitteitansa väkivallalla, ja vastaavasti porvarillinen puoli pyrki asein estämään sekä suomalaisten että bolševisoituneiden venäläisten sotilaiden toimintaa.

Useimmissa Etelä-Suomen tehtaissa punakaartit sekä julistivat lakon, jolla tavoiteltiin työajan lyhentämistä ja työsuhteiden parantamista, että yrittivät vahvistaa asemaansa paikallisyhteisön valtataistelussa. Monessa paikassa punakaarti julisti työväen ottaneen vallan haltuunsa. Valkeakoskella lakko kesti viikon, ja se saatiin loppumaan vasta kun työntekijöille myönnettiin kolmen kuukauden palkan verran lisäpalkkaa. Simpeleen paperitehtaalla punakaartit miehittivät kirkonkylän ja tunkeutuvat sen jälkeen tehtaalle ja virkailijoiden koteihin vaatimaan aseiden luovuttamista.²³

Tervakoskelle eivät kuitenkaan löytäneet tietään Otto Wille Kuusisen kaipailemat ”vallankumouksen hengettäret” eikä siellä

näkynyt jälkiä myöskään porvaripuolueiden kuuluttamasta lujan järjestysvallan palauttamisesta. Sinne oli syksyllä perustettu Napialan työväenyhdistyksen järjestyskaarti, mutta se ei aktivoitunut lakon aikana. Se ei pyrkinyt ottamaan käsiinsä kunnallista valtaa eikä myöskään lakon tai väkivallan uhan voimalla yrittänyt estää tehtaan toimintaa.²⁴

Yhteiskunnallinen jännite ei marraskuun 1917 jälkeen laantunut. Punakaartien radikaalisiipi piti lakkoa epäonnistuneena, sillä vallan haltuunotto ei ollut onnistunut. Radikaalit pyrkivät kärjistämään vastakkainasettelua ja esiintymään työväestön suojelijana porvaristoa vastaan. Vuodenvaihteeseen 1918 mennessä monet maltillisemmatkin sosialistit alkoivat uskoa punakaartin aseellisen voiman olevan työväen ainoa turva. Toisella puolella taas haluttiin säilyttää vallitseva yhteiskuntajärjestys ja talousjärjestelmä, mikä onnistuisi vain, jos maassa edelleen toimineet venäläiset sotilaat karkotettaisiin ja kaikenlaiset muut kansalaiskaartit riisuttaisiin aseista. Tervakoskellakin nelisenkymmentä tehtaan konttoriväkeen ja työnjohtoon kuulunutta toimihenkilöä oli perustanut siihen tarkoitukseen 1917 suojeluskunnan, mutta se ei kuitenkaan ollut käynnistänyt minkäänlaista toimintaa.²⁵

Sisällissodan onnellisten laakso

Vaasaan siirtyneen porvarillisen hallituksen toimet venäläisten ja punakaartien aseistariisumiseksi käynnistettiin tammikuun 1918 lopulla. Samaan aikaan, ja osin edellisen vastatoimena, Helsingin punakaarti julisti vallankumouksen alkaneen. Helsingissä vallankumous johti nopeaan punakaartien vallanottoon. Samantapaiset tapahtumat toistuivat useimmissa Etelä-Suomessa kaupungeissa ja myös maaseudulla. Helmikuun alkupäiviin mennessä punakaartit saivat vallan haltuunsa myös Tampereella, Turussa ja Viipurissa. Operaatio ei onnistunut ilman verenvuodatusta, mutta ankaria taisteluja ei kuitenkaan käyty, sillä Vaasan hallitusta kannattaneet voimat olivat sekä miesluvultaan että erityisesti aseistukseltaan punaisiin nähden alivoimaisia.

Tervakosken maataloustyöntekijöitä pyhävaatteissa vuosisadan vaihteen aikoihin. Joukon keski-ikä näyttää korkealta, mutta osa kasvojen uurreista selittyy raskaan työn ja niukkojen elinolojen yhdistelmällä. Useimmat kuvan työläisistä ovat kokeneet 30 vuoden takaiset nälkävuodet tavalla tai toisella. Kuva: Tervakoski Oy:n arkisto.

Vallankumous levisi myös pienempiin taajamiin. Janakkalan pitäjässä vallankumouksen käynnistivät ulkopuolelta tulleet punakaartit, joiden johdolla Turengin punakaartilaiset miehittivät puhelinkeskuksen, alkoivat järjestää tievartioita ja lähettää partioita etsimään aseita pitäjän kylistä. Järjestysvalta siirtyi punaisten käsiin nopeasti ja verettömästi koko pitäjässä. Muu paikallinen vallankäyttö jäi helmikuussa jonkinlaiseen välitilaan. Porvarillinen puheenjohtaja kutsui koolle kuntakokouksen 25. helmikuuta. Kunnanvaltuustoon olisi ollut määrä jyvittää edustus syksyn eduskuntavaalien äänestystulosten mukaan, mutta porvarilliset puolueet kieltäytyivät asettamasta edustajiaan, joten

valtuustosta tuli kokonaan sosialidemokraattinen. Kuntalaisille keskeisessä elintarvikelautakunnassa porvarit olivat kuitenkin mukana, vaikkakin vähemmistössä.²⁶

Tervakoskella kehitys kulki omaa polkuaan. Napialan punakaartin komppania mobilisoitui, mutta niillä ei ollut aseistusta eikä ilmeisesti haluakaan ryhtyä vallankumoukseen Tervakoskella. Niinpä se siirtyi jo tammikuun loppupäivinä Riihimäelle odottamaan aseistuksen saamista ja mahdollista käskyä rintamalle.²⁷ Helmikuun 1. päivänä riihimäkeläiset punakaartilaisosastot saapuivat Tervakoskelle. Niiden tavoitteena oli kerätä kaikki alueella oleva aseistus kaartin haltuun ja perustaa Tervakoskelle vallankumouksellinen hallinto. Riihimäkeläiset vaativat päästä etsimään aseita tehtaan virkailijoiden ja muunkin väestön keskuudesta sekä myös itse tehtaalta. Lisäksi kaartit vaativat tehtaan seisauttamista sillä perusteella, että maahan oli julistettu vallankumouksen yhteydessä yleislakko. Tehtaan isännöitsijä Victor Degerman halusi saada kuulla yhtiön kannan tilanteeseen. Puhelinyhteydet Helsinkiin olivat kuitenkin poikki. Ensi hätään päästiin sopimukseen, että tehdas pysäytettäisiin seuraavana päivänä kello yhdeksän, jotta kaikki miespuoliset työntekijät voisivat olla kotona aseiden etsinnän aikana.²⁸

Sillä välin isännöitsijä oli saanut puhelimen päähän toimitusjohtaja Waseniuksen. Tämän mielestä lakko ei olisi toivottavaa, mutta ratkaisu olisi jätettävä työläisten itsensä päätettäväksi. Se oli käytännössä ainoa vaihtoehto, sillä tehdasta ei voitaisi pitää käynnissä pakkotoimin. Mistään ei olisi saatavissa sellaista järjestysvaltaa, joka olisi voinut työläiset aseineen työhön pakottaa, eikä sellainen olisi tuottanut kovin tuloksellista työnteokoakaan. Tehtaan päätöksestä järjestettiin työväestön keskuudessa äänestys, jossa kello 16 samana päivänä ”valtavalla ääntenenemmistöllä” päätettiin, ettei töitä keskeytettäisi.²⁹

Äänestyksen muodosta ja tarkasta tuloksesta ei ole tarkempaa tietoa, mutta päätösvaltaisena sitä pidettiin. Seuraavana päivänä eli 3. helmikuuta päivänä työt jälleen jatkuivat. Riihimäkeläisten punakaartilaiden pyrkimys pysäyttää tehdas ei siis ollut onnistunut. Vertailun vuoksi mainittakoon, että punaisten alueelle

jääneistä paperitehtaista esimerkiksi Valkeakoski ja Myllykoski olivat punakaartin vaatimuksesta olleet pysäyksissä heti tammi-kuun 28. päivästä alkaen.³⁰

On syytä kysyä, miksi punakaarti suhtautui tässä asiassa Tervakoskeen helläkätisemmin kuin muihin tehdaspaikkakuntiin. On epäilty, että Tervakosken asema maan ainoana setelipaperin tekijänä olisi ollut yksi vaikutin. Se on kuitenkin epätodennäköistä, sillä setelipaperin tuotantoa eivät punaiset kaivanneet missään vaiheessa valtansa kestäessä, ei edes silloin kun punaisten toimintaa johtanut kansanvaltuuskunta maaliskuussa aloitti oman setelirahan painamisen. Ne painettiin varastopaperille.³¹ Täytyy pitää mielessä sekin, ettei punaisilla tammi-helmikuun vaihteessa ollut suunnitelmia käynnistää varsinaista sodankäyntiä, vaan vallankaappauksen oli tarkoitus vain tuoda valta nopeasti punaisten käsiin koko maassa. Siten punaisilla ei ollut syytä myöskään luokitella tehtaita sen mukaan, mikä oli sodankäynnin kannalta keskeinen ylläpidettävä ja mikä jouti suljettavaksi.

Todennäköisin syy tehtaan jättämiselle rauhaan on ollut käytännöllinen. Tervakoskella ei ollut paikallista vallankumoushenkistä punakaartiä, joka olisi itse sitoutunut paikalliseen vallantotoon. Ulkopuoliset kaartit pystyivät vain tuomaan mukanaan vallankumoushengen ja vaatimaan vallankumouksen käynnistämistä, mutta eivät kyenneet sitä toteuttamaan eivätkä pitämään sellaista yllä. Punaisella keskusvallalla ei ollut missään vaiheessa resursseja pakottaa missään päin Suomea työväestöä vallankumoukseen, sillä se joutui painimaan itselleen liian suurien ongelmien kanssa jo mukana olevien punaisten voimien organisoimiseksi ja johtamiseksi. On huomattava, että Tervakosken ero oli tässäkin kohdassa selvä Valkeakoskeen ja Myllykoskeen verrattuna. Niissä vallankumouksellisena voimana toimi tehtaan omista työläisistä koostunut punakaartin osasto, joka suuntasi toimintansa juuri tehtaan johtoa vastaan.

Paikallinen ja kunnallinen valta jäi kuitenkin punaisten käsiin, mikä näkyi Tervakoskellakin koko sisällissodan ajan. Vallankumous vaikutti myös Tervakosken työväkeen. Muutamat nuoret tehtaan työntekijät liittyivät punakaartiin heti punaisen vallan

alkupäivinä. Ajan kuluessa kaartiin liittyi muitakin, myös pitkäaikaisempia tehtaan työläisiä. Laajempaa suosiota kaartilaisuus ei kuitenkaan saavuttanut, vaikka tehtaan työväen keskuudessa olikin yleistä myöteämielisyyttä vallankumousta ja punaisia kohtaan. Siihen vaikutti myös tehtaan hyvä työ- ja elintarviketilanne. Monin paikoin kaartiin liityttiin päivittäisen aterian ja päivärahahan vuoksi, mutta Tervakoskella siihen ei ollut tarvetta. Kuvaavaa oli, että tervakoskelaiset punakaartilaiset osallistuivat esimerkiksi vartiotehtäviin vapaa-ajallaan eli silloin kun työt tehtaassa sallivat. Yhteensä punaiseen liikehdintään liittyi noin 15 Tervakosken työntekijää punaisen vallan aikana, mikä yli 300 työntekijän joukosta oli pieni osa.³²

Työntekijöiden keskuudessa oli myös agitaatiota punaisista pois pysyttelemisen puolesta. Toimitusjohtaja Waseniuksen mukaan tehtaan konemestari Johan Viktor Wilunen osoittautui karismaattiseksi johtajaksi, joka esimerkillään pidätteli työntekijöitä liittymästä punaisiin. Hän onnistui keräämään ympärilleen huomattavan osan työläisväestöstä. Samantapaista työtä tehtaan hyväksi tekivät myös tilanhoitaja Carl Gustaf Wrede ja hänen vaimonsa.³³

Punaisen Suomen sisälle jäänyt Tervakosken tehdas siis kykeni jatkamaan toimintaansa, vaikka olosuhteet olivat muuttuneet taas entistäkin haastavammiksi. Yhteys Helsinkiin oli hankala, sillä sähköet kulkivat vain punakaartin valvonnassa. Palkkarahat saatiin Helsingistä Tervakoskelle Janakkalan punaisen kaartin esikunnan saattaman kuriirin avulla. Rahatilanne oli muuttunut vaikeaksi heti vallankumouksen alussa, sillä punaisen valta-alueen taloutta alkoi vaivata käteispula. Tervakoski sai palkanmaksuun tarvitsemansa Suomen markat asioitsijoiltaan Pietarista. He toimittivat setelit Helsinkiin lähinnä ranskalaisten sotilaskuriirien mukana. Tehtaan myyntitoiminta kuitenkin keskeytyi, sillä yhteydet Ruotsiin katkesivat, eikä epävakaa taloudellisessa tilanteessa ollut ostajia kotimaassa. Lisäksi neljättä kuukautta täydentämättömät lumppuvarastot alkoivat ammottaa tyhjiyttään. Työaikaä käytettiin sitten polttopuuvarastojen täydentämiseen metsätöillä.³⁴

Tervakosken paperitehtaan ulkotyöläisiä 1900-luvun alussa. Kuva: Tervakoski Oy:n arkisto.

Helmi–maaliskuun aikana Tervakoskella ei ilmennyt vakavia järjestyksellisiä ongelmia. Punaiset vartioivat teitä ja valvoivat tietoliikennettä, mutta elämä oli muilta osin jokseenkin normaaliuomissaan. Samantapainen talvi vietettiin koko Janakkalan pitäjässä.³⁵ Maaliskuun alkupäivinä tapahtui kuitenkin tehtaalla jonkinlainen selkkaus, joka herätti pääkonttorilla Helsingissä huolta tehtaan tulevaisuudesta. Tapauksen luonne on jäänyt epäselväksi, mutta luultavasti punaisten edustajat ovat siinä yhteydessä jollakin tapaa joko uhkailleet tehtaan henkilöstöä tai turmelleet tehtaan omaisuutta. Wasenius katsoi parhaaksi pysäyttää tehtaan toiminnan toistaiseksi, ”jottei sellaista enää tapahtuisi”. Maaliskuun kahdeksantena Tervakoski Oy:n pääkonttorilta annettun määräyksen mukaan koko virkailijakunta sekä kaikki työläiset irtisanottiin 14 vuorokauden palkkasaatavat mukanaan.³⁶

Tapausta on ehkä tarpeetonta dramatisoida, sillä tehtaan toiminta oli jo muutenkin niin vaikeaa, että päätös seisauttamisesta

on voitu tehdä osin jo tuotannollisista syistä. Helmikuun aikana ei paperia enää ollut saatu myytyä eikä uusia tilauksia toimitus- ja raaka-aineongelmien takia haluttu ottaa vastaan. Niinpä tehtaassa ei ollut enää paljoakaan mitä seisauttaa.³⁷

Toisaalla punaisten ja valkoisten valtataistelu oli helmikuussa kehittynyt täysimittaiseksi sisällissodaksi. Maaliskuussa sotaonni kääntyi suosiolliseksi valkoisille. Kenraali Mannerheimin johtama suurhyökkäys Tampereelle johti kaupungin piiritykseen ja kukistumiseen 6. huhtikuuta. Saksalaiset joukot puolestaan nousivat maihin punaisten selustaan Hangossa 3. huhtikuuta. Punaisten keskuudessa oli tässä vaiheessa jo yleinen ymmärrys siitä, että lopun ajat olivat käsillä. Kaarteissa levisi halua tehdä tilejä selväksi vielä niin kauan kuin siihen oli mahdollisuus. Lisäksi kaartien johto vaati rintaman selustan vakauden turvaamista niillä alueilla, jotka olivat rintaman liikkumisen takia joutuneet taistelujen välittömään vaikutuspiiriin.³⁸

Taistelut levisivät maaliskuun lopulla Lempäälän ja Hauhon seuduille. Siellä punaisia joukkoja komentanut Eino Rahja määräsi punakaartit suojaamaan taistelevia joukkoja kovilla otteilla lähialueiden porvareita tai muuta epäilyttävää väestöä vastaan. Samaan aikaan Satakunnan ja Hämeen länsiosien punaiset alkoivat suurin joukoin lähteä pakomatkalle kohti Venäjää. Siten Hämeen ytimeen tuli paljon kotiseudun sosiaalisista rajoitteista irrallaan olevaan aseistettua punaista väkeä. Yhdistelmä osoittautui turmiolliseksi Valkeakosken tehtaan valkoisille.³⁹

Huhtikuun 15. päivänä punakaartit vangitsivat Rahjan käsken nojalla kolmekymmentä valkeakoskelaista, joista pääosa oli tehtaan toimihenkilöitä. Viikkoa myöhemmin eli 24. huhtikuuta komentaja Rahja määräsi koko punaisten pohjoisen rintaman perääntymään ja perääntyessään ampumaan kaartien hallussa olleet vangit. Satakunnasta pakomatkalla olleet punaiset ampuiivat käskyä noudattaen yhteensä 57 henkilöä, joiden joukossa oli kaikki yhteen laskien 24 Valkeakosken tehtaiden toimihenkilöä. Mainittakoon, että yksi pelastuneista oli yhtiön toimitusjohtaja Georg Candelin, entinen Tervakosken isännöitsijä, jota valkeakoskelaiset punaiset suojelivat ulkopaikkakuntalaisten toimilta.

Candelin oli sodan ja sitä edeltäneen vuoden ajan toistuvasti pyrkinyt edistämään väkivallatonta ratkaisua porvariston ja työväestön vastakkainasetteluun.⁴⁰

Koko eteläinen Häme joutui samantapaisen kurimuksen kouriin. Hauholla punaiset surmasivat viimeisinä vallassaolon päivinä 27 siviilihenkilöä, Riihimäellä 19, Kalvolassa 14, Hämeenlinnassa 9, Hattulassa 8, Rengossa 5 ja Hausjärvellä 4. Kaiken tämän verisen välienselvittelyn keskellä oli Tervakosken tehdastaajama, jossa koko myrsky näytti menevän ohitse uhreja tuottamatta. Epäilemättä tiedot naapuripitäjien tapahtumista kantautuivat tehtaan porvariväestön keskuuteen ja herättivät varmasti pelkoa tulevasta. Mutta tehtaan oma väki pysyttäytyi kapinaliikkeen loppuun asti passiivisena omassa kylässään. Niinpä väkivaltaisia välienselvittelyitä ei ilmennyt. Tervakoskelaisilla oli myös hyvää onnea, sillä sotarintamat jäivät kriittisessä vaiheessa sen verran kauas Tervakoskesta, ettei punakaartin selustanrauhottamiseen tarkoitettu järjestelmällinen terrori yltänyt sinne saakka. Helpotus oli sekin, että lännestä vaeltaneiden pakolaiskolonnien ja etenemistä turvanneiden vieraspaikkakuntalaisten punaisten reitti itään ei kulkenut Tervakosken läheltä vaan Hämeenlinnan ja Riihimäen kohdilta.⁴¹

Rintamien oli kuitenkin jollakin tavalla kuljettava Tervakoskenkin ylitse. Se ei kuitenkaan tapahtunut pohjoisesta tai lännestä päin, vaan etelästä. Lähestyneet joukot olivat saksalaisia. Helsinkiä kohti edenneet saksalaiset lähettivät osaston kohti pohjoista katkaisemaan punaisten pakoreittiä Venäjälle. Saksalaiset valtasivat Riihimäen ja katkaisivat rautatieyhteyden pääradan ja Pietarin välillä 22. huhtikuuta. Vetäytymistä suojanneet punakaartin rintamajoukot muodostivat uuden lännen suuntaan puolustaneen linjan Oitin ja Ryttylän seuduille. Tervakoski jäi onnekaasti tämän linjan länsipuolelle. Niinpä Riihimäeltä etenemään lähteneet saksalaiset pääsivät 25. huhtikuuta Turenkiin saakka ilman varsinaisia taisteluja.⁴²

Samaan aikaan saksalainen ratsuväenrykmentti eteni kenenkään vastustelematta Tervakoskelle. Tervakosken tehtaan tekninen johtaja Johannes Andersin ja agronomi Otto von Mitter-

Saksalaiset joukot saapumassa Tervakoskelle kaikessa rauhassa. Kuvassa kuormasto, eli etujoukot ovat ehtineet paikasta ohitse jo ennen kuvan ottamista. Kuva: Tervakoski Oy:n arkisto.

husen olivat nimittäin jo etukäteen neuvotelleet saksalaisten ja Tervakoskella toimineen punakaartin esikunnan välille sopimuksen, että aseensa vapaaehtoisesti luovuttaneita ei ammuttaisi. Tervakosken punakaarti siis luovutti aseensa ilman taistelua ja otti muodossa seisten vastaan preussilaisen ulaanirykmentin ohimarssin. Vallanvaihto tapahtui kokonaan ilman taistelusta aiheutunutta verenvuodatusta.⁴³

Tervakoskelta saksalaisjoukot jatkoivat edelleen kohti Janakalan kirkonkylää. Siellä Kullaalta ja Hämeenkyröstä lähtöisin olleet punaiset pysäyttivät heidän etenemisansä. Seuraavana aamuna saksalaiset hyökkäsivät kohti kirkonkylää. Syntyneessä taistelussa saksalaiset mursivat punaisten puolustuksen ja aiheuttivat puolustajille poikkeuksellisen raskaat tappiot. Noin sadan

hengen kaartilaisosastosta sai surmansa peräti 46 punaista. Tutkijat ovat päätelleet, että ainakin osa kaatuneiksi merkityistä olisi ammuttu taistelunjälkeisissä pikateloituksissa. Myös Leppäkoskella punaiset tekivät vastarintaa ja kärsivät kuolonuhreja, ja sielläkin taistelevat punaiset olivat muita kuin paikallisia osastoja.⁴⁴

Vallanvaihdon jälkeen käytiin kaikkialla Etelä-Suomessa ankaraa oikeutta kapinallisia vastaan. Valkoiset teloittivat välittömästi taistelujen päätyttyä ainakin johtajiksi epäillyt ja satunnaisesti muitakin ase kädessä tavattuja punaisia. Varsin rauhallisesti punaista valtaa pitäneessä Janakkalassa valkoiset teloittivat kokonaisuudessaan 32 punaista. Lähistön pitäjistä Riihimäellä ja Hausjärvellä ammuttujen määrä oli 94, Hauholla 60 ja Kalvolassa 77. Kaikkien muiden ohi nousi kuitenkin Valkeakosken tehtaiden ja sen piirissä tapahtuneiden veritekojen Sääksmäen pitäjä. Sääksmäkeläisten joukosta teloitettiin peräti 185 punaista, mikä oli pitäjän miespuoliseen väestöön suhteutettuna suurin lukema koko maassa.⁴⁵

Tervakoskella ei lopulta ammuttu yhtäkään punaista. Tervakoskelaisia punaisia ei surmattu muuallakaan. Joitakin joutui vankileirille, joskin tarkkoja lukuja on vaikea saada selville. Tietoja on yhdestä kenttäoikeuteen Hämeenlinnan lähetetystä tervakoskelaisesta punaisesta, mutta hänetkin tuomittiin lyhyeksi jääneeseen vankeuteen. Siinä tapauksessa oli kyse tilanteesta, jossa joku Tervakosken valkoisesta väestöstä joku oli hyökkäävästi vaatinut tämän ampumista punaisten johtajana. Johtaja Andersinin ehdotuksesta hänet kuitenkin lähetettiin Hämeenlinnaan tuomittavaksi.⁴⁶

Kokonaisuudessaan Tervakoski selvisi kevään 1918 koettelemuksista hämmästyttävän vähällä. Kummakaan vallanvaihdon yhteydessä ei tapahtunut vakavia satunnaisia tai organisoituja väkivallantekoja, taistelurintama pyyhkäisi tehtaan ohitse ilman että Tervakoskella ammuttiin laukaustakaan ja tehdas jopa kykeni toimimaan useita viikkoja poikkeusolojen aikana. Ero ympäristön pitäjiin ja ennen kaikkea Valkeakosken tehtaaseen oli yrkkä.

Lopuksi

Tehtaan säilymiseen jonkinlaisena onnellisten laaksona vaikutti useampi tekijä. Ensinnäkin keskeistä oli, että tehtaalla ei ollut kuuluneen vuosikymmenen aikana syntynyt toimintakykyistä poliittista työväenliikettä. Tehtaan sosiaalinen rakenne teki sellaisen syntymisen vaikeaksi. Siinä merkittävä ansio oli Tervakoski Oy:llä. Luontaistalouden periaatteilla osittain toiminut palkanmaksu, työväestön elinoloista huolehtiminen, ulkopuolelta tulevien työntekijöiden tarkka seulonta sekä koko virkailija- ja työntekijäkuntaa koskevan vapaa-ajantoiminnan järjestäminen olivat muodostaneet Tervakosken väestöstä hierarkkisen mutta tiiviin yhteisön, jossa vastakkainasettelua ei päässyt syntymään. Osin taustalla oli myös se, että Tervakoskelle ei alkuvuosien jälkeen enää osunut karismaattista työväenliikkeen johtoa.

Kun aktiivista työväenliikettä ei ollut, kukaan ei reagoinut ympäristössä levinneeseen radikalisoitumisen ilmapiiriin syksyllä 1917. Tervakosken työväestö ei siten kerännyt puoleensa väkivaltaan valmiita aineksia marraskuun suurlakon aikoihin, ei ryhtynyt valmistautumaan vallankaappaukseen eikä lopulta sitä toteuttanutkaan, kun sen aika tammikuun 1918 lopussa tuli. Työväen vallanotto tapahtui vasta kun riihimäkeläisiä kaartilaisia tuli tehtaalle sitä vaatimaan. Omiin käsiin tipahtanutta paikallista valtaa tervakoskelaiset punaiset käyttivät hyvin maltillisesti. Koko sisällissodan aikana Tervakoski pysyi paikallisten punaisten hallussa, mikä sekin rauhoitti paikkakunnan oloja. Aseistautuneilla joukkiolla, niin punaisilla kuin valkoisillakin, oli nimittäin korkeampi kynnyks väkivaltaan kotipaikkakunnallaan kuin vieraassa ympäristössä.

Lopulta voidaan sanoa, että tervakoskelaisilla oli myös onnea. Kylä jäi sivuun isoista sotatapahtumista, eikä siellä taisteltu, ei oman pitäjän väen eikä ulkopaikkakuntalaisten puolesta. Ja kun se jäi riittävän kauas rintamasta, punaiselle vallalle ei tullut samanlaista tarvetta varmistaa selustaansa kovilla otteilla kuin Valkeakoskella maalisi-huhtikuussa 1918. Onnea oli sekin, että punaisten pakoreitit Venäjälle kulkivat muualta kuin Tervakos-

ken läpi. Niiden reittien varsilla tapahtui niin terroritekoja, kostoimenpiteitä kuin rajuja taisteluakin.

Viitteet

- 1 Kettunen 2002; Ahvenisto 2008.
- 2 Tala 2018. Teoksessa laajempi kuvaus koko Tervakosken tehtaan ja kyläyhdistönsä kehityksestä 1800-luvulla.
- 3 Koskinen 1989, 102–103; Annala 1950, 235. ”Eläkeläiset kertovat”, *Tervakosken kaiku*, tehdasnumero 1948.
- 4 Koivuniemi 2000, 26.
- 5 ”Eläkeläiset kertovat”, *Tervakosken kaiku*, tehdasnumero 1948; Peltola 2015, 116–117; Annala 1950, 96–102.
- 6 Kerkkonen 1976, 668–671; Annala 1950, 96–102.
- 7 Annala 1950, 128.
- 8 Tala 2018.
- 9 Ahvenisto 2008, 22–23; Koivuniemi 2000, 26–29; Koskinen 1989, 102.
- 10 ”Tervakosken V. P. K. 40 vuotias”, *Tervakosken kaiku*, tehdasnumero 1948.
- 11 Kerkkonen 1976, 668–671; Peltola 2015, 134–137; ”Tervakosken pato, 50-vuotias urheiluseura”, *Tervakosken kaiku*, tehdasnumero 1952.
- 12 Koskinen 1989, 109–115. Hierarkioiden yleisestä merkityksestä ks. Ahvenisto 2008, 17–19; Kettunen 2002, 280–287.
- 13 Ahvenisto 2008, 22–23; Koskinen 1989, 102–103.
- 14 Kerkkonen 1976, 339; Peltola 2015, 141–143; Koivuniemi 2000, 116; Ahvenisto 2008, 331.

- 15 Peltola 2015, 142–145; Kerkkonen 1976, 339; ”Tervakoskelta kirjoitetaan”, *Työmies* 14.8.1905; ”Raukkamainen Pikkupomo”, *Työmies* 25.1.1906.
- 16 Tervakosken suurlakon päiväkirja. Tervakoski Oy:n arkisto (tästä lähtien TOY); Peltola 2015, 145; Nyqvist 2005, 23; Eduskunta, kansanedustaja Voitto Eloranta; Työväen kansallisesta aktivoitumisesta ks. Kaihovirta 2015, 230.
- 17 Peltola 2015, 146; Nyqvist 2005, 23; Annala 1950, 222.
- 18 Nyqvist 2005, 23; Eduskunta, kansanedustaja Voitto Eloranta.
- 19 Nyqvist 2005, 22–26; Harju & Ristimäki 1993, 11.
- 20 Kuisma 2010, 54–55; Kuisma 2006, 580–585; Nyström 2013, 179.
- 21 Peltola 2015, 153–154; Annala 1950, 227–228; Ahvenisto 2008, 333; Koivuniemi 2000, 125–126.
- 22 Nyström 2013, 136–137; Kuisma 2006, 581–583.
- 23 Autio & Nordberg 1972, 131–137, 188–190.
- 24 Nyqvist 2005, 26–27; Peltola 2015, 153–154.
- 25 Peltola 2015, 153–154.
- 26 Peltola 2015, 155.
- 27 Viljo Rautelinin haastattelu. Työväen Muistitietotoimikunta 2792, Työväen Arkisto.
- 28 Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY; Kärsimysten teiltä. Kymmenvuotismuistoja 1928, 101; Nyqvist 2005, 26–27; Annala 1950, 229.
- 29 Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY.
- 30 Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY; Autio & Nordberg 1972, 133, 228.
- 31 Nyström 2013, 238–240.
- 32 Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY; Nyqvist 2005, 26–27.
- 33 Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY.
- 34 Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY; Nyström 2013, 238–240.
- 35 Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY.
- 36 Tervakoski Oy:n sähke tehtaankonttorille 8.3.1918. I Eb Tehtaalle saapuneet kirjeet, Tervakoski Oy:n arkisto, KA; Tervakoski Oy Toimintakertomus 1918. TOY.
- 37 I Eb Tehtaalle saapuneet kirjeet, Tervakoski Oy:n arkisto, KA.
- 38 Tikka 2004, 97–101.
- 39 Tikka 2004, 97–101.
- 40 Tikka 2004, 97–101, Autio & Nordberg 1972, 132–134.
- 41 Paavolainen 1966, 319–320; Tikka 2004, 97–101.

- 42 Lappalainen, 1981, 230–233; Peltola 2015, 160–161.
- 43 Lappalainen, 1981, 230–233; Peltola 2015, 160–161.
- 44 Lappalainen, 1981, 230–233; Peltola 2015, 160–161.
- 45 Paavolainen 1967, 170.
- 46 Nyqvist 2005, 26–27; Peltola 2015, 160–165.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Tervakoski Oy:n arkisto

Tervakoski Oy:n arkisto (TOY), Tervakoski

Työväen arkisto, Helsinki

Työväen Muistitietotoimikunta 2792

Lehdistö

Tervakosken kaiku

Työmies

Digitaaliset lähteet

Eduskunta, kansanedustajat: Voitto Eloranta, <<https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/910338.aspx>> 7.8.2017.

Kirjallisuus

Ahvenisto, Inkeri (2008): *Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Annala, Vilho (1950): *Tervakosken paperitehtaan historia*. Tervakoski Oy, Helsinki.
- Autio, Matti & Nordberg, Toivo (1972): *Vuosisata paperiteollisuutta I. Yhtyneet paperitehtaat*, Valkeakoski.
- Harju, Jari & Ristimäki, Mika (1993): *Patruunahenkeä ja paperityöläisen edunvalvonta. Paperiliiton Tervakosken osasto 54:n 50-vuotishistoriikki*. Paperiliiton Tervakosken paperiosasto numero 54, Tervakoski.
- Kaihovirta, Matias (2015): *Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere.
- Kerkkonen, Veikko (1976): *Janakkalan historia*. Janakkalan kunta, Janakkala.
- Kettunen, Pauli (2002): Työväenkysymyksestä henkilöstöpolitiikkaan. Teoksessa Antti Kuusterä (toim.), *Suuryritys ja sen muodonmuutos. Partekin sata-vuotinen historia*. Partek, Helsinki.
- Koivuniemi, Jussi (2000): *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Koskinen, Tarmo (1989): *Tehdasyhteisö. Tutkimus tehtaan ja kylän kutoutumisesta tehdasyhteisöksi, kudelman säilymisestä ja purkautumisesta*. Vaasan korkeakoulun julkaisuja, Tutkimuksia No 123, Sosiologia 8. Vaasan korkeakoulu, Vaasa.
- Kuisma, Markku (2006): *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kuisma, Markku (2010): *Sodasta syntynyt: Itsenäisen Suomen synty Sarajevon laukauksista Tarton rauhaan 1914–1920*. WSOY, Helsinki.
- Kärsimysten teiltä. Kymmenvuotismuistoja* (1928). Osakeyhtiö Hämeen Kansa, Hämeenlinna.
- Lappalainen, Jussi T. (1981): *Punakaartin sota 2*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Nyqvist, Riitta (2005): *100-vuotta Sosialidemokratiaa Tervakoskella*. Tervakosken sosialidemokraatit, Tervakoski.
- Nyström, Samu (2013): *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Paavolainen, Jaakko (1966): *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918, osa 1. Punainen terrori*. Tammi, Helsinki.
- Paavolainen, Jaakko (1967): *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918, osa 2. Valkoinen terrori*. Tammi, Helsinki.
- Peltola, Jarmo (2015): *Pääradan ja kolmostien kunta. Janakkalan historia 1866–2014*. Janakkalan kunta, Janakkala.
- Tala, Henrik (2018): *Tervakosken paperitehdas 1818–2018*. Tervakoski Oy, Helsinki.

Tikka, Marko (2004): *Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Nostalgian syleilyssä

Luonto, piristeet ja perinteet poikkeusolojen kiinnekohtina

Kun kävelin tänään tällä kallio saarella, niin ajatteles ihastustani tapasin ”käenkukunta kallion” täältä aivan ilmi elävänä ja mitä kauneimmassa kukka loistossaan. Asettauduin pitkäksi orvokki mereen ja elin uudestaan nuo muistorikkaat hetket ja unohduin puoleksipäivää haaveiluun ollenkaan muistamatta, että olin ”kapinallinen vanki” jonka askeleita seurataan. Kukaan kuitenkin ei kaivannut minua eikä siis häiritty rauhaani. Otin muistiksi tuosta ihanasta retkestä nuo neljä orvokkia, jotka lähetän sinulle rakkaani.¹

Kolmekymmentävuotiaan perheenisän Väinö Salovaaran heinäkuussa 1918 Isosaaresta vaimolleen kirjoittamat rivit kertovat ristiriitaisesta ajasta. Vuodet 1917 ja 1918 olivat Suomen pääkaupungissa ajanjakso, jolloin saatiin tottua epävarmuuteen, pelkoon, kaipaukseen, väkivaltaan ja kokonaisvaltaiseen nälkään. Toisaalta tuolloin myös vietettiin nimipäiviä, koettiin luontolämyksiä, juhliittiin pääsiäistä ja juhannusta – kukin kaupunkilainen elämäntilanteensa ja mahdollisuuksiensa rajoissa. Nämä arkiset asiat sitoivat kiinni normaaliin ja auttoivat kestämaan epävarmuuden aiheuttamaa stressiä. Jopa vankeudessakin oli mahdollista kokea tavalliseen elämään liittyvää mielihyvää, jos ei aina edellä mainitun luontokokemuksen, niin vaikka teekupillisen, savukkeen tai lämpimän pesuveden avulla.

Miten ihminen kykenee säilyttämään toimintakykynsä tilanteessa, joka uhkaa lamauttaa, kun läsnä on lähes nälänhätää

muistuttava elintarvikepula, vapaudenmenetys ja kuoleman uhka tai vähintään epävarma tulevaisuus? Yksi tapa on tarttua pysyviin seikkoihin yhä tiukemmin, keskittyä omiin subjektiivisiin tuntemuksiin, lähimpiin ihmissuhteisiin, sää- ja luonnonilmiöiden seuraamiseen ja arjen askareisiin. Ne muistuttavat ”vanhasta hyvästä ajasta” ennen kriisiä. Brittiläinen tapa juoda teetä keskellä hirvittävää draamaa muistuttaa juuri tästä tarpeesta: se kiinnittää kehon ja mielen toimintaan, joka on tuttua ja turvallista. Koke-musta syventää nautitun juoman lämpö ja toiminnon liittyminen hyviksi miellettyihin hetkiin.

Artikkelissa esitellään ja analysoidaan sitä, minkälaisiin pieniltä ja mitättömiltäkin tuntuvin asioihin ihmiset tukeutuivat etsiessään arjesta tuttua, turvallista ja pysyvää ja kestääkseen poikkeuksellisia oloja. Mitkä pienet arkiset asiat toivat ainakin hetkellisesti mielihyvää auttaen näin jatkamaan eteenpäin? Tarkastelun ulkopuolelle on rajattu poliittinen ja aatteellinen keskustelu ja siihen liittyneet valinnat sekä mentaalisen selviytymisen yhteisöllinen puoli. Ajanjaksoa lähestytään yleisinhimillisenä tragediana, jossa yksilöt erilaisissa olosuhteissa ja tilanteissa pyrkivät jatkamaan elämäänsä kukin parhaansa mukaan. Käsittelyperiodi kattaa koko vuoden 1918, mutta tarkastelussa korostuu ajanjakso helmikuusta syksyyn, sotatapahtumista ja punaisen Helsingin ajanjaksosta vankileirien aikaan ja syys-lokakuun armahduksiin. Keskeisiksi teemoiksi nostetaan luonnon ja säätilojen vaikutus, piristeiden ja nautintoaineiden kaipuu sekä perinteiden ja vuotuisjuhlien symboliikka.

Artikkelin päälähteaineistona ovat eri arkistoissa säilytettävät aikalaisten kirjoittamat kirje- ja päiväkirjamuistiinpanot. Havainnoijina toimivat esimerkiksi edellä mainittu Helsingin sähkölaitoksen entinen konemestari Väinö Salovaara (30 v.), nälkätaiteilija ja arjen kuvaaja, kuoronjohtaja Väinö Pesola (32 v.), Reaalilyseolla sikareita poltellut säveltäjä Aarre Merikanto (24 v.), kouluneuvos K. A. Franssila (49 v.), koulunjohtajatar ja feministi Lucina Hagman (65 v.) sekä niin ikään ruotsalaisella Reaalilyseolla sekä Santahaminassa vangittuna ollut 24-vuotias Tyyne Koskivirta. Näiden lisäksi on hyödynnetty myös muita päivä-

kirjamerkintöjä ja helsinkiläiskirjeitä esimerkiksi Kansallisarkiston Vapaussodan arkistoon sisältyneiden punaisten kirjeiden kokoelmasta ja Kansan arkiston vuoden 1918 arkistosta. Koska subjektiivista, hetkessä tuotettua kirjallista aineistoa on säilynyt suhteellisen rajatusti, on monien edellä mainittujen henkilöiden ajatuksia ehditty jo tutkimuksessa purkaa. Tässä artikkelissa pyritään ainakin osin häivyttämään henkilöiden taustan ja sosiaalisen sijainnin arvioimista ja keskittymään poikkeusolojen tarkasteluun fysiologisen nautinnon ja selviytymisen sekä nostalgian näkökulmasta.

Kaikkia edellä mainittuja kertojia yhdistää tietyllä tavalla vankeus: suurimman osan kohdalla konkreettisesti, Hagmanin ja Pesolan tapauksessa symbolisesti.² Etenkin vankileirien omalaatuisessa todellisuudessa ero entiseen elämään korostui, mutta toisaalta vangit pyrkivät monin tavoin tuomaan entistä ”normaaliutta” epänormaaliin tilanteeseensa: harvoin saadut tutut ruoat ja niiden maku, tuoksut, saunan lämpö ja luonnon äänet saattoivat viedä hetkeksi pois poikkeustilan värittävästä arjesta. Hagmanin ja Pesolan vankeus punaisessa Helsingissä oli toisenlaista: heitä sitoivat niin yleinen epävarmuus, liikkumis- ja matkustusrajotukset kuin elintarvikepula ja Pesolan kohdalla myös heikko, satunnaisiin tuloihin perustunut taloudellinen tilanne.

Metodisena apuvälineenä artikkelissa käytetään resilienssin käsitettä. Eräs mentaalisen resilienssin – selviytymisen, sietokyvyn ja toimintakyvyn säilyttämisen – taso on ideologinen: oman maailmankuvan muokkaaminen loogisemmaksi suojaamaan kaoottisuudelta ja irrallisuuden tunteelta. Tässä auttaa myös oman tunneyhteisön tuki.³ Toinen keino pysyä toimintakykyisenä kriisin keskellä on tukeutuminen siihen, mikä on jatkuvaa, arkista ja pysyvää. Tällaisia tuttuja asioita olivat arjen horjuessa muun muassa vuodenvaihtoon liittyneet havainnot: sään vaihteluihin, luonnonilmiöihin, eläimiin ja vuotuisjuhliin sekä esimerkiksi syntymä- ja nimipäiviin ja kirkollisiin perinteisiin kietoutuneet perinteet. Vuodenaikojen vaihtelut olivat tärkeitä myös kaupunkiympäristössä, vaikka elinkeino ei enää suoraan ollutkaan sidoksissa luontoon. Sääilmiöihin liitettiin paljon symboliikkaa.

Keväällä 1918 toivoon ja uuteen huomiseen liitetty auringonsäteet ja hohtavat keväthanget tuntuivat tosin välillä myös irvokkailta, ja kontrasti kauniin sään ja omien tunteiden välillä saattoi olla suuri.

Teoreettisesti artikkeli sitoutuu nostalgian merkitystä poh-tivaan keskusteluun. Nostalgia on keskeistä aikaisemman elä-män normaaliuden merkkien tavoittelussa. Itsestä riippumatto-mat, usein negatiivisina koetut muutokset synnyttävät kaipuuta aikaan ennen kriisiä tai murrosta. Alun perin nostalgian käsite on tarkoittanut konkreettista koti-ikävää ja sen tuottamia oireita. Romantiikan myötä tämä kirjaimellisesti tiettyyn paikkaan koh-distuva koti-ikävä muuttui abstraktiksi kaipuuksi tiettyyn aikaan, kuten nuoruuteen tai ylipäättään ajanjaksoon tai tilaan, jolloin kokee kaiken olleen paremmin.⁴ Kielitieteilijä Pirjo Kukkonen on arvellut, että nostalgia on yhdenlainen selviytymiskeino; mennei-syyden hyvät tunnekokemukset ja muistot toimivat apuvälineinä vaikeasta tilanteesta selviytymisessä. Hyvään hetkeen palaami-nen vapauttaa hetkeksi nykyhetken musertavuudesta. Kukkonen pohtii nostalgian dualistisuutta: se on toisaalta kaihoisasti men-neisyyteen katsovaa, valoisaa unelmointia, mutta toisaalta se voi olla myös raskaampaa depressiivistä melankoliaa. Nostalgiaassa palataan hetkellisesti menetettyyn kotiin tai maisemaan, melan-koliassa vellotaan menetyksen tuskassa.⁵

Ruotsalaisen kulttuurihistorioitsijan Karin Johannissonin mukaan nostalgia nousee etenkin yksilön kohdalla yleensä krii-sikokemuksista ja siirtymistä. Nostalgiaa voidaan tuntea vuosi-satojen taakse tai juuri ohimenneeseen hetkeen, mutta se koh-distuu aina johonkin menetettyyn, johonkin ennen muutosta. Sen voi laukaista tietty tunne tai ulkoinen kohde: kuva, esine, tuoksu, sävel – tai maku. Johannissonin mukaan nostalgia, kuva menneisyydestä, muodostuu aina kuluvaan hetkeä vasten. Se ei ole autenttista historiaa, vaan osa modernia keskustelua valikoivasta muistista: nostalgia tekee menneisyydestä myyttisen, tunnepitoi-sen, menetetyn onnenhetken. Nostalgiaan kuuluu aina vähintään alitajuinen tunne siitä, että nykyisyydessä on jotain uhkaavaa, huolta aiheuttavaa ja epävarmaa. Siksi ihminen keskittyy onnelli-

seen kuvaan menneisyydestä puhdistaen samalla menneisyyden kaikesta negatiivisesta. Nostalgian moottori on aina muutos ja tunne jatkuvuuden katkeamisesta, ja nostalgia liittyykin yleensä joko henkilökohtaisiin siirtymiin tai sotaan, sotatilaan, katastrofeihin tai esimerkiksi nopeatempoiseen modernisaatioon.⁶

Nämä muuttujat sopivat erinomaisesti käsitteillä olevaan sisällyssötaan. Keväällä 1918 etenkin porvarillisen Helsingin osalta elämäntilanteen muutos oli totaalinen. Pelottavalta tuntunut nopea elinolojen muutos saa entisen elämän pienine nautintoineen yhtäkkiä näyttämään sadunhoitoiselta. Tuoksut ja maut laukaisevat muistoryöpyn, ja juhlapäivät, joihin liittyy erityisiä traditioita, ovat omiaan vahvistamaan nostalgisia ajatuksia. Hyvänä esimerkkinä tästä toimii pappi ja opettaja Hugo Nybergin Runebergin päivänä 1918 kirjoittamat muistiinpanot. Niissä hän kaipasi dramaattisin äänenpainoin ”normaalia” aikaa, jolloin runoilijakuninkaan patsas oli peittynyt kukkiin, kansalaisjoukkojen säveliin ja eläköön-huutoihin. Poissa olivat juhlakulkuet, liehuvat liput, kynttilät ja ilotulitukset. Sen sijaan, että näyteikkunoissa olisi näkynyt laakeriseppelein peitettyjä Runebergin rintakuvia, oli niiden päällä nyt paksut lautaluukut. Tästä pohdinnasta Nyberg siirtyi vielä kauemmas vanhoihin hyviin aikoihin, ja Runebergin päivän muistoihin sekoittuivat topeliaanisin siveltimenvedoin kuvatut, luontokokemuksin sävytetyt muistot menetetyistä onnellisista päivistä:

- Mutta mieleeni muistuu aika entinen. Puhdas hanki kimmelsi pakkaspäivänä. Puut seisoivat huurteisina Mikkelin pappilan pihamaan ympärillä. Unin piippujen savupatsaat savusivat suorina ja vakavina helmikuun kirkasta sinistä pakkastaivasta kohti. Valkonen hevonen kiidätti huimaa vauhtia yli jään vieraita pappilaan. Pian oli tuttu, sopusointuinen ystäväjoukko koolla ahkerassa työssä ompelupöydän ääressä. Oli leikkisää ja juhlovaa. Runoilijakuninkaan kummitytärtä kunnioitettiin. Juotiin kahvia ... äsken leivottujen leivosten kanssa. Keskusteltiin ”päivän kysymyksistä”, laulettiin, soitettiin. Elettiin rauhassa ja sovussa, valmistettiin lämpimiä vaatteita köyhien, unohdettujen töllien asukkaille. – – On hajaannuttu. Toiset ovat jo siirtynyt yli maallisen elämän rajan.

Muistot vaan elävät ja palaavat mieliin tänä kaameana aikana. ... On kerrottu että Saksan keisari on syösty valtaistuimelta ja Wenäjän bolshevikit ovat julistaneet sodan Suomen valkokaartille! Onhan siinä Runebergin päivän tunnelmaa.⁷

Nybergin muistoissa maalaismaiseman kauneus ja moneen kertaan mainittu ihmisten kesken vallinnut sopusointu vertautuvat todellisuuteen suurkaupungissa, jossa kansalaisten välinen eripura oli päätyntä verenvuodatukseen. Entisestä oli pyyhkiytynyt pois kaikki kielteinen, ja köyhät tölkitkin näyttäytyivät romantisoidussa valossa, hyvän tekemisen mahdollistajina. Menetetyn vanhat hyvät ajat ovat ristiriidattomia ja täydellisiä.

Artikkelini aihe sivuaa myös aistien historiaa. Nostalgiata kuvattu ”aistien muistiksi”: tietty tuntemus tuo menneen hetkeksi lähelle.⁸ Tiettyjä aisteja on pidetty alkukantaisempina toisiin nähden: Aristoteleen mukaan nimenomaan tunto- ja makuaisti olivat ”eläimellisiä” aisteja verrattuna muihin ”inhimillisiin” aisteihin.⁹ Juuri nämä kaksi ensin mainittua aistia ovat keskeisellä sijalla niissä fysiologisissa nautinnoissa, jotka painottuvat hetkessä tapahtuvaan elämykseen: lämmön tai esimerkiksi veden tunteminen iholla tai tutun ruoan tai juoman maku vievät kehon aikaan ja paikkaan, jossa nämä aistihavainnot ovat olleet merkki turvasta ja hyvästä olostä, ehkä hoivasta ja läheisyydestä. Ne pakenevat järkeilyä ja analyysia kiinnittäen toimijan nyt-hetkeen.

Kadotettu maisema ja lohduttavat eläimet

Kuljin eilen Viertotietä. Kadulla näkyi jyväjälki viljaa kuljettaneesta ajopelistä. Pysähdyin katsomaan. Miksi? Siksi, että näky oli outo. Miksi outo? Siksi, että jyvät saivat olla paikoillaan. Ennen sotaa olisi siinä ollut vilkas elämä. Somat kyyhkyset, välillä kuherrellen olisivat siinä elämästä iloinneet. Ruskeatakkiset varpuset siinä olisivat nokkelia pikkuvarkauksia tehneet tai sovinnossa osansa ottaneet. Pois on nyt lintujen parvet. Poissa, kuten iloisesti parveilevat, laiskasti lönnkyttelevät koiralaumat. Nälkäkö

on linnut tappanut, vai ruttoko? Tyhjää siis ja kuolon jälkeä! Tämä sodan jälki.¹⁰

Tässä Väinö Pesolan päiväkirjamerkinnässä on luettavissa paitsi arkipäivän ilmiöiden havainnointia myös nostalgiaa. Tämäkin kielikuva on kuin maalauksesta. Normaalielämään kuuluvien, jatkuvuudesta todistavien siemenistä kinastelevien lintujen ja katukoirien – jotka olisivat saattaneet toisissa oloissa herättää myös ärtymystä – katoaminen oli nyt osoitus sodan tuhoavasta voimasta, ja nostalgia kohdistui kaupunkikuvaan ennen sotaa.

Luontoon liittyvät havainnot ja kokemukset saattoivat olla myös parantavia ja arkea helpottavia. 1910-luvun Helsinki oli vain osittain urbaania kaupunkiympäristöä, ja kenellä vain mahdollisuutta oli, pyrki saamaan ravintoa maasta. Myös tästä syystä kevättä odotettiin malttamattomasti. Kevään tuloon liittyi vahvaa symboliikkaa, kun sydäntälvellä alkanut sota alkoi kääntyä loppuaan kohden kevään merkkien ilmestyessä kaupunkikuvaan – jokainen tosin tulkitsti merkkejä omasta elämänpiiristään käsin. Luonto oli tärkeä paitsi vuodenkierron myös ihmisen hyvinvoinnin kannalta. 2010-luvulla on kirjoitettu paljon luontoyhteyden vaikutuksesta terveyteen: luonnossa oleskelun sanotaan muun muassa laskevan verenpainetta ja kortisolitasoja vähentäen näin esimerkiksi ahdistusta.¹¹ Tällä voidaan ajatella olleen merkitystä myös esimerkiksi vankileirien poikkeusoloissa. Luonnonilmiöt aistihavaintoineen ovat myös pohja nostalgialle ja synnyttävät mielleyhtymiä, jotka vievät lapsuuden tai muun tärkeän elämänvaiheen menetettyyn maisemaan, sen tuoksuihin ja väreihin.

Väinö Pesola, joka ei asettunut selkeästi kummankaan osapuolen kannalle, kirjoitti yhdeksäs maaliskuuta, kuinka koko viikon oli ollut ihana kevätsää:

Koko ilmanvalta aaltoilee valoa, lumihanget tähtilöivät, puropiskuiset loruilevat ja ihmislapsosten kasvoista loistaa ilo. He eivät tiedä sodasta, tuskin nälästäkään! Samallinen omituinen valovirta on käynyt minunkin olemukseni läpi. Tunteen siitä, kuin sota, nälkä olisi kaukana – kevätautereisten maisemain, toiveverhojen takana miltei unohtuneessa menneisyydessä.¹²

Vastaavaa kuvausta on myös Pesolan merkinnässä helmikuulta, jolloin hän kuvaa laskiaisen viettoaan ja nuorison nautinnollista riemua pulkkamäessä sekä luonnon rauhoittavaa vaikutusta:

...suurenmoinen oli luonto ja koko matka. Auringossa keväinen kelo, hangella häikäisevä tähtikirkkaus neitseen puhtaus, metsissä muhea valkovaippa ja mäki erinomaisessa kunnossa. Reipas nuorisojoukko oli innostuksissaankin tyyntä kuten ympäröivä metsä. Näytti siltä, kuin sopusointu ainakin hetkeksi olisi vallannut luonnon ihmeiden lumoissa karkeloivat.¹³

Sään ja luonnonilmiöiden lohduttavuuteen tukeutui myös feministi ja pasifisti Lucina Hagman, kiivaskin tulisielu, joka kirjeissään toivotti sinne syvimpään kaikki sotahullut miehet, jotka olivat ajaneet maailman turmioon. Toisenlainen Hagman tulee kirjeissä esille silloin, kun hän tarkkailee ikkunansa takana tuihuilevia talitiaisiasia. Kirjeiden sävy muuttuu haikeaksi ja tunteelliseksi hänen puhuessaan linnuista, luonnosta ja vanhoista hyvistä ajoista. Lintuihin liittyvässä puheessa on myös vahvaa symboliikkaa. Linnut edustavat viattomia luontokappaleita, jotka joutuivat kärsimään ihmisen pahuuden ja mielettömyyden, sodan ja sen seurausten, vuoksi. Kirjeissään Hedvig von Schantzille Hagman kuvaili ikkunansa takana vierailevia lintuja rakkaiksi ja tärkeiksi ystävikseen, joita hän jäisi kaipaamaan, jos joskus muuttaisi muualle.¹⁴

Maaliskuun yhdeksäntenä päivänä Lucina Hagman kirjoitti, että ainoa asia, joka esti häntä vajoamasta täydelliseen synkkyyteen, oli kaunis sää: auringonpaiste, sininen taivas ja pikkupakkainen. ”Totta on, ettei mistään voi olla iloinen, ei edes siitä, mutta luulen, että jos olisi pilvistä, kylmää ja myrskyisää, vajoaisi mieliala aivan kokonaan.”¹⁵ Hagman kertoi joutuneensa haikeuden valtaan kuultuaan talitiaisien helkäyttävän kirkkaimmat ja iloisimmat sävelensä lähipuussa ja pyytäneensä mielessään lintua laulamaan lisää, jotta hän kykenisi uskomaan, että maailmassa oli vielä jotain ystävällistä ja toiveikasta jäljellä. Hän kirjoitti myös, miten ajatukset usein kääntyivät muistelemaan kesänviettomaisemaa ja lapsuutta, metsiä, puita, lintujen laulua, lakkojen poimi-

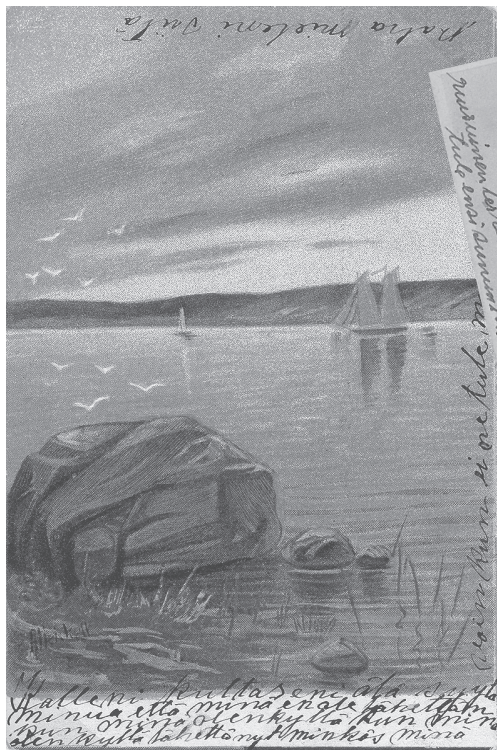
mista lämpimänä kesäpäivänä.¹⁶ Sodan alkupuolella Hagman oli vihainen ja jopa vallankumouksellinen, lopulta vain melankolinen ja kaihoisa. Jäljelle jäivät luonto, eläimet ja linnut. Hagman vetosi luonnon tarkkailuun ja eläinten toveruuteen helpotuskeinona kirjeessään Adèle Stenforsille muun muassa näin:

Ymmärrän että kärsit, mutta se on tunteellisten ihmisten kohtalo. Etsi luontoa, asu puutarhassasi, puhuttele perhosta ja lintua, ja työskentele taloudessasi. Kun sinulla on toverinasi lehmä navetassa. Olis vaan minullakin.¹⁷

Melankolia on sana, joka hyvin kuvaa Hagmanin mielialoja sodan aikana ja sen jälkeen: hän ikävöi paitsi lapsuuden maisemaa myös entistä toiveikkuuttaan ja illuusiotaan paremmasta maailmasta. Nostalgia voi kohdistua paitsi menneisyyteen, myös toivottuun ja menetettyyn tulevaisuuteen – tällaisen menetyksen kokivat myös punaiset.

Vielä suurempi symboliikka lintuihin liittyi vankeudessa. Niin ikään vahvasti tunteva, valkoisen Suomen puolella jo helmikuussa 1918 vangittu kansakoulunopettaja Jaakko Kemilä kirjoitti puolivuotisen vankeutensa aikana paljon runoja. Osassa niissä esiintyy lintuja, jotka pyrkivät vankikopin ikkunan taakse toimien viestinviejinä ulkomaailmasta. Eräissä säkeissä ikkunaan lennähtää perhonen: ”Mistä on matkasi, kukkien mies? / Tuletko taivosta asti? / Mistäpä koppini ikkunan tiesi? – / Kyynel silmääni kasti.” Kemilä pohtii, tuoko perhonen hänelle hyviä vai huonoja uutisia, ennustaako se jopa uutta, parempaa päivää.¹⁸ Toisessa runossa Kemilän aikaisemmin halveksima kotivarpunen, hottinen, muuttuu hyljeksityn vangin ystäväksi ja sielunkumppaniksi: ”Niin, kaikki arvothan muuttuvat, / omat ilonsa unhotetulla. / Kun oikeus, vapaus puuttuvat / voi hottinen lohduksi tulla.”¹⁹ Nostalgia ja lapsuuden maisemat ovat myös runojen vahva elementti, kun lapsuuden muistot luonnon keskellä tuottavat samanaikaisesti sekä surua että lohtua:

Sain venettä sauvoa, soudella / ja ajaa liinakkoharjaa, / kotisaa-resta koivuja noudella / ja niityllä vahtia karjaa.” / Myös pilkkoa

Vallila, Ruusukallio, Sijasta
 Minua ei ole enää, ja minä
 olen nyt Ruusukallion kiviä
 ja kiviä, ja kiviä, ja kiviä.

Minua ei ole enää, ja minä
 olen nyt Ruusukallion kiviä
 ja kiviä, ja kiviä, ja kiviä.

si onna Ruusukallion
 minua ei ole enää, ja minä
 olen nyt Ruusukallion kiviä
 ja kiviä, ja kiviä, ja kiviä.

minä en ole soenut
 kuin kaksi korttia
 sinulta sairastunut
 minä olen nyt Ruusukallion
 ja kiviä, ja kiviä, ja kiviä.

TAR... TU
 W. K. T. P.
 Herra Juhon Lötö
 Suomalainen
 Kirjallinen Osta
 Huone 17.

Reinhold 14-8-18. Osta
 Lämmin, tervehdys minun
 hiteksi ja ikävästä ja sinun
 vaimon kiviä, ja kiviä, ja kiviä.

Kesäinen merimaisema ja suru kadonneesta rahälähetyksestä, kaunis keltainen ruusu ja ikävöivä, huolestunut vaimo. Suomenlinnan vankileirille Vallilasta ja Fredriksbergistä toimitetut tervehdykset oli kirjoitettu normaaliajan luontoaiheisille postikorteille, ja niiden kuvat ovat todennäköisesti herättäneet vastaanottajissaan sekä iloa että haikeutta. Ystävättären Ruotsalaiselle Reaalilyseolle lähettämän Cosmopolitan-lehteä mainostavan kortin sisältökään ei paljasta ajassa olevan mitään poikkeuksellista; tämä kertoo kevään edistyvän nopeasti ja toteaa lukemisen olevan parasta ajanvietettä. Valokuvassa on Katajanokalla vangittuna ollut Arvid Selin perheeseen. Isälleen äitinsä kanssa paketteja ja ruokaa usein toimittanut Toivo-poika menehtyi espanjantautiin syksyllä 1919. Kuvat: Kansalliskirjasto ja Kansan arkisto.

ON SUMMER SEAS
 CORMOPOLITAN MAGAZINE
 REINTHAL & NEWMAN, N. Y.

THIS SPACE MAY BE USED FOR
 CORRESPONDENCE

STAMP
 HERE

PRINTED IN AMERICA

Universal Copyright
 REINTHAL & NEWMAN, N. Y.

No. 886

Hei 173-18 juna pöör. Monet teit
 het kortikä. He ei ilonien
 ylläty. Kym. ohuun voi-
 must ja kuu. kovan alu
 häilyä. edityn notia
 Out ha lukauit pöör.
 Je on pöörä. oimavellon
 milikän. Mut otus luku
 kiert. kirkko. Joudut
 kiert. kirkko. Joudut
 kirkko. Joudut

Läveltäjä
 Arre Merikanto
 Ruotsalainen Realilys
 III B.

piisiin honkia, / tai tervahaudalla juosta; / salakoita salmesta onkia / ja lakkoja poimia suosta.”²⁰

Kemilä horjui runoissaan nostalgian ja melankolian rajamailla saaden kirjoittamisesta ja lapsuuden muistelemisesta kuitenkin lohtua ja pakoa raskaasta todellisuudesta. Jopa lapsuudessa tehty kova työ näyttäytyi osana menneisyyden paratiisia.

Mantereelle vangituilla luontokokemukset olivat vähissä – usein ne typistyivät ikkunasta näkyvään maisemaan ja kävelyyn pihamaalla – jotkut tosin näkivät ulkomaailmaa työkomennuksilla. Ruotsalaisessa lyseossa vangittuna ollut Tyyne Koskivirta kuvasi useassa päiväkirjamerkinnässään sitä, kuinka ikävää oli, kun ulos ei juuri päässyt. Hän katseli ikkunasta vankilan pihaa ja tarkkaili säätä, joka vaikutti voimakkaasti hänen mielialoihinsa; sade symboloi surua ja ihmisten pahuutta, ja kauniilla ilmalla tuntui pahalta, kun ei päässyt siitä nauttimaan.²¹ Kesäkuun lopulla hänet siirrettiin Santahaminaan. Vaikka olo oli edelleen kurja, Koskivirta kertoi kuitenkin käyneensä pihalla kuuntele-massa saarnaa ja myöhemmin vartijaneidin kanssa hakemassa pihlajanoksia, joilla naiset olivat koristaneet makuupaikkansa, ”että muistuttaisi vähän kesää meille”. Koskivirta kertoi saaren ja etenkin merenrannan olevan todella kauniita, ja totesi, että jos piikkilanka-aidan ulkopuolelle pääsisi vapaasti, kulkisi aika-kin nopeammin: ”Sen puolesta täällä on parempi, kun saa olla ulkona, mutta asunto on kurjempi kuin koululla. Mehän olemme vaan kesähuvilassa ja pääsemme syksyksi kotiin.”²² Muutamaa päivää myöhemmin Koskivirta kuvaili ihanaa ja lämmintä kesä-päivää kuvitellen, kuinka hauskaa olisi istua rantakivellä ja upot-taa jalkansa mereen. Hän ei ollut päässyt aikoihin peseytymään, joten kaipasi vettä siinäkin mielessä: mustuneet kasvot olisi ollut ihana pestä edes merivedellä.²³

Vangit saivat Suomenlinnassa liikkua toukokuusta alkaen päi-väsaikaan ulkona, ja myöhemmin kesällä he saivat kulkea piik-kilanka-aitauksen sisällä vapaasti. Katajanokan vankilassa tätä luksusta ei ollut tarjolla, vaan ulkoilu oli mahdollista lähinnä työ-komennuksilla. Myös Suomenlinnassa erilaiset työkomennuk-set mahdollistivat piikkilankojen ulkopuolella oleskelun passien

avulla.²⁴ Tämä lienee selityksenä myös artikkelini alussa lainatun sähkömies Salovaaran suhteellisen vapaalle liikkumiselle ja luonnosta nautiskelulle. Se seikka, että punavangit päätyivät saariston vankileireille juuri keväällä, on merkityksellinen monestakin syystä. Jos valtaosalla huhtikuusta lokakuuhun kestänyt vankileiriaika olisi sijoittunut esimerkiksi puoli vuotta myöhäisemmäksi, olisi kuolleisuus ja sairastavuus – jos mahdollista – ollut entistäkin suurempaa. Nyt vangeilla oli kaikesta kurjuudesta ja vapaudenmenetyksestä huolimatta mahdollisuus jossain määrin hyötyä luontoympäristöstä, saada siitä mielihyvää ja lisäravintoakin.²⁵ Ainakin osalle vangeista maisema ja luonto toivat jonkinasteista lohdutusta.

Kaakao ja kylpy: nautintoja vankeudessa

Kun maailma ympärillä muuttuu pelottavaksi ja epävarmaksi ihminen kääntyy sisäänpäin, hänen elämänpiirinsä pienenee. Muistojen vaalimisen, nostalgian ja menneisyyteen kohdistuvan henkisen koti-ikävän lisäksi hän keskittyy ajattelemaan läheisiään ja sitä, miten parhaiten säilyttää järkensä, toimintakykynsä sekä arjen pienet, mentaalisesti ja fysiologisesti tärkeät nautinnot. Erilaiset nautintoaineet ja niiden puute ovatkin seikka, joka nousee keskiöön.

Elintarvikepuula ja nälkä vaikuttivat ihmiseen niin psyyken kuin soomankin tasolla, ja ahdistavassa tilanteessa jokapäiväisten piristeiden, kuten nikotiinin, kofeiinin ja sokerin saamisesta tuli korostuneen tärkeää. Ruokatarpeiden ja vaatteiden sekä muun saatavissa olevan tavarankin lisäksi vankileireille kuljetettiin runsaasti juuri edellä mainittuja, ja erilaiset piristeet toimivat myös hyvänä valuuttana (punavanki)leirien sisällä. Sokeri ja tupakka olivat parempaa valuuttaa kuin raha, ja ne pelastivat monen hengen, koska niillä sai hankituksi tarvittavaa lisäravintoa. Ruokaa sai ostettua suoraan tupakalla: ”se oli monta kertaa arvokkaampaa kuin raha sillä sai aina soppaa kun ei rahalla saanut.”²⁶ Voidaan ajatella, että ne, jotka kykenivät kieltäytymään nautintoai-

neista ja vaihtamaan ne parempaan ravintoon olivat paremmassa asemassa selviytymisen suhteen kuin ne, jotka käyttivät sokerinsa ja tupakkansa hetken nautintoon ja pakoon todellisuudesta.²⁷ Toisaalta nämä nautinnon hetketkin olivat tärkeitä eritoten psyykelle.

Haluttua tavaraa nautintoaineet olivat myös vapaudessa. ”Gulashaaminen”, mustan pörssin kauppa, eli kukoistustaan, ja ravinto kiersi kädestä käteen ja vatsaan eri tavoin. Siviilissä selkein ero normaaliin oli omaisten ja tuttavien poissaolon lisäksi elintarvikepula, joka piinasi kaikkia. Huhtikuisessa punaiselle rintamalle lähteneessä kirjeessä kerrottiin kahvihetkestä, joka jollain tapaa muistutti entisiä, mutta aivan täydestä se ei mennyt, sillä pullan oli korvannut Siperian tuliaisina tuodut vesirinkelit: ”...juotiin rinkilä kaffia, ei täällä viellä ole nähty pullaa kylähän sekin olisi hauskaa kun saisi entisen ajan takaisin pullan ja kaikki muun hyvän ajan.”²⁸ Vanhan hyvän ajan varmana mitarina oli kahvihetki, johon sisältyivät sekä kofeiini että sokeri. Kuvaava esimerkki nautintoaineiden kaipuusta on Jalmari Finnen kirje kesäkuulta 1918. Siinä hän kertoo Maria Lallukalle, kuinka hänelle on tarjoutunut mahdollisuus tilata tukkuhintaan hollantilaista hedelmämarmeladia, ”jossa on 48 % sokeria ja 24 siirappia.” Finne uskoi tämän olevan haluttua tavaraa sokerista tyhjässä maassa, ja kysyikin, kuinka monta kymmentä kiloa Lallukka haluaisi ainetta talven varalle – Finne suositteli kokonaisen 200 kilon astian hankkimista ja sen jakamista viipurilaisen tuttavapiirin kesken.²⁹

Jokapäiväisten nautintojen kaipuu korostui entisestään, kun vapaus menetettiin. Sama ilmiö on nähtävissä niin valkoisilla kuin punaisillakin vangeilla, vaikka vankien olosuhteissa olikin merkittäviä eroavaisuuksia – erot olivat suuria myös esimerkiksi Suomenlinnan vankileirin sisällä.³⁰ Siuntion ja Kirkkonummen taisteluissa vangittiin helmikuun 1918 lopulla vajaa 500 miestä, jotka suurelta osin olivat kotoisin pääkaupungista.³¹ Vangit sijoitettiin Kruununhaassa sijaitsevalle Ruotsalaiselle reaalityseolle, joka hetken ajan muodosti oman erikoislaatuisen maailmansa – vapautus koitti Helsingin valtauksen yhteydessä. Yksi vangeista

Kahvitarjoilua Rautatientorilla vuonna 1918. Kahvi, tee ja muut lämpimät juomat olivat tärkeitä nautintoaineita, jotka poikkeusaikana kiinnittivät ihmisiä normaaliuden tunteeseen. Kuva Ivan Timiriasev/ Helsingin kaupunginmuseo.

oli nuori säveltäjänalku Aarre Merikanto, jonka perheelleen kirjoittamat kepeät ja leikkisät kirjeet kertovat paitsi piristeiden tarpeesta myös pintaa enemmän vankeusajan tunnelmista.³² Hänellä oli mahdollisuus säveltää, lukea ja nauttia perheeltään saamia herkkuja, mutta se tärkein, vapaus, kuitenkin puuttui, kuten 9. huhtikuuta kirjoitetusta kirjeestä ilmenee:

Enpä keksi taas muutakaan otan sikaarin ja alan jotain uutta pjeesiä ajatella – toisinaan hiukan hermostuttaa – kadut ovat jo kuivat,

ilmat kauniit – toivoisi niin helkkaristi ulos vapauteen - mutta sitten taas sitä tyyntyy, tietäen, ettei se tuskailemisesta parane ja että tyynesti hyvä tulee.³³

Reaalilyseon vangit olivat Kirkkonummen antautumisen välittäneen Ruotsin lähetystön suojeluksessa, mutta huhut heidän turvallisuuttaan uhkaavista seikoista elivät sitkeästi,³⁴ ja vankien ja heidän omaistensa keskuudessa on täytynyt olla pelkoa tulevaisuudesta. Tästä näkökulmasta on kiinnostavaa, että vankien perheilleen lähettämät kirjeet kuulostavat aika ajoin siltä, kuin pojat olisivat jonkinlaisessa sisäoppilaitoksessa tai pensionaatissa. ”Pirteinä olemme kaikin 8:n miehen voimalla pysyneet, aikaa työllä ja pakinalla lyhennellen – tuloksella, ettäs ei tämä sitä kaikkein kauheinta, tämä vankina olo ole”, kirjoitti Merikanto 6. helmikuuta perheelleen. Auringon paiste vain sai toivomaan, että pääsisi ulos kävelemään, ”pistäytyä á la cafe ja sen semmoista”. Kirkas sää johdatti ajatukset kodin auringonpaisteiseen saliin ja siihen, miten ihanaa olisi vetäytyä omaan huoneeseensa työhön tai mummonkamariiniin kahville.³⁵ Suurin syy kirjeiden huolettoomaan sävyyn lienevät kohtuulliset olot ja hyvä kohtelu, mutta kyse on varmasti ollut myös itsesuojelusta ja resilienssistä; keskitymällä lukemiseen, työntekoon ja opiskeluun sekä kotoa saatujen herkkujen avulla normaaliuden tuomiseen vangit helpottivat paitsi omaansa myös omaistensa oloa.

Viitteitä vankien todellisuudesta saa Merikannon huoneto-verin, siuntiolaisen kartanonisännän Henrik Lindebergin kuvauksesta, joka on vähemmän kaunisteltu kuin omaisille lähetetyt kirjeet.³⁶ Kylmässä luokkahuoneessa III B lähes viisikymmentä helsinkiläistä ja siuntiolaista nuorta miestä nukkui ja valvoi lattialla vieräessä, paksun sikarinsavun ja muiden elämään kuuluvien hajujen keskellä, kuorsasi, piereskeli, pissasi, kiroili, kilpaili vähästä sopasta, perunoista, puurosta ja silakoista, kärsi kovasta ja löysästä vatsasta ja ravinnonpuutteesta johtuvasta heikkoudesta, odotti paketteja ja kirjeitä kotoa, keitteli teetä, piirteli, sävelsi, lauloi ja kinasteli. Eroja tuottivat niin maalaisuus ja kaupunkilaisuus kuin äidinkielikin.³⁷ Lämpimässä suihkussa miehet saivat käydä kerran viikossa, ja liikkumaan pääsi käytävälle puoleksi tunniksi

päivässä. Monilla oli loisia, ja ruoka oli yksipuolista. Ravintotilannetta helpottivat osalla omaisilta saadut paketit. Iltaisin ja aamuisin oli saatavilla kuumaa vettä, jonka avulla valmistuivat kotoa saadut tee, kaakao ja buljongit. Vartijat, joita oli yli sata, olivat majoittuneet pohjakerrokseen. Ruotsin lähetystö valvoi jatkuvasti tilannetta ja oli yhteydessä punaisiin, mikä ei aina ollut vankien omaisten mieleen – punaisten ”roistojen” (banditer) suhteen ei diplomatiaa ja neuvottelut olleet heidän mielestään oikea ratkaisu. Ruotsin ulkoministerille tilanteesta raportoinut Nils Leon Jaensson arveli tämän johtuvan olosuhteiden kiristämistä hermoista.³⁸ Äideillä ja isillä oli kova huoli pojistaan.

Aarre Merikanto kirjoitti säännöllisesti vanhemmilleen, ja Liisa Merikanto piti huolen poikansa kestitsemisestä myös vankeudessa – sikareita, hunajaa, teetä, kaakaota ja kirjallisuutta tuli lyseolle säännöllisesti. Merikanto kiittelikin sitä, että sai olla vankina omassa kotikaupungissaan.³⁹ Välillä ei herkkuja saanut vastaanottaa, mutta 10. maaliskuuta Merikanto kirjoitti, että ohjeitten mukaan nyt sai lähettää ”n.k. ’Liebesgaben.’ ... Siis namusia, sikaareja, vaatteita ja litteratuuria. (Hunaja, kakao, pähkinät j.n.e mukaanluettuina).”⁴⁰ Rintamakokemukset tulevat kirjeissä esiin sivulauseissa: ”Viisistä ja kymmenistä centeistä se elämä näkyi usein riippuvan – eihän se ollut leikkiä.”⁴¹ Suojatussa ympäristössä kasvaneiden miesten nuoruus ja keskenkasvuisuus tulee kiinnostavasti esille runossa, jonka poikajoukko kirjoitti Merikannoille kiitokseksi vankeuteen saamastaan yhteisestä kestityksestä. Kirjeessä kerrotaan nuorista miehistä, jotka ovat rintamalla nähneet välähdyksen aikuisten maailmasta, mutta jotka sisimmältään ovat pikkupoikia, jotka ilahtuvat ikihyvikseen herkkuja saatuaan:

Mut aniharvat meistä oisi luulleet,
ett moni, vähän ehkä itse kukin
ois sentään lapsi, joka ei tiedä muusta
kuin ruoasta ja makeasta suusta⁴²

Arkkiviisussa kerrottiin, kuinka pienikin taakka tai suru voisi saattaa mielet epätoivoon, mutta toisaalta pienikin ilo olisi vas-

taavasti valtava, ja ”saisi suonissamme veren vahtoon ja antais uskon taasen tarmoon, tahtoon.” Tutut maut ja muisto vapaudesta nostivat mielialoja ja valoivat rohkeutta. Loppusanat kuuluivat näin: ”Jos oomme saanehetkin lapsen mielen / ja oppinehet oudon kukkaiskielen, / me oomme – uskooatte, miehiäkin, / min selkä kestää täytetyinkin säkin!”⁴³

Oli Merikannolla ja Reaalilyseon vangeilla muitakin kiitollisuuden aiheita kuin kaakao, romaanit ja sikarit, kuten pitkästä aikaa patjalla nukkuminen⁴⁴ ja peseytyminen: ”Eilen pääsimme vihdoin dussiin ja olipa todella nautinto pestä itsensä pitkistä ajoista –”.⁴⁵ Peseytymisen tuottama kokonaisvaltainen mielihyvä korostui vielä vahvemmin punavankien oloissa. Moni kertoi leirilämän kohokohtia olevan puhtaiden alusvaatteiden vaihtaminen peseytymisen jälkeen. Saarioloissa suurta nautintoa tuotti myös saunominen, peseytyminen ja joskus myös meressä uiminen.⁴⁶ Saunakokemus on määritelty elämykseksi, jossa nostalginen ja esteettinen kokemus kohtaavat, ja niin aistit, keho kuin mielikin aktivoituvat. Se on pysähtyneisyyden hetki, joka vie lähelle luontoa ja menneisyyttä, lapsuuden kokemuksia ja jopa pyhyyttä.⁴⁷ Saunomisella on siis mahdollisesti ollut jopa uskonnollista kokemusta vastaava, mielialaa rauhoittava merkitys. Lapsuuteen ja normaaliaikaan linkittyessään se on ollut myönteisen nostalgian keskeinen ilmentymä vankileirien todellisuudessa.

Myös Katajanokan vankilassa saunapäivä ja siihen yleensä sisältynyt alusvaatteiden vaihto oli tärkeä hetki. Arvid Selin kävi työkomennuksillaan muun muassa Santahaminassa, ja erään päivän aikana hän meni metsään ja valmisti itselleen saunavihdan – samalla retkellä hän tapasi rannassa vaimonsa, jolle antoi likaiset vaatteensa. Edellisenä päivänä vaimo oli toimittanut miehelleen puhtaat alusvaatteet. Kaikki oli siis valmista peseytymistä ja saunomista varten.⁴⁸ Heinäkuun lopulla Selin kirjoitti saunomisesta tärkeänä hygienian osana: loisia sai ahtaissa ja likaisissa oloissa helposti:

Kävin saunassakin mutta oli huono löyly mutta kumminkin sain itseni pestyä puhtaaksi muutin puhtaat justin saamani jotenka

olen taas puhdas elävistä en tiedä mikä on tullut minuun sillä kuin tahtoa väkisinki tulla eläviä vaikka usein muutan puhtaat.⁴⁹

Väinö Salovaara kirjoitti useassa kirjeessään uimisesta ja saunassa käymisestä, mahdollisuus siihen vaihteli olinpaikasta riippuen. Osa vangeista sai käydä vapaasti uimassa, ja moni hyödynsikin tätä mahdollisuutta päivittäin.⁵⁰ Kesäkuussa Salovaara kirjoitti vaimolleen, kuinka hän joka päivä ”mylleröi” ja otti aurinkokylpyjä hiekkaisella rannalla.⁵¹ Isosaarella oli sauna; heinäkuun lopussa Salovaara kirjoitti saunan palaneen, mutta uimassa hän edelleen kävi ahkerasti. Palaneen saunan jotenkuten säästyneeseen pukuhuoneeseen rakennettiin pian kuitenkin lauteet ja sisäänlämpiävä uuni, ja jonkinlainen kylpypaikka oli taas pystyssä.⁵² Hetkeksi Isosaaresta Suomenlinnaan siirryttyään Salovaara kertoi, että olot olivat nyt huomattavasti paremmat aina oljista tehdystä matrassista alkaen, ja ”tapiseeratun” kamarin ikkunasta pilkahtivat aamuisin auringon säteet. ”Uimassa saamme täällä käydä koska haluttaa ja saunassa ainakin kerran viikossa.”⁵³ Iloa ei kuitenkaan kestänyt montaakaan päivää, vaan tie vei seuraavaksi Kuivasaareen ahtaisiin ja kosteisiin tiloihin. Sähkömiehenä Salovaaralla oli keskimääräistä paremmat ja vapaammat oltavat ja hän sai erivapauksia, joita kaikilla vangeilla ei ollut. Salovaara kertoi saksalaisten sotilaiden antaneen Salovaaran miehille teetä, jossa oli ollut seassa jopa sokeria. Salovaara arveli tämän johtuvan siitä, että hän oli kumppaneineen sähkömiehiä, ”valon enkeleitä”, jotka kannatti pitää tyytyväisellä mielellä. Salovaara oli sortunut myös toiseen nautintoaineeseen, kuten hän vaimolleen tunnusti: ”Niin hävitöntä kuin se onkin olen nykyisin tupakan polttaja mutta vakuutan, että kun tulen luoksesi en harjoita enään tuota ilkeätä tapaa jota tiedän sinun sydämestäsi inhoavan.”⁵⁴

Sään Salovaara totesi vaikuttavan voimakkaasti mielialoihin: ”Tänäänkin taas näyttää rupeavan satamaan ja se ei tunnu hausekalta. Mielikin on aina painuneempi sade säällä kun kirkkailla aurinkoisilla päivillä ... Saunaan koetan tänään päästä se aina virkistää ja tekee olon mukavaksi.”⁵⁵ Mieltä piristivät toisten seura, mielekäs työnteke, nautintoaineet sekä postin odottaminen ja

saaminen. Varsinaiseen nostalgisointiin oli vähemmän aikaa, vaikka tällaiseksi laskettaneen esimerkiksi vaimoa ja lapsia kaipaavat rivit sekä Salovaaran kuvaukset Käenkukuntakalliolla haaveilusta. Nyrkkipostin ja muun tavarankuljetuksen organisointi vei paljon aikaa ja ajatuksia. Tähän oli syynsä. Vaikka ulkoilmassa oleskelu oli terveellistä ja aika ajoin myös mielialaa kohottavaa, vei ravinnon puute kuitenkin kaikki heikkoon kuntoon: ”Epäterveellinen ja liian vähäinen ruoka vähentää voimiani päivä päivältä eikä raitis ilma jaksata kaikkea korvata.”⁵⁶

Jouluksi kotiin: vuotuisjuhlat ja perinteet

”Tervehdys täältä saaresta näin juhannuksena. Toivon että vietitte hauskan juhannuksen ikävästä ajasta huolimatta. Minun juhannukseni oli jotensakin yksinkertainen istun kivellä ja katselen koti kaupunkiani sekä kotia kohti ja ajattelen hyvin paljon vietetyistä juhannuksistani. Vaan ei sunkaan tämä iankaikkisesti kestä kai sitä vielä kesää kotonakin vietetään, sillä enhän ole tehnyt mitään yksityisiä rikoksia joten luultavasti pääsen vielä vapaaksi.”⁵⁷

Juhannus – ja toivo. Helsinkiläiset olivat tottuneet saarielämään, ja saaristo oli kesäisin kaupunkilaisten tärkein vapaa-ajanviettopaikka. Siksi nämä rivit saarella vietetystä juhannuksesta ovat täynnä latausta. Suomalaista vuodenkiertoa rytmittävät puolen vuoden välein joulu ja juhannus. Ne ovat paitsi tärkeitä juhlia, myös rajapyykkejä, joiden avulla aikaa hahmotetaan. Tästä syystä myös vankileiripostissa pohdittiin usein kotiin pääsyä näiden avulla: ensin toivottiin vapautta juhaniksi, tämän toivon rauettua seuraava oljenkorsi oli, jos pääsisi edes jouluksi.⁵⁸

Joulun ja juhannuksen lisäksi myös muut kalenteria rytmittävät juhlapäivät olivat tärkeitä. Kevään tapahtumat etenivät elämää jäsentävien vuotuisjuhlien lävitse: helsinkiläisten jälkeensä jättämissä teksteissä mainitaan muun muassa Runebergin päivä, laskiainen, Marian päivä, palmusunnuntai, pääsiäinen, vappu ja juhannus sekä alakuloinen, mutta tulevaisuuteen suuntaava joulu

Nuori perhe viettämässä kesäpäivää Seurasaaressa vuonna 1917, suloisessa, menetetyssä lähimenneisyydessä. Monen kohdalla saarielämä vaihtui seuraavana kesänä tyystin toisenlaiseen. Kuva: Ivan Timiriasev/Helsingin kaupunginmuseo.

1918. Perinteet ja traditiot toivat turvaa ja normaaliuden tunnetta.

Punaisen Helsingin aikana vietetyistä pyhistä merkittävin juhla oli pääsiäinen. Se koettiin eri ryhmissä eri tavoin, mutta kenellekään se ei ollut yhdenmukainen. Nuoret, punaiselle rintamalle kirjoittaneet naiset olivat toiveikkaita, että rakkaat tulisivat jo pääsiäispäiväksi kotiin. He kertoivat käyneensä ”palmumetsällä” pajunoksia poimimassa sekä palmusunnuntain juhlissa – joku näiden välissä myös hautajaisissa.⁵⁹ Hautajaiskulkueet ja -tilaisuudet sekä haudalla käynti muodostivat yhteisöllisen sota-ajan rituaalin, joka oli nopeasti asettunut osaksi arjen rutiineja. Pikku-

veljelleen rintamalle kirjoittanut nainen pelkäsi, että veljelle tulisi ikävä mieli, kun hän kertoili palmuilla juhlista ja huveista: ”Ajattelees Aaro kun Nuorisoseuralla oli palmuiltana alko Lauantaina klo 9 ja loppui sunnuntaina klo 6. ja sittä palmu metsään voi sule tekee varmaankin vielä ikävämpi kun näitä keron”.⁶⁰ Punaisessa Helsingissä tanssit ja iltamat olivat Sari Näreen mukaan tärkeitä yhteishengen luomisen kannalta, ja punakaartilaisuuteen liittyi paljon nuoruuteen liittyvää hauskanpitoa ja rajojen rikkomista.⁶¹ Tanssit ja juhlat olivat tarpeen myös normaaliuden tunteen säilyttämiseksi: ne loivat illuusion siitä, että kaupungissa elämä jatkui kuten ennenkin, ja rintamaltakin palattaisiin pian taas tavallisten rutiinien, hauskanpidon ja juhlahetkien pariin.

Muutamaa päivää ennen palmusunnuntaita Tampereen rintamalle kirjoittanut nainen pyysi kirjeessään vähän jauhoja, että voisi leipoa pääsiäispullaa – tai jos voisi saada edes leipää tai perunoita. Hän myös kehotti miehiä menemään aamulla palmumetsään ja tuomaan oikein isoja palmuja (pajunoksia), ”kai siellä on enempi kuin täällä”.⁶² Kirje oli kauttaaltaan hyväntuulinen ja sisälsi arkisia ajatuksia, kuten kehotuksen käydä tervehtimässä yhteistä tuttavaa Tampereella. Jos ei tietäisi, mihin kirje on osoitettu, voisi kuvitella miesten olevan työn- tai ruoanhakumatkalla eikä sodassa. Etenkin naimattomien naisten lähettämien kirjeiden kepeä sävy kertoo paitsi tietämättömyydestä myös resilienssistä: vallankumous oli helpompi kuvitella muutaman päivän retkeksi kuin sodaksi, jonka kestosta ja lopputuloksesta ei ollut varmuutta. Ajatukset miehistä pajunkissoja poimimassa sitoivat poikkeusajan normaaliin vuodenkulkuun ja näin myös normaaliin elämään, jossa yhdessä vietetyt vuotuisjuhlat olivat kohokohтия ja rajapyykkejä. Pajunkissat kertoivat keväästä, pian koittavasta kesästä ja uudesta alusta.

Myös porvarillisten helsinkiläisten ajatukset liikkuivat pääsiäisen osalta ruoan ympärillä. Kouluhallituksen virkamies K. A. Franssila kirjoitti päiväkirjaansa passinhankkimismatkastaan Smolnaan: passia hän tarvitsi päästäkseen pääsiäisaterialle appivanhempiansa luokse Meilahdessa sijaitsevaan Toivolan huviin. Lopulta Franssila ei tosin jaksanut jäädä jonottamaan, vaan

päätti yksinkertaisesti käyttää appiukon passia.⁶³ Ensimmäisenä pääsiäispäivänä Franssila kertoi syöneensä hyvää (vaikkakin pientä) pääsiäiskaakua lankonsa Ilmari Bonsdorffin kahvikutsuilla. Kakkua varten oli säästetty jauhoja edellisestä kesästä alkaen.⁶⁴ Toisen pääsiäispäivän päivällinen appivanhempien luona oli suorastaan juhlallinen, ja Franssila kertoi lasten saaneen pitkstä aikaa vatsansa täyteen; tarjolla oli ollut haukea, voita ja ”melkein rauhanaikaista” leipää, säilykehedelmistä laitettua jälkiruokaa ja kahvin kanssa perunajauhoista ja munista valmistettua ”keltaista kaakua”.⁶⁵ Pääsiäistä varten pitkäänkin säästetyt elintarvikkeet olisi varmasti ollut järkevää säännöstellä ja jakaa pidemmälle ajalle, mutta juhlan viettäminen useine ruokalajeineen toi yhteisen pöydän ääreen kertyneelle perheelle tunteen lähes normaalistilanteesta ja ajasta, eikä silloin ajateltu, että seuraavana päivänä palattaisiin taas puolityhjän pöydän ääreen ja jatkuvasti kurnivan nälän todellisuuteen. Pääsiäisateria vahvasti poikkeusajan sietokykyä ja henkistä resilienssiä, vaikkei se ravitsemuksen kannalta ihanteellisin ollutkaan.

Myös Ruotsalaisella reaalityseolla syötiin huhtikuun alussa määmiä. Sitä oli Aarre muutamaa päivää aikaisemmin pyytänyt sanoen, että maistuisihan se ”ausgezeichnet!”⁶⁶ Vaimonsa lähettämää määmiä ja sokeria maisteli myös Eero Erkko Katajanokan vankilassa.⁶⁷ Punaiselle rintamalle lähteneissä kirjeissä vedottiin miehiin ja isiin, että nämä tulisivat pian kotiin, ennen kuin tuo ihana herkku loppuu.⁶⁸ Lopulta omaisten oli kuitenkin todettava, ettei määmiä säilyisi miesten kotiin tuloon asti, kuten tämä kolmantena huhtikuuta tehty tunnustus kertoo: ”...se oli niin hyvää, säästin sinule vähän ja aina maiston kun teki mieleni ja lopulta ei ollut kun niin vähä etten voinut jättää.”⁶⁹ Tämäkin kertoo edellä mainitusta selviytymiskeinosta: haluttiin uskoa siihen, että miehet tulisivat kotiin päivänä minä hyvänsä, ja hyllyllä odottavan herkun avulla hekin vielä pääsisivät osallisiksi juhlan vietosta.

Keskikesällä roolit olivat seuraavan suuren juhlan kohdatessa vaihtuneet, eikä moni punaiselle rintamalle lähteneistä palannut kotiin ruokapöydän ääreen. Vankeudessakin juhannusta vietettiin mahdollisuuksien mukaan, tai ainakin päivä huomioitiin.

Isosaaressa, ”vaarallisten vankien” leirissä, saunottiin. Väinö Salovaara kertoi, kuinka hänen sekä Vuolijoen ”poksien” miehet olivat käyneet yhteisessä juhannussaunassa: ”Siellä sitten kävi laulu ja kova mölinä kun kiukaita valeltiin oikein ämpäri kaupalla. Välillä juostiin mereen jäähdyttelemään ja sitte taas takaisin lauteelle.”⁷⁰ Sulo Vuolijoki oli etukäteen pyytänyt vaimoaan lähettämään kynttilän, jotta juhannusyönä olisi mahdollisuus valvoa hieman myöhempään ja lukea ja kirjoittaa, ”kun kahvia-kin saatiin”.⁷¹

Juhannuksen huomioivat tavalla tai toisella kaikki vangit. Kirvesmies ja perheenisä Tuomas Junttila vaihtoi aattona päälleen juuri kotoa saamansa puhtaan juhlapaidan ja housut peseydyttyään ensin lämpimällä vedellä. Juhannusilta vietettiin teetä keitellen. Juhannuspäivän aamuna toverijoukko joi yhdessä teetä ja poltteli tupakkaa ”juhlan sankarin” Juhanin kunniaksi, mutta sen enempää he eivät juhlaa halunneet viettää – he päättivät siirtää sen toiveikkaampaan tulevaisuuteen ja pitää vapauduttuaan yhteiset juhannusjuhlat ottamalla ”saunakylvyt uusilla vastoilla.”⁷² Suomenlinnassa Artturi Kivirinne kertoi pyhien menneen ”niin-kuin kaikkien muutkin päivät”, juhannuspäivänä hän oli pessyt alusvaatteensa puhtaaksi. Pakettia hän olisi kovasti toivonut jussin päiväksi, mutta se ei ollut tavoittanut häntä ajoissa. Kirjoittaja löysi tästä kuitenkin myönteisen puolen: nyt sokeria riittäisi yli pyhän. Kirjeen lopuksi hän kysyy, oliko vaimo ollut missään pyhinä, ja lohkaisee: ”minä vietin koko pyhät saaressa”.⁷³

Mantereen puolella juhannustunnelma oli monella apea. Katajanokalla kesäiseen aamuaurinkoon herännyt Arvid Selin muisteli kaiholla edellistä juhannusta, jolloin hän oli ollut kesälomalla Kausalassa – kaunis juhannusaurinko paistoi aamukuudelta hänen silmiinsä, mutta nyt hän oli vangittuna. Selin kertoi myös osallistuneensa juhlan kunniaksi ensimmäisen kerran jumalanpalvelukseen.⁷⁴ Alakuloinen oli myös Ruotsalaisella lyseolla vangittuna ollut Tyyne Koskivirta, vaikka pientä erityisyyden tuntuakin päivässä oli:

Koko päivän on satanut ja aina vaan sataa. Toivoisin että huomennakin sataisi se lohduttaisi meitä vankiraukkoja tietäissämme

että muilla ihmisilläkään ei ole hauskaa vaikka ovatkin vapaita. Kukapa olisi osannut vuosi takaperin uskoa, että pitää juhannus viettää vankilassa. ... Tänään oli soppa hieman parempaa että söin jo koko lautasellisen. Illalla saime leipää, silliä ja voita (ajatelkaa voita vankilassa), mutta täytyy huomata että nythän on juhannus-aatto. ... Nyt juuri tässä huoneessa on aika surina, toiset laulaa toiset juttelee, toiset juo teetä, toiset itkee ja vanhan piian pakottaa korvaa. Ei kenenkään tee mieli nukkua, nythän juhlitaan linnassakin.

Hauskaa juhannusta!⁷⁵

Juhannuspäivänä Koskivirta pahoitteli, että muut saivat nauttia kauniista luonnosta, mutta koulun ikkunasta ei näkynyt muuta vihreää kuin pihan rikkaruohot. Juhlapäivänä jalat alta vievä nälkä tuntui vieläkin kolkommalta.”⁷⁶ Juhannusruoaksi tarjottu lipeäkalasoppa, puolikas silli ja leivänpala eivät auttaneet edes nostalgisten mielle yhtymien luomiseen, todellisuus oli ja pysyi, eikä menneisyyteen voinut paeta.

”Maass’ on juhla, helluntai - / vanki silakkansa sai”⁷⁷, kirjoitti toukokuussa kopissaan Jaakko Kemilä. Juhlat olivat paitsi lohtu, myös tuskallista melankoliaa niille, joiden osalta mahdollisuus rituaalien suorittamiseen oli mennyt.

Nostalgian turvallinen syli

Nostalgiaa on kutsuttu kaikkien aistien muistiksi. Se voi tuoda lohtua ja kevyemmässä muodossaan irrottaa ihmisen hetkeksi ahdistavasta todellisuudesta turvalliseen paratiisiin, lapsuuden maisemaan tai muuhun vakautta ja turvaa edustavaan mentaaliseen maisemaan. Voiko nostalgia olla myös osa resilienssiä, potentiaalisesti traumaattisesta tilanteesta selviytymistä? Edellä kuvatut anekdootit erään sisällissodan yhteydessä uudenlaiseen, vaikeaan tilanteeseen joutuneiden ihmisten arkisista rituaaleista ja niihin liittyvän mielihyvän kuvauksista kertovat omalta pieneltä osaltaan nostalgian ja rutiinien säilyttämisen tarpeellisuudesta. Haju-, maku- ja tuntoaistimukset, jotka toimivat nostal-

gian laukaisijoina, voivat viedä ihmisen kaivattuun normaaliin: kun aivot saavat stimulaatiota piristeistä, on tämä paluu menneisyyteen entistä helpompaa.

Myös juhlien ja pyhien viettäminen on nostalgiaa, yritystä palata täydelliseen tilaan, jolloin maailma ei vielä ollut kaoottinen ja pelottava vaan ennustettava ja turvallinen: pääsiäisenä haetaan pajunkissoja ja syödään mämmiä, juhannuksena saunotaan ja ollaan luonnon helmassa, iltapäivisin juodaan kahvia ja syödään pullaa. Näin tehdään, jos vain mahdollista, myös poikkeusaikoina, ja piristeille kehitetään korvikkeita, jotta tärkeät rituaalit voitaisiin säilyttää puutteesta huolimatta. Voi tuntua järjettömältä, että yksilö säästää nälissään viikkokausia ruokatarpeita syödäkseen ne juhlapyhänä kaikki kerralla tai myy ruokansa tupakasta tai sokerista, käyttää suuren määrän rahaa piristeiden tai vaikka syntymäpäivälahjojen ostamiseen – tai koristelee vankisellinsä pihlajanoksilla. Tämä on kuitenkin selviytymisen kannalta keskeistä ja auttaa säilyttämään toimintakyvyn ja uskon jatkuvuuteen. Kuppi teetä on osoitus siitä, että jokin on pysyvää, vaikka olemassaolon perusteet horjuvat.

Melankoliaksi nostalgia kääntyi silloin, kun tilanne oli liian tuskallinen kestäväksi, juhlapyhää tai ateriaa ei voinut millään keinolla simuloida, maailman muutos ahdisti musertavalla tavalla ja kaipuu menneeseen, menetettyyn aikaan oli haikean muistelun sijaan raastavaa tuskaa. Marraskuussa vankilasta vapautunut Anna Forsström kirjoitti eräässä joulunaikaan lähettämässä kirjeessään, miten outoa oli, kun kaikki olivat jo palanneet ”normaaliin” ja tekivät jouluvalmisteluja, vaikka kuluneen vuoden paino vielä tuntui niin monen elämässä: ”On kumma nähdä kuinka elämä kaiken sen jälkeen mikä on tapahtunut kuitenkin käytävällä tavallista tahtiansa.”⁷⁸ Ihmislapset jatkoivat elämässä eteenpäin, mutta muistot pakottivat monet katsomaan myös taakseen.

Viitteet

- 1 Väinö Salovaara vaimolleen Lovisalle Suomenlinnasta 22.7.1918. Käen-kukuntakallio mainitaan yksityisenä vetäytymispaikkana myös kirjeessä 10.8.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto, Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, Työväen arkisto (tästä lähtien TA).
- 2 Hagman kuvasi asiaa näin: ”Luonnollisesti et nyt voinut tulla, kun matkustaminen kokonaan kiellettiin. Olemme siis kukin vangitut, vaikka koppimme on suurempia kuin mitä vangeille tavallisesti annetaan.” Lucina Hagman Adèle Stenforsille 30.3.1918. HP:1 Adèle Stenforsin kirjeet 1903–1919, Suomalaisen naisasialiiton arkisto, Helsingin kaupunginarkisto (tästä lähtien HKA). Ks. sodan arjesta ja liikkumisrajoituksista porvarillisen kaupungin näkökulmasta myös mm. Ilmolahti 2013, 81–85.
- 3 Ks. Ilmolahti 2017a, passim.
- 4 Rossi & Seutu 2007, 10.
- 5 Kukkonen 2007, 15, 35–41, 44, passim; Rossi & Seutu 2007, 8.
- 6 Johannison 2001, 145–148.
- 7 Hugo Nybergin päiväkirjamerkintä 5.2.1918. Jobin kirja. Päiväkirja Helsingin kapinaviikoilta v. 1918, Hugo Nybergin muistelmat, Hugo Nybergin kokoelma, Kansallisarkisto (tästä lähtien KA).
- 8 Kukkonen 2007, 14, 17.
- 9 Johnson & Salmi 2012, 85.
- 10 Väinö Pesolan päiväkirjamerkintä 23.11.1918. Coll. 433.2 Väinö Pesolan päiväkirjat 1917–1923, Väinö Pesolan arkisto, Kansalliskirjasto (tästä lähtien KK).
- 11 Leppänen & Pajunen 2017, 23.
- 12 Väinö Pesolan päiväkirjamerkintä 9.3.1918. Coll. 433.2 Väinö Pesolan päiväkirjat 1917–1923, Väinö Pesolan arkisto, KK.
- 13 Väinö Pesolan päiväkirjamerkintä 25.2.1918. Coll. 433.2 Väinö Pesolan päiväkirjat 1917–1923, Väinö Pesolan arkisto, KK.
- 14 Lucina Hagmanin kirje Hedvig von Schantzille. 4.1.1918. Hq:6 Hedvig von Schantzin kirjeet 1917–1918, Suomalaisen naisasialiiton arkisto, HKA.
- 15 Lucina Hagmanin kirje Hedvig von Schantzille. 9.3.1918. Hq:6 Hedvig von Schantzin kirjeet 1917–1918, Suomalaisen naisasialiiton arkisto, HKA. Käännökset ruotsin kielestä tekijän.
- 16 Ibid.
- 17 Lucina Hagman Adèle Stenforsille 15.5.1918. HP:1 Stenforsin kirjeet 1903–1919, Suomalaisen naisasialiiton arkisto, HKA. Eläinten ystävyyteen Hagman viittasi myös alakuloisessa joulukirjeessään Hedvig von Schantzille

- 20.12.18: ”Kära vän. Haf en fridfull och god jul. Se på hofvet och himmelen, sök upp stjärnor och ljusstrimmor och betrakta hela alltet och ge din sympati åt människor och djur. Jag tänker huru dina talgöxar och mosor blefvo glada att höra din röst och smalka frukten af din mättande hand. Och de söta hönsen!”
- 18 Kevätperho 20.4.1918. Orjanheimo 1921, 38–39.
 - 19 Kotivarpunen 5.5.1918. Orjanheimo 1921, (33–)35. Lintuja esiintyy myös mm. runoissa ”Kyyhkynen” sekä ”Kuulin leivon”, ks. Orjanheimo 1921, 84–85, 99–100.
 - 20 Savupirtissä 1.5.1918. Orjanheimo 1921, 67 (66–71).
 - 21 Ks. esim. Tyyne Koskivirran päiväkirjamerkinnät 9.6., 14.6., 18.6., 20.6. 323.2 Punavangin päiväkirja Helsingistä, Vuoden 1918 arkisto, TA.
 - 22 Tyyne Koskivirran päiväkirjamerkintä 30.6 1918. 323.2 Punavangin päiväkirja Helsingistä, Vuoden 1918 arkisto, TA.
 - 23 Tyyne Koskivirran päiväkirjamerkintä 2.7.1918. 323.2 Punavangin päiväkirja Helsingistä, Vuoden 1918 arkisto, TA.
 - 24 Jokipii 2015, 299.
 - 25 Ks. esim. Jokipii 2015, 307, vangit hyödynsivät ravinnoksi esimerkiksi nokkosia.
 - 26 Aukusti Koskinen vaimolleen 29.7.1918. Koskinen August, 3 A Suomen luokkasota 1918, Kansan Arkisto. Ks. myös Jokipii 2015, 307.
 - 27 Ilkka Jokipiin mukaan onkin viitteitä siitä, että ruokaa tupakkaan vaihtaneet kuolivat leireillä usein nopeammin. Jokipii 2015, 307.
 - 28 Mandi Juho Saastamoiselle 9.4.1918. 113a: I, VapSA, KA.
 - 29 Jalmari Finne 16.6.1918. Jalmari Finnen kirjeitä Maria Lallukalle, Jalmari Finnen arkisto, KA.
 - 30 Ks. Jokipii 2015, 290, 321, passim.
 - 31 Ks. esim. Nyström 2013, 229.
 - 32 Merikannon vankeusaikanaan lähettämistä kirjeistä ja korteista arkistoitu 27 kappaletta, ks. Coll 148.1 ja 148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK. Merikannon kokemuksen jonkinasteisesta yleistettävyydestä voi saada viitteitä muun muassa niin ikään Reaalilyseolla vankina olleen Bror Clas (”Poju”) Carlsonin kirjeenvaihdosta perheensä kanssa, jossa on paljon samankaltaisia piirteitä. Ks. Örn-Carlson-suvun kokoelma 2 (kirjeenvaihto 1905–1962), KK.
 - 33 Aarre Merikanto 9.4.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
 - 34 Ks. esim. Väinö Pesolan päiväkirjamerkintä 31.3.1918: ”M. sisarukset kertoivat mulle eräänä päivänä ..., että eräs Reaalilyseon vangeista oli kuol-lut syöpäläisten kynsiin. Vastasin: ”ovatpa huonoja miehiä, mokomat 600,

- jotka eivät kestä taistelussa edes lutikoita vastaan, vaikka ei heillä ole mitään muuta työtä”. Juttu oli aivan perätön. Tapasin nimittäin eilen ukko Merikannon, mikä ilmoitti, että hän on kirjeenvaihdossa poikansa kanssa ja ettei heillä ole mitään sanomista eikä valittamista siellä oloa vastaan!” Coll. 433.2 Väinö Pesolan päiväkirjat 1917–1923, Väinö Pesolan arkisto, KK.
- 35 Aarre Merikanto 6.4.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 36 Sjundbyn (Svidjan) kartano Kirkkonummella oli paikka, jossa Länsiuusmaalainen valkokaarti Sigurdskären oleskeli helmikuussa 1918. Hella Reuterin kirjoittamassa kuvauksessa kerrotaan, kuinka kartanossa rikkiinäisten huonekalujen ja muiden taistelun jälkien keskellä Aarre Merikanto soitti kartanon flyygelillä säveltämänsä Svidjan marssia (”Mitt i allt detta stod flygeln och vid den satt unge Merikanto och spelade Svidja Marschen”). Lindholm 2008, 59.
- 37 Lindholm 2008, 122–132 (Lindebergin muistiinpanot). Lindebergin kuvauksen mukaan Merikannolla oli tapana vetäytyä vaiti omaan nurkkaansa sikari suussaan, ja tällä oli aina ”tuuria” niin suurien ruoka-annosten kuin kotoa saatujen herkkujenkin suhteen. Miehet jakaantuivat omiin pienempiin porukoihinsa, josta kertoo Merikannon 6.4. mainitsema oma ”kahdeksan miehen” joukko.
- 38 Lindholm 2008, (118–)120.
- 39 Aarre Merikanto 27.3.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 40 Aarre Merikanto 10.3.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 41 Aarre Merikanto 4.3.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 42 Sotavankien tervehdys ystävilleen, kirjoittanut ”Tuna”, allekirjoittanut kahdeksan miestä pääosin lempinimillään. Aarre Merikannon kirje 21.3.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 43 Ibid.
- 44 Aarre Merikanto 14.3.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 45 Aarre Merikanto 20.3.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 46 Väinö Salovaara 19.6.1918: ”Alusvaatevarastoni on nyt loppuun käytetty sillä ei ole enään puhtaita kuin yksi vaatekerta ja ne panen tänään päälleni jos pääsen saunaan. Lähetä minulle paketissa alusvaatteet ja sukat sekä palanen saippuaa ja vatsan täytettä. Nenä ja pyyheliinoja minulla on puhtaina vielä useita, samoin tyynypussi. Likaisia vaatteita en voi lähettää kun en tiedä mitenkä saisin ne tulemaan perille, siksi pidänkin ne täällä.” Väinö

- Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto miehen ollessa vangittuna valtiorikoksesta Suomenlinnan vankileirillä kesän 1918. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 47 Puromies 2013, 366–367.
- 48 Arvid Selinin päiväkirjamerkinnät 2.7.1918; 3.7.1918; ks. myös 13.8.1918; 20.7.1918. 3 A Suomen luokkasota 1918, Kansan Arkisto.
- 49 Arvid Selinin päiväkirjamerkintä 20.7.1918. 3 A Suomen luokkasota 1918, Kansan arkisto. Ks. hygieniasta ja saunomisesta myös Tuomas Junttila 23.9.1918, 4.10.1918 ja 19.10.1918. Tuomas Junttilan kirjeitä Suomenlinnan vankileiristä v. 1918. 3A3 Suomen luokkasota 1918, Kansan Arkisto.
- 50 Jokipii 2015, 299.
- 51 Väinö Salovaara vaimolleen 21.6.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 52 Väinö Salovaaran kirjeet 31.7.1918 ja 8.8.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 53 Väinö Salovaara vaimolleen 13.8.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 54 Väinö Salovaara vaimolleen 16.8.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 55 Väinö Salovaara vaimolleen 17.8.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 56 Väinö Salovaara 14.6.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 57 Vihtori (Viktor) Mönkkösen kortti sisarelleen Anna Mönkköselle Hermaniin 24.6.1918. Mönkkönen Viktor, 3 A Suomen luokkasota 1918, Kansan Arkisto.
- 58 Ks. esim. Tyyne Koskivirran päiväkirjamerkinnät 15.6.1918, 22.6.1918 ja 26.6.1918. 323.2 Punavangin päiväkirja Helsingistä, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 59 Ks. esim. Elsa Armakselle 25.3.1918, Eva Otolle 25.3.1918, Alina Aarolle 25.3. 141b, VapSA, KA.
- 60 Alina Aarolle 25.3.1918. 141b, VapSA, KA.
- 61 Näre 2015, 248.
- 62 Hilma W. rintamalle 23.3.1918. 140, VapSA, KA.

- 63 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 30.3.1918. Coll 55.11, Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, KK.
- 64 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 31.3.1918. Coll 55.11, Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, KK.
- 65 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 2.4.1918. Coll 55.11, Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, KK.
- 66 Aarre Merikanto 29.3.1918 (30.3.); Aarre Merikanto 3.4.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 67 Eero Erkko Maissi Erkolle 31.3.1918. Ca2 Kirjeenvaihto (Eero Erkko) 1893–1927, Maissi Erkon arkisto, Päivälehdien arkisto.
- 68 Anni Hannekselle 25.3.1918. 141b, VapSA, KA; Eino P. Kalervolle 28.3.1918. 142a, VapSA, KA.
- 69 Hilja Eelikselle 3.4.1918. 140, VapSA, KA.
- 70 Väinö Salovaara vaimolleen 21.6.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 71 Sulo Wuolijoki Hella Wuolijoelle 23.6.1918. Sulo ja Hella Wuolijoen kirjeenvaihtoa, KAY: 385 Perhekirjeenvaihto, Hella Wuolijoen kokoelma, KA.
- 72 Tuomas Junttila perheelleen 23.6.1918. Tuomas Junttilan kirjeitä Suomenlinnan vankileiristä v. 1918, 3A3 Suomen luokkasota 1918, Kansan Arkisto.
- 73 Artturi Kivirinne 24.6.1918. 3A3 Suomen luokkasota 1918, Kansan Arkisto.
- 74 Arvid Selinin päiväkirjamerkintä 24.7.1918. 3 A Suomen luokkasota 1918, Kansan Arkisto.
- 75 Tyyne Koskivirran päiväkirjamerkintä 23.6.1918. 323.2 Punavangin päiväkirja Helsingistä, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 76 Tyyne Koskivirran päiväkirjamerkintä 24.6.1918. 323.2 Punavangin päiväkirja Helsingistä, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 77 On helluntai 19.5.1918. Orjanheimo 1921, 81–83.
- 78 Ilmolahti 2017b, 80.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Helsingin kaupunginarkisto (HKA)

Suomalaisen naisasialiiton arkisto

Kansallisarkisto (KA)

Hella Wuolijoen kokoelma

Jalmari Finnen arkisto

Vapaus sodan arkisto (VapSA)

Kansalliskirjasto (KK)

Hugo Nybergin kokoelma

K. A. Franssilan arkisto

Oskar ja Liisa Merikannon arkisto

Väinö Pesolan arkisto

Kansan arkisto

3 A Suomen luokkasota 1918

Päivälehden arkisto

Maissi Erkon arkisto

Työväen arkisto (TA)

Vuoden 1918 arkisto

Työväen arkiston muistitietokokonaisuus 11108

Kirjallisuus

Ilmolahti, Oona (2013): Kriisin kirjaaja. Muistamisen hallinta Kaarlo Alfred Franssilan päiväkirjassa. Teoksessa Katri Lento & Pia Olsson (toim.), *Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 65–95.

Ilmolahti, Oona (2017a): *Eheys ja ennakkoluulo. Työväenyhteisön ja kansakoulunopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere.

Ilmolahti, Oona (2017b): Tahdonvoima ja valinnanvapaus – Anna Forsströmin vuosi 1918. Teoksessa Oona Ilmolahti & Sinikka Selin (toim.), *Rohkea kynä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 56–82.

- Johannison, Karin (2001): *Nostalgia. En känslans historia*. Bonnier, Stockholm.
- Johnson, Bruce & Salmi, Hannu (2012): Aistien historia: kohteet ja menetelmät. Teoksessa Rami Mähkä & Asko Nivala (toim.), *Tulkinnan polkuja: kulttuuri-historian tutkimusmenetelmiä*. Turun yliopisto, Turku, 82–106.
- Jokipii, Ilkka (2015): Elämää Helsingin vankileireillä. Teoksessa Jarmo Nieminen (toim.), *Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa – sotasurmat 1917–1918*. Gummerus, Helsinki, 290–323.
- Kukkonen, Pirjo (2007): Nostalgian semiosis: keveyden ja painon dialogia. Teoksessa Riikka Rossi & Katja Seutu (toim.), *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 13–44.
- Leppänen, Marko & Pajunen, Adela (2017): *Terveysmetsä. Tunnista ja koe elvyttävä luonto*. Gummerus, Helsinki.
- Lindholm, Sture (2008): *Sigurds saga. Berättelsen om den västnyländska Sigurdsårens kamp våren 1918*. Proclio, Sjöundeå.
- Nyström, Samu (2013): *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Näre, Sari (2015): Sisällissota nuorten sotana – vuosi 1918 Helsingissä nuorison ja nuorten silmin. Teoksessa Jarmo Nieminen (toim.), *Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa – sotasurmat 1917–1918*. Gummerus, Helsinki, 238–261.
- Orjanheimo, Osmo (1921): *Kuohujen keskellä. Valikoima vankila- y.m. runoja*. Työväen Sanomalehti-osakeyhtiö, Helsinki.
- Puromies, Laura (2013): Hyvät löylyt! Aistit, tunteet ja estetiikka näkökulmina saunaan. Teoksessa Outi Tuomi-Nikula, Riina Haanpää & Aura Kivilaakso: *Mitä on kulttuuriperintö?* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 361–379.
- Rossi, Riikka & Seutu, Katja (2007): Nostalgian lukijalle. Teoksessa Riikka Rossi & Katja Seutu (toim.), *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 7–12.

Suomen sisällissota ja demobilisaation vaikeus

Suomen sisällissodan päättyessä toukokuussa 1918 moni painotti eheytymistyön välttämättömyyttä. Sodanaikaisesta vastakkainasettelusta, vihasta ja katkeruudesta tuli päästä eroon, ja sen sijaan löytää kanavat vahvistamaan kansallisvaltiota. Sotaa seuraavienkuukausien ja vuosien aikana Suomessa toteutettiin joukko taloudellisia, juridisia ja poliittisia uudistuksia, jotka pyrkivät tarjoamaan kanavia irtaantua vuoden 1918 kriisistä. Siirtyminen sodasta rauhaan osoittautui kuitenkin pitkäksi prosessiksi, jonka haasteellisuutta voimisti se tosiasia, että maassa oli käyty sisällissota.

Sisällissodan jälkeinen demobilisaatio peilaa ilmiönä sekä sodan intensiivisyyttä että sodan vaikeaa muistoa. Sotaan osallistuneille suomalaisille, sekä punaisille että valkoisille, paluu sotaretkeltä saattoi kestää pitkään. Punakaartilaisten osalta demobilisaatio kulkee antautumisen, vankileirien, valtiorikosoikeuksien ja poliittisen leimaamisen kautta vähitellen kohti siviilielämää. Suurin osa sotaan lähteneistä ja eloonjääneistä punakaartilaisista palasi kotiseudulle viimeistään pari vuotta sodan jälkeen.

Myös valkoisen Suomen sotilaiden osalta paluu rauhanaikaan saattoi venyä. Sota ei välttämättä päättynyt punaisten antautumiseen vaan vähitellen pitkin kesää 1918. Huomattava määrä valkoisiin lukeutuvia jäi tavalla tai toisella kiinni sota- tai poikkeustilaan etenkin sotaa seuranneena vuotena. Tämä tapahtui joko suojeluskuntatoiminnan tai Itä-Karjalaan ja Viroon suuntautuvien vapaajoukkojen kautta (vapaajoukoilla tarkoitetaan puoliositilaallisia joukkoja, jotka eivät olleet osa puolustusvoimia). Toi-

minta kosketti kymmeniätuhansia suomalaisia ja liittyi tiiviisti sisällissotaan ja sen perintöön.

Kotiinpaluuta tekivät myös sodassa invalidisoidut ja sodan pakolaiset, sisällissodan jaon mukaan tosin hyvin epätasa-arvoisista lähtökohdista. Valkoisen puolen pakolaiset palasivat voittajina kotiseudulle jälleenrakennustöihin, kun taas punaisen puolen pakolaiset saattoivat jatkaa elämää Neuvosto-Venäjän oloissa ja haaveillen paluusta kotimaahan. Sodassa invalidisoituneet aloittivat kamppailun paluusta normaalielämään sekä avustusten ja tukien saamiseksi. Valkoisen armeijan invalideille tämä onnistui huomattavasti paremmin kuin punaisten riveissä taistelleiden. Sekä fyysinen että henkinen kotiinpaluu oli monelle sisällissotaan osaa ottaneelle pitkä prosessi, riippumatta millä puolella hän taisteli.

Kyseisessä artikkelissa tarkastelen valkoisen Suomen demobilisaatiota ja erityisesti niitä ilmiöitä, jotka hankaloittivat siirtymistä sodasta rauhaan.

Demobilisaatio

Historiantutkimuksessa demobilisaatio oli pitkään varjoon jäänyt teema. Sotien alkamisen diplomaattiset ja poliittiset syyt, taistelut ja rauhansolmimiset kuuluivat historian perinteiseen ytimeen, eivät vaikeasti määriteltävät ja rajattavat ilmiöt, kuten sodasta rauhaan siirtyminen. Myös Suomen sisällissodan osalta vuosi 1917 on huomattavasti kiinteämpi osa sisällissodan historiaa kuin sotaa seurannut vuosi 1919. Tästä huolimatta vuonna 1919 elettiin vielä osin sota-ajan tunnelmissa ja useat ilmiöt olivat lähinnä osa jo päättynyttä sotaa kuin alkavaa rauhanaikaa. Nykyään, entistä laajemman ja monimuotoisemman sotahistoriageneren myötä, demobilisaatio on oleellinen osa tutkimuskenttää. Etenkin Euroopan 1900-luvun ensimmäisen puoliskon tuhon ja väkivallan aikakausi on tehnyt demobilisaatiosta merkittävän osan Euroopan yhteistä historiaa.

Demobilisaatio on monitahoinen ilmiö. Yleisellä tasolla voidaan todeta sen viittaavan prosessiin, jossa liikutaan sotatilasta rauhantilaan. Kyse on liikkeestä vailla tarkkaa alkua tai loppua. Merkittävää ei ole pelkästään sotilaiden kotiuttaminen ja aseistariisuminen. Oleellista prosessin kannalta on sotaa aikoinaan tukeneiden taloudellisten, poliittisten ja sosiaalisten struktuurien purkaminen.¹ Demobilisaatio muodostaa sillan kahden ääripään välille: sotatilan ja rauhanajan. Kyseessä on välimuoto, jossa sota-ajan kokemus ja sotatilaa hallinneet ilmiöt menettävät oikeutuksensa tai käytännöllisyytensä ja vähitellen haalistuvat tai katoavat. Petri Karonen korostaa sodan ja rauhan välisen rajan hämäryyttä ja problematisoi koko rauhanpaluu-käsitettä. Karonen jakaa demobilisaation kahteen pääryhmään, joita voi kuvailla akuutiksi ja abstraktiksi. Akuuttitoimenpiteissä ongelma on usein konkreettinen, kuten myös sen ratkaisumalli. Esimerkiksi valtio, yhteiskuntarauhan säilyttämiseksi, auttaa huollon tarpeessa olevia ryhmiä kuten invalideja, sotaleskiä ja rintamamiehiä. Abstraktimmat toimenpiteet ovat pitkäkestoisia ja vaikeammin havaittavissa, kuten henkisten vaurioiden toteamiset.²

Adam R. Seipp on jäsennellyt demobilisaatioprosessia neljään osaan: 1) Fyysisellä demobilisaatiolla hän viittaa sotilaiden kotiuttamiseen ja armeijan asettamiseen rauhanajan mittoihinsa. 2) Taloudellisella demobilisaatiolla hän viittaa sotatalouden alasajoon, jossa tuotantolaitokset ryhtyvät täyttämään siviilielämän ja rauhanajan tarpeita. 3) Byrokraattisella demobilisaatiolla hän viittaa kriisiajan kontrollikoneiston alasajoon. Kyse on lähinnä rajoituksista, jotka kohdistuvat yksilön oikeuksiin ja vapauksiin. 4) Kulttuurisella demobilisaatiolla Sepp viittaa niin kansalaisyhteiskunnan kuin valtiollisen tason irtaantumiseen sota-ajan innostuneisuudesta, hyväksynnästä ja mustavalkoisuudesta. Eli kyseessä on irtaantuminen niistä tunteista ja siitä hengestä, jotka ovat oleellisia osia nationalismien aikakauden sodankäyntiä. Kyseessä on yhteiskunnassa oleellisten ryhmien ymmärrys sotainnostuksen, propagandan ja uhriajattelun tarpeettomuudesta.³ Selvää on, että edellä mainitut kategoriat ovat tiiviisti vuorovaikutuksessa toisiinsa.

Suomen sisällissodan aikoihin demobilisaatiosta oli tulossa polttava kysymys kaikkialla Euroopassa. Maailmansodan päättymisen aikaansai suuren siirtymävaiheen, kun kokonainen maanosaa yritti asennoitua rauhanaikaan. Koska Suomen sisällissota oli osa ensimmäistä maailmansotaa, on selvää, että vaikutukset ja ilmiöt, myös demobilisaation osalta, on syytä asettaa eurooppalaiseen kontekstiin.

Maailmansodan aikaiset miljoona-armeijat ja miljoonatuhot saivat aikaan ennennäkemättömän yhteiskunnallisen stressitilan. Tätä stressitilaa pystyttiin purkamaan vasta vähitellen, usein epävakaassa ympäristössä. Kun aselepo neljän sotavuoden jälkeen astui Euroopassa voimaan, tarkoitti se miljoonien sotilaiden paluuta kotiseudulle ja siviilielämään. Henkisesti paluu saattoi kestää pitkään, monille koko elämän. Demobilisaatio ei kosketanut pelkästään armeijaa vaan myös kotirintamaa. Taisteluiden päättyminen ei aiheuttanut kotiseuduilla nopeita muutoksia. Elinolot olivat olleet surkeat ja olivat niin jatkossakin. Inflaatio tuhosi säästöjä, elintarvikekriisi heikensi luottamusta ja espanjantauti niitti kuolemaa. Myöskään yhteisöjen sodanaikaiset pyrkimykset luoda merkityksiä kaatuneille ei lakannut. Hävinneiden Euroopassa merkityksenantamisesta saattoi tulla entistä vaikeampaa.⁴ Mobilisaation mekanismit, jotka olivat vuosia yrittäneet vahvistaa sotaponnisteluja, herättää innostusta, valvoa yleistä mielipidettä ja taistella defaitismia vastaan, pystyivät vasta vähitellen muuttamaan muotoaan.

Demobilisaatiota vaikeutti sodanjälkeiseen elämään liittyneet korkeat odotukset. Osa mobilisaation prosessia oli ollut suuret lupaukset paremmasta elämästä. Täytyi olla syy taistella ja uhrautua. Sekä juoksuhaudoissa että kotirintamilla uhreja oli oikeutettu ajatuksella, että sodan jälkeen koittaisi parempi ja oikeudenmukaisempi maailma. Tulevaisuus ilman sotaa ja pahuutta (joka aina nähtiin vihollisen piirteenä) oli alusta lähtien vahvasti taustalla kaikissa sotaikäyvissä maissa.⁵ Epärealistiset unelmat törmäsivät nopeasti todellisuuteen. Rauhanajasta tuli monelle henkinen rauhankriisi, joka oli täynnä pettymyksiä ja katkeruutta, riippumatta missä armeijassa oli taistellut. Maanosaa yhdistänyt

rintamamiesten pettymys vaikutti vahvasti siihen, kuinka sodan julkisesta muistosta muokkautui 1930-luvulla entistä negatiivisempi kertomus ”lihamyllystä”, jossa korkealentoisen isänmaallisuuden, perinteisen patrioottisuuden ja sodanjohdon sankaritarinan haaksirikon jälkeen jäi jäljelle pelkästään yksinkertaisen rintamatoveruuden ylistys.⁶

Toinen merkittävä demobilisaatioon liittynyt ilmiö oli sotavuosien väkivallan ja brutaaliuden perintö. Siirtyminen sodasta rauhaan tarkoitti myös, että sodanaikana muodostuneet ajattelu- ja käyttäytymismallit osin siirtyivät siviilielämään ja politiikkaan. Sotavuosien stressitilasta selviytyminen oli vaatinut muutoksia niin käyttäytymisnormistoon kuin myös ihmisten henkiseen elämään. Kuoleman kentillä itse kuolema trivialisoitui. Rintamilla arki oli taistelua eloonjäämisestä, jossa siviilielämän hyveet antoivat periksi primitiivisyydelle, brutaaliudelle, häikäilemättömyydelle ja toiminnallisuudelle. Näistä tuli uuden ajan hyveitä, jotka toimivat juoksuhaudoissa, mutta olivat vaikeasti sovitettavissa rauhan maailmaan. Juoksuhautamaailma ja rintamatoveruus muodostivat perustan sotienvälisen aikakauden oikeistoradikaaliliikkeille ja fasismille niin Italiassa kuin Saksassa.⁷

Sodasta rauhaan siirtymisen aiheuttamat jännitteet, konfliktit ja haasteet olivat yhteisiä eurooppalaisia kokemuksia.⁸ Tästä huolimatta voidaan erottaa kaksi kehityssuuntausta, jotka karkeasti seurasivat voittajien ja häviäjien jakolinjaa. Voittajien Euroopassa siirtyminen rauhaan sujui kontrolloidummin ja ilman suurempia yhteiskunnallisia purkauksia. Vaikka myös lännessä oli pettymystä, tyhjyyden tunnetta, sosiaalista kurjuutta, työttömyyttä, lamakausia ja vallankumouksen uhkaa, sotakokemuksia ei valjastettu poliittiseksi lyömäaseeksi samalla tapaa kuin hävinneiden Euroopassa. Militarismi ja ylitiöisänmaallisuus pysyivät lännessä marginaalisina teemoina ja sodan julkinen muistaminen oli ennemmin integroivaa kuin poissulkevaa.⁹

Saksassa ja muualla Keski-Euroopassa kehityssuunta oli toinen. Sekä yhteisöillä että yksilöillä oli vaikeuksia hyväksyä tappio. Saksassa sodasta palaavat joukot saivatkin usein keskellä suurta epävarmuutta ja kaaosta sankarin vastaanoton kotipaikkakun-

nalla ja monet hakivat vaihtoehtoista kertomusta Saksan tappi-
olle. Tässä kertomuksessa tappion syy vieritettiin siviilien, poliiti-
ikkojen ja juutalaisten syliin, jotka olivat pettäneet armeijan.
Saksassa sodasta rauhaan siirtyminen tapahtui kaikkea muuta
kuin rauhallisesti. Sodan luoma brutaalius oli huomattavasti vai-
keampi kontrolloida hävinneessä Euroopassa ja sodanaikaiset
ihanteet jäivät elämään näkyvämmiin ja pitempään.¹⁰

Yksi syy itäisen Euroopan vaikeammalle demobilisaatiolle
oli maailmansodan päätyminen suureen sekaannukseen. Alue
Jäämereltä Mustalle merelle muuttui maailmansodan päätyttyä
lännessä uudentyypiseksi sotatantereeksi. Sota jatkui pirstaloit-
uneina piensotina vallankumouksen, imperiumien sirpaleiden,
pettuneiden rintamamiesten ja uusien kansallisvaltioiden etsiessä
itselleen tilaa. Sekasorron Euroopassa muodostui suuren sodan
vanavedessä vapaajoukkoja, joiden siteet poliittisiin valtaelimiin
eivät aina olleet kovin selkeitä. Itsenäinen vapaajoukko muodosti
sotilaallisen mutta myös henkisen kanavan, jonka avulla saattoi
nousta tappioasemasta. Vapaajoukkojen maailmassa rintamato-
veruus, väkivalta, primitiivisyyden ihanne, toiminnan ihailu ja
kaiken siviilielämän ja politiikan halveksiminen täyttivät tilan.
Vapaajoukkojen maailmassa valtio oli kääntänyt aidolle isän-
maalle ja puhtaalle kansallishengelle selän, pettänyt valtiolle
annetun pyhän tehtävän. Saksalaisille vapaajoukoille marraskuun
1918 aseleposopimus oli petturuutta, jota vielä pahensi seuraava
vuonna solmittu Versaillesin rauhansopimus. Vapaajouk-
komentaliteetti oli paitsi vallankumouksen myös siviilielämään
paluun vastavoima. Se oli ilmiö, joka syntyi imperiumien hajoa-
misprosessissa valtatyhjiöihin ja kaaokseen.¹¹

Sisällissodanjälkeinen Suomi

Ensimmäiseen maailmansotaan liittyneen demobilisaatiopro-
sessien osalta Suomi oli voittajien ja häviäjien, lännen ja idän
välissä. Sodan vuodet päättyivät Suomen kannalta itsenäisyyteen
ja sisällissodassa valkoinen puoli murskasi vallankumouksen

tielle lähteneen työväenliikkeen. Virallinen Suomi oli voitokas Suomi. Eri puolilla maata järjestettiin voitonparaateja, juhlittiin vapaussodan sankaritarinaa ja ryhdyttiin luomaan uuden valtion perustaa. Sodan jälkeen tapahtui selkeää siirtymistä rauhanajan yhteiskuntaan. Toisaalta samaan aikaan rinnakkain Suomessa koettiin uusi sotalais mobilisaatio ja epäuskoa ja halveksintaa rauhanajan prosessia ja poliittista systeemiä kohtaan. Valkoisen Suomen demobilisaation tielle tuli mutkia ja sivupolkuja, voidaan jopa jossain määrin puhua valkoisen Suomen epäonnistuneesta demobilisaatiosta.

Suomessa siirtymistä sodasta rauhaan ei tule tarkastella pelkästään lyhyen mutta verisen sisällissodan perspektiivistä vaan ulottaa näkökulma ensimmäisen maailmansodan vuosiin. Suomalaisien ei tarvinnut osallistua Venäjän armeijan riveissä maailmansodan taisteluihin, mikä vähensi yhteisöjen stressitilaa. Toisaalta sodan tuomat muut ilmiöt kuten taloudelliset, sosiaaliset ja osin myös sotilaalliset seikat vaikuttivat vuodesta 1914 lähtien Suomessa samalla tapaa kuin muualla sotaikäyvässä Euroopassa. Sotatilaan liittyi sensuuria, kieltoja, säännöstelyä, kontrollia, niukkuutta, pelkoa sekä ennen kaikkea halua uskoa ruusuiseen tulevaisuuteen. Sota oli osa arkea suomalaisillekin. Kymmenet tuhannet Venäjän armeijan sotilaat asettuivat Suomeen, useilla seuduilla toteutettiin massiivisia linnoitustöitä ja Venäjän laivaston alukset täyttivät rannikon satamat. Sanomalehdistä ja huhujen kautta sotatapahtumia seurattiin tiiviisti ja yleinen ajatus yhteiskunnallisesti valvutuneiden parissa oli, että sodan jälkeen Suomelle koittaisi parempi aika, jossa sodanaikainen lojaalius palkittaisiin valtiollisin uudistuksin. Radikaalimpien suomalaisten vastarintaliikkeen parissa toivottiin, että sota toisi mukanaan valtiollisen vapauden ja työväenliikkeen parissa toivottiin sosiaalisia uudistuksia. Tosin mistään kovin intensiivisestä mobilisaatiosta tai sotakuumeesta ei Suomessa voida puhua. Vapaaehtoisten määrä sekä Venäjän armeijaan että vastarintaliikkeeseen olivat vähäisiä.¹²

Vuosi 1917 toi intensiivisyyden ja ehdottomuuden. Venäjän keisarikunnan romahdus ja vallankumouksen jyrkistyminen

lopulta bolševikkien vallankaappaukseksi tarkoitti, että suomalaisten odotusarvot tulevaisuuden suhteen kasvoivat räjähdysmäisesti. Samalla entistä kaoottisemmassa tilassa vahvistui eri yhteiskuntaryhmien pelko tulevien etujen ja voittojen menettämisestä. Vuoden 1917 valkoinen ja punainen mobilisaatio ja politisoituminen olivat intensiivisiä prosesseja.¹³ Vaikka punakaartilaisia ja suojeluskuntalaisia ei määrällisesti ollut paljon, oli heidän vaikutuksensa laaja. Mobilisoidut tulivat suoraan siviilielämästä: työpaikoilta, yhdistyksistä, urheiluseuroista, perheistä ja kavერიpiireistä. Koska kriisi jakoi yhteiskunnan kahteen leiriin lähinnä luokkaidentiteetin kautta, oli puolueettomien vaikeaa löytää tilaa. Sisällissodan intensiivisyys ja konfliktin vaikutus ihmisten arkielämään tarkoitti, että sodasta irtaantuminen oli haasteellista. Intensiivinen mobilisaatio määräsi osittain myös kehityksen suunnan. Ihmiset hyväksyivät ajatuksen sisällissodasta, epäinhimillistämisen ja laajan terrorisodankäynnin sekä verisen rankaisukäytännön. Intensiivisyys teki myös rauhaan siirtymisen haasteelliseksi.

Suomen sisällissodan katsottiin päättyneen valkoisen armeijan voitonparaatiin Helsingissä 16. toukokuuta. Useat seikat kuitenkin tukivat sotatilan jatkumista. Ensiksi, sisällissodan luonteen takia sodan ei välttämättä nähty päättyneen vihollisjoukkojen tappion myötä. Lyötyä vihollista ja punaisen Suomen tukijoita tuli kontrolloida ja rangaista ja tällä tavoin estää uuden kapinan syttyminen. Vankileireille sullottuja punaisia tuli vartioida, kuljettaa ja tutkia. Koko työväenliike oli epäilyksen alainen ja tarkastelun kohteena. Kaikki tämä kapinan jälkisammuttamiseksi usein nimitetty vaihe pitkitti paluuta normaalioloihin.¹⁴ Voidaan myös pohtia, missä määrin valkoisen puolen syvästi epäinhimillinen rankaisu- ja kostoprosessi, joka jätti jälkeensä lähes kymmenentuhatta aseettomana ammuttua ja vielä enemmän vankileireillä kuollutta, ylläpiti kriisitunnelmaa voittajien parissa. Rankaisu-toimien ankaruus, vaikkakin niistä pyrittiin virallisesti vaikenemaan, vaativat taustakertomukseksi suuren uhan, joka tavallaan oikeuttaisi ne toimet, joista kaikki vaikenivat. Pelko vihollisen luomasta uhasta jäi ainakin jollain asteella elämään, etenkin kun

Neuvosto-Venäjä jatkoi olemassaoloon ja suomalaiset punaiset pakolaiset löysivät maasta turvapaikan.

Toinen ilmiö, joka vaikeutti sisällissodanjälkeistä demobilisaatiota, oli Suomen sotilaallispoliittisen aseman muuttuminen. Venäjän vallankumous ja Suomen sisällissota tarkoittivat, että maailmansota saapui Suomeen myös taisteluiden muodossa. Valkoinen Suomi siirtyi osaksi Saksan hallitsemaa Itä-Eurooppaa ja tältä osin Suomi oli myös sidottu Saksan sotilaalliseen menestykseen, tai sen tappioon. Suomi eli maailmansotaa Saksan rinnalla aina sodan päättymiseen asti marraskuussa 1918. Maailmansodan tilanne jatkui Suomessa myös elintarvikekriisinä. Kevään 1918 aikana valkoisessa Suomessa koettiin siirtymä sisäisestä konfliktista kohti jotain suurempaa. Kriisin kansainvälistymiseen liittyi luonnollisesti Saksan mukaantulo sekä punaisen Suomen johdon vetäytyminen, radikalisoituminen ja järjestäytyminen Neuvosto-Venäjällä. Tässä taistelussa valkoinen Suomi oli liittoutunut Saksan kanssa ja liittyi mukaan saksalaiseen Itä-Eurooppa-hankkeeseen.

Kolmas ilmiö, joka vaikutti valkoisen Suomen demobilisaatioon, oli vastarintaliikkeen (aktivistien) verkosto, johon kuuluivat myös suurimpana sankariryhmänä jääkärit. Juuri aktivistien parissa odotukset tulevaisuuden suhteen olivat suurimmat. Maanpaossa suunnitelmat ja unelmat etenivät nopeasti. Etenkin jääkärit muodostivat erityislaatuisten joukon sisällissodanjälkeisessä Suomessa. He olivat sankaruuden perikuva, klassisen sankaritarinan toteuttaneita nuoria miehiä, jotka maanpaosta palasivat johtamaan maataan. Paitsi että heille ei annettu johtoasemaa. Jääkärit olivat asettaneet luottonsa aseisiin ja siihen, että maailmansota leviäisi myös Suomeen. He olivat kokeneet yhdessä taistelut ja rintamatoveruuden. Kun sota Suomessa lopulta syttyi, katsoivat jääkärit aikansa koittaneen. Keskustelut tulevaisuudesta, sodanjälkeisestä Suomesta olivat olleet käynnissä jo sodan alusta alkaen. Valkoisen armeijan muotoutuminen, selkeän vahvan valtion ja hierarkkisen modernin armeijan puuttuminen antoivat myös tilaa eri ryhmittymille ja tahtotiloille voittajien parissa. Jo sodan aikana ilmeni vastakkainasetteluja valkoisessa armeijassa

etenkin aktivistipiirien ja Venäjällä palvelleiden upseerien välillä. Jääkärit näkivät itsensä etuoikeutettuina asettumaan johtamaan maata ja sen armeijaa.¹⁵ Jääkärien sankaristatuksesta huolimatta he katsoivat tulleen kaltoin kohdelluiksi sekä sodan aikana että etenkin sen jälkeen. Mikään ei tuntunut riittävän ja he katsoivat joutuneensa epäedulliseen asemaan uuden valtion valtahierarkiassa. Armeijan virkoihin löytyi usein korkeammin koulutettuja Venäjällä palvelleita mikä narkästytti jääkäreitä suuresti. He vaativat erikoiskohtelua ja heidän asettamistaan johtotehtäviin. Heille taistelu ei välttämättä ollut ohi vielä toukokuussa 1918. Prosessi oli kesken, unelmat vain puoliksi toteutettu.

Sodanjälkeinen suuri muutos tuki aktivistien ajatusmaailmaa jatkuvasta taistelusta. Maailmanpolitiikan myllerryksen myötä sisällissodasta 1918 ei tullut pelkkä välivaihe. Paluuta vanhaan rauhanajan yhteiskuntaan ei ollut. Vanha maailma oli samaan aikaan tuhoutumassa ja uusi odotti muokkaajaansa. Aktivistien ryhmässä moni katsoi, että muokkausprosessia tuli myös 1918 jälkeen jatkaa ase kädessä.

Kyseiset kolme ilmiötä, Suomen rooli osana maailmansotaa käyvää Saksan sfääriä, punaisen kapinan pitkä kukistaminen ja tyytymättömät sotilaalliset ryhmittymät, jotka eivät nähneet tavoitteiden vielä täytyneen, vaikuttivat kaikki huomattavasti sisällissodan demobilisaation pitkittymiseen. Ilmiöt vaikuttivat myös siihen, että vuoden 1918 lopulla alkoi uusi valkoinen mobilisaatio. Sen selkeimmät ilmenemismuodot olivat suojeluskuntien uudelleenperustamiset ja vapaajoukkojen suuri suosio. Molemmat ilmiöt olivat marraskuun 1918 kriisin tuloksia.

Marraskuun 1918 kriisi

Marraskuu 1918 merkitsi Euroopassa samanlaista myyttistä hetkeä kuin elokuu 1914, helmikuu 1917 tai lokakuu 1917. Etenkin itäisessä Euroopassa, johon myös Suomi kuului, kuukausi merkitsi suurta poliittista ja sotilaallista mullistusta, joihin tosin oli jo saatu tottua edellisvuosina. Suomessa marraskuu 1918 oli läh-

tömerkki kehitykselle joka toi taas aseet kylän raiteille ja sodan osaksi arkea.

Taustana kehitykselle oli Saksan tappio maailmansodassa. Vuoden 1918 marraskuun aselepo ja tappio maailmansodassa järkyttivät saksalaisia yhteisöjä. Aselevosta tuli lähtölaukaus demobilisaatiolle, toisaalta se syvensi yhteiskunnallista kaaosta ja synnytti myös katkeruuden ja reaktion, jotka vaikeuttivat rauhaan siirtymistä. Marraskuu 1918 oli monella puolella Eurooppaa lähtölaukaus sisäisille kriiseille, joissa vallankumous, valtatyhjiö ja epävarmuus saivat aikaan reaktioita ja vastareaktioita. Kotiin palaavien sotilaiden joukossa oli paljon pettyneitä ja vihaisia miehiä, jotka olivat valmiita jatkamaan väkivallan tiellä ja kieltämään tappion maailmansodassa sekä samalla taisteluiden päättymisen. Rintamasotilaat liittyivät puolisosotilaallisiin vapaajoukkoihin (nk. *freikorps*) niin Saksassa kuin sen rajojen ulkopuolella. Suositua oli liittyä vapaajoukkoihin etenkin sekasortoisessa Baltiassa. Vapaajoukot ylläpitivät omasta mielestään oikeaa kansallista henkeä ja taistelivat sen Saksan puolesta, jonka poliittinen johto oli hävittänyt.¹⁶

Saksan tappio veti maton alta valkoisen Suomen luomalta poliittiselta järjestelmältä, järkytti Itä-Euroopan geopolitiista tilannetta ja vahvisti bolsevikkien valtaa Venäjällä. Valkoisen Suomen asema Saksan alusmaana oli tuonut turvaa ja voimantunnetta, jonka vanavedessä oli uneksittu jopa Suur-Suomesta. Saksan häviön myötä Neuvosto-Venäjä irtisanoi Brest-Litovskin rauhansopimuksen ja ryhtyi vallankumouksen tukemisen nimissä suunnittelemaan menettämiensä alueiden takaisinvaltausta. Marraskuun lopulla 1918 ”proto”-puna-armeija ryhtyi sotaan Virossa ja Latviassa ja sodan uhka konkretisoitui myös Suomessa. Yleistä uhkakuvaa voimisti Saksan tilanne. Maassa käytiin pienimuotoista sisällissotaa vallankumouksen kannattajien ja vastustajien välillä.

Lisäuhkia riitti. Saksan tappio merkitsi, että Suomen tuli irtaantua entisestä liittolaisestaan ja sen ajamasta politiikasta. Voittajavaltioiden vaatimusten myötä oli selvä, että työväenliike oli päästettävä takaisin valtakunnan politiikan pariin. Lukuisille

valkoisen Suomen kannattajille oli järkytys, että sosialidemokraatit osallistuivat eduskuntatyöhön vain vuosi sisällissodan jälkeen. Punaisen Suomen jättämät uhkakuvat voimistuivat myös paikallistasolla, kun vuoden 1918 lopulla armahdettuja entisiä punakaartilaisia alkoi palata vankileireiltä.¹⁷

Marraskuu 1918 toi suuren muutoksen myös Suomeen ja asetti maan poliittisessa kentässä lähinnä hävinneiden Eurooppaan. Toisaalta itsenäisyyden saavutus ja vahva vastavallankumouksen rintama teki siitä myös osan uuden Euroopan voittajia. Demobilisaatioprosessin näkökulmasta vuonna 1919 Suomessa otettiin merkittäviä askelia: sodanaikainen elintarvikekriisi lieventyi, suuri osa sotavangeista vapautettiin, työväenliike otti taas paikkansa maan suurimpana puolueena, kunnallinen demokratia toteutui, torpparilait aloittivat (1918) tuntuvan maareformin. Kaiken lisäksi maassa toteutettiin demokraattiset eduskuntavaalit, ensimmäiset presidentinvaalit ja saatiin aikaiseksi tasavalta-lainen hallitusmuoto. Näistä suomalaisen demokratian peruspilareista huolimatta vuosi 1919 sisälsi myös vastavoiman. Vain puoli vuotta Suomen sisällissodan päättymisen jälkeen oli sekä ulkoisia että sisäisiä kehityssuuntia, jotka hidastivat ja paikoittel- len estivät demobilisaation etenemisen. Vuodesta 1919 tuli militarisoitumisen ja sotapolitiikan suuri vuosi, valkoisen armeijan toinen tuleminen.

Suojeluskuntien ja vapaajoukkojen aikaa

Suojeluskuntaliikkeen historiassa marraskuun kriisi sai kään- teentekevän merkityksen. Siihen asti suojeluskuntia, valkoisen armeijan perusjoukkoja, oli kohdeltu lähinnä kriisiajan ratkai- suna, jolla ei välttämättä ollut sijaa rauhanajan Suomessa. Suuri osa paikallisista suojeluskunnista oli vähentänyt tuntuvasti toi- mintaansa tai lopettanut sen täysin. Liikkeen aktiivien hahmotel- lut tehtävät eivät saaneet suurta vastakaikua ja syksyllä 1918 suo- jeluskunnat olivat muutamia maakunta lukuun ottamatta kuih- tumassa kokoon. Marraskuun itäeurooppalainen kriisi aikaansai

Valkoisia upseereita Viipurissa punaisilta vallatun panssarijunan edessä. Vasemmalla majuri Georg Elfvingren ja oikealla Aarne Sihvo, joka toimi myöhemmin Aunuksen retkikunnan komentajana. Kuva: Työväen Arkisto.

Suomessa mittavan liikehdinnän valkoisen Suomen puolesta. Käytännössä koko porvarillinen kenttä virittäytyi kriisitilaan ja antoi hyväksyntänsä muun muassa suojeluskuntien uudelle tulemiselle ja suomalaisille vapaajoukoille. Vain muutamassa kuu-kaudessa suojeluskunnat kasvoivat sadan tuhannen miehen järjestöksi ja pian ne saivat tuekseen kymmenien tuhansien naisten muodostaman Lotta Svärd -järjestön. Vuodesta 1919 tuli suojeluskuntien riemuvuosi, valkoisen Suomen toinen kansannousu.¹⁸

Aktivisteille suojeluskunnat tarjosivat vaikutusmahdollisuuden ohi virallisten valtiollisten reittien. Ryhmään kuuluneet vastarintaliikkeen miehet näkivät joutuneensa syrjäytetyksi esimerkiksi armeijan viroissa. Useat jääkärit erosivatkin armeijan palveluksesta syksyllä 1918 ja divisioonankomentaja Paul von Gerich ehdotti, että jääkäreistä tulisi muodostaa suojeluskunta-

järjestön johtajisto: ”jokainen mies suojeluskuntaan ja jääkärit sen johtoon”.¹⁹

Suojeluskuntien menestys perustui sisällissodan uhkakuvien aktivointiin. Valtionhoitajaksi kotimaahan saapunut Mannerheim nosti tärkeimpien hankkeiden joukkoon vahvan suojeluskuntajärjestön luomisen eikä tehnyt suurta eroa valkoisen armeijan ja uuden suojeluskunnan välillä. Vieraillessaan Viipurissa Mannerheim teki puheessaan kantansa selväksi:

...sillä vielä ei ole vihollinen luopunut katalista aikeistaan uudeleen nousta isiltä perittyä yhteiskuntajärjestystämme tuhoamaan. Että juuri suojeluskuntamme ovat paras suoja tällaisia vihamieheisiä hankkeita vastaan sitä on omiansa osoittamaan se väsymätön toiminta joita yhteiskunnan vihollinen harjoittaa suojeluskuntaa vastaan.²⁰

Suojeluskunnat olivat 1919 sekä järjestyksen turvaajia että rajojen asettajia. Järjestö syntyi sekä epäluulosta valtiota kohtaan että halusta kontrolloida kehitystä. Päämääränä oli luoda hallituksesta ja eduskunnasta riippumaton järjestö, joka pystyisi suojelemaan valtiota valtiolta itseltään. Ajan sekavuutta kuvaa hyvin se, että itsenäisen järjestön vankimpia puolestapuhujia oli valtionpäämies kenraali Mannerheim.

Sadantuhannen miehen liittyminen vuoden 1919 aikana suojeluskuntiin osoittaa ennen kaikkea, kuinka kesken demobilisaation prosessi vielä oli. Marraskuun kriisi lähinnä pysäytti prosessin. Innostus liittyä suojeluskuntiin perustui sekä ylemmän tahon politiikkaan ja agitaatioon kuin alemman tason tarpeeseen. Suomalainen yhteiskunta eli talvella 1918–1919 vielä vahvasti sodan kriisitunnelmissa, mikä peilasi ajattelua ja toimintoja. Suuri määrä ihmisiä näki tarpeelliseksi ylläpitää, tukea ja osallistua paikallisella tasolla aseelliseen toimintaan. Puolisotilaallinen toiminta oli suureksi osaksi suunnattu oman paikkakunnan ja maakunnan vihollisiksi ja epäluotettaviksi henkilöiksi miellettyjä kohtaan.

Pyrkimys jakaa ihmiset sodan voittajiin ja voittajien arvoja ja valtaa uhkaaviin jatkoi sodanaikaisen mustavalkoisuuden yllä-

pitämistä. Sisällissodan uhkakuvat olivat oleellinen osa kevään 1919 valkoisen rintaman uudelleensyntymistä. Kaikkiin kuntiin ulottuvat suojeluskunnat olivat myös konkreettinen sotilaallinen voima, joka aseillaan pystyi hallitsemaan ja kontrolloimaan paikallistasoa. Vuoden 1919 suojeluskunnat olivat aktiivinen, autonominen organisaatio, joka oli valmis toimintaan. Muun muassa Karjalankannaksen suojeluskunnat valvoivat itärajaa ja tekivät aika-ajoin sotilaallisia retkiä raja yli.²¹ Kulttuurisessa demobilisaatiossa oleelliset rakenteellisen väkivallan poistamiset ja viholliskuvien purkamiset siirtyivät myöhempään ajankohtaan.²²

Vuoden 1919 suojeluskuntahurmos on verrattavissa saksalaiseen vapaajoukkoilmiöön. Sekä suomalaisten että saksalaisten vapaajoukkojen kulta-aika sijoittuu marraskuun 1918 jälkeiseen aikaan ja molemmissa liikkeissä oli kiinteästi mukana ajatus, että juuri he ilmensivät oikeaa kansaa ja oikeaa isänmaallisuutta, jota muuten uhkasi, ei pelkästään vihattu vallankumous, vaan myös siviilielämän ja rauhanajan politiikka ja puoluepeti.²³ Suojeluskuntajoukkoja tosin ei sodanjälkeisinä vuosina koskaan suoraan mobilisoitu taisteluun. Toisaalta suojeluskunnat muodostivat perustan vapaajoukkojen värväämiselle ja mahdollistivat sotilaallisen toiminnan armeijajohdon tai valtiojohdon kontrollin ulkopuolella.

Juuri vapaajoukot muodostavat tunnetuimman symbolin epäonnistuneelle demobilisaatiolle. Suomessa vapaajoukkojen historiaan liittyi alusta lähtien vahva romanttinen ajatus suomalais-sukuisten heimojen solidaarisuudesta. Vapaajoukkojen sodille annettiin yhteisnimitys heimosodat ja ne liitettiin osaksi vapaus-sotaa ja itsenäisyystaistelua.

Heimosotien suosio oli huomattavaa. Talvella 1918-1919 vain muutamassa viikossa noin kymmenentuhatta suomalaista ilmoitti halustaan osallistua suomalaisissa vapaajoukoissa Virossa käytävään sotaan, heistä noin 4000 pystyttiin ottamaan riveihin. Lähes yhtä paljon vapaaehtoisia liittyi keväällä 1919 Itä-Karjalaan suunnattuun sotaan.

On helppo nähdä yhteys vuoden 1918 mobilisaatiossa ja seuraavan vuoden sotainnostuneisuudessa. Moni seikka osoittaa, että

heimosotia miellettiin usein valkoisten vapaussodan jatkeeksi tai surrogaatiksi. Richard Bessel on esittänyt ajatuksen että Saksan vallankumous olisi ollut poliittinen demobilisaatio eli vastavoima ja reaktio sodanaikaisille massiiviselle mobilisaatiolle. Myös heimosotia voidaan tarkastella osana demobilisaatioprosessia. Sodanaikaiseen mobilisaatioon liittyneet tulevaisuudennäkymät ja odotukset eivät toteutuneet kaikkien voittajiksi miellettyjen ryhmien osalta.²⁴

Vapaajoukkojen yhteys vuoden 1918 sisällissotaan oli selvä. Niitä kaupiteltiin vapaussodan jatkona ja mukanaolijoita odotti samanlainen sankaristatus kuin valkoisen armeijan sotilaita. Kaatuneet haudattiin monella paikkakunnalla samaan sankarihautaan vuoden 1918 valkoisten kaatuneiden kanssa. Viron sodassa oman joukkonsa kanssa taistellut Hans Kalm vetosi yhteiseen kokemukseen keväältä 1918 värvätessään miehiä Pohjan Pojat-nimiseen vapaajoukkoon. Vapaajoukot toimivat myös osin korvikkeena, mikäli henkilöiltä puuttui kokemusta valkoisen armeijan riveistä sotatevältä. Esimerkiksi Turusta ilmoitautui lähes yhtä monta menijää vapaajoukkoihin kuin mitä oli taistellut valkoisessa armeijassa.

Kuten suojeluskuntien osalta myös vapaajoukoissa jääkärit muodostivat oleellisen johtoryhmän. Molemmat liikkeet tarjosivat vaikuttamismahdollisuuksia, jotka parhaassa tapauksessa saattoivat muuttaa historian suuntaa. Suojeluskunnat ja vapaajoukot muodostivat vuonna 1919 areenan joka tarjosi mahdollisuuden jatkaa taistelua, joka oli alkanut 1918 ja monen osalta vieläkin aikaisemmin. Niiden kansanliikemäinen suosio osoitti ennen kaikkea kriisivuosien mobilisaation voiman, joka jatkui pitkään sisällissodan taisteluiden jälkeen.

Viitteet

- 1 Bessel 1997, 212–214.
- 2 Karonen 2006, 15–18.
- 3 Seipp 2009, 8.
- 4 Chickering 2007, 568.
- 5 Audoin-Rouzeau & Becker 2003, 159.
- 6 Audoin-Rouzeau & Becker 2003, 6.
- 7 Mosse 1991, 266.
- 8 Seipp 2009, 3–5.
- 9 Audoin-Rouzeau & Becker 2003, 170.
- 10 Bessel 1993, 85; Audoin-Rouzeau & Becker 2003, 169–170.
- 11 Sammartino 2010; Liulevicius 2000, 227.
- 12 Haapala 2018, 36–39.
- 13 Siltala 2018, 74.
- 14 Alapuro 1998, 224–226.
- 15 Ahlbäck 2010, 100–102.
- 16 Audoin-Rouzeau & Becker 2003, 167.
- 17 Roselius 2013, 61–62.
- 18 Roselius 2013, 55–56.
- 19 *Karjala* 18.11.1918.
- 20 *Karjala* 7.2.1919.
- 21 Tikka 2006.
- 22 Väyrynen 2006, 34–35.
- 23 Gerwarth & Horne 2012, 2–8.
- 24 Bessel 1997, 212.

Lähteet ja kirjallisuus

Lehdet

Karjala

Kirjallisuus

- Ahlbäck, Anders (2010): *Soldiering and the Making of Finnish Manhood. Conscript and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939*. Åbo Akademi University, Turku.
- Alapuro, Risto (1998): Suojeluskunta paikallisyhteisössä. Teoksessa Risto Alapuro (toim.), *Raja railona – näkökulmia suojeluskuntiin*. WSOY, Porvoo. 221–238.
- Audoin-Rouzeau, Stéphane & Becker, Annette (2003): *14–18, Understanding the Great War*. Hill and Wang, New York.
- Bessel, Richard (1993): *Germany After the First World War*. Oxford University Press, New York.
- Bessel, Richard (1997): Mobilization and demobilization in Germany 1916–1919. Teoksessa John Horne (toim.), *State, Society and Mobilization in Europe During the First World War*. Cambridge University Press, Cambridge, 212–214.
- Chickering, Roger (2007): *The Great War and Urban Life in Germany. Freiburg, 1914–1918*. Cambridge University Press, New York.
- Gerwarth, Robert & Horne, John (2012): Paramilitarism in Europe after the Great War. Teoksessa Robert Gerwarth & John Horne (toim.), *War in Peace. Paramilitary Violence in Europe After the Great War*. Oxford University Press, Oxford, 1–20.
- Haapala, Pertti (2018): Kaaoksen monet juuret. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa – Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus, Helsinki, 36–39.
- Karonen, Petri (2006): Johdanto – kun rauha tuo omat ongelmansa. Teoksessa Petri Karonen, Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 15–18.
- Liulevicius, Gabriel Vejas (2000): *War Land On the Eastern Front. Culture, National Identity and German Occupation in World War I*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mosse, George L. (1991): *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford University Press, New York.
- Roselius, Aapo (2013): *Isänmaallinen kevät – vapaussotamyytin alkulähteillä*. Tammi, Helsinki.
- Sammartino, Annemarie (2010): *The Impossible Border. Germany and the East, 1914–1922*. Cornell University Press, New York.
- Seipp, Adam R. (2009): *The Ordeal of Peace. Demobilization and the Urban Experience in Britain and Germany, 1917–1921*. Ashgate, Burlington.

- Siltala, Juha (2018): Ratkaisuna sota, jota kukaan ei tahtonut. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa – Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus, Helsinki, 52–81.
- Tikka, Marko (2006): *Valkoisen Hämärän Maa? Suojeluskuntalaiset, Virkavalta Ja Kansa 1918–1921*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Väyrynen, Tarja (2006): Valtioiden sisäiset konfliktit ja rauhaanpalaamisen ongelmat. Rauhantutkimuksen teoreettiset ja eettiset lähtökohdat. Teoksessa Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.) *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 25–48.

Lapset ja nuoret

Tampere 1918 – koulutyttöjen kahtia jaettu maailma

Junassa oli vain harvoja matkustajia, mutta sitä runsaammin punaisia.

Näin kuvasi 19-vuotias Siiri kanssamatkustajia matkallaan koulu-
lukaupungista Tampereelta kotiin maalle helmikuussa 1918. Siiri
oli vakavaraisen, sisällissodassa valkoisia tukeneen perheen tytär,
jonka maailmassa punaiset edustivat vieraita, kahtia jakautuneen
yhteiskunnan vastakkaista osapuolta ja jopa vaarallista vihollista.
Tietoisesti tai tiedostamattaan hän luokitteli ihmiset kahteen
ryhmään, itsensä kaltaisiin matkustajiin ja punaisiin. Hänelle oli
ilmiselvää, ketä kohtaan hän osoittaisi myötätuntonsä, kenelle
sympatiansa kuten sekin, miten viholliseen tuli suhtautua: ”Vas-
tenmieliseltä tuntui lähteä matkalle sellaisessa raakalaissakissa.”¹

Siiri kertoi junamatkastaan kouluaineessa runsaat puoli vuotta
myöhemmin, syyskuussa 1918, jolloin hän oli Tampereen tyttö-
lukion² kuudennen luokan oppilas. Aineen otsikoksi oli annettu
”Muistelmia kapina-ajalta v. 1918”, ja sen sisältöä määritteli
opettajan laatima kysymyslista, jonka pohjalta edellisen kevään
tapahtumia tuli muistella. Samasta aiheesta kirjoittivat muutkin
tyttökoulun oppilaat, ja oletettavasti myös monen muunkin kou-
lun oppilaat. Kyseessä ei näet ollut yksittäisen koulun tai opet-
tajan projekti, vaan jo huhtikuussa 1918 alkanut ja koko maan
laajuiseksi kasvanut hanke, jonka tavoitteena oli alun perin koota
todistusaineistoa punaisten toiminnasta myöhempiä oikeuden-
käyntejä varten. Valtionarkiston johtaman keruun kohteeksi
asetettiin sittemmin kaikenlaiset sisällissodan historiaan liittyvät

aineistot, joita muun muassa Kouluhallitus kehotti keräämään ja toimittamaan arkistoon.³

Tampereen tyttökoululaisilla olikin kerrottavaa, sillä useimmat heistä olivat muun siviiliväestön tavoin jääneet kaupunkiin saarroksiin keväällä, kun valkoiset lähestyivät punaisten hallussa ollutta kaupunkia ja lopulta valtasivat sen useita päiviä kestäneiden taisteluiden jälkeen. He olivat olleet sisällissodan ratkaisevan vaiheen, Tampereen taistelun silminnäkijöitä.

Sisällissodat poikkeavat kansakuntien ja valtioiden välisistä sodista siten, että niissä sekä vihollinen että taistelujen tapahtumapaikat ovat lähellä. Sotaa käydään naapurina, tuttavana, jopa sukulaistakin vastaan; taisteluja käydään pihapiireissä, lähimetsissä, kotikaupungin toreilla ja kaduilla. Sotaa ei voi välttyä näkemästä, kuulemasta eikä kokemasta, vaan se tunkeutuu ihmisten arkeen. Sensuuri ei suodata näkyjä eikä suojele ketään sodan todellisuudelta. Sisällissodat haavoittavat poikkeuksellisella tavalla väestön taloudellista ja sosiaalista tilaa. Välittömimmin ja vakavimmin talouden rapautuminen ja sosiaalisen eriarvoisuuden jyrkentyminen vaikuttavat lasten ja nuorten hyvinvointiin.

Sisällissodan vihollisasetelmat ja väkivalta ovat myös erityisen vahingollisia nuorimpien ikäluokkien henkiselle ja psyykkiselle kehitykselle. Lasten ja nuorten asema yhteisössä muuttuu. Se ei määrity enää ikäkauden tai lapsen ja nuorten tarpeiden mukaan, vaan heidät asemoidaan yhteisönsä rintamalinjojen mukaan. Ne määrittävät myös heidän arvonsa, velvollisuutensa ja lojaaliutensa kohteet, eikä heidän suojelemisensa traumaattisilta kokemuksilta tai väkivallalta ole mahdollista eikä edes ensisijaista.⁴

Artikkelini käsittelee lasten ja nuorten kokemusta sisällissodan jakamasta yhteisöstä Tampereella keväällä 1918, jolloin punaiset ja valkoiset taistelivat kaupungin herruudesta. Tarkastelen, miten lasten ja nuorten maailma repesi kahteen toisilleen vihamieliseen osapuoleen. Miten osapuolet määriteltiin ja kuinka tiukasti ero tehtiin? Kuinka varmasti osapuolet tunnistettiin ja miten ne nimettiin? Kahtiajaon osoittamiseen hyödynnän muun muassa tyttöjen kertomuksia väkivaltakokemuksistaan, niiden selittämistä ja arvottamista. Pyrin myös osoittamaan mahdolliset

poikkeamat, tilanteet, joissa ehdoton jako punaisiin ja valkoisiin hämärtyi tai menetti merkityksensä.

Artikkelin lähdemateriaali koostuu syys-lokakuussa 1918 kirjoitetuista kouluaineista, joissa tamperelaisen tyttökoulun oppilaat kertaavat edellisen kevään tapahtumia. Opettajan antama otsikko kuului ”Muistelmia kapina-ajalta”, ja aiheesta kirjoitti 340 koulun 427 oppilaasta, mikäli oletamme kaikkien kirjoitelmien tulleen tallennetuksi. Tätä artikkelia varten analysoitiin noin kolmannes (N noin 120) eli ensisijaisesti 14–19-vuotiaiden koululaisten tekstejä.⁵ Otantaperuste oli se, että käytetty kansainvälinen vertailuaineisto käsitteli tämän ikäryhmän kokemuksia.

Koululaisen kokemus vai valkoinen versio?

Kouluaineet ovat lähdeteksteinä erityinen ryhmänsä, joiden tulokinnassa on otettava huomioon niitä lukeneen auktoriteetin vaikutus. Vaikka kyseessä ovat henkilökohtaiset muistot, tekstejä ei voi luokitella henkilökohtaiseksi kerronnaksi tai kokemuskerronnaksi. Kirjoittajat eivät saaneet vapaasti poimia asioita, joita he halusivat käsitellä, eikä heitä kannustettu tulkitsemaan kokemuksiaan. Ohjeistus asetti heidät sodan silminnäkijöiksi, josta roolista heidän tuli todistaa pikemminkin näkemästään kuin kokemastaan.⁶ Jonkinlainen instruktio on epäilemättä edeltänyt kirjoittamista, ja viimeistään siinä yhteydessä oppilaat saivat käsityksen toivotusta puhetavasta. Koululaisten kertomusta on muokannut tietoisuus lukijasta ja tämän odotuksista. Millaista muistelemista opettaja odotti? Millaiseen sävyyn sodan osapuolista tuli puhua?

Opettajan esittämät kysymykset osoittavat, että tavoitteena oli nimenomaan tallentaa tietoja, sillä kysymykset koskivat ennen kaikkea havaintoja. Tiedonkeruun ja -tallennuksen tarkoitukseen viittaa sekin, että kirjoitelmat ovat ilmeisesti puhtaaksikirjoitettuja versioita, sillä ne ovat lähes virheettömiä ja vailla mitään korjausmerkintöjä. Tietoisesti tai tiedostamatta samalla myös valikoitiin ja järjestettiin muistia, sillä opettajan tunnettu aatteellinen suuntautuneisuus määritteli muistamisen ja kirjoittamisen tapaa.

Useimpien tyttöjen lähipiirissä oli kannatettu valkoisia, mutta tuskinpa kukaan koulutyttö olisi rohjennut tai pitänyt viisaana kertoa opettajalle päinvastaista kantaansa. Opettajan auktoriteetti ei siis rajoittunut vain siihen, että hän valitsi aiheet, joita tuli käsitellä. Opettajan aatteellisuus antoi tulkintakehikon, johon koulutyttöjen tuli sijoittaa kokemuksensa.⁷

Opettajan ja oppilaiden kesken ei todennäköisesti ollut mitään vastakkainasettelua, mitä tuli suhtautumisessa perustavaa laatua oleviin kysymyksiin sodan oikeutuksesta ja syyllisistä. Oppikoulunopettajat olivat valkoisen armeijan kannattajia kuten useimmat oppilaiden perheistäkin. Aikuiset olivat samalla puolella, ja heiltä lapset omaksuivat omat puolen valintansa. Oppikoulua aloittelevalla 11-vuotiaalla ei ollut vielä edellytyksiä muodostaa omaa poliittista kantaansa. Hän adoptoi sen aikuisilta – todennäköisesti ainakin kirjoittaessaan kouluainetta sisällissodasta.

Opettajalle kirjoitettu ja toisen aikuisen oikolukema teksti joutui itesesensuurin kohteeksi eikä sensuurinkaan mahdollisuus ole poissuljettu. Aineet lienee pääosin kirjoitettu kotona, ja ainakin yksi teksti poikkeaa niin selvästi sekä käsialaltaan että kieliasultaan muista saman ikäisten aineista, että on syytä epäillä sen laatijaksi jota kuta toista henkilöä – todennäköisesti jompaakumpaa vanhemmista tai vanhempaa sisarusta.⁸ Aikuinen kontrolloi nuoren kertomusta kokemuksistaan niin kotona kuin koulussa. Koetun kontrollin vuoksi aineiston käyttöön ja tulkintaan liittyy haasteita.

Aikuisauktoriteetti on väistämättä vaikuttanut tekstien sisältöön, mutta toisaalta niihin on myös kirjoitettu nuorten kirjoittajien autenttisia kokemuksia. Tässä suhteessa kyseessä on myös poikkeuksellisen antoisa lähdeaineisto, joka tarjoaa syntyajan kohtansa vuoksi harvinaisen näkymän lapsen ja nuoren historialliseen kokemukseen. Vaikka kevään tapahtumien ja niiden muisteluhetken välisenä aikana muistikuvat olivat jo muokkaantuneet, aineisto vie meidät poikkeuksellisen lähelle aikalaislapsen autenttista kokemusta.⁹ Luen tekstejä aikalaislasten ja -nuorten kertomuksina sisällissodan kokemuksesta ja näiden kokemusten varassa tehdyistä tulkinnoista.

Tampereen suomalaisen tyttökoulun III B-luokan oppilaat luokkakuvassa 1900-luvun alussa. Kuva: Museokeskus Vapriikin kuvakokoelmat.

Aineisto vaikuttaa yksipuoliselta, sillä kaikki kirjoittajat edustavat samaa sukupuolta ja heidän kasvuympäristönsä voidaan olettaa olleen yhteiskunnallisesti ja aatteellisesti melko samankaltaisia. Tytöt olivat useimmiten joko virkamies- tai yrittäjäperheistä, joskin joukossa oli taustaltaan työväenluokkaisia koulutyttöjä ehkä hieman enemmän kuin oppikouluissa yleensä. Ennen sisällissotaa kaikista oppikoulujen oppilaista oli ollut noin joka viides työväen, pikkutilallisten ja torppareiden lapsia. Kun syyslukukausi alkoi vuonna 1918, oli heidän määränsä laskenut. Tämä johtui siitä, että työläisperheiden lapsia oli hakenut oppikouluun aiempaa vähemmän, ja toisaalta entisiä oppilaita oli keskeyttänyt. Keskeyttämisen syyt olivat ilmeisesti sekä taloudellisia että aatteellisia. Monet perheet kärsivät sisällissodan jälkeisissä oloissa suurista toimeentulovaikeuksista, jolloin oppikoululaisen

kustantaminen oli sula mahdollisuus. Sisällissodan rintamajako oli myös herättänyt epäluottamusta ja epäluuloa oppikouluja ja niiden opettajia kohtaan, mikä oli vähentänyt kouluttautumista.¹⁰

Lähteiden näennäinen kapea-alaisuus – valkoisten perheiden tyttären valkoisia kannattaville opettajille kirjoittamia kertomuksia – ei kuitenkaan ole kysymyksenasettelun kannalta ylittämätön ongelma. Lapsen peloilla, ilolla, ahdistuksella tai toivolla ei ole poliittista etumerkkiä. Sukupuolesta ja yhteiskuntaluokasta riippumatta lapsen ja nuoren hämmennys oli suuri, kun hänen aikuisauktoriteettiansa varaan rakentuva turvallinen yhteisönsä romahti.

Koulutyttöjen taustat eivät myöskään olleet identtisiä, vaan aineista on luettavissa eriasteista poliittista sitoutumista. Joukossa on aktiivisesti suojeluskunnassa toimineita perheitä, joiden miesväki oli lähtenyt tai ainakin pyrkinyt valkoisten joukkoihin ja joissa toimittiin myös piirityksen aikana mahdollisuuksien mukaan omien hyväksi. Oli perheitä, joissa ei vallinnut erityisen tiedostava ja poliittisesti latautunut ilmapiiri tai sellaisesta ei ollut ainakaan kertomuksessa viitteitä. Kirjoittajien ikähaitari tarjoaa tilaisuuden mielenkiintoiseen ristivalotukseen: nuorimmat kirjoittajat tulkitsevat tapahtumia hyvin eri tavoin kuin ylioppilas-kirjoituksiin valmistautuvat nuoret.¹¹

Koulutyttöjen me ja muut

Sisällissodassa jakoa ”meihin” ja ”muihin” ei tehdä kansalaisuuden tai valtiollisen rajojen mukaan, vaan kunkin henkilön nähtävissä tai tiedossa olevien ominaisuuksien ja sitoumusten perusteella. Kouluaineissa tuli kertoa sotatoimista ja niiden materiaalisista seurauksista, mutta sodan osapuolia – omia tai vihollisia – sen paremmin kuin muitakaan toimijoita ei tehtävänannossa nimetty. Sisällissota kuitenkin perustaa väkivaltansa jyrkälle vastakkainasettelulle. Keitä siis olivat henkilöt tai ryhmät, joista tytöt kertoivat? Kenet luettiin ”meihin”, myötätunnon ja ymmärtämyk-

sen kohteiksi, ketkä olivat ”muita”, vihollisia ja jäikö näiden ryhmien väliin joukko, jonka status oli epäselvä tai vakiintumaton?

Lähin viiteryhmä oli yleensä oma perhe. Viittaukset perheeseen olivat kuitenkin melko niukkoja, ja puuttuivat toisista kirjoitelmista kokonaan niin, ettei niistä käy edes ilmi, ketä perheeseen kuului. Tavallisimmin mainittiin miespuoliset jäsenet, jotka olivat joko poissa, koska olivat lähteneen valkoisten joukkoihin tai joita yritettiin suojella tai piilotella punaisten väenotoilta.¹² Joskus kertomus kulkee monikon ensimmäisessä persoonassa, ja vain kuvatuista tapahtumista on mahdollista päätellä, että kirjoittaja kertoo esimerkiksi sisarensa ja itsensä, ei koko perheen vaiheista.¹³ Perhe ja perheen tarjoama turva oli itsestään selvästi osa koulutyttöjen kokemusta niin, että siitä kerrottiin vasta, kun turva joutui esimerkiksi kotitarkastusten yhteydessä uhatuksi. Perheet jakoivat kaikkein säröttömimmän samat myötätunnon ja vihamielisyyden kohteet, ja useimmille omia olivat valkoiset, vihollisia punaiset.

Oppikoululaiset muodostivat sosiaalisesti ja kulttuurisesti oman, muusta nuorisosta erottuvan ryhmänsä¹⁴, joten koulutovereista suurin osa olisi epäilemättä kuulunut ”meihin”. Koulun päättymisen vuoksi yhteys useimpiin koulutovereihin kuitenkin katkesi. Kaupunkiin jääneet tytöt löysivät uuden, tärkeän kaltaistensa joukon toisista, sotasairaaloissa työskennelleistä tytöistä, joita yhdistivät mielenkiintoiset velvollisuudet: ”Me apulaistytöt toimitimme siellä sairaalassa kaikenlaisia pikkutehtäviä.”¹⁵ ”Apu-sisaret” muodostivat yhtenäisen ”meidän” joukon, joskin he saattoivat suhtautua eri tavoin potilaisiin.¹⁶

Monen tytön kotitaloudessa oli palvelusväkeä. He kuuluivat fyysisesti tyttöjen lähipiiriin, mutta samaan viiteryhmään kuuluviksi heitä ei luettu alemman sosiaalisen statuksensa ja työväenluokaisen taustansa vuoksi. Kertomuksissa heistä ei koskaan käytetty nimiä, vaan heihin viitattiin heidän tehtäviään kuvaavilla nimikkeillä kuten palvelija, palvelustyttö tai miespalvelija.¹⁷ Mikäli palvelusväki ei selkeästi ottanut paikkaansa poliittisessa kahtiajaossa, heidän suhteensa isäntäväkeen säilyi yleensä ennallaan. He eivät kuuluneet ”meihin” mutta eivät vihollisiinkaan.

Tilanne muuttui, jos perheen palkollisten oletettiin tai tiedettiin olevan punaisten kannattajia. Koska säätyläisperhe ei mielellään luopunut palveluskunnastaan, vaikka se olisi tarkoittanut sodan rintamalinjan vetämistä kotitalouden sisälle, tilanteesta oli koetettava luovia liikaa vastakkainasettelua välttäten. Helvin kotona toimittiin monin tavoin valkoisten hyväksi, mutta se pyrittiin tekemään niin, ettei punaisia kannattanut palvelija pääsisi siitä perille.¹⁸ Epäluotettavaksi epäiltyä ei kuitenkaan irtisanottu, kuten joissakin perheissä tehtiin: ”Palvelijat oli pantava pois sillä jos he jotakin kuulivat, ilmoittivat ne heti punaisille.”¹⁹ Helvi kommentoi palveluskunnan poliittisen vakauden puutetta hivenen piikitellen: ”Palvelijan suhteen oli oltava varuillaan. Hän kun oli punainen, vaikka valkoisten tultua valkenikin.”²⁰

Toisinaan palvelijat jättivät oma-aloitteisesti perheen. Solveigin perheen palvelija lähti ”lahtareita” ja pommituksia pakoon valkoisten rintaman lähestyessä.²¹ Syynä ei ollut isäntäväen ja palvelijan välien kiristyminen, vaan erilainen näkemys siitä, mitä valkoisten joukkojen saapuminen tarkoittaisi työväestölle. Palvelija pelkäsi eikä uskonut isäntäväkensä haluun tai kykyyn taata hänen turvallisuuttaan. Tällainen epäusko selvästi ärsytti Solveigia, eikä hän osoittanut ymmärrystä turhana pitämälleen pelolle. Samassa taloudessa eläneillä oli siis tyystin erilaiset näkemykset niin sodasta kuin sen seurauksistakin. Koulutyöt eivät kuitenkaan kirjoittaneet erityisen jyrkästi tai aggressiivisesti oman perheen palveluskunnasta silloinkaan, kun he olivat avoimesti kannattaneet vastapuolta.

Heti sodan alettua oli ympäröivältä maaseudulta alkanut saapua turvaa hakevia ihmisiä Tampereelle. Rintaman lähestyessä piiritettyyn kaupunkiin alkoi tulla pakolaisia, kun ihmiset pakenivat pommitusten pahimmin runtelemista ja taistelun jalkoihin jääneistä kaupunginosista kohti keskustaa.²² Pakosalle joutuivat niin punaisten kuin valkoistenkin tukijat, mutta heidän mahdollisuutensa löytää jonkinlainen turva vaihtelivat. Valkoisilla perheillä saattoi olla kaksi asuntoa, kaupungin ”koulutalous” ja varsinainen koti maalla tai kaupunkikodin lisäksi ”kesäkot” maaseudulla.²³ Perheiden verkostosta löytyi usein joku tuttava

Muistelmia kapina-ajalta 1918.

Punasen kapinan puhjettua maassamme, suljettiin kaikki ne laitokset, jotka eivät kyenneet punaista hallitusta. Näiden joukossa kaikki koulut. 30 päivänä Tammiukuuta kun tavaramukaisesti menimme kouluun, ilmoitettiin, että koulu suljetaan määräämättömäksi ajaksi. Silloin maalaiset koettivat jos jollakin keinolla päästä koteihinsa. Kaduilla kuljeskeli punakaartilaisia punaisine lippuneen ja keiväsit olalla. Joka paikassa kaupattiin kansan lehdien sakkosanomina, joissa kaikki tiedot olivat vääristettyjä. – Kovalla kiireellä alettiin perustaa pöytäaloita. Tyttöyleisöstäkin tuli pöytäaloita. – Emme lähteneet heti maalta, sillä ei kukaan uskaltanut tulla Huuhalahdella hakemaan. Sikä tuntui kovin juttualla, kun ei mitään eiikoista työtä ollut. Koetimme aikoin pöytäaloja passit ja lähtää vaikka jaksamattakaan, mutta ei passia annettu. Kokouksessa päätimme lähteä kuitenkin passittain.

16-vuotias Saara kirjoittaa aineessaan kevään 1918 tapahtumista. Kansallisarkisto.

tai sukulainen, joka saattoi ottaa luokseen kotinsa menettäneet.²⁴ Vaikka kaikkia turvaa hakeneita kutsuttiin pakolaisiksi, sukulaiset ja tuttavat muodostivat tässä joukossa selkeästi oman, erityisen kategoriansa, sillä he kuuluivat ”meihin”. Näitä saman katon alle päätyneitä perhekuntia yhdistivät samanlaiset poliittiset sympatiat.

Ne, jotka eivät itse löytäneet turvapaikkaa, majoitettiin julkiisiin tiloihin kuten kirkkoihin. He olivat yleensä eri joukkoa kuin omat tuttavat tai sukulaiset. Verrattuna majoittumiseen tuttujen ihmisten kodissa oli toki ankeampaa viettä aikaa joukkomajoituksessa tuntemattomien kanssa. Sen olivat 14-vuotiaan Maisin mukaan todenneet myös perheen mies- ja naispalvelijat, jotka ”eivät aikoneet mennä toiseksi yöksi Aleksanterinkirkon koviin penkeille”, vaan palasivat perheen luo.²⁵

Koulutytöt tunsivat myötätuntoa taistelun jalkoihin jääneitä ihmisiä kohtaan siitä riippumatta, kumpaan osapuoleen pakolaisten arveltiin kuuluneen: ”Surkea oli nähdä, miten paljon tuli lapsia, vanhuksia, vaaria sekä mummuja, ja miten he saapuivat tänne outoon kaupunkiin tietämättä, jos edes saisivat seiniä suojakseen.”²⁶ Muutamat tytöt kertoivat auttaneensa pakolaisia viemällä heille ruokaa²⁷ tai auttamalla turvaan: ”Eräskin äiti tuli kolmen pienen lapsensa kanssa. Lapset olivat niin väsyneitä, että istahtivat erälle rapulle, eivätkä lähteneet liikkeelle, vaikka äiti kuinka olisi käsenyt. Siskoni ja minä näimme sen, otimme lapset syliimme ja kannoimme heidän Johanneksen kirkkoon, jossa oli muitakin pakolaisia.”²⁸

Pakolaisten hätä liikutti, mutta sellainen suhtautuminen tai siitä kertominen oli kuitenkin poikkeuksellista. Tavallisimmin kaupunkiin saapuneisiin pakolaisiin viitattiin toteavaan sävyyn.²⁹ He olivat pikemminkin sotaan liittyvä, rintaman ja taisteluiden lähestymisestä kertova ilmiö kuin avun tarpeessa olleita kanssaihmiä. Heidän joukossaan tiedettiin olleen punaisten kannattajia.³⁰ Nämä tuntemattomat pakolaiset olivat ”muuta”, minkä lisäksi joukossa oli myös ihmisiä, joiden status suhteessa sodan rintamajakoon oli epäselvä.

Kun ihmisiä luokiteltiin ”muiksi” tai suoraan vihollisiksi, se tehtiin heidän julkisesti ilmaisemansa kannan mutta myös ulkoasun perusteella, sillä 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa yhteiskunnassa ihmisen sosiaalinen status oli usein pääteltävissä ulkoisen olemuksen perusteella. Pukeutumiskäytännöt olivat niin selkeät, että normista poikkeavalla vaatetuksella voitiin jopa hämätä. Nuoret miehet pyrkivät linjojen läpi tytöiksi pukeutuneena tai käyttäen vastustajan pukukoodia. Maija kertoi suojeluskunnassa toimineen veljensä onnistuneen tulemaan kotiin ”reissusälliksi pukeutuneena”.³¹

Punakaartilaiset tai punaiset oli aihe, jota tuskin yhdessäkään aineessa jätettiin käsittelemättä. Heidät kuvattiin vähintään vieraiksi, ”muiksi” mutta usein nimenomaan vihollisiksi. Punaisilla tarkoitettiin toisinaan vain punakaartilaisia, toisinaan taas kaikkia punaisten kannattajia eikä aina käynyt ilmi, kummasta

ryhmästä oli kyse. Helpointa oli osoittaa punakaartilaiset, jotka erottuivat jo ulkoisten merkkien avulla: "... punainen nauha hatussa, käsivarsissa ja vieläpä kiväärien piippujen suissa punaiset rusetit."³² Varsin moni koulutyttö kertoi punakaartilaisista edellä kuvattuun, toteavaan sävyyn tai joskus jopa tuntien myötätuntoa mielestään kaartiin pakotettuja kohtaan. Varsin suurelle osalle punakaartilaiset edustivat kuitenkin perimmäistä pahaa. Siiri kuvasi heitä: "Pistinmiehiä liikkui kuin peikkoja yökaudet vanhalla hautausmaalla. Ja aivan akkunat alitse lähtivät suuret kaartilaisjoukot kirkuen ja huutaen."³³ Sotilaina punaiset poikkesivat valkoisista, joihin tytöt tutustuivat Tampereen taistelujen päätteeksi. Punaisilta puuttui tyttöjen kertoman mukaan milloin kuri, milloin rohkeus tai tahto, he olivat meluisia ja kaikin tavoin epäsotilaallisia.³⁴

Punaisten sairaanhoitajat ja naiskaartilaiset olivat usein nuoria, lukiolaistytöjen ikätovereita. Ikä ja sukupuoli eivät kuitenkaan yhdistäneet heitä. Asetta kantava kaartilaisnainen herätti mielenkiintoa, vaikutti jännittävältä ja jopa kiehtovalta hahmolta, mutta oli kuitenkin vihollinen. Punakaartin sairaanhoitajiin koulutytöt suhtautuivat tavattoman epäluuloisesti ja suorastaan ylenkatsoen. Vaikka moni heistä oli itsekkin työskennellyt sairaaloissa ja osallistunut myös haavoittuneiden punaisten hoitoon, he eivät osoittaneet minkäänlaista ymmärrystä tai arvostusta vastapuolella toimineita sairaanhoitajia kohtaan. Pikemminkin kyseessä oli halveksittava vihollisen kanssa veljeily.³⁵

Kaupungissa asui rintarinnan niin valkoisten kuin punaisten kannattajia – tai vähintäänkin myötäilijöitä, jotka yhtä kaikki joutuivat etsimään suojaa sodan yltyessä ympärillä. Ilmeistä on, että niin punaiset kuin valkoisetkin perheet karttelivat, mikäli mahdollista, toisiaan ja päätymistä keskenään samoihin, ahtaisiin tiloihin, joiden puserruksessa rintamajako "meihin" ja "muihin" terävoiti. Rakelin mukaan talon yhteiseen suojaan kokoontuivat kaikki asukkaat paitsi kaksi punaista perhettä.³⁶ Aili muisteli: "Henkeään pelkäävät ihmiset pakenivat talon alakerrassa sijaitsevaan pesutupaan. Pian kokoontui sinne noin 30 henkeä [...] Ahdas oli tila, ja huono ja kostea oli ilma. Mikä saattoi siellä

olon vielä sietämättömäksi oli, että melkein kaikki ihmiset olivat punaisia.”³⁷

Oman ikäisiään punaisia koulutyttöt eivät tunnu juurikaan panneen merkille, mikä voi johtua tehtävänannosta. Lapset ja nuoret nousevat kertomuksiin vain, kun heidän toimillaan on ollut merkitystä sisällissodan tapahtumien kannalta, kuten oli punakaartin naissotilailla ja sairaanhoitajilla. Muutama mielenkiintoinen poikkeus kuitenkin löytyy. Eine kertoi toimineensa lähettinä ja raporttien kuljettajana. ”Kerran tulin serkkuni kanssa tältä jokapäiväiseltä lähettimatkaltani ja Rongankadulla syöksi meidän kimppuumme suuri joukko puolikasvuisia tyttöjä. Heillä oli kovat lumipallot kädessä. Kun pääsimme heidän lähelleen pahaa aavistamatta, heittivät he meitä niillä palloilla päin kasvoja, vetivät letistä ja tuuppivat hankeen. Samalla huusivat he yhteen ääneen: ’Porvarit ja lahtarit.’”³⁸ Tapahtumahetkellä serkukset lie-
nevät säikähtäneet tilannetta, jolle oli Einen kertoman mukaan kuitenkin jälkeenpäin naurettu. Poliittisesti aktiivisten, niin punaisten kuin valkoistenkin perheissä rajanveto tehtiin meidän ja muiden välillä armotta ja varmasti, eikä Einen kokemus välttämättä ollut aivan ainutkertainen. Sisällissota jakoi myös lapset rintamiin.

Sodan rintamajako oli kiihkeästi ja vankasti perustettu jo vuodenvaihteessa 1917–1918³⁹, eikä ole yllätys, että koulutyttöjen maailma – sellaisena kuin se kuvailtiin opettajalle syksyllä 1918 – oli jaettu selkeästi meihin ja muihin, eikä heidän lähipiiriinsä kuulunut, palveluskuntaa lukuun ottamatta, punaisten tavoitteita ja motiiveja ymmärtäneitä henkilöitä kannattajista puhumattakaan.

Kahtia jaettu kärsimys

Naissoturi siinä lepää taiston tauottua ja tuolla hiukan ylempänä viruu pitkänään miehen ruumis, josta pää on lentänyt muutaman metrin päähän ja jonka ympärillä suuri verilammikko punaa kadun.⁴⁰

Tamperelaiset siviilit todistivat niin taisteluiden kuin niitä seuranneiden teloitustenkin aikana raakaa ja brutaalia väkivaltaa. Väkivallanteot tulivat lähelle, oman kodin portaille, pihalle ja kadulle niin, että niitä oli suorastaan mahdotonta välttää näkemästä. Tyttölukion oppilaista useampi kuin joka kolmas kertoi nähneensä ihmisen ammuttavan, ruumiita oli nähnyt joka toinen.⁴¹ Heidän kertomuksissaan olikin lukuisia, yksityiskohtaisia kuvauksia ihmisen tappamisesta ja ruumiista.

Sisällissodassa – kuten muissakin sodissa – väkivallan käyttö sai osapuolesta riippuen vastakkaisia tulkintoja. Se, mikä toisen mielestä oli uljas uhrautuminen yhteisen hyvän vuoksi, oli toisen mielestä raakalaismainen teko. Myös väkivallan seuraukset jaettiin viholliselle koituneeseen oikeutettuun tai ainakin väistämättömiin seurauksiin ja omien kohtaamiin julmiin kärsimyksiin. Kun lisäksi lasten ja nuorten kertomuksille on tyypillistä, että empatia kohdistuu pelkästään heidän omaan yhteisöön,⁴² on arvattavissa, kuinka koulutyöt arvioivat osapuolten tekoja ja niiden seurauksia.

Kun koti oli muuttunut osaksi taistelukenttää, oli mahdollista seurata tapahtumia kuin aitiopaikalta: ”Eräs toinen jääkäriluutnantti taas nähdessään kotini akkunasta etäällä 3 kaikessa rauhassa tepastelevaa punakaartilasta, työnsi kiväärinsä suoraan akkunan läpi, tähtäsi ja ampui – siihen paikkaan punaiset kaatuivat.”⁴³

Vaikka osa väkivallan silminnäkijöiksi joutuneista työistä sanoo kokemuksen olleen järkyttävä,⁴⁴ varsin tavallista kuitenkin on, että ihmisten ampumisesta kerrottiin toteavaan sävyyn ilman mitään tunteen ilmaisuja, milloin ei ollut kyse ”meihin” kuuluneesta. Valkoisten sotilaiden tai oman lähimpiin siviilin väkivaltaisesta kuolemasta tosin vain ani harvalla olikaan kokemusta, mutta sellaista kuvattiin hyvin järkyttäväksi: ”... siellä mun ikäiseni tytär oli vallan tulla hulluksi kun hänen isänsä punaiset murhasivat.”⁴⁵ Mitä tuli ”muiden” ampumiseen, se oli viimeistään syksyllä 1918 ymmärretty osaksi sotaa, vaikka aina ei ollut edes selvää, kenen tai kenet luoti tappoi. Koulutyöt olivat omaksuneet asenteen, jossa väkivallan käyttö oli alisteista sota-

toimille ja omalle voitolle. Tuntemattomien siviilien satunnaiset kuolemat joko harhaluodin tai tahallisen ampumisen seurauksena kuuluivat sotaan.⁴⁶ Sylvi kertoi esimerkin kuoleman sattumanvaraisuudesta: ”Olin itse näkemässä kun eräs vaimo kaatui kadulle. Hänellä oli kassi kädessä, piti menemän luultavasti leipää hakemaan.”⁴⁷

Tampereen valtausta seurasivat väkivaltaiset puhdistustoimet, joissa punaisia teloitettiin varsin summittaisesti.⁴⁸ Monen koulutytön maailmassa tappaminen oli siinä määrin tuomittava teko, että oli jotenkin selitettävä, miksi vangiksi otetun vihollisen ampuminen ei vaivannut: ”Yksi heistä ammuttiin heti tulipalon raunioille ja ihmeellistä vaikka tätä katsoi aivan vierestä, niin se ei tuntunut miltään pahalta. Olin saanut niin paljon kärsiä heidän puoleltaan, että se tukautti tunteet.”⁴⁹ Liiallinen väkivalta oli turruttanut mielen sekä lukinnut tunteet ja kyvyn osoittaa niitä.⁵⁰

Toisaalta viholliseen kohdistettua väkivaltaa tarkasteltiin hyvin käytännöllisestä näkökulmasta vailla minkäänlaista tarvetta myötätunnon puutteen selittämiseen. Aunelle vihollisen ampuminen oli edellytys oman piinallisen piileskelyn päättymiselle: ”Valkoiset saivat siitä talosta ison joukon vankeja, jotka kaikki ammuttiin. Nyt me olimme päässeet sieltä ahtaasta ja pimeästä kellarista päivän valoon.”⁵¹ Sota päättyi suureen katharsikseen, jossa paha ’hävitettiin’ tai ’puhdistettiin’ kaupungista kuten Sylvi kertoi: ”Pian oli koko kaupunki puhdistettu punaisista [...] pian tämän jälkeen valkoiset puhdistivat koko maan.”⁵²

Emme voi kuitenkaan olla varmoja siitä, etteikö ihmisen ampuminen olisi tapahtumahetkellä herättänyt kauhua ja vastenmielisyyttä useammassakin kouluikäisessä tytössä. Osa heistä kuvasi tunteitaan, osa ihmetteli niiden puutetta, osa jätti kokonaan kertomatta oletettavasti siksikin, ettei niistä kysytty.

Kun taistelu Tampereesta päättyi, jäljellä oli vain tuhoa, raunioita ja ruumiita: ”Matkalla näki kymmenittäin kuolleita sekä ihmisiä että eläimiä. Raunioitten kohdalla oli myös palaneita ihmisiä ja eläimiä. Yhden palaneen hevosen sisälmykset oli koirat repineet ja syöneet, se oli kauhea näky. Yksi palanut ihminen oli vielä kädet ristissä, ikään kuin hän viimeiseksi tuskissaan olisi

Nuoret tytöt eivät välttyneet ruumiidenkaan näkemiseltä. Kuva Tampereen vilkkaalta kauppakadulta, jossa on ruumis. Paikalla on runsaasti ohikulkijoita, joista osa on pysähtynyt kuolleen viereen. Kuva: Kansan Arkisto.

rukoillut.”⁵³ Kaduilla lojuneet kuolleet olivat useimmiten joko punakaartilaisia tai taisteleviin osapuoliin kuulumattomia vainajia, sillä valkoisten kuolleet korjattiin nopeasti pois.⁵⁴

Kuolema näytti olleen rajapyykki, joka muutti koululaisten tapaa luokitella ihmisiä. Syynä saattoivat olla kuoleman lopullisuus ja peruuttamattomuus, taistelujen päättymisestä johtunut suunnaton helpotus ja osalle myös vihollisen aiheuttaman uhkan poistuminen. Kuolleista kerrottiin pikemminkin säälien kuin tuomiten eikä heitä kutsuttu enää halventavilla tai pilkal-

lisiksi tarkoitetuilla nimillä, vaan he olivat vain kuolleita tai kaa-tuneita.⁵⁵ Näky oli liian kammottava, ja se sai ainakin Annan pohtimaan sodan vastakkainasettelun seurauksia: ”Hämeenka-dun varrella oli palanut useita suuria korttelia ja erään talonrau-nion edessä näin hiiltyneen ruumiin. Niin hirveitä jälkiä se sota jätti jälkeensä.”⁵⁶ Viimeinen lause päätti aineen.

Tampereen taistelut oli mahdollista kirjoittaa kokonaan kou-lun näkemystä vastaavaksi, punaisten hirmuvallan johtuneeksi kärsimysnarratiiviksi siitäkin huolimatta, ettei punaisten valta-kausi ollut ollut valkoisten kannattajille erityisen väkivaltainen tai vaarallinen jakso ja että lopulta kaupunkilaisten oli hakeuduttava turvaan valkoisten pommitukselta ja molempien osapuolten tuli-tukselta.⁵⁷ Tällainen teksti pursuilee yltiöpatrioottisia ilmauksia ja noudattaa valkoisen hegemoniakertomuksen roolijakoa, joka mahdollistaa myös kaupunkisodan jalkoihin jääneen kotitalon kaikki vauriot toisen osapuolen aikaansaannoksiksi: ”Muuta vahinkoa emme kärsineet, kun mitä punaisten kuulat saivat aikaan.”⁵⁸

Maailma valkoisen ja punaisen tuolla puolella

Tyttökoululaiset kirjoittivat kuitenkin kokemuksistaan myös tavalla, jossa jako punaisiin ja valkoisiin ei ollut kertomuksen keskeinen juonne. Näistä kertomuksista puuttui ideologinen innostus, ja tapahtumien kulkua kuvattiin ottamatta voimak-kaasti kantaan osapuolten syyllisyyteen. Sen sijaan ne saattoivat kertoa ihmisiä kohtaan yli sisällissodan rajalinjojen tunnetusta ja osoitusta myötätunnosta.

Aineistossa on muutama kirjoittaja, joka kyllä nimesi osapuo-let vakiintunein termein, mutta ei liittänyt käsitteeseen ”punai-set” mitään valkoisen osapuolen propagandassaan käyttämiä määritteitä. Näissä kertomuksissa punaisilla oli kasvot ja paikka lähiyhteisössä, he olivat ruokajonossa tavattuja vaimoja tai roh-keita palvelustyttöjä.⁵⁹

Tuntemattomia pakolaisia turvaan auttaneet 13- ja 17-vuotiaat sisarukset kuuluivat tähän kertojien ryhmään. Vaikka on syytä olettaa heidän pastori-isänsä lukeutuneen valkoisten tukijoihin, ei heistä kumpikaan identifioi itseään ensisijaisesti sodan toiseksi osapuoleksi. Tämän ansiosta heidän tulkintansa sodasta rakentuu toisin kuin hegemoniakertomukseksi muodostuneeseen valkoisen tulkintaan sovitettut muistelut. Silloin koulutyttöjen maailman ulottui – vaikka hetkellisestikin – kahtia jaetun valkoisen ja punaisen maailman tuolle puolelle.

Tampereen koulurakennuksia muutettiin sotasairaaloiksi, joihin monet koulutyöt pestautuivat. Koulutyöt olivat olleet tavattoman innostuneita sairaalatyöstä, ja he muistelivat jälkepäin kiitollisena mahdollisuuttaan osallistua siihen.⁶⁰ Tavallista puuhaa olivat aputyöt kuten sidetarpeiden valmistaminen, lakanoiden ompelu tai siivoaminen, mutta toisinaan tytöt saivat osallistua myös potilastyöhön, jakaa ruokaa potilaille ja syöttää vaikeimmin haavoittuneita.⁶¹ Sodan alussa lähes kaikki potilaat olivat punaisia, mutta tällä seikalla ei ollut ainakaan Helville merkitystä: ”Varovasti otin vaatteet yltä, pesin haavat ja sidoin ne puhtailla siteillä. Toiset olivat niin heikkoja, etteivät itse jaksaneet edes syödä, heitä koetin auttaa ja hoitaa niin hyvin kuin taisin.”⁶²

Sotatapahtumia kuvatessaan Helvi käytti punaisista puhuesaan lainausmerkkejä: ”punaset”, sairaalassa ollessaan he olivat potilaita. Hän tuntui lähtökohtaisesti ajattelevan, että sodassa molemmat osapuolet toimivat joko kyseenalaisesti tai samalla tavoin todetessaan huhuja kuuluneen ”kummaltakin puolelta rintamaa”. Hän kuvasi punaisten valmistautumista taisteluun Tampereesta seikkaperäisesti ja asiallisesti, ja arvioi lopputulosta näin: ”Paljon tuotti tämä sota vahinkoa ensinnäkin kaupungille itselle.[...] Myöskin sai moni yksityinen kärsiä suuria vahinkoja.” Helvi kertoo sisarensa (perheen) tulleen ”putipuhtaaksi ryöstetyksi” ja siskon joutuneen pakenemaan pienten lastensa kanssa kertomatta kuitenkaan, kuka sisaren oli ryöstänyt.⁶³ Helvi ei käytä käsitteitä, jotka viittaisivat syyllisiin tai syyttömiin, sortajiin tai pelastajiin, meihin tai muihin. Vaikka sota oli aiheuttanut surua

hänen lähipiirissään, hän ei jäsennä maailmaansa ensisijaisesti kahdeksi vihollisleiriksi.

On myös mahdollista, että Punainen Ristin puolueettomuuden periaate, jonka mukaan kaikkia sodassa haavoittuneita hoidettiin, oli ohjannut Helvin tapaa kertoa sairaalatyöstä. Moni muukin sairaalassa työskennellyt nimitti hoidettavia potilaiksi tai haavoittuneiksi sen sijaan, että olisi kutsutut heitä punaisiksi ja valkoisiksi.⁶⁴ Mutta kyse ei ole pelkästään korrektiudesta tai epäpoliittisen järjestön ja sen tehtävissä toimineiden aikuisten antamasta mallista. Suhteessa vihollisen auttamiseen oli selkeästi kaksi erilaista kertomisen tapaa. Oli kertojia, joiden mielestä arvokkainta oli ollut saada työskennellä sairaiden ja haavoittuneiden hyväksi, vaikka he olisivat olleet punaisiakin.⁶⁵ Työ tarjosi paitsi henkilökohtaista iloa ja tyydytystä myös tilaisuuden asettua hetkeksi kahtia jaetun todellisuuden ulottumattomiin.

Mutta oli myös Eevan kaltaisia kertojia, joille sairaalatyö punaisten hyväksi ei ollut ollut mieluisaa: ”Suurin osa niistä [sidetarpeista. MJ] tuli punaisten hyödyksi, joka seikka ei meitä oikein miellyttänyt.”⁶⁶ Eeva oli kuitenkin jatkanut työskentelyä toisin kuin ne tytöt, jotka lopettivat kokonaan vastenmielisiksi kokemansa tehtävät ja palasivat vapaaehtoisiksi vasta sitten, kun tiesivät saavansa hoitaa valkoisia potilaita.⁶⁷ Silloin työ maittoi, muisteli Mirjami: ”Se työ oli minusta niin hauskaa, kun sai uhrata heille jotakin.”⁶⁸ Tämä versio asettui näistä kahdesta kerronnan tavasta luontevammin osaksi muodostumassa ollutta, politisoitunutta muistamisen tapaa, joka ylläpiti ideologisia jännitteitä ja vahvisti sodan traumaattisuutta.

Tästä huolimatta osa nuorista apusisarista halusi kertoa auttaneensa sodan molempia osapuolia. Näille kertomuksille on tyypillistä, että sen sijaan, että ne olisivat päättyneet valkoisten voiton herättämään riemuun tai pelkästään siihen, niissä iloittiin rauhan paluusta ja toivottiin sen kestävän: ”Toivon, etten tällaista paukkinää enää näkisi.”⁶⁹

On mahdollista, että useampikin koululainen oli kokenut ja ymmärtänyt sodan ensisijaisesti traagisena tapahtumana, vaikka ei sitä aineeseensa tohtinut kirjoittaakaan. Tarttumalla näihin tul-

kintoihin koulu olisi voinut avartaa sodan muistamisen ahdasta tapaa ja tarjota oppilaille tilaisuuden puhua omista kokemuksistaan sisällissodan valkoisen muiston pönkittämisen sijasta.

Armoton koulu

Oi jospa [maallemme] koittaisi onnellisempi tulevaisuus, jospa ei koskaan enää veljessota syttyisi.⁷⁰

Tamperelaiset lapset ja nuoret joutivat kahteen kertaan käymään armottoman koulun. Ensimmäinen niistä oli jääminen keväällä 1918 sisällissodan taistelun jalkoihin, väkivallan silminnäkijäksi ja potentiaaliseksi uhriksi. Toinen alkoi syksyllä 1918, kun he palasivat pulpetteihinsa ja alkoivat opiskella koulun vaihtoehdotonta versiota edelliseen kevään tapahtumista.

Sota ei ollut ollut koulutyöille vain aikuisten puheista välittyvä uhka tai murheellinen mutta etäinen huoli vaan konkreettinen ja pelottava kokemus. Taisteluiden keskellä olleille kävi selväksi, että sota saattoi tappaa kenet tahansa, eikä edes todellista turvaa ollut missään: ”... kuului korvia vihlova räjähdys. Ilmassa lenteli raudan, kiven ja puun kappaleita. Kaikki hyökkäsivät [kellarista MJ] ulos. Kun hetken perästä menimme katsomaan, oli 1 tyttö kuollut, 3 haavoittunut. Kuollut jätettiin paikoilleen, mutta haavoittuneet veimme sairaalaan.”⁷¹

Aikuiset yrittivät suojata lapsia joutumasta harhalaukauksien, sirpaleiden ja pommitusten tappamaksi, eikä heitä ollut mitään mahdollisuuksia estää lapsia näkemästä väkivaltaa ja sen seurauksia. Vaikka Ester muisteli surmansa saanutta tyttöä asiallisesti ja jopa tunteettoman oloisesti, ikätoverin kuolema tuskin haipui mielestä jälkiä jättämättä. Tapahtumahetkellä se oli ollut konkreettinen muistutus omasta ja läheisten haavoittuvuudesta, mikä saattoi lietsoa suorastaan hallitsematonta pelkoa.⁷²

Sisällissotien vaikutuksia koskeneet tutkimukset osoittavat, että vaikka lapset ja nuoret eivät olisi henkilökohtaisesti kokeneet fyysistä väkivaltaa tai raskaita menetyksiä, jo väkivallan silminnäkijäksi joutuminen on monelle heistä traumaattista. Väkivallan

todistaminen on rampauttava kokemus silloinkin, kun surmaaminen ylevöitetään retoriikalla ja ideologiasta kumpuavalla selittämällä, jossa omien kuolema on uhraus ja vihollisen kuolema välttämättömyys arvokkaan tavoitteen saavuttamiseksi.⁷³ Koulun versio sisällissodasta perustui tällaiselle sankarillisen vapautuksen ja itsensä uhraamisen retoriikalle. Sen piti oikeuttaa tyttöjen näkemä väkivalta korostamalla punaisten raakuutta ja valkoisten uhrauksia. Vastavuoroisesti koulutyöt käyttivät omia kokemuksiaan osoittaakseen aikuiselle lukijalle, kuinka lujasti ja lojaalisti he olivat kannattaneet valkoisia. Kertomukset sankaripojista lievenvät toimineet esimerkkeinä ainakin osalle tytöistä, jotka kertoivat uhkarohkeista hankkeistaan valkoisten hyväksi.⁷⁴ Sankaruuteen liittyi kuitenkin vihollisen vihaaminen ja demonisoiminen.

Vankka ideologinen vakaumus auttaa selviytymään äärimmäisen traumaattisista kokemuksista, mutta sen kääntöpuolena ovat kuitenkin koston, vihan ja taistelun jatkuminen. Väkivallasta toipuminen puolestaan edellyttäisi johdonmukaista ja kollektiivisesti hyväksyttyä tai ainakin siedettyä kertomusta menneisyydestä.⁷⁵ Sellaista ei kouluopetus kuitenkaan tarjonnut, vaan osallistui politisoituneen ja jakautuneen, sovintoa ja eheytymistä vastustavan muistokulttuurin rakentamiseen.⁷⁶

Virallisen valkoisen kertomuksen hegemoninen asema käy käytetystä aineistosta hyvin esille. Opettajan laatimissa kysymyksissä ei ollut käytetty sisällissodan aikana käyttöön otettuja, latautuneita käsitteitä eivätkä kysymykset liittyneet arvoihin ja asenteisiin vaan pelkkiin havaintoihin. Ainoastaan kysymys koululaisten omasta panoksesta sivusi heidän kokemuksiaan. Opettajan kysymykset sinänsä eivät siis olettaneet vastaukseksi hegemoniakertomukseksi asettunutta, valkoisten versiota sodasta. Sellaisen useimmat koulutyöt kuitenkin kirjoittivat.

Koulun tarjoaman armottoman version rinnalla koulutyttöjen aineista on luettavissa vaihtoehtoinen sisällissodan muistamisen tapa, joka koulussa olisi voitu nostaa keskusteltavaksi. Tätä tapaa edustavat kertomukset, jotka puhuvat sodan rajalinjan ylittäneistä ymmärryksen osoituksista, myötätunnosta ja inhimillisyydestä. Tällaiset tarinat ovat merkittäviä erityisesti, kun otetaan

huomioon kirjoittamistilanteen ja -kontekstin luomat odotukset. Vaikka sisällissodan rajalinjat kerrottiin jyrkiksi ja ehdottomiksi, saattoi jako meihin ja muihin koulutyttöjen maailmassa yllättävästi joustaa. Vastapuoli tunnistettiin, mutta siitä huolimatta tähän voitiin suhtautua ilman vihamielisyyttä. Jakoa ei aina edes kirjoitettu sisällissodan merkittävimmäksi tuntomerkitseksi, vaan muistelu rakentui kaupunkilaisten ja kaupungin yhteisistä kokemuksista.

Tampereella olisi ollut luonteva tilaisuus rakentaa ymmärrystä ja siltaa osapuolten kesken keskittämällä kertomus siihen, mihin useimmat nuoret kertojatkin, kaupungin tavattomaan tuhoon ja kärsimykseen, joka oli kuitenkin tamperelaisen siviiliväestön yhteinen kokemus. Tästä selvinnyt siviiliväestö oli silloin kertomuksen uhri ja sankari, ja muistaminen kattoi kaikki kaupunkilaiset osapuoleen katsomatta.

Viitteet

- 1 Muistelmia C:1489 19-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, Vapaussodan arkisto (tästä lähtien VAPSA), Kansallisarkisto (tästä lähtien KA).
- 2 Koulu oli perustettu vuonna 1883. Tuolloin se oli kannatusyhdistyksen ylläpitämä yksityinen keskikoulu nimeltään Tampereen suomalainen tyttökoulu. Koulu laajeni ylioppilastutkintoon johtavaksi saadessaan jatkoluokat vuonna 1896. Nimi muuttui Tampereen tyttölukioksi vuonna 1916, ja kesällä 1918 siitä tuli valtion omistama Tampereen tyttölyseo, Tampereen tyttölyseo. 50-vuotismuistojulkaisu. 1883–1933, 1934, 5–14.
- 3 Junila 2011b, 296–299.
- 4 Junila 2018, 201; ks. esim. Carlton-Ford & Boop 2010, 75–96.
- 5 Kouluaineisiin viitataan anonymisti käyttämällä niistä tunnistetta 'Muistelmia' + numero sekä ilmoittamalla kirjoittajan ikä. Tekstissä käytetään tarvittaessa kirjoittajan etunimeä.
- 6 Junila 2011b, 296–308.
- 7 Junila 2011b, 298–299.
- 8 Ks. Muistelmia B:396. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 9 Junila 2011a, 144–170.
- 10 Kivialho 1921, 172–176; Kaarninen 2008, 154–156.
- 11 Junila 2011a, 144–170.
- 12 Junila 2018, 206–207.
- 13 Muistelmia B:149 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 14 Kaarninen 1995, 186.
- 15 Muistelmia B:85 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 16 Muistelmia B:85 17-vuotias; Muistelmia B:122 16-vuotias; Muistelmia B:209 16-vuotias; Muistelmia B:223 17-vuotias; Muistelmia B:240 17-vuotias; Muistelmia B:270 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 17 Muistelmia B:65 17-vuotias; Muistelmia B:242 18-vuotias; Muistelmia B:281 18-vuotias; Muistelmia B:414 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 18 Muistelmia C:1666 14-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.

- 19 Muistelmia B:258 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 20 Muistelmia C:1666 14-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 21 Muistelmia A:30 14-vuotias; Muistelmia B:130 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 22 Hoppu 2008, 56–57.
- 23 Muistelmia B:290 16-vuotias; Muistelmia C:1489 19-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 24 Muistelmia B:268 16-vuotias; Muistelmia B:281 18-vuotias; Muistelmia C:1441 15-vuotias; Muistelmia C:1451 15-vuotias; Muistelmia C:1461 18-vuotias; Muistelmia C:1471 15-vuotias; Muistelmia C:1484 13-vuotias; Muistelmia C: 1666 14-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 25 Muistelmia C:1444 14-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 26 Muistelmia C:1438 14-vuotias; Muistelmia C:1454 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 27 Muistelmia B:236 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 28 Muistelmia B:149 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 29 Muistelmia B:130 15-vuotias; Muistelmia B:182 16-vuotias; Muistelmia B:216 17-vuotias; Muistelmia B:223 17-vuotias; Muistelmia B:242 18-vuotias; Muistelmia B:265 16-vuotias; Muistelmia B:281 18-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 30 Malmi & Järvelä 2008, 40, 46–47, 168; Rajala & Haapanen 2012, 52.
- 31 Muistelmia B:258 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 32 Muistelmia B:85 17-vuotias; Muistelmia C:1480 19-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 33 Muistelmia A:8 19-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 34 Junila 2018, 208.
- 35 Junila 2018, 209; Muistelmia A:24 16-vuotias; Muistelmia B:176 16-vuotias; Muistelmia B:211 18-vuotias; Muistelmia B:424 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 36 Muistelmia A:20 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.

- 37 Muistelmia B:227 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 38 Muistelmia A:2 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 39 Siltala 2009, 374.
- 40 Muistelmia A:6 18-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 41 Junila 2018, 215; *Tampereen tyttöluokion kertomus lukuvuodelta 1917–1918*, 5–8.
- 42 Stargardt 2005, 13.
- 43 Muistelmia B:276 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 44 Muistelmia B:91 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 45 Muistelmia B:379 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 46 Junila 2011a; Muistelmia B:309 16-vuotias; Muistelmia B:351 15-vuotias; Muistelmia B:403 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 47 Muistelmia B:403 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 48 Ylikangas 1993, 471–475.
- 49 Muistelmia A:78 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 50 Junila 2018, 217.
- 51 Muistelmia B:141 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 52 Muistelmia B:69 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 53 Muistelmia B:430 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 54 Hoppu 2008, 160–161.
- 55 Muistelmia A:20 16-vuotias; Muistelmia A:150 13-vuotias; Muistelmia B:133 17-vuotias; Muistelmia B:182 16-vuotias; Muistelmia B:211 18-vuotias; Muistelmia B:213 18-vuotias; Muistelmia B:261 16-vuotias; Muistelmia B:318 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 56 Muistelmia B:91 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.

- 57 Junila 2018, 205–206, 214–215.
- 58 Muistelmia B:276 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 59 Junila 2011b, 305.
- 60 Junila 2018, 211.
- 61 Junila 2011a, 154–155.
- 62 Muistelmia A:134 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 63 Muistelmia A:134 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 64 Muistelmia A:2 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 65 Muistelmia C:1464 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 66 Muistelmia B:290 16-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 67 Muistelmia B:85 17-vuotias; Muistelmia B:270 16-vuotias; Muistelmia C:1451 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 68 Muistelmia B:240 17-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA; Sodan muistamisesta ja muistokulttuurista ks. esim. Roselius 2018, 257–258.
- 69 Muistelmia C:1484 13-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 70 Muistelmia A:16 19-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 71 Muistelmia B:136 15-vuotias. Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta, VAPSA, KA.
- 72 Junila 2018, 216.
- 73 Friedman 2005, 112–113; Ispanovic-Radojkovic 2005, 171–180; Oweini 1998, 412–413.
- 74 Junila 2018, 213.
- 75 Ispanovic-Radojkovic 2005, 175.
- 76 Roselius 2018, 257–258.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Vapaussodan arkisto (VAPSA)

Tampereen koulunuorison muistiinpanoja kapinan ajalta

Kirjallisuus

Carlton-Ford, Steve & Boop, Danielle (2010): Civil War and Life Changes. *International Sociology* 25 (1), 75–96.

Friedman, Matthew J. (2005): Post-War Communities Overcoming Traumas and Losses. Teoksessa Matthew J. Friedman & Anica Mikus-Kos (toim.), *Promoting the Psychosocial Well Being of Children Following War and Terrorism*. IOS Press, Amsterdam, 113–120.

Hoppu, Tuomas (2008): Tampere – sodan katkerin taistelu. Teoksessa Tuomas Hoppu et al. (toim.), *Tampere 1918*. Tampereen museoiden julkaisuja 100. Vapriikki, Tampere, 96–161.

Ispanovic-Radojkovic, Veronika (2005): Growing Up in Communities Affected by War. Teoksessa Matthew J. Friedman & Anica Mikus-Kos (toim.), *Promoting the Psychosocial Well Being of Children Following War and Terrorism*. IOS Press, Amsterdam, 171–180.

Junila, Marianne (2011a): Mitä teit keväällä 1918? Tamperelaiset koulutytöt kirjoittavat sisällissodasta. Teoksessa Ilona Kemppainen, Kirsti Salmi-Niklander & Saara Tuomaala (toim.), *Kirjoitettu nuoruus. Aikalaistulkintoja 1900-luvun alkupuolen nuoruudesta*. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 117. Nuorisotutkimusverkosto, Helsinki, 144–170.

Junila, Marianne (2011b): ”Veljesvihan liekit” – koululaiset muistelevat sisällissotaa syksyllä 1918. *Historiallinen Aikakauskirja* 109 (3), 296–308.

Junila, Marianne (2018): Sota lasten silmin. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus, Helsinki, 201–219.

Kaarninen, Mervi (1995): *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

Kaarninen, Mervi (2008): *Punaorvot 1918*. Minerva, Helsinki.

Kivialho, K. (1921): Maamme oppikoulujen kehityksestä sota- ja kapinavuosina. *Valvoja* 41 (4), 172–176.

Malmi, Timo & Järvelä, Ari (2008): *Tampere tulessa 1918*. Atena, Jyväskylä.

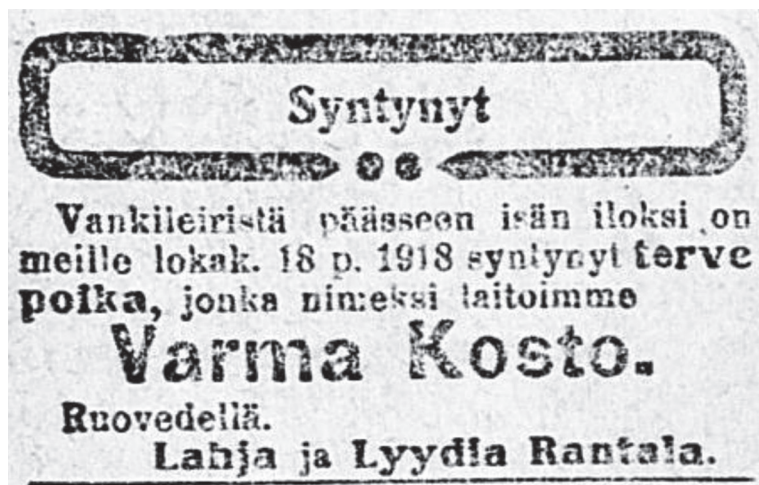
- Oweini, Ahmad A. (1998): How Students Coped with the War. *The Journal of Higher Education* 69 (4), 406–423.
- Rajala, Pertti & Haapanen, Helmi (2012): *Helmi Haapasen sisällissota*. TSL, Helsinki.
- Roselius, Aapo (2018): Valkoinen rintama. Vapaussodan muiston vaalijat. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudemus, Helsinki, 257–281.
- Siltala, Juha (2009): *Sisällissodan psykohistoria*. Otava, Helsinki.
- Stargardt, Nicholas (2005): *Witnesses of War. Children's Lives Under the Nazis*. Jonathan Cape, Lontoo.
- Tampereen tyttölukion kertomus lukuvuodelta 1917–1918* (1918), Tampere 1918.
- Tampereen tyttölyseo. 50-vuotis muistojulkaisu. 1883–1933* (1934). Tampere.
- Ylikangas, Heikki (1993): *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa*. WSOY, Helsinki.

Isät kuolivat kapinassa – miten lapsista huolehdittiin?

Suomen Sosiaalidemokraatissa julkaistiin 4.12.1918 etusivulla ilmoitus, jossa ruoveteläinen nuori aviopari, Lahja ja Lyidia Rantala kertovat, kuinka vankileiriltä päässeän isän iloksi heille oli syntynyt poika, jolle oli annettu nimeksi Varma Kosto.¹ Samana päivänä Kerttu, Iina ja Aili Ahonen astuivat vasta perustetun Väärinmajan lastenkodin kynnyksen yli. Heidän äitinsä oli kuollut pilkkukuumeeeseen keväällä, ja isä – renki Herman Ahonen – oli ammuttu Mannisen talon aitan portaille 19.3.1918. Perheeseen jäi kuusi täysorpoa lasta.² Varma Koston isä oli selviytynyt sodasta, mutta Ahosen työtö kuuluivat suureen ruoveteläisten punaorpojen joukkoon, joiden isä oli kaatunut tai ammuttu ”kapinassa” tai kuollut nälkään tai sairauteen sodan jälkeen vankileirillä. Artikkelissani selvitän, kuinka suuri punaorpojen joukko Ruovedellä oli, ja miten pohjoishämäläisessä maalaispitäjässä kohdeltiin sodan jälkeen häviäjäosapuolen leskiä ja lapsia. Samalla tarkastelen, miten Ruoveden kunta selviytyi ilman riittävää toimeentuloa jääneiden alaikäisten lasten huoltamisesta, millaista apua Ruoveden kunta pystyi punaleskille ja heidän lapsilleen tarjoamaan ja miten kunta onnistui ratkaisuihinsa.

Vuoden 1918 sota ja sen seuraukset koskettivat kansalaisia hyvin eri tavoin eri puolilla maata. Naapurikunnissa tai jopa kuntarajojen sisäpuolella eri kylissä sota merkitsi eri ihmisille hyvin eri asioita.³ Myös sodan seurauksena turvattomiksi jääneiden lasten lukumäärä jakautui hyvin epätasaisesti sekä koko maassa että pahimmin sodan jalkoihin jääneessä eteläisessä Suomessa.⁴ Otan artikkelissani kantaa koko Suomen punaorpojen lukumäärästä

Syntymäilmoitus Suomen Sosialidemokraatissa 4.12.1918.

kertovien lähteiden tulkintaan. Sosiaalihallitus antoi valtakunnallisia ohjeita isättömiksi jääneiden lasten huoltamisesta, mutta kunnat päättivät itsenäisesti toimintamalleistaan. Kerron seuraavassa, miten valtakunnalliset toimintamallit välittyivät paikallistasolle ja kuinka ohjeita sovellettiin. Osoitan, millainen merkitys sosiaalihallituksen ohjeiden noudattamisella ja valvonnalla oli häviäjäosapuolen lasten kohteluun. Pysin osoittamaan, miten sosiaalihallituksen valvonta ja paikkakunnan työläisenemmistöinen kunnallisvalta johtivat sodan häviäjäosapuolen jälkeläisten asialliseen kohteluun paikallisella tasolla.

Ruovesi valikoitui tutkimuskohteeksi poikkeuksellisen suuren punaorpomääränsä vuoksi. Suomen Sotaorvot-tilaston (1919) mukaan suurimmat sotaorpojen lukumäärät kunnittain vaihtelivat Helsingin 847:n ja Ruoveden 200:n välillä. Hämmäläisten kuntien joukossa Ruovesi sijoittui neljänneksi, sillä tilaston mukaan eniten orpoja jäi Tammelan eli Forssan (341) ja Urjalan (222) maalaiskuntiin sekä Tampereen kaupunkiin (383).⁵ Etelähämäläisissä pitäjissä orpojen lukumäärä kohosi korkealle, sillä siellä valkoiset kostivat punaisten sodanaikaisia veritekoja ankaralla

kädellä vielä sodan jälkeenkin.⁶ Ruovedellä sekä punainen että valkoinen terrori jäi vähäiseksi,⁷ mutta Ruovesi menetti sodan seurauksena sekä absoluuttisesti että suhteellisesti suuren määrän nuoria ja työikäisiä miehiä, joista lähes kolmasosa oli perheellisiä. Ruoveteläisten kohtaloksi koituivat vankileirit, joilla menehtyi yhteensä 214 punakaartilasta. Heistä ammuttiin varmasti 12, muut menehtyivät sairauksiin ja aliravitsemukseen.⁸ Vuoden 1918 sodassa tai sodan seurauksena kuoli yhteensä 332 ruoveteläistä, joista punaisia oli 312.⁹

Ongelmien laajuus sekä kunkin paikallisyhteisön sotaa edeltävät ja sodanaikaiset tapahtumat vaikuttivat tapaan, jolla hävinneen osapuolen perheitä kunnissa sodan jälkeen kohdeltiin. Esitän millaisia paikkakuntakohtaisia eroja orpolasten kohtelussa voidaan havaita, vertaamalla Ruoveden kunnan toimenpiteitä läheisen ja monilta lähtökohdiltaan samankaltaisen Jämsän kunnan toimenpiteisiin.¹⁰ Paikallishistoriallinen tutkimus on tärkeää, sillä vaikka vuoden 1918 sodan jälkeen Suomesta ryhdyttiin rakentamaan modernia kansalaisyhteiskuntaa, ja valtion muodostuminen, kansakunnan synty ja demokratisoituminen olivat punaorpohuollon taustalla kulkeva suuri kertomus, ei paikallisten yhteisöjen muokkausvoimaa pidä aliarvioida.¹¹ Kunnallisuusdistus demokratisoi paikallishallintoa ja kansalaisten tahto näkyi päätöksenteossa erityisesti maaseudulla.¹² Vaikka valtakunnallisesti sosiaalihuollituksen ohjeiden mukainen punaorpohuolto pyrittiin järjestämään valkoisten voittajien ideologian mukaisesti, esimerkiksi Ruovedellä päätökset teki sosiaalidemokraattienemmistöinen kunnanvaltuusto. Ennen sotaa kunnassa vallinnut laaja vasemmistokannatus toi sodan häviöjäsapuolelle valtaa kunnallisessa päätöksenteossa myös sodan jälkeen.

Aikaisempi tutkimus

Vuoden 1918 sodan syitä, sotatapahtumia ja sodan seurauksia on tutkittu perinpohjaisesti. Punaorpojen kohtaloita tutkiessani olen käyttänyt pääasiallisena kirjallisuuslähteenä Mervi Kaar-

nisen teosta *Punaorvot* (2008). Kaarninen on tutkinut silloisen sosiaalihallituksen virkamiesten, erilaisten järjestöjen sekä yksityisten henkilöiden näkemyksiä punaorpo-ongelman ratkaisemiseksi, heidän osallisuuttaan punaorpojen huollon järjestämiseen sekä varsinaista punaorpohuoltoa. Valtakunnallisten ratkaisujen lisäksi Kaarninen kuvaa tamperelaisten punaorpojen henkilökohtaisia kokemuksia sekä myöhempiä elämänvaiheita.¹³ Kaarninen on myös pohtinut heti sodan jälkeen toimeenpannun sotaorpojen kokonaismäärän selvitystyön ongelmia.¹⁴

Ruoveteläisen paikallisyhteisön sotakokemuksia ovat tutkineet sekä Tuomas Hoppu¹⁵ että Petteri Systä.¹⁶ He ovat selvittäneet sotaan osallistuneiden miesten vaiheita sekä sotatapahtumien että jälkiselvittelyjen aikana, mutta ruoveteläisten naisten ja lasten kohtaloista tutkimukset kertovat hyvin vähän. Puuttuvat tiedot herättivät oman kiinnostukseni ruoveteläisten punaleskien ja heidän lastensa kohtaloihin. Historioitsija Anne Ollilan mukaan mahdollisimman monipuolisen tulkinnan rakentamiseksi on huomioitava kaikkien toimijoiden osallisuus. Monien muiden tekijöiden ohella tutkittavien henkilöiden sukupuoli, ikä ja sosiaalinen asema vaikuttavat tutkittavien kohtaamaan todellisuuteen, joten menneisyyden moniäänisyyden esille tuominen on tärkeää.¹⁷

Vaikka vuoden 1918 sota kuuluu Suomen historian tutkituimpiin ajanjaksoihin, kansallisen tason tulkinnat eivät kerro tarpeeksi paikallisen tason eroavaisuuksista.¹⁸ Monet tutkijat ovatkin etsineet vastauksia erityisesti paikallisesti kiinnostaviin kysymyksiin. Katja Heiska on selvittänyt punaorpojen integrointia paikallisyhteisöön sodanjälkeisessä Jämsässä. Hän esittelee Jämsän oman mallin, jonka mukaan punaorvoista huolehdittiin paikallisin voimin ilman sosiaalihallituksen valvontaa. Mallin perusteeksi Heiska esittää Jämsän päättäjien halun salata punaorpotilanne paikkakunnan laajan valkoisen terrorin vuoksi.¹⁹ Vertaan tässä artikkelissa Ruoveden kunnan toimenpiteitä Heiskan esittelemään Jämsän malliin.

Pilvi Orasuo on selvittänyt punaorpojen perhetaustan vaikutusta Kuopion kaupungin avustustoimenpiteisiin. Kuopiossa

avustettiin enimmillään vain 15 punaorpopperhettä, joten kaupungin tilanne ei ole vertailukelpoinen Ruoveden kunnan tilanteen kanssa. Orasuo tutki myös, miten ryhmän koko vaikutti punaorpoihin suhtautumiseen.²⁰ Kaarnisen mukaan erityisesti pienillä paikkakunnilla lapset kantoivat punaorvon leimaa vielä vuosia sodan jälkeen.²¹ Heiskan mukaan punaorpojen suuri määrä paikkakunnalla johti siihen, että punaorvot määriteltiin omaksi marginaaliryhmäkseen.²² Orasuon mielestä ryhmän pienuudella oli sama vaikutus.²³ Oma esitykseni on, että punaorpojen suuresta määrästä huolimatta – tai nimenomaan siitä syystä – punaisten perheet tai punaorvot eivät Ruovedellä muodostaneet yhteiskunnallista erityisryhmää, vaan he kuuluivat paikallisyhteisöön sen luonnollisena osana.

Aineisto ja menetelmät

Sotaorpojen lukumäärän selvittämiseen olen käyttänyt sekä *Sosiaalisen Aikauskirjan* artikkeleita vuosilta 1919 ja 1920 että moniin lähdeaineistoihin perustuvaa Suomen sotasurmat 1914–1922 -tietokantaa. Jo 1919 ilmestyneessä sosiaalihallituksen tilasto-osaston selonteossa epäillään, että sodan seurauksena turvattomaksi jääneiden lasten lukumäärä oli paljon suurempi, kuin sosiaalihallitukselle ilmoitetut luvut osoittivat.²⁴ Tilasto on kuitenkin ainoa käytettävissä oleva alkuperäislähde, joka kertoo sotaorpojen kokonaismäärän, joten sodan seurauksia selvittäneiden tutkimusten²⁵ mukaan sotaorpojen lukumääräksi esitetään edelleen 14 145. Suomen sotasurmat 1914–1922 -tietokantaan pyrittiin keräämään tiedot sodan seurauksena surmansa saaneiden perheistä. Lähdeaineisto on monipuolinen, mutta tietokanta on puutteellinen. Tätä artikkelia varten olen laskenut Suomen sotasurmat-tietokannasta suurimmat vuonna 1919 seurakunnittain ilmoitetut sotaorpojen lukumäärät uudelleen ja verrannut lukuja vuoden 1919 tilastoon.

Punaorpojen valtakunnallisten ja virallisten huolto- ja kasvatusohjeiden päälähteenä olen käyttänyt sosiaalihallituksen

julkaisemaa *Huoltaja*-lehden vuosien 1919–1924 vuosikertoja. Lehti toimi sosiaalihallituksen virallisena tiedotuskanavana, ja se julkaisi lähes jokaisessa numerossaan punaorpojen huoltoon liittyviä määräyksiä ja ohjeita. Sodan jälkeen lehden toimituskunnan muodostivat Ester Hällström, Väinö Juusela sekä Bruno Sarlin. He toimivat aktiivisesti sekä sosiaalihallituksen asettamassa Kapinan aiheuttamain turvatonten lasten huoltokomiteassa, jonka tehtävänä oli suunnitella turvatomiksi jääneiden lasten huoltoa että varsinaisessa käytännön työssä köyhäinhoidon tarkastajina. *Huoltaja*-lehti julkaisi Vuoden 1918 sodan aiheuttamain turvatonten lasten huoltokomitean komiteamietinnön²⁶, jonka mukaan punaorpohuolto kunnissa järjestettiin.

Paikallisista punaorpo-ongelman ratkaisukeinoista sekä kuntien taloudellisesta tilanteesta kertovat Ruoveden ja Jämsän kunnanvaltuustojen pöytäkirjat, vuosien 1918–1924 kunnalliskertomukset²⁷ sekä lastenkotien ja köyhäinhoitolautakuntien arkistot. Ruoveden kunnan ja sosiaalihallituksen välinen punaorpohuoltoa koskeva kirjeenvaihto valaisee valtakunnallisten ohjeiden ja määräysten siirtymistä paikkakunnalle. Ruoveden paikallishistoriateoksessa²⁸ kuvaillaan seikkaperäisesti kunnan taloudellista kehitystä, poliittisia suhteita sekä köyhäinhoitoviranomaisten toimia.

Arkistoaineiston käyttöä historiantutkimuksessa säätelevät arkistotietolaki, laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta sekä henkilötietolaki. Historiantutkimus saattaa rikkoa myös tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuutta ja tutkittavien suostumusta koskevia periaatteita. Alle sata vuotta vanhojen henkilörekisterien käyttö on luvanvaraista. Henkilötietolain mukaan henkilön poliittista vakaumusta sekä häneen mahdollisesti kohdistettuja sosiaalihuollon toimenpiteitä koskeva tieto on tutkimuskäytön ulkopuolella kokonaan kiellettyä. Päävastuu tutkimusetiikasta on aina tutkijalla; miten hän käsittelee käyttämäänsä aineistoja ja millä tavoin hän tutkimuskohteistaan kirjoittaa.²⁹ Tutkimuksessani punaorpojen isät ja muut sodassa kuolleet sukulaiset esiintyivät oikeilla nimillään. Sotatoimien seurauksena menehtyneiden punakaartilaisten nimet ovat jo vuosia olleet

julkisia Suomen sotasurmat 1914–1922 -tietokannassa, joten heidän nimiensä salaamisesta ei olisi mitään hyötyä. Ruovedellä elää lukuisia punakaartilaiden jälkeläisiä monessa sukupolvessa, joten päädyin salaamaan leskien ja lasten nimet heidän yksityisyyttään kunnioittaakseni.

Alistetussa asemassa tai yhteiskunnan marginaalissa elävään väestönosan sosiaalishistorialliseen tutkimukseen liitetään usein mikrohistoriallinen lähestymistapa, jossa tutkitaan ajallisesti tai alueellisesti rajattuja ilmiöitä tai ihmisjoukkoja, jolloin on mahdollisuus saada tietoa myös virallisen historiankirjoituksen ulkopuolelle jääneistä ilmiöistä.³⁰ Huolena ei pidetä enää tutkittavien ilmiöiden yleistettävyyttä, vaan tarkoituksena on yksittäistapauksien avulla avata näkökulma tutkittavaan aikakauteen, muutosprosessiin tai ihmisten elinehtoihin. Tarkasti rajatun aineiston perusteella on mahdollista pohtia suurempia kysymyksiä tai tulintoja kyseisestä aikakaudesta.³¹ Mikrohistoriallinen tutkimusote keskittyy tällaisten suppeampien tutkimuskohteiden tai yksittäisten ihmisten tai ihmisryhmien tarkasteluun.

Mikään pieni ja paikallinen ei ole mikroya luonnostaan eikä mikron ja makron välinen suhde merkitse toimijan ja rakenteen tai yksilön ja yhteiskunnan välistä vastakkaista suhdetta, vaan makro viittaa rakenteisiin, joissa institutionalisoituneet säännöt ja ohjeet sekä toimijoiden omaksumat käytännöt pätevät laajalla alueella.³² Mikron ajatellaan sopivan rajoitettuun aikaan ja tilaan, sillä mikrohistoria rajaa tutkimuskohteen poikkeavalla tavalla. Pienen paikallisyhteisön tutkimus ei ole automaattisesti mikrohistoriallista tutkimusta, sillä mikrohistoria kyseenalaistaa paikallisen ja yleisen suhteen ja keskittyy erikoiseen tai poikkeukselliseen ilmiöön, joka tuo esiin jotain uutta tyypillisinä pidettyihin normeihin tai ajatusmalleihin. Mikro- ja makrosuhteen spatiaalisuutta korostetaan muuttamalla tutkimuksen mittakaavaa tarkastelemaan alaltaan pienempää ilmiötä.³³ Suuri määrä punaorpoja loi sekä Ruovedellä että Jämsässä erikoisen poikkeustilan kunnalliseen köyhäinhoitoon. Ruovedellä noudatettiin sosiaalishallituksen ohjeita ja valtakunnallisia käytäntöjä. Jämsässä ongelman salaamiseksi kehitettiin kotikutoinen ratkaisumalli, joka poik-

kesi monen muun kunnan käytännöistä. Tutkimuskohteena olevat kunnat tulkitsivat valtakunnallisia ohjeita kumpikin omalla tavallaan.

Vaikea punaorpo-ongelma muistutti aikalaisia sodasta

Aluksi viranomaiset käyttivät kaikista sodan seurauksena turvatomiksi jääneistä lapsista nimitystä sotaorpo, mutta melko pian nimitys jäi tarkoittamaan vain punaisen puolen ilman huoltajaa jääneitä lapsia, punaorpoja.³⁴ Vaikka monella lapsella oli toinen vanhemmista – yleensä äiti – elossa, orpous määriteltiin taloudellisin perustein, joten huoltajan kykyä huolehtia lapsestaan korostettiin.³⁵ Isättömiä lapsia nimitettiin orvoiksi, sillä vuoden 1898 holhouslain ja ajan ajattelutavan mukaisesti alaikäisen lapsen holhooja oli hänen isänsä. Vasta vuoden 1930 avioliittolaki tunnusti äidin oikeuden omiin lapsiinsa.³⁶ Sotaorvot määriteltiin alle 15-vuotiaiksi, turvatomiksi jääneiksi lapsiksi, joiden isä tai muu huoltaja oli sodan vuoksi tavalla tai toisella joko menettänyt henkensä, kadonnut tai tullut raajarikoksi.³⁷ Määritelmästä pidettiin huolto- ja avustuspäätöksiä tehtäessä tiukasti kiinni, ja lesket veloitettiin todistamaan miehensä osallisuus ”kapinaan”.

Punaorpojen suuri määrä muodosti eniten sodasta kärsineissä paikallisyhteisöissä sosiaalisen, taloudellisen, poliittisen sekä moraalisen ongelman. Maaseudun punaorpoperheiden isät olivat pääasiassa maataloustyöväkeä eli tilattomia, joiden enemmistö ei normaalioloissakaan tullut taloudellisesti riittävän hyvin toimeen.³⁸ Sodan jälkeen köyhyys lisääntyi siellä, missä siitä kärsittiin jo ennestään. Etenkin maaseudun työväestö joutui köyhäinhoidon avustusten varaan, ja 73 % punaorpoperheistä luokiteltiin köyhiksi.³⁹ Pohjoishämäläisessä maaseutupitäjässä vuosisadan alussa köyhyyteen johtava katastrofi oli perheen elättäjän menettäminen, joten isättömiksi jääneiden lasten suuri määrä mullisti Ruoveden kunnan köyhäinhoidon moneksi vuodeksi.

Poliittinen ongelma syntyi huoltokomitean esittämän ratkaisumallin myötä, jonka mukaan ensisijaisena tavoitteena oli erottaa

punaisten ja valkoisten orpolasten huolto huoltajan poliittisen vakaumuksen perusteella. Voittajaosapuolen orpolasten huolto ratkaistiin kirkon ja valtion tuella leskeneläkkeellä, kun taas punaleskiltä evättiin oikeus eläkkeeseen, ja punaorpojen huolto jäi kuntien köyhäinhoidon tuen varaan. Näin syntyi poliittisiin perusteisiin kaksi juridisesti eriarvoista orpolapsiryhmää.⁴⁰

Valtakunnallisesti ongelman ratkaisuun vaikuttivat sekä kansallisen yhtenäisyyden että voittajaosapuolen valkoisen identiteetin vahvistaminen, joten punaorpokysymyksestä tuli myös moraalinen ongelma. Tavoitteena oli torjua hävinneen osapuolen taholta pelättävissä oleva kommunismin uhka ja työväenliikkeen uusi nousu. Ongelma ratkaistiin sosiaalisen kontrollin ja tavoitteisiin sopivan kasvatuksen keinoin. Köyhäinhuoltolautakunnat ryhtyivät valvomaan punaleskien kykyä kasvattaa lapsiaan, ja holhouslautakunnat velvoitettiin etsimään punaorvoille valkoisen voittajavallan kannalta sopivia huoltajia. Näin punalesket joutuivat julkisen vallan kontrollin alaisiksi. Heitä kohdeltiin vajaanvaltaisina, joiden asuinpaikan valintaa saatettiin rajoittaa ja pysyvästi köyhäinhoidon varassa eläviltä voitiin lain mukaan evätä myös äänioikeus.⁴¹

Katastrofin laajuus hahmottui sosiaalihallituksen köyhäinhoito-osastolle syksyn 1918 aikana. Ensimmäisessä kunnille lähetetyssä kiertokirjeessä jaettiin ohjeita valtionavun anomista ja sotaorpojen huollon järjestelyä varten. Kirjeessä painotettiin ruumiillisen hoidon lisäksi huolellista ja siveellistä kasvatusta. Nälkäkuolemalla pelastamista ja tartuntatautien välttämistä pidettiin tärkeänä, mutta ennen kaikkea tavoitteena oli auttaa sotaorvot pois turmeltuneista ja ajatus- tai puhetavaltaan vahingollisista kodeistaan. Lapset oli ohjeen mukaan sijoitettava joko yksityisiin, hengeltään ja ympäristöltään sopiviin perheisiin tai lastenkoteihin.⁴²

Sosiaalihallituksen kanta muuttui kuitenkin nopeasti. Köyhäinhoidon apulaistarkastaja Ester Hällström piti punaorpoja syyttöminä isiensä ja äitiensä synteihin, ja hän varoitti päättäjiä, ettei lapsista saa kasvaa yhteiskunnan hylkäämisen vuoksi ”katkeria ja sivistymättömiä hulttioita, joita riittäisi joka kylään ja

jotka villitsisivät koko nuorison ja päästäisivät henkisen kulkutaudin uudelleen liikkeelle.” Hänen mielestään oli isänmaallinen velvollisuus sekä kristillisten ja inhimillisten arvojen mukaista huolehtia näistä lapsista nimenomaan yhteiskunnallisen järjestyksen ylläpitämiseksi ja suojelemiseksi.⁴³ Inhimillisempi suhtautuminen punaorpoja kohtaan osoittaa, että kotikasvatuksen merkityksellisyys ymmärrettiin, ja leskien mahdollisuuksia hoitaa lapsiaan kotona haluttiin lisätä. Avustamalla lasten kotihoitoa säästettiin toki lastenkotien perustamis- ja ylläpitokustannuksissa, joten asennemuutoksen taustalla saattoivat vaikuttaa myös taloudelliset syyt.⁴⁴

Senaatti oli asettanut jo toukokuussa 1918 komitean valmistelemaan ehdotusta sodan johdosta orvoiksi ja turvatomiksi jääneiden lasten aineelliseksi ja henkiseksi huoltamiseksi. Kuntia pyydettiin kääntymään sotaorpojen huoltoasioissa sosiaalihuollituksen köyhäinhoidontarkastajan puoleen.⁴⁵ Valtio rahoitti avustustoiminnan, mutta kunnat, yhdistykset ja järjestöt huolehtivat avustusten jakamisesta. Valtion jakamat avustussummat olivat aluksi pieniä, mutta tarkoituksena oli Kaarnisen mukaan houkutella myös yksityisiä ihmisiä sekä hyväntekeväisyysjärjestöjä mukaan avustustyöhön. Tavoitteeksi tuli porvarillisen Suomen asenteiden muokkaaminen myönteiseksi yhteiskunnan huolenpitoa tarvitsevia punaorpoja kohtaan.⁴⁶

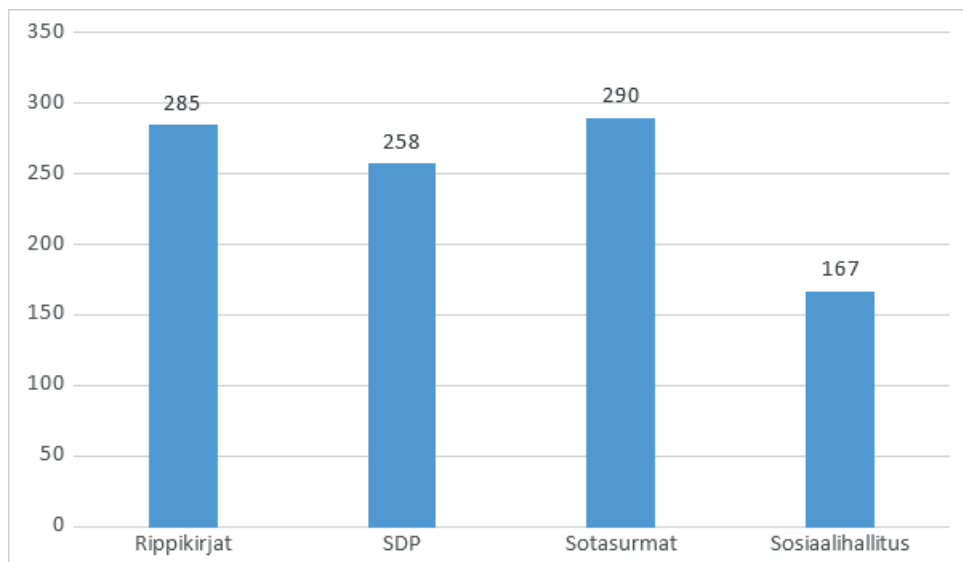
Valtionapua määriteltäessä huomioitiin kunnan varallisuus sekä sotaorpojen lukumäärä suhteessa kunnan väkilukuun. Valtionapua myönnettiin 25–50 % kuluista, jotka johtuivat lasten sijoittamisesta lastenkotiin, päivähoitoloihin tai yksityiskoteihin.⁴⁷ Vaikka huoltokomitea olikin aluksi suunnitellut lasten perheistään erottamisen helpottamista, päädyttiin kuitenkin siihen, että oma koti oli lapselle paras hoitopaikka. Mikäli oma äiti ei syystä tai toisesta pystynyt huolehtimaan lapsistaan, suositeltiin lasten hoitamista myös yksityisissä sijaiskodeissa, mutta tällaisia koteja oli varsinkin maaseudulla tarjolla vain vähän.⁴⁸ Nyt myös maalaiskuntiin ryhdyttiin perustamaan lastenkoteja; kun koko maassa vuonna 1917 oli 19 lastenkotia, vuoteen 1920 mennessä lastenkotien lukumäärä nousi 183:een.⁴⁹

Punaorpojen lukumäärä oli tilastoitua suurempi

Sodan jälkeen ryhdyttiin selvittämään sodan seurauksena turvattomiksi jääneiden lasten lukumäärää. Selvityksen perusteella sosiaalihallitus tilastoi 14 145 sotaorpoa, joista 90 % oli punaisten lapsia. Kun lukuun laskettiin leireillä tai vankiloissa vielä elossa olleiden punavankien lapset, nousivat viranomaisten arviot yli 25 000:een.⁵⁰ Tiedot kerättiin seurakunnilta, mutta tiedot olivat epätarkkoja, sillä lapsia syntyi ja kuoli, osa lapsista täytti 15 vuotta, ja osa vangituista huoltajista vapautui vankeudesta tai kuoli joko vankeudessa tai vankeudesta päästyään. Seurakuntiin kuulumattomia, kadonneita tai maasta muuttaneita huoltajia ei merkitty kirkonkirjoihin, joten sosiaalihallituskin totesi sotaorpojen lukumäärän todellisuudessa ilmoitettua lukumäärää paljon suuremmaksi. Esimerkiksi Tampereella seurakuntien antaman tiedon mukaan sotaorpoja olisi ollut 383, mutta kaupungin köyhäinhoitoviranomaisten mukaan heitä oli yli 500.⁵¹ Ruovedelle jäi sodan seurauksena sosiaalihallituksen selvityksen mukaan 200 sotaorpoa. Tilaston perusteella lukumäärä oli kymmenen kertaan suurin koko maassa.⁵²

Selvitin ruoveteläisten punaorpojen todellisen määrän vertaamalla neljää eri lähdeaineistoa, joihin on merkitty sekä surmansa saaneet isät että heidän perheidensä tiedot: Ruoveden seurakunnan rippikirjat vuosilta 1910–1930, Suomen sotasurmat 1914–1922 -tietokannan Ruovedellä kirjoilla olleet sodassa tai sodan seurauksena surmansa saaneiden perhetiedot, SDP:n Ruovedellä 10.3.1919 kerätty niin sanottu terroritilasto sekä Sosiaalihallituksen Ruovedellä vuonna 1919 keräämät Tietoja erinäisistä vuoden 1918 sodan seurauksena turvattomiksi ja puutteeseen joutuneista perheistä -lomakkeet.

Näiden aineistojen perusteella olen voinut laskea isät, lesket ja lapset melko luotettavasti. Muutamilla isillä oli eri sukunimi (sukunimi/torpan nimi) tai heidät oli merkitty eri tilastoihin kummallakin nimellä, mutta syntymäaikojen perusteella nämä virheet oli mahdollista karsia pois. Laskin lapset rippikirjojen ja sosiaalihallituksen lomakkeiden perusteella, sillä niihin lap-

Kuvio 1. Ruovedellä kirjoilla olleet punaorvot eri lähteiden mukaan. Lähteet: Rippikirjat 1900–1930. Ruoveden seurakunta; SDP:n terroritilasto/Ruovesi. Työväen Arkisto; Suomen sotasurmat 1914–1922; 1918 sotaorvot ja -lesket, Sosiaalilautakunta, Ruoveden kunnanarkisto.

set on merkitty syntymäaikoineen. Sosiaalihallituksen tiedonkeruulomakkeissa on myös perheitä, joiden isät kärsivät vielä vankeustuomiotaan. Vaikka vaimon ja lasten elatuksen kannalta saattoi olla yhdentekevää, oliko isä kuollut vai vankilassa, rajasin vankilaan tuomittujen 15 lasta tutkimuksen ulkopuolelle, vaikka näistä lapsista muutamat olivat hoidokkeina lastenkodissa ja myös sosiaalihallitukselle lähetetyissä sotaorpolistoissa, joiden perusteella valtionapu määräytyi.

Laskin ruoveteläisten punaorpojen kokonaismäärään 31.5.1918 elossa olleet tai vielä syntymättömät punakaartilaisien isättömät tai täysorvot 0–15-vuotiaat lapset. Laskelmieni mukaan Ruovedelle jäi 285 punaorvoksi määriteltävää lasta. SDP:n terroritilaston mukaan lapsia oli 258, Suomen sotasurmatietokannassa 290, ja sosiaalihallituksen tiedonkeruulomakkeissa

167 lasta. Terroritilaston ja Suomen sotasurmat-tietokannan lukumääriä vääristävät lukuihin sisältyneet täysi-ikäiset lapset. Sosiaalihallitus keräsi tiedot vasta marraskuussa 1919, joten osa leskistä lapsineen oli saattanut muuttaa pois paikkakunnalta, jotkut lapset olivat kuolleet tai ainakin täyttäneet vaaditut 15 vuotta eivätkä läheskään kaikki lesket anoneet kunnalta köyhäinapua.

Vuosina 1904–1918 Ruovedellä syntyneistä lapsista punaorpojen osuus oli 7 %.⁵³ Haapalan mukaan Hämeen läänissä orpojen osuus kaikista lapsista oli noin 3 %.⁵⁴ Ruovedelle jäi 88 isätöntä punaorpoperhettä. Vain kaksi perhettä jäi äidittömäksikin, sillä toisen perheen äiti kuoli ja toisen perheen äiti matkusti Amerikkaan jättäen lapsensa lastenkotiin. Kummassakin perheessä oli kuusi lasta. Kaikki punaorpoperheet olivat melko suuria ja lapset nuoria. Perheissä oli keskimäärin kolme alle 15-vuotiaista lasta, joiden keski-ikä oli 6,5 vuotta.⁵⁵

Aineistooni sisältyvät vain punaisen puolen isättömäksi jääneet lapset. Ruovedellä jäi orvoiksi myös 23 voittajaosapuolen jälkeläistä.⁵⁶ Isän menetys ei valkoisissa perheissä ollut sen vähäisempi murhe kuin punaisella puolellakaan ja suru kosketti valkoisten perheitä yhtäläisesti. Rajasin valkoisten sotaorvot kuitenkin tutkimukseni ulkopuolelle, sillä valkoisten lesket huolehtivat lapsistaan pääasiassa itse tai valkoisille leskille myönnetyn eläkkeen turvin, eikä Ruoveden kunta osallistunut heidän elatukseensa mitenkään. Kuitenkin nuo 23 lasta sisältyvät sosiaalihallituksen julkaisemaan tilastoon. Kun punaisen puolen jälkeläisiä tutkimukseni mukaan oli 285, ja jos lukuun lisätään vielä valkoisen puolen orpolapset, nousee Ruoveden kunnan sotaorpojen määrä jo 308:aan.

Ruoveden sotaorpojen lukumäärä on yli kolmanneksen suurempi kuin sosiaalihallituksen vuonna 1919 julkaisema virallinen tilasto kertoo. On pääteltävissä, että kunnissa, joissa tiedonkeruun tulokset jäivät vajavaisemmiksi tai joissa punaisten surmansa saaneiden lukumäärää koetettiin jopa tahallisesti salata, saattoi orpojen todellinen lukumäärä olla koko Suomessa jopa kymmeniä prosentteja suurempi kuin sosiaalihallituksen tilasto esittää. Väitteeni tueksi laskin Suomen sotasurmat-tietokannasta

Taulukko 1. Suurimmat seurakuntien vuonna 1919 ilmoittamat turvatomiksi jääneiden lasten absoluuttiset lukumäärät verrattuna Suomen sotasurmat-tiedoston ilmoittamiin lukumääriin samoissa kunnissa.

kunta/srk	1919	Suomen sotasurmat 1914–1922
Helsinki	847	1295
Valkeala	512	553
Tampere	383	994
Tammela	341	362
Uusikirkko	264	122
Turku	254	73
Kotka	226	125
Urkala	222	108
Ulvila	216	405
Ruovesi	200	308*
-----		
yhteensä	3420	

Lähteet: Suomen sotaorvot. Tilastollinen selonteko. Sosiaalinen aikakauskirja, 1919:2, 379; Suomen sotasurmat 1914–1922. *Warsell 2016, 4; 42.

kymmenen suurimman sotaorpomäärän kunnan lapset uudelleen (Taulukko 1.).

Kuten sosiaalihallitus jo vuonna 1919 ennakoi, taulukko osoittaa, että kuuden kunnan sotaorpojen lukumäärät ovat aivan liian pieniä. Turun, Urjalan, Kotkan ja Uudenkirkon luvut ovat taas huomattavasti pienempiä kuin vuoden 1919 tiedoissa. Näiden kuntien perhetietojen lähteeksi on Sotasurmat-tietokannassa merkitty lähes yksinomaan SDP:n keräämä terroritilasto ja lasten lukumäärä on merkitty rippikirjojen perusteella vain muutamassa tapauksessa.⁵⁷ Molempiin vertailun lukuihin sisältyvät myös valkoisten jälkeläiset, mutta esimerkiksi Helsingissä heitä oli Sotasurmat-tietokannan mukaan vain 16. Punaorpomääritelmästä poiketen täysi-ikäiset lapset on voitu jättää laskelmien ulkopuolelle vain Ruoveden kohdalla, sillä kaikkien kuntien lasten ikien selvittäminen olisi tässä tapauksessa ylivoimainen tehtävä.

Punaorpojen lukumäärän laskemiseen käytettyjen lähteiden luotettavuutta on tarkasteltava kriittisesti. Suomen sotasurmatietokannan nimet on koottu yhdistelemällä tietoja eri lähteistä, joista laajimmat ovat seurakuntien rippikirjat ja niin sanottu Papiston tilasto, johon seurakuntien papit keräsivät tätä tehtävää varten laaditulle lomakkeelle sodassa surmansa saaneista sekä SDP:n terroritilasto. Aineistossa on yli 26 000 nimeä ja siinä on paljon puutteita ja virheitä. Seurakuntien antamat tiedot olivat täysin riippuvaisia niistä kirjanneiden kirkkoherrojen huolellisuudesta. Vuonna 1922 Suomessa oli 632 seurakuntaa, joiden rippikirjat sisältävät satoja tuhansia sivuja. SDP:n tietojenkeruu ei onnistunut valtakunnallisesti, sillä lähes sadasta kunnasta ei saatu tietoja lainkaan.⁵⁸

Ruovedellä punaorvoista huolehdittiin asianmukaisesti

Sodan päätyttyä Ruoveden kunta piti välttämättömänä ryhtyä huolehtimaan ilman huoltajaa jääneistä lapsista, joten ensimmäisessä sodan jälkeisessä kokouksessaan kunnanvaltuusto asetti toimikunnan pohtimaan isättömien lasten hoidon järjestämistä.⁵⁹ Tuulasvaaran tulkin mukaan sodasta kärsineitä haluttiin auttaa ja tasoitella sodasta aiheutuneita ristiriitoja sekä lievittää taloudellisesti heikossa asemassa olevien kuntalaisten ahdinkoa. Maaherran ehdotuksesta päätettiin anoa 200 000 markan lainaa jaettavaksi sodasta eniten kärsineille uuden elämän aloittamiseksi, mutta lainaa saatiin vain 100 000 mk. Sotavahinkojen korvaaminen rasitti kuntataloutta, sillä vahinkojen suuruudeksi arvioitiin lähes seitsemän miljoonaa markkaa.⁶⁰ Kymmenen vuotta myöhemmin muisteltiin, että vallitsevista olosuhteista johtuen valtuustotyö ei ollut ”yhteishengen elähyttämää” eikä kunnallinen koneisto ollut toimintakunnossa.⁶¹

Olen rajannut tutkimusajankohdan vuosiin 1918–1924, sillä halusin selvittää, oliko vuoden 1922 köyhäinhuoltolailla vaikutusta punaorpohuoltoon. Uusi laki velvoitti kunnat perustamaan köyhäinhuoltolautakuntia, joiden toimintaa valtio valvoi. Maaherran

ja sosiaalihallituksen tehtävänä oli valvoa, etteivät kunnat laiminlyöneet tehtäviään tai jättäneet noudattamatta säädöksiä. Lain tarkoituksena oli inhimillisen kohtelun periaate sekä köyhäinhoidon halventavan leiman poistaminen. Uusi laki ei vastannut sille asetettuja odotuksia eikä se kyennyt lieventämään köyhyyttä tai yhdenmukaistamaan köyhäinhoitoa. Yhtenä puutteena pidettiin lautakuntien naiskiintiön jäämistä pois lopullisesta laista.⁶² Naisia epäiltiin johtamistaidon puutteesta ja liiallisesta avokätisyydestä.⁶³ Punaorpuhuollon kannalta merkittävintä oli, että vaikka entinen ruotuhoito ja pelätyt vaivaishuutokaupat kiellettiin, jäi viranomaisille edelleen laajat valtuudet puuttua avunsaajien elämään.⁶⁴ Ruovedellä uuden lain myötä uudistuneen köyhäinholtolautakunnan esimieheksi valittiin työväen edustaja Eetu Paronen. Sosiaalidemokraatit pitivät hallussaan köyhäinholtolautakunnan esimiehen paikkaa vuoteen 1944 asti⁶⁵ eikä 1920- tai 1930-luvuilla punaleskien tai -orpojen huoltoa asetettu Ruovedellä kertaakaan kyseenalaiseksi.

Kunnanvaltuuston kesäkuussa 1918 asettaman toimikunnan ehdotuksesta päätettiin kuntaan perustaa kolme lastenkotia Väärinmajaan, Pohtiolle sekä Pohjaslahdelle. Pohjaslahdelta ei kuitenkaan löytynyt tarkoitukseen sopivaa huoneistoa, joten hanke raukesi. Väärinmajan ja Pohtion lastenkodeille asetettiin johtokunnat, joiden valvonnassa kotien varustaminen ja henkilökunnan palkkaaminen aloitettiin välittömästi.⁶⁶ Isommat pojat päätettiin sijoittaa kunnan omistamalle Pohtion tilalle, joka oli huonokuntoinen, mutta lähellä kansakoulua sekä heti saatavilla. Väärinmajan Hännisen talosta vuokrattiin tyttöjä ja pieniä poikia varten huoneet. Rakennukset täyttivät hädin tuskin lastenkodille asetetut vaatimukset, mutta lapset oli saatava talvea vasten katon alle. Vuoden 1918 joulukuun alusta alkaen lastenkoteihin sijoitettiin yhteensä 30 punaorpoa, mutta myös kunnan muita orpolapsia.⁶⁷

Heikon taloudellisen tilanteen vuoksi Ruoveden kunta oli pakotettu anomaan valtionapua punaorpojen huoltoon. Lähinnä elintarvikepulasta johtuen köyhäinhoitomenot olivat kasvaneet jo ennen sotaa⁶⁸ ja sodan jälkeen köyhäinavun

tarve kasvoi entisestään. Kunnankirjuri Ali Keskinen kauhisteli köyhäinhoitomenojen jyrkkää kasvua jo vuonna 1918, sillä hän epäili Ruoveden kunnan köyhäinhoitomenojen olevan suurempia kuin missään muualla.⁶⁹ Seuraavana vuonna kulut kaksinkertaistuivat, sillä avuntarvitsijoiden määrä nousi 640:een, jolloin joka 18. kuntalainen oli tavalla tai toisella avun tarpeessa.⁷⁰

Valtionapua päätettiin anoa jo kesäkuussa 1919, mutta ilmeisesti valtavan työmäärän ja sekavan tilanteen vuoksi ensimmäiset valtionapuanomukset lastenkotien perustamisesta ja ylläpitämisestä pääsevät lähtemään vasta 11.9.1919. Sosiaalihallitus myönsi takautuvasti 1.12.1918–30.6.1919 väliselle ajalle 50 % valtionosuuden, yhteensä 23 929 mk.⁷¹ Kun valtionapua päätettiin hakea myös perhehoidossa olleille sotaorvoille, mainittiin loppukaneettissa, että ”apua täällä kipeästi kaivattaisiin”.⁷² Anomukset lähtivät matkaan vielä myöhemmin eikä Ruovedelle myönnetty vuodelle 1918 perhehoitoon valtionapua lainkaan, mutta vuodelle 1919 saatiin perhehoidon kokonaiskustannuksiin 40 %:n valtionapu.⁷³

Syksyllä 1919 köyhäinhoidontarkastaja Frans Malmberg tutustui lastenkotien toimintaan. Tarkastaja puuttui kumpaakin laitosta vaivaavaan tilanahtauteen, vaikka piti muuten lastenkotien oloja alkuajan vaikeudet huomioon ottaen varsin hyvin järjestettyinä. Kunta päätti kuitenkin lakkauttaa Väärinmajan ja Pohtion lastenkodit ja siirtää lapset kirkonkylän Parosperälle perustettuun uuteen Vasun lastenkotiin, joka aloitti toimintansa kesäkuussa 1920.⁷⁴

Lastenkotien yhdistäminen johti kiivaaseen kirjeenvaihtoon sosiaalihallituksen kanssa, sillä valtioapuanomus oli perusteltava uudelleen. Perustamiskustannuksiin kohdistuvan valtionavun ehtona oli lastenkotien ylläpitäminen viiden vuoden ajan. Kun Pohtion ja Väärinmajan lastenkodit lakkautettiin, moitti sosiaalihallitus Ruoveden kuntaa siitä, että ennen tätä menettelyä asiasta olisi pitänyt sopia sosiaalihallituksen kanssa.⁷⁵ Kunta perusteli lastenkotien yhdistämistä sekä maantieteellisillä etäisyyksillä että kiireessä loppuvuodesta 1918 perustettujen lastenkotien huonolla tasolla, josta tarkastajakin oli huomauttanut. Kunnaisät eivät katsoneet muutoksen olleen merkittävän, vaan pitivät

uutta lastenkotia suoranaisena jatkona kahdelle edelliselle.⁷⁶ Päätös uudesta valtionavusta tuli vasta helmikuussa 1921, jonka perusteella myönnettiin Vasun lastenkodin ylläpitokustannuksiin sotaorpojen osalta 13 169 mk takautuvasti 1.9.1920 alkaen. Sosiaalihallituksen päätöksessä pahoiteltiin summan pienuutta, jota selitettiin määrärahojen riittämättömyydellä. Päivämäärien perusteella lastenkodin kesän 1920 toiminta jouduttiin rahoittamaan kunnan omin varoin.⁷⁷

Uuden lastenkodin sijainti saattoi olla suosiollisempi, mutta ulkoiset puitteet tai hoidon taso eivät toiminnasta kertovien raporttien mukaan juurikaan nousseet. Toiminnan käynnistäminen oli vaikeaa, sillä lapsia oli paljon ja henkilökunta vaihtui alkuvuosina tiheään. Pohtion lastenkodin johtajatar siirtyi uuden Vasun lastenkodin johtajattareksi, mutta hän irtisanoutui tehtävästään jo kuukauden kuluttua eivätkä seuraavatkaan johtajattaret pysyneet viroissaan pitkään.⁷⁸

Elämä lastenkodissa oli alkuvuosina ainakin ahdasta ja todennäköisesti myös levotonta. Isommat pojat olivat tottelemattomia ja syyllistyivät pieniin rikoksiin, kuten näpistelyyn.⁷⁹ Kesäkuussa 1921 tehdyn katselmuksen mukaan sosiaalihallituksen tarkastaja piti Vasun lastenkotia epäsiistinä ja puutteellisesti kalustettuna. Lasten vaatteita oli vähän ja ne olivat huonossa kunnossa. Tarkastaja moitti henkilökunnan vaihtuvuudesta aiheutuvaa kasvatustyön epäjohdonmukaisuutta, myös kasvatustyön tuloksia pidettiin olemattomina. Raportin mukaan lastenkodissa on liikaa lapsia, ja lapset on otettu laitokseen liian vanhoina, joten tarkastaja suositteli vanhimpien poikien siirtämistä perhehoitoon. Kasvatustyön tehostamiseksi uuden johtajattaren pätevyysvaatimukseksi asetettiin Sortavalan Kasvatusopiston⁸⁰ kurssin käyminen. Lastenkotien toimintaa säädeltiin sosiaalihallituksen määrittelemillä ohjesäännöillä, jotka alistettiin maaherran vahvistettaviksi. Tarkastusraportin mukaan ohjesääntö puuttui lastenkodista kokonaan, ja valtionavun myöntämisen ehdoksi asetettiin sosiaalihallituksen mallin mukaisen ohjesäännön laatiminen.⁸¹

Raporttiin kirjatut puutteet vaaransivat valtionavun, joten johtokunnan oli ryhdyttävä toimenpiteisiin lastenkodin olojen

Vasun lastenkoti. Kuva: Ruoveden kunnan 20-vuotisjuhlajulkaisu vuodelta 1928.

kohentamiseksi. Köyhäinhoidontarkastaja Eemil Tolonen tarkasti lastenkodin uudelleen maaliskuussa 1922 ja totesi, että ”Ne huomautukset, joita Sosiaalihallituksen Köyhäinhoidontarkastusosasto on viime vuoden kesäkuun 18–20 päivänä suoritetun tarkastuksen nojalla tehnyt, ovat kaikki varteenotetut.” Nyt ”laitos on ilahduttavassa määrin parantunut, sekä ulkonaisiin että sisäisiin kasvatusedellytyksiin nähden.”⁸² Joulukuussa 1922 lastenkotiin saatiin vihdoinkin pysyvä johtajatar, joka jatkoi laitoksen kehittämistä. Työ kantoi hedelmää, ja Vasun lastenkoti toimi myöhemmin sosiaaliministeriön hyväksymänä lastenhoitoalan harjoittelupaikkana. Vuonna 1928 lastenkotia ylistettiin mallikelpoisessa kunnossa olevaksi lastenkodiksi, johon kunta saattoi sijoittaa ”elämän varjopuolelle jääneet turvattomat pienokaiset saamaan kodin lämpöä ja hoitoa”, ja jossa ”koti ymmärtäväisen ja

huolellisen tädin johdolla koettaa korvata sitä isän ja äidin kotia, josta sen hoidokit ovat jääneet osattomiksi”⁸³

Lasten viihtyvyyteen yritettiin panostaa. Heille hankittiin suk-sia, pieniä kelkkoja sekä rakennettiin leikkitupa pihaan, tilattiin lehtiä ja ostettiin kirjoja. Lastenkodissa järjestettiin joulujuhlia, ja lapsille ostettiin myös joululahjoja. Lapsille järjestettiin hiih-tokilpailuja, jotta ”urheiluharrastus kehittyisi virkeämmäksi hoi-dokkien keskuudessa”. Ainakin kerran lapset pääsivät linja-auto-retkelle ”huvitusta varten”. Vuoden 1925 toimintakertomuksessa johtajatar totesi, että ”lastenkodin toiminta on toimintavuoden aikana mennyt hiljaa ja tasaisesti eteenpäin. Hoidokkien suhde kotiin näyttää käyvän vuosi vuodelta yhä kiinteämmäksi ja rakkaammaksi.”⁸⁴

Koska 1920-luvulla lastenkodissa lapsuutensa viettäneiden muisteluja ei ole löytynyt, on lasten omaa mielipidettä lastenko-tioloista mahdotonta saada selville. Pöytäkirjoihin on merkitty yksi karkaustapaus, jonka vuoksi johtokunta velvoitti lastenkodin johtajattaren kirjoittamaan asiasta erään lapsen äidille ”tämän salaisen poismenon johdosta”. Alkuvuosina karkailua estettiin ilmeisesti pitämällä lapsia ilman vaatteita, sillä johtokunta päätti ”vaatettaa myös sellaiset hoidokit, jotka karkaavat laitoksesta”⁸⁵

Suurin osa punaorvoista jäi kuitenkin joko oman äitinsä luo tai sijoitettiin toiseen perheeseen. Myös perhehoitoa avustettiin sosiaalihallituksen ohjeiden mukaisesti. Kun punaleskien val-takunnallisten avustussummien keskiarvo oli 60–70 markkaa kuukaudessa,⁸⁶ Ruovedellä esimerkiksi vuoden 1921 tilityslis-toissa keskimääräinen avustussumma oli 50 mk kuukaudessa lasta kohden. Suurimmat avustussummat – jopa 100 mk kuukau-desta – myönnettiin yleensä perheille, joihin sijoitettiin vieras lapsi.⁸⁷

Perhehoidossa olevat lapset oli yleensä sijoitettu sukulaisper-heisiin. Vuonna 1921 lastentarkastaja totesi, että sijaiskotien han-kinnassa ”on kokolailla oikeaan osuttu”. Hän korosti lasten ja per-heiden yhteenkuuluvaisuutta ja hoidon hyvää tasoa sekä painotti kasvattilasten erinomaista sopeutumista ja tasa-arvoista kohtelua sijaisperheissä.⁸⁸ Tarkastuskertomukset kuvaavat punaorpojen

elinoloja todennäköisesti arkitodellisuutta suopeammiksi, joten viranomaislähteissä punaorpojen kaltoinkohtelua tai tarkoituksellista syrjimistä ei ilmene.

Suurin osa punaorvoista jäi hoidettavaksi oman äitinsä luo. Köyhäinapua anovien punaleskien tuli sitoutua lastensa huoltoon ja kasvatukseen allekirjoittamalla sosiaalihuollituksen laatima ”Huoltovälikirja”, jossa leskien oli luvattava hankkia lapsilleen köyhäinavun mahdollistama asunto, ruoka ja vaatetus, pitää koti ja lapset puhtaana sekä hoitaa lastensa terveyttä ja laittaa heidät kansakouluun. Heitä tuli estää kerjäämästä tai kuljeksimasta joutilaana tai pääsemästä lasten luonnetta turmeleviin huvitilaisuuksiin. Esimerkkinä lapsilleen, äidin oli itsekin sitouduttava siveelliseen ja kunnolliseen elämään. Ohjeiden noudattamatta jättäminen saattoi johtaa avun menettämiseen tai lapsien erottamiseen äidistään.⁸⁹ Sosiaalihuollituksen ohjeiden mukaan punaorpoperheiden toimeentulon tuli ylittää tyydyttävästi toimeentulevan työmiehen perheen toimeentulon tasolle ja kuntia varoitettiin kitsailusta, sillä niukinta mahdollista toimeentuloa ei pidetty riittävänä. Leskiä ei saanut pakottaa itse anomaan apua tai tulla noutamaan sitä määrättyinä päivinä kunnantalolta, sillä sosiaalihuollituksessa oli havaittu, kuinka vaikeaa köyhäinavun pyytäminen saattoi olla.⁹⁰ Ruoveden kunnanarkistosta ei kuitenkaan löydy yhtään tällaista huoltovälikirjaa⁹¹, joten on mahdotonta tietää, vaadittiinko ruoveteläisiltä leskiltä sopimuksen ehtoihin sitoutumista.

Avuntarvitsijoiden tilastointi ja valtionavun perusteena olevien kuittien kokoamien oli Ruovedellä hankalaa ja työ viivästyi. Kunnansihteeri Ali Keskinen pyysi lokakuussa 1919 sosiaalihuollitusta lähettämään mitä pikimmin 100 kpl tiedonkeruulomakkeita lisää. Samalla hän ilmoitti, että kunnan tällaisiin toimiin käytettävän työvoiman olemattomuuden vuoksi pyydetty tilasto voi valmistua aikaisintaan marraskuun loppuun mennessä. Keskinen vaikuttaa uupuneen työtaakkansa alle,⁹² sillä lastenkotien perustamisesta lähtien hänen kirjeenvaihtonsa sekä lastenkotien johtajatarille että köyhäinhoidonhallituksen jäsenille sisälsi toistuvia pyyntöjä täydentää puuttuvia tietoja tai korjata vaillinaisesti

täytettyjä lomakkeita, jotka eivät kelvanneet sosiaalihallituksen valtionapuanomusten liitteiksi.⁹³ Kunnansihteerin työtaakkaa kasvatti köyhäinhoidon avuntarvitsijoiden lukumäärän lisääntyminen, mutta myös lomakkeiden puhtaaksikirjoittaminen, sillä Keskinen kirjoitti sosiaalihallitukselle: ”Kun kaavakkeet palaavat matkaltansa, ovat ne niin tärveltyneet, että niitä jo pelkältä hygieniseltä kannalta katsoen on mahdoton mihinkään lähettää.” Hän valitti myös kaavakkeiden vaikeaselkoisuutta ja piti niiden täyttämistä vaikeana. Lopuksi hän pyysi saada huomauttaa, että ”tilastojen kerääminen, jos tahtoo todellisuuteen perustuvaa työtä, ei maaseudulla ole niinkään yksinkertainen asia, kuin sitä ehkä luulisi.”⁹⁴

Pian sosiaalihallitus totesi Ruoveden perhehuollon olevan tarkastamatonta, ja asetti valtionavun saannin ehdoksi lastentarkastajan palkkaamisen kuntaan, joten syyskuussa 1920 Ruoveden kuntaan perustettiin kyseinen virka. Tarkastajan tehtävänä oli huolehtia punaorvoista, mutta käytännössä hän joutui huolehtimaan muidenkin avuntarvitsijoiden huollosta.⁹⁵ Perheiden tilanne tarkastettiin kolme kertaa vuodessa. Tarkastuskäynneillä selvitettiin punaorpojen fyysinen kunto ja kodin moraalinen tila, mikä merkitsi myös lasten koulunkäynnin sekä äidin seksuaalisen käyttäytymisen arviointia.⁹⁶ Vuonna 1922 lastentarkastaja raportoi, että sosiaalihallituksen tarkan valvonnan vuoksi punaorpojen huoltoon oli kiinnitetty erityistä huomiota ja muiden orpojen tarkkailu oli kärsinyt punaorpojen viedessä niin paljon työaikaa. Hän oli huolissaan erityisesti monilapsisista perheistä, joiden avustuksiin hän toivoi lisää varoja.⁹⁷ Tarkastuskirjan ensimmäisten merkintöjen mukaan tarkastaja oli havainnut 15 kouluikäisen lapsen jääneen pois koulusta, kuudessa perheessä oli ollut liian vähän vuodevaatteita, yksi äiti oli tuomittu viinanpoltosta ja yksi äiti vietti epäsiiveillistä elämää.⁹⁸ Tarkastajan työllä oli ilmeisesti vaikutusta perheiden elämään, sillä ainakin huomautukset vähenivät käyntikertojen myötä. Luonnollisesti myös kuntalaisten yleinen elintason nousu sotavuosien jälkeen vaikutti vähitellen lasten elinolosuhteiden paranemiseen.

Jämsässä punaorpojen huolto järjestettiin kunnan oman mallin mukaan

Jämsä sopii vertailukohdaksi paikkakuntien maantieteellisen läheisyyden, samankaltaisen yhteiskuntarakenteen, mutta erityisesti yhtäläisen sotaa edeltävän ja sodan jälkeisen poliittisen jakautuneisuuden perusteella. Eri paikkakuntien sodan jälkeisen valtdynamiikan vertailu on Risto Alapuron mukaan hedelmällinen tutkimuskohde, sillä vuoden 1918 sodan jälkiselvittelyistä on käytettävissä useita erilaisia tulkintoja.⁹⁹ Vertailu lisää myös tutkimuksen arvioitavuutta, sillä vertailemalla voidaan selvittää, mikä vaikutti vaikean sosiaalisen ongelman ratkaisumalleihin. Pitkän tutkimusperinteen tuloksena syntyneet lukuisat tulkintakerrokset ovat kuitenkin vaarassa kasaantua ja kertaantua.¹⁰⁰ Esimerkiksi Jämsän sodanaikaiset väkivaltaisuuDET värittävät veriseksi lähes kaiken Jämsän 1918 tapahtumista kertovan tutkimuksen.

Sodan seurausten jälkiselvittelyssä oli kyse paikallisyhteisöjen rauhaan palaamisesta. Monia sotia kutsutaan päättymättömiksi sodiksi ja etenkin sisällissodat saattavat jatkua ihmisten mielissä loputtomiin. Rauhaan palaaminen edellyttää taloudellista kasvua sekä eri osapuolten välisen sosiaalisen ja poliittisen eriarvoisuuden poistamista. Rauhan tultua poliittisen ilmapiirin tulisi edesauttaa marginalisoituneiden ryhmien integroitumista takaisin yhteiskuntaan, mutta sodanaikaisten julmuuksien johdosta Jämsässä osapuolten väliset suhteet katkesivat, ja sota syvensi lähes täydellistä kahtiajakoa. Valkoisten rivit tiivistyivät, ja hävinnyt osapuoli joutui varomaan vallassa olevia voittajia. Koston, vihan ja katkeruuden kierre jatkui, ja siitä saivat osansa myös sotaan syyttömät punaorvot.¹⁰¹

Jämsän kunta ei vastannut sosiaalihuollituksen sotaorpotiedusteluihin lainkaan, mutta Heiskan laskelmien mukaan Jämsään jäi 94 punaorpoa. Heiska pitää lukua poikkeuksellisen suurena¹⁰², mutta lukumäärä on vain noin kolmasosa Ruoveden punaorpomäärästä. Jämsän köyhäinhoitohallitus päätyi samaan lopputulokseen kuin Ruoveden kunnanvaltuustokin ja ehdotti pienen lastenkodin perustamista, jossa punaorpoja voitaisiin hoitaa

ennen sopivaan perheeseen sijoittamista. Jämsän NNKY ryhtyi tahollaan perustamaan lastenkotia jo keväällä 1919, sillä yhdistys ei pitänyt kunnan punaorpohuoltoa riittävänä. Kunnallisen lastenkodin perustamista valmisteltiin kolme vuotta, ja sinä aikana kunta varasi NNKY:n orpokodista hoitoa tarvitseville punaorvoille kahdeksan paikkaa.¹⁰³ Lastenkoteihin sijoitettiin yhteensä vain 15 punaorpoa, sillä kunnan ensisijaisena tavoitteena oli sijoittaa punaorvot oikeistolaisiin ja hengeltään sopiviin yksityiskoteihin. Kunta painatti jopa lentolehtisiä sopivien yksityiskotien löytämiseksi punaorvoille.¹⁰⁴

Työkykyisten punaleskien avustaminen oli kunnille vapaaehtoista eikä Jämsän kunta anonut vuosina 1918–1925 valtionapua punaorpojen perhehuoltoon. Kunta oli säästynyt aineellisilta sotavahingoilta, ja Jämsän köyhäinhuoltohallituksen mukaan kunta oli niin varakas ja avustukset olivat niin pieni menoerä, ettei valtionapua pidetty tarpeellisena. Työtaakkansa uuvuttama Ali Keskinen siirtyi Ruovedeltä kotipitäjäänsä Jämsään joulukuussa 1921. Käytännöllinen syy valtionavun anomatta jättämiseen on saattanut olla Keskinen henkilökohtainen haluttomuus aloittaa työläs punaorpojen tilastointiurakka uudelleen. Heiska epäilee kunnan tosiasiaassa vältelleen sosiaalihuoltohallituksen valvontaa sekä valtakunnallisten ohjeiden noudattamista. Valtionavun hakematta jättämisen syynä Heiska pitää myös jämsäläisten halua salata punaorpojen määrä sekä isien kuolinsyyt poikkeuksellisen ankaran sodanjälkeisen terrorin vuoksi.¹⁰⁵ Myös Marko Tikan mielestä Jämsän suojeluskunta halusi pitää sodanaikaiset veriteot salassa, ja jämsäläisten talollisten näkökulmasta punaorpokysymys oli ainoastaan taloudellinen ongelma, josta selvittiin rahalla ja voitiin sen jälkeen unohtaa.¹⁰⁶ Näin Jämsän köyhäinhuoltohallitus saattoi ilman sosiaalihuoltohallituksen valvontaa sopia punaleskien avustuksista ja orpojen sijoituksista. Heiskan mukaan kunnan taloudellinen riippumattomuus mahdollisti oman ”jämsäläisen mallin” soveltamisen punaorpojen huollossa.¹⁰⁷

Jämsän lastenkodit saivat alusta alkaen valtionapua, joten ne toimivat Ruoveden tavoin sosiaalihuoltohallituksen valvonnan alaisina, mutta lastenkodeissa hoidettiin vain muutamia punaor-

Punaorpojen ja työläislasten kesäsiirtolan tytöt ryhmäkuvassa Mäntsälässä 1930. Kuva: Kansan Arkisto.

poja. Lapset sijoitettiin mahdollisuuksien mukaan oikeistolaisiin koteihin usein vanhan huutolaisperiaatteen mukaisesti, jolloin heidät annettiin halvimman tarjouksen tehneeseen perheeseen. Jämsässä punaorpoja käytettiin taloissa myös ilmaisena työvoimana.¹⁰⁸ Ruovedellä lastenkodin johtokunta kieltäytyi nuorem-

pien lasten antamisesta taloihin töihin, sillä lasten koulunkäyntiä pidettiin tärkeänä. 15-vuotiaana nuoret lähtivät lastenkodista useimmiten ”palvelukseen”. Johtokunnan pöytäkirjojen mukaan palveluspaikan suhteen kysyttiin myös nuoren omaa mielipidettä eikä lapsia annettu taloihin, joiden olosuhteita ei tunnettu.¹⁰⁹

Perhehoitoon sijoitetuille punaorvoille myönnettiin Jämsässä avustusta keskimäärin vain 20–35 mk kuukaudessa lasta kohden. Sosiaalihallitus antoiakin Jämsän kunnalle huomautuksen punaleskien riittämättömästä avustuksesta.¹¹⁰ Rahallisen avustuksen ohella punaorpojen arkielämään vaikutti myös paikallisyhteisön suhtautuminen heihin. Rislakki esittää jämsäläisten punaorpojen elinolosuhteet sekä sijaisperheissä että lastenkodeissa surkeina; selkäsaunoja saatiin usein, sekä syystä että syyttä eivätkä Jämsän isännät ja emännät kohdelleet ”punikkien kaka-roita” ystävällisesti.¹¹¹ Ruoveden lastenkotien arkistosta ei erillistä rangaistuskirjaa löytynyt lainkaan, mutta Jämsän lastenkodin rangaistuskirjan perusteella hoidokkien ”vitsaaminen” on ollut ainakin alkuvuosina viikoittaista.¹¹²

Johtopäätökset

Kun vuoden 1918 sodan taistelut olivat tauonneet ja punaisten rangaistukset oli jaettu, jäi Ruovedelle 285 alle 15-vuotiasta häviäjäsapuolen isätöntä lasta. Punaorpojen todellisen lukumäärän selvittäminen koko Suomessa oli nuoren valtion sosiaalihallitukselle ylivoimainen tehtävä, ja selvitystyö siirtyi pitkälle vuoden 1919 puolelle. Tilastoinnin lykkääntymisen etu oli, että myös leireillä kesän ja syksyn mittaan menehtyneiden isien lapset tulivat merkityksi luetteloon. Sosiaalihallitus päätyi lopulta 14 145 lapseen, mutta lukumäärä todettiin jo selvityksen valmistuttua liian pieneksi. Laskin Suomen sotasurmat-tietokannasta suurimpien sotaorpokuntien lapset uudelleen, ja vaikka tässäkin tietokannassa sodassa menehtyneiden perhetiedoissa on huomattavia puutteita, osoittautuivat vuoden 1919 selvityksen tulokset odotetusti aivan liian vähäisiksi. Sodan seurauksena ilman huoltajaa

jääneiden lasten kokonaismäärää on lähes mahdoton selvittää. Olisiko tieto nykytutkimukselle merkityksellinen? Pohdittavaksi jää myös, olisiko tulevissa tutkimuksissa tarpeellista jättää vuoden 1919 tilastotiedot kokonaan käyttämättä, vaikka alkuperäislähteestä tiedot selkeästi löytyvätkin?

Ruoveden kunta joutui anomaan valtionapua punaorpojen huoltoon, jolloin kunnan köyhäinhoito alistettiin sosiaalihallituksen valvonnan alaiseksi. Valtionavun ehdoksi asetettiin lastentarkastajan palkkaaminen, jonka tehtävänä oli huolehtia punaorpojen hyvinvoinnista. Lastentarkastaja piti huolta avustusten riittävydestä, äitien siveydestä, kotien siisteydestä ja erityisesti lasten koulunkäynnistä. Myös sosiaalihallitus tarkasti lastenkodit säännöllisesti, ja havaitut puutteet saattoivat vaarantaa valtionavun. Näin Ruovedellä sosiaalihallituksen tarkka valvonta koitui punaorpojen parhaaksi, sillä kunta ei päässyt velvollisuuksistaan ja joutui ylläpitämään punaorpohuollon tason ohjeiden mukaisena sekä noudattamaan valtakunnallisia määräyksiä.

Ruoveden ja Jämsän kunnat ratkaisivat omat punaorpo-ongelmansa tahoillaan. Kunnissa kohdeltiin punaorpoja eri tavoin monestakin eri syystä. Jämsässä sodan aikaiset poikkeuksellisen ankarat väkivaltaisuuDET johtivat osapuolten välisen kuilun syvenemiseen ja vastakkainasettelun jyrkkyyteen. Jämsässä punaorpoja oli väkilukuun verrattuna niin vähän, että heidän huolto-toimenpiteensä eivät rasittaneet kuntataloutta merkittävästi, ja köyhäinhoitoviranomaisten henkilökohtaiset asenteet pääsivät vaikuttamaan lasten sijoituspäätöksiin. Ruovedellä apua tarvitsevien lukumäärä oli niin suuri, ettei ongelman salaaminen tai lakaiseminen maton alle ollut mitenkään mahdollista. Vertailu korostaa Ruoveden kunnan punaorpohuollon tasapuolisuutta ja oikeudenmukaisuutta sekä paikkakunnan maltillista suhtautumista kapinallisten jälkeläisiä kohtaan. Vain kahden paikkakunnan välinen vertailu voi kuitenkin olla harhaanjohtavaa. Mikäli vertailukohteita olisi enemmän, kuntien toimenpiteet voisivat näyttäytyä uudessa valossa, sillä sosiaalihallituksen valvonta ei välttämättä ole muualla johtanut punaorpojen hyvään huolenpitoon, ja ilman valtionapua selviytyneiden kuntien punaorpojen

kohtelu on voinut olla jossain muualla vielä syrjivämpää – tai parempaa – kuin Jämsässä.

Ruoveden kunnan köyhäinhoitoviranomaisten toimista tai päätöksenteosta ei ilmene kaunaisuutta tai punaorpojen kaltoinkohtelua, joten Ruoveden kunta selviytyi viranomaislähteiden perusteella tarkasteltuna isättömien lasten huoltamisesta ainakin kohtalaisesti. Yksittäiset punalesket perheineen saattoivat kokea toisten kuntalaisten tai yksittäisten kaitsijoiden taholta syrjintää tai halveksuntaa, mutta kunnan päättäjät tai viranomaiset eivät virallisten asiakirjojen mukaan syrjineet punaisten leskiä tai lapsia. Asialliseen kohteluun on saattanut vaikuttaa paikkakuntalaisten yleinen maltillisuus¹¹³ sekä sodan aikana että sodan jälkeen sekä sodan aikaisten väkivaltaisten kuolemien vähäisyys. Ulla-Maija Peltonen on löytänyt vuoden 1918 muistelukerronnasta merkkejä myös anteeksiannosta ja sovituksista. Ruovedellä on voinut olla myös kyse raskaiden kokemusten jälkeen tietoisesta yhteishengen korostamisesta, jonka avulla saatettiin peitellä kah-tia jakautuneisuutta, jonka keskellä arkielämää oli sodan jälkeen jatkettava.¹¹⁴

Tutkimukseni perusteella ei voida selvittää, muodostivatko ruoveteläiset punalesket lapsineen sodan jälkeisinä vuosina marginaalisen ryhmän, joka erosi jollakin muulla tavalla toisista ruoveteläisistä työläisperheistä. Vaikka kaikki eivät köyhäinapua anoneetkaan eivätkä näin kirjautuneet köyhäinhoitotilastoihin, punaorpoja oli kunnassa niin paljon, että oletettavasti heitä riitti kunnan eteläisissä osissa lähes jokaiseen kansakoululuokkaan. 1920-luvulla koko kunnan työväestön toimeentulo oli vaatimatonta eikä punaleskien tai heidän lastensa niukka elanto ollut mitenkään poikkeuksellista. Sekä sosiaalidemokraattien että ääriivasemmiston kannatus oli paikkakunnalla korkealla, joten myöskään vasemmistolaisuus ei ole voinut ollut erottava tekijä, tokkopa köyhyyskään.

Sota jätti monen ruoveteläisen mieleen nälän, surun ja epätoivon – ehkä myös kostonhalun, kuten Rantalan perheeseen. Muisteluaineiston perusteella punalesket perheineen kärsivät surussaan yksin. Työläisten pettymys sodan lopputulokseen oli

suuri ja henkilökohtaiset menetykset olivat monissa tapauksissa valtavia. Ruovedellä sota kosketti välittömästi satoja ihmisiä ja välillisesti lähes kaikkia kuntalaisia. Muisteluissaan punaorvot itse surevat menetettyjä isiään ja säälivät äitejään, jotka joutuivat kunnan avustuksista huolimatta tekemään raskasta työtä lastensa huoltamiseksi. Lastenkotiin joutumista pelättiin, mutta esimerkiksi opettajien taholta eivät ”punikkien kakarat” muistelleet kokeneensa syrjintää.¹¹⁵ Varma Koston isä kuoli sydäntautiin jo vuoden kuluttua vankilasta vapautumisensa jälkeen,¹¹⁶ joten hänkin liittyi sisarensa kanssa suureen punaorpojen joukkoon. Ahosen tytöt siirtyivät kesällä 1920 Väärinmajasta uuteen Vasun lastenkotiin. Kerttu kävi rippikoulun ja täytti elokuussa 15 vuotta ja lähti lastenkodista palvelukseen. Parin vuoden kuluttua pikkutyöt Aili ja Iina otettiin kasvateiksi Vastalahden taloon.¹¹⁷

Viitteet

- 1 Suomen Sosiaalidemokraatti 4.12.1918, 1. Pappi ei ollut kastanut poikaa, sillä rippikirjassa poika kulkee merkinnällä ”kastamaton poika”, Rippikirjat 1910–1930, Ruoveden seurakunta (tästä lähtien RSK).
- 2 Väärinmajan lastenkodin nimikirja. Lastenkoti, Ruoveden kunnanarkisto (Tästä lähtien RKA); Systä 2012, 56.
- 3 Tervonen 2010, 258.
- 4 Suomen sotaorvot 1919, 381.
- 5 Suomen sotaorvot 1919, 379.
- 6 Aatsinki 2007, 41.
- 7 Punaiset tappoivat 14 valkoista ja valkoiset vain neljä punaista, Aatsinki 2007, 46–47; Systä 2012, 49, 58, Liite 1.
- 8 Aatsinki 2007, 38; Systä 2012, Liitteet 1 ja 2.
- 9 Systä 2012, Liite 1; Suomen sotasurmat 1914–1922.
- 10 Noin 80 km:n päässä toisistaan sijaitsevilla kunnissa yli 50 % maanviljelys-tiloista oli yli 250 ha:n kokoisia, ja suuria tiloja asutti laaja torppariväestö. Vuonna 1912 kunnissa oli n. 500 torppaa ja vuonna 1910 teollisuudesta sai elantonsa 10 % jämsäläisistä ja 12 % ruoveteläisistä. Solmittujen avio-liittojen määrä, syntyvyys ja kuolleisuus olivat molemmissa kunnissa lähes yhtä suuret. Köyhäinhuollon menot olivat molemmissa kunnissa ennen sotaa Hämeen läänin korkeimpia ja avun tarvitsijoiden lukumäärä kunnissa vaihteli 500–600:n välillä. 1915–1917 kummassakin kunnassa oli vasem-mistoenemmistöinen kunnanvaltuusto, Warsell 2016, 27, 92–93. Kunnat ovat saaneet myös saman suuruiset lataukset sekä maanvuokraus- että aktiivisuustekijöillä tutkimuksessa, jossa selvitettiin sotaan johtaneita sosiaalisia syitä. Rasila 1968, 111–119.
- 11 Alapuro 2010, 157–158.
- 12 Haapala 1995, 252–253.
- 13 Kaarninen 2008.
- 14 Kaarninen 2008, 17–21.
- 15 Hoppu 2009, 270–279.
- 16 Systä 2012, 1–2.
- 17 Ollila 2003, 46.
- 18 Heimo 2011, 109.
- 19 Heiska 2000, 28–38.
- 20 Orasuo 2014, 12.
- 21 Kaarninen 2008, 9.

- 22 Heiska 2000, 6.
- 23 Orasuo 2014, 20–22.
- 24 Suomen sotaorvot 1919, 378.
- 25 Esimerkiksi Hentilä 2018, 96; Lintunen 2017, 156.
- 26 Komiteamietintö 1919:11. Vuoden 1918 aiheuttamain turvatonten lasten huoltokomitea, Sotaorpojen huoltoa koskevat asiakirjat, STM, KA.
- 27 Jämsän kunta ei koonnut eikä julkaissut varsinaisia kunnalliskertomuksia sodan jälkeisinä vuosina.
- 28 Vesanen & Kontio 1994.
- 29 Vehkalahti 2013.
- 30 Haapala 1989, 19.
- 31 Ollila 2010, 99.
- 32 Peltonen, M 2006, 155.
- 33 Peltonen, M 2010, 138.
- 34 Kaarninen 2008, 17.
- 35 Kauppi 1991, 3.
- 36 Lintunen 2015, 26.
- 37 ”Virallisia ilmoituksia köyhäinhoitohallituksille”, *Huoltaja* 1/1919, 22.
- 38 Kaarnisen mukaan 54 % punaorvoista oli maaseudun työväestön lapsia, Kaarninen 2008, 21. Haapalan mukaan orpolasten vanhemmista oli 47 % maalaistyöväkeä, Haapala 1995, 202. Ruoveden punaorpojen isistä 60 % kuului työväestöön, Warsell 2016, 44.
- 39 Haapala 1995, 201–204.
- 40 Kaarninen 2008, 16–17.
- 41 Wardi 2011, 31–32.
- 42 ”Sotaorpojen puolesta”, *Huoltaja* 1–2/1919, 17–18.
- 43 ”Sotaorpojen puolesta”, *Huoltaja* 1–2/1919, 16–17.
- 44 Kytölinna 2008, 51.
- 45 ”Virallisia ilmoituksia köyhäinhoitohallituksille”, *Huoltaja* 1/1919, 21.
- 46 Kaarninen 2008, 13.
- 47 ”Virallisia ilmoituksia köyhäinhoitohallituksille”, *Huoltaja* 1/1919, 22.
- 48 ”Maaseudun lastenkodit”, *Huoltaja* 6/1919, 78; ”Sotaorpojen huollon järjestely II”, *Huoltaja* 6/1919, 87.
- 49 ”Suomen sotaorpojen huolto”, *Sosiaalinen aikakauskirja* 2/1920, 608.
- 50 ”Suomen sotaorpojen huolto”, *Sosiaalinen aikakauskirja* 2/1920, 605.
- 51 Kaarninen 2008, 17–18.
- 52 Suomen sotaorvot 1919, 379.

- 53 Tilastokirjaston tietopalvelu. Suomen tilastokeskus. 6.5.2016.
- 54 Haapala 1995, 201.
- 55 Luvut vastaavat valtakunnallista keskiarvoa, Kaarninen 2008, 359.
- 56 Suomen sotasurmat 1914–1920.
- 57 Esimerkiksi Turussa vain yhden perheen lapsiluku perustuu rippikirjoihin ja kahden perheen seurakunnan antamiin tietoihin. Suomen sotasurmat 1914–1922/Turku.
- 58 Suomen sotasurmat 1914–1922. Nimitiedoston lähde pohja.
- 59 Kunnanvaltuusto 29.6.1918. RKA.
- 60 Tuulasvaara 1965, 61–62.
- 61 Ruoveden kunnanvaltuuston 20-vuotisjulkaisu 1908–1928, 14. RKA.
- 62 Urponen 1994, 178–179, 183.
- 63 Ruovedellä Mustajärven köyhäinhuoltopiirin kaitsijana ja köyhäinhuoltohallituksen varajäsenenä toimi punaleski Tyyne Lahtinen vuosina 1919–1921, Keskinen 1920, 70–71. RKA.
- 64 Urponen 1994, 178–179, 183.
- 65 Vesanen & Kontio 1994, 395.
- 66 Kunnanvaltuusto 29.6.1918; 3.11.1918; Keskinen 1919, 70; Pohtion poikakodin johtokunnan pöytäkirja 27.8.1918. Lastenkoti, RKA.
- 67 Keskinen 1919, 70–72. RKA.
- 68 Keskinen 1918, 47, 49. RKA.
- 69 Keskinen 1919, 78. RKA.
- 70 Keskinen 1920, 82–83. RKA.
- 71 Köyhäinhuoltotoimiston päätös n:o 1054/96 1919. Kuntien ja yhdistysten sotaorpojen huollon valtionapua koskeva kirjeistö, Sosiaali- ja terveystoiministeriön huolto- ja väestöosaston köyhäinhuoltotoimiston arkisto (Tästä lähtien STM), Kansallisarkisto (Tästä lähtien KA).
- 72 Köyhäinhuoltohallitus 6.9.1919. Sosiaalilautakunta, RKA.
- 73 Kuntien ja yhdistysten sotaorpojen huollon valtionapua koskeva kirjeistö. Ruovesi 1919–1929, STM, KA.
- 74 Köyhäinhuoltohallitus 8.5.1920. Sosiaalilautakunta, RKA.
- 75 Tarkastaja Eemil Tolonen Ruoveden kunnallislautakunnan esimiehelle S. Niinimäelle 20.11.1920. STM, KA.
- 76 Keskinen sosiaalihuoltotoimiston köyhäinhuoltotarkastusosastolle 13.12.1920. STM, KA.
- 77 Keskinen Sosiaalihuoltotoimiston Köyhäinhoidon tarkastusosastolle 1.10.1921. STM, KA.

- 78 Väinönheimo 1928, 71. RKA. Sosiaalihallituksessa huolestuttiin myös johtajattarien suuresta vaihtuvuudesta. Johtokunnilta ja köyhäinhoitohallituksilta vaadittiin arvostusta, tukea ja apua johtajattarille heidän raskaassa työssään, ”Tukekaa raskaan työn tekijöitä. Sananen lastenkotien johtajattarien työn puolesta”, *Huoltaja* 17/1919, 260–262.
- 79 Vasun lastenkodin johtokunta 25.8.1921. Lastenkoti, RKA.
- 80 Orpokotien johtajattaria koulutettiin Sortavalan Sisälähetysseuran Kasvattajaopistossa valkoisten kristillis- ja kansallismielisten periaatteiden mukaisesti, Wardi 2011, 33–34.
- 81 ”Virallinen lausunto eräästä lastenkodista”, *Huoltaja* 12–13/1921, 114–115.
- 82 Tolonen 7.4.1922. Tarkastuskertomus, Ruovesi, STM, KA.
- 83 Väinönheimo 1928, 72. RKA.
- 84 Vasun lastenkodin toimintakertomus vuodelta 1925. Johtokunnan pöytäkirja 6.3.1926, Lastenkoti, RKA.
- 85 Vasun lastenkodin johtokunta 7.7.1920; 23.7.1920. Lastenkoti, RKA.
- 86 Kaarninen 2008, 124.
- 87 Luettelo sekä omaan että sijaiskoteihin sijoitetuista sotaorvoista tammi-lokakuulta 1921. Ruoveden kunta, STM, KA.
- 88 Mainelakeus 1923, 103–104. RKA.
- 89 ”Sotaorpokysymyksiä V”, *Huoltaja* 8/1920, 90–91.
- 90 ”Sotaorpokysymyksiä VI”, *Huoltaja* 9/1920, 100–101.
- 91 Tiedossa ei ole kuinka paljon näitä sopimuksia ylipäätään laadittiin koko maassa, Satka 1994, 277.
- 92 Keskinen erosi tehtävästään joulukuussa 1920 pyrittyään turhaan saamaan korjausta palkkaukseensa tai vähentämään työmääräänsä. Hän siirtyi kunnankirjuriksi kotipitäjäänsä Jämsään, Vesanen & Kontio 1994, 379, 395.
- 93 Keskinen sosiaalihallituksen tilasto-osastolle 24.10.1919, 17.11.1919. Sosiaalilautakunta, Kirjeiden toisteet, RKA.
- 94 Alleviivaus Keskinen. Keskinen sosiaalihallituksen tilasto-osastolle 13.2.1920. RKA.
- 95 Köyhäinhoitohallitus 8.5.1920, 4.9.1920. Sosiaalilautakunta, RKA.
- 96 Satka 1994, 273–276.
- 97 Mainelakeus 1923, 103–104. RKA.
- 98 Sotaorpojen perhehuollon tarkastuskirja (1921–1928). Ruovesi, STM, KA.
- 99 Alapuro 2010, 155.
- 100 Mäkelä 2003, 122.
- 101 Heiska 2000, 2; Väyrynen 2006, 34–35, 39.

- 102 Heiska 2000, 10–11. Heiska pitää lukumäärää poikkeuksellisen suurena, sillä hän vertaa lukua muihin ”huomattavan suuren” punaorpomäärän kuntiin kuten Karinaisiin ja Haminaan, Heiska 2006, 207. Heiskan suurien lukujen (17–33) lähteenä on kuitenkin Tilasto lasten lukumäärästä 10 000 asukasta kohden, ei absoluuttinen lukumäärä. Tilaston otsikko on jo alkuperäislähteessä väärä, sillä siinä esimerkiksi Ruoveden orpojen määrä on 17, mikä tarkoittaisi kunnan väkilukuun (n.11 000) suhteutettuna orpojen määrää tuhatta asukasta kohden, Suomen sotaorvot 1919, 380.
- 103 ”Jämsän kunnan lastenkoti”, *Huoltaja* 11/1921, 77; Heiska 2000, 17–21.
- 104 Heiska 2000, 22–23.
- 105 Heiska 2000, 55–56.
- 106 Tikka 2006, 90–93.
- 107 Heiska 2000, 55–56.
- 108 Heiska 2000, 46, 74, 89; Rislakki 2007, 251.
- 109 Esimerkiksi Köyhäinhuoltohallitus 5.3.1921. Sosiaalilautakunta, RKA.
- 110 Heiska 2000, 36–39.
- 111 Rislakki 2007, 251–252.
- 112 Lastenkodin rangaistuskirja 1921–. Lastenkodit, Jämsän kaupunginarkisto.
- 113 Hoppu 2009, 278–279.
- 114 Pelttonen, Ulla-Maija 2012, 125–126.
- 115 43/820 Röykkee, Sylvi; 262/1160 Idman, Yrjö. Työväen Muistitietotoimikunta, Työväen Arkisto.
- 116 Rippikirjat 1914–1939. RSK.
- 117 Vasun lastenkodin nimikirja 1919–1927. Lastenkoti, RKA.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Arkistolähteet

Jämsän kaupunginarkisto (JKA), Jämsä
Lastenkodit
Lastenkodin rangaistuskirja 1921–

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Sosiaali- ja terveysministeriön huolto- ja väestöosaston köyhäinhuoltotoimiston arkisto (STM)

Kuntien ja yhdistysten sotaorpojen huollon valtionapua koskeva kirjeistö (1919–1929). Ruovesi 1919–1929

Sotaorpojen perhehuollon tarkastuskirja (1921–1928)

Vuoden 1918 aiheuttamain turvatonten lasten huoltokomitea

Ruoveden kunnanarkisto (RKA), Ruovesi

Kunnanvaltuusto/Kunnanhallitus II

Historiikit

Ruoveden kunnan 20-vuotisjulkaisu 1908–1928

Kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1916–1918

Lastenkoti

Pohtion poikakodin johtokunnan pöytäkirjat 1918–1920

Vasun lastenkodin johtokunnan pöytäkirjat 1920–1930

Väärinmajan lastenkodin nimikirja

Ruoveden kunnalliskertomus 1915–1919

Ruoveden kunnalliskertomukset vuosilta 1920–1924

Sosiaalilautakunta

1918 sotaorvot ja -lesket

Kirjeiden toistheet 1911–1952

Köyhäinhuotohallituksen pöytäkirjat 1913–1919

Ruoveden seurakunta (RSK)

Rippikirjat 1900–1940

Työväen Arkisto (TA), Helsinki

Työväen muistitietotoimikunta (TMT) 43/820; 262/1160

Tilastolähteet

Suomen sotaorvot. Tilastollinen selonteko, *Sosiaalinen aikakauskirja* 2/1919.

Suomen sotasurmat 1914–1922. Vuosina 1914–1922 sotaoloissa surmansa saaneiden nimitiedosto <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmahaku/input>

Suomen tilastokeskuksen tietopalvelu. info@tilastokeskus.fi.

Korhonen Heli, sähköposti 6.5.2016.

Työväen Arkisto (TA), Helsinki

Vuoden 1918 arkisto

Terroritilasto/Ruovesi <https://yksa.darchive.fi/YKSA3/public/archive/TA/Resource.action?uri=https://yksa.mikkeli.amk.fi/resources/document/20140625-YAM100202-140369125653600&ref=results&prevSearch=1>

Painetut lähteet

- Keskinen, Ali: Ruoveden kunnalliskertomus vuodelta 1917. Ruoveden kunta, Tampere, 1918.
- Keskinen, Ali: Ruoveden kunnalliskertomus vuodelta 1918. Ruoveden kunta, Tampere, 1919.
- Keskinen, Ali: Ruoveden kunnalliskertomus vuodelta 1919. Ruoveden kunta, Tampere, 1920.
- Mainelakeus, Sulo: Ruoveden kunnan kunnalliskertomus vuodelta 1922. Ruoveden kunta, Tampere, 1923.
- Väinönheimo, Tilda: Yhteiskunnallinen huoltotoiminta. Huoltotoiminnan tarkoituksesta ja eri aikojen käsityskannoista asiassa. Ruoveden kunnanvaltuuston 20-vuotisjulkaisu. 1908–1928. Ruoveden kunta, 1928, 55–72.

Lehdet

Huoltaja

Suomen Sosiaalidemokraatti

Sosiaalinen aikakauskirja

Tutkimuskirjallisuus

- Aatsinki, Ulla (2007): Vasemmistolainen työväenliike ja vuosien 1917–1918 perintö. Teoksessa Ulla Aatsinki, Mika Lampi & Jarmo Peltola, *Hirmuvallan huolena vankilat ja tuonela. Luokka, liike ja yhteiskunta 1918–1944. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla II*. Tampere University Press, Tampere, 28–91.
- Alapuro, Risto (2010): Sosiologia, historia ja paikallishistoria. Teoksessa Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen & Kari Teräs (toim.), *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*. Vastapaino, Tampere, 149–162.
- Haapala, Pertti (1989): *Sosiaalihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Haapala, Pertti (1995): *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Kleio ja nyky-päivä, Pertti Haapala ja Painatuskeskus, Helsinki.

- Heimo, Anne (2011): Vuoden 1918 muistot Sammatissa ja historian yhteiskunnallinen rakentaminen. *Kasvatus ja Aika* 5 (3), 82–113.
- Heiska, Katja (2000): *Punaorvon integroiminen paikallisyhteisöön. Kansalais-sodassa punaisten puolella turvatomiksi jääneiden lasten sijoittaminen, huolto ja kasvatus Jämsässä vuosina 1918–1939*. Suomen historian Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/12086>.
- Heiska, Katja (2006): Jämsän malliin. Teoksessa Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 124, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 203–228.
- Hentilä, Seppo (2018): *Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka*. Siltala, Helsinki.
- Hoppu, Tuomas (2005) (toim.): *Kotiseutumme Murole. Ruovesiläisen kylän ja sen asukkaiden vaiheita eränkäynnin ajoilta nykypäivään*. Muroleen kylät ry., Ruovesi.
- Hoppu, Tuomas (2009): Maalaiskylän sota. Teoksessa Tuomas Hoppu & Pertti Haapala (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki, 270–279.
- Kaarninen, Mervi (2008): *Punaorvot 1918*. Minerva Kustannus Oy, Helsinki.
- Kauppi, Matti (1991): *Vuoden 1918 sotaorpojen huolto ja kasvatus*. Suomen historian Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston historiatieteen laitos, Helsinki 1991.
- Kytölinna, Marjaana (2008): *Aatteen voimalla – Punaorpojen ja -leskien avustaminen Tampereella 1918–1925 ja työväenjärjestöjen osallistuminen avustustyöhön*. Pro gradu -tutkielma, Joensuun yliopisto. <http://epublications.uef.fi/search2012.php/Kytölinna>.
- Lintunen, Tiina (2015): *Punaisten naisten tiet. Valtiorikosoikeuteen vuonna 1918 joutuneiden Porin seudun naisten toiminta sota-aikana, tuomiot ja myöhemät elämänvaiheet*. Turun yliopiston julkaisuja, C:142, Turku.
- Lintunen, Tiina (2017): *Punaisten naisten tiet*. Otava, Helsinki.
- Mäkelä, Päivi (2003): Vertailu – jokapäiväistä vaan ei tuttua. *Historiallinen aikakauskirja* 101 (1), 113–125.
- Ollila, Anne (2003): Kulttuurihistorian houkutus. *Historiallinen aikakauskirja* 101 (1), 42–52.
- Ollila, Anne (2010): *Kirjoituksia kulttuurista, sukupuolesta ja historiasta*. Historiallinen arkisto 132, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Orasuo, Pilvi (2014): ”Sillä rahalla ei voi tulla toimeen jos ois kuinka hyvä laskupää.” *Punaorpojen avustaminen Kuopiossa 1918–1933*. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/44601>.
- Peltonen, Matti (2006): Mikrohistorian lajit. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus*.

- Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 147–171.
- Peltonen, Matti (2010): Voisiko paikallishistorian käsittää toisin? Teoksessa Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen & Kari Teräs (toim.), *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*. Vastapaino, Tampere, 129–147.
- Peltonen, Ulla-Maija (2012): Hauras hyvyys ja anteeksianto sodan muistoissa. Teoksessa Jan Löfström (toim.), *Voiko historiaa hyvittää?* Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki, 118–135.
- Rasila, Viljo (1968): *Kansalaissodan sosiaalinen tausta*. Tammi, Helsinki.
- Rislakki, Jukka (2007): *Kauhun aika. Neljä väkivallan kuukautta Jämsässä 1918*. Uudistettu ja laajennettu laitos. Ajatus Kirjat, Gummerus Kustannus Oy, Helsinki.
- Satka, Mirja (1994): Sosiaalinen työ. Peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.), *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki, 261–339.
- Systä, Petteri (2012): *Pelko, viha ja inhimillisuus – ruoveteläisten kohtalot osana Suomen sisällissotaa*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <https://tampub.uta.fi/handle/10024/84117>.
- Tervonen, Ilkka (2010): Tutkimus, media ja alkulähteet – Lukijan aikamatka synnyinpitäjänsä vuonna 1918. Teoksessa Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen & Kari Teräs (toim.), *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*. Vastapaino, Tampere, 231–263.
- Tikka, Marko (2006): *Valkoisen hämärän maa? Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tuulasvaara, Jaakko (1965): *Ruoveden kunta 1865–1965*. Ruoveden kunta, Ruovesi.
- Urponen, Kyösti (1994): Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.), *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki, 163–260.
- Vehkalahti, Kaisa: Arkistojen avoimuus ja tutkimuseettiset haasteet arkaluontoisten viranomaisaineistojen tutkimuksessa. Tutkimusaineistojen jatkokäyttö ja tietosuoja-seminaari 21.11.2013. http://www.helsinki.fi/oikeustiede/tutkimus_ja_julkaisut/tapahtumat/tutkimusaineistojen_jatkokaytto_ja_tietosuoja.html. Luettu 15.2.2016.
- Vesanen, Pentti & Kontio, Kimmo (1994): *Ruoveden historia 1865–1939. Vanhan Ruoveden historia III:71*. Ruoveden kunta, Ruovesi.
- Väyrynen, Tarja (2006): Valtioiden sisäiset konfliktit ja rauhaanpalamisen ongelmat. Rauhantutkimuksen teoreettiset ja eettiset lähtökohdat. Teoksessa

Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 124, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 25–48.

Wardi, Eva (2011): Nationalismin etiikka Suomessa. Punaorpojen kasvattajien valkoisen normin saksalaiset aatehistorialliset juuret 1918. Teoksessa *Työväentutkimus. Vuosikirja 2011*. Työväenperinne – Arbetartradition ry., Helsinki, 31–43. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/155093/TT_2011.pdf

Warsell, Anna (2016): ”Isä kuollut kapinassa”. *Ruoveden punaorpohuolto ja sodan muisteltu lapsuus vuosina 1918–1924*. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto. https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/50432/URN_NBN_fi_jyu-201606183204.pdf.

Vallankumouksen ja sosialismin lapset

Uuden työläissukupolven kasvattaminen Suomessa ja Tampereella 1919–1930

Toukokuun lopulla 1919 joukko tamperelaisia sosialidemokraattisen nuoris- ja naisosaston jäseniä kokoontui suunnittelemaan sosialistisen kasvatustyön elvyttämistä paikkakunnalla. He päättivät kutsua työläislapset koolle ohjelmalliseen tapahtumaan Termopyleen kentälle kesäkuun ensimmäisenä päivänä. Yhteislaulun, puheen, leikkien ja satujen esittämisen lomassa oli tarkoitus selvittää kerhotoimintaan halukkaiden lasten määrä. Seuraava kokous olikin jo kaksi päivää juhlan jälkeen, sillä tapahtuma oli menestys. Kymmenet lapset kaipasivat aikuisten ohjausta, turvallista leikkiympäristöä ja yhdessä vietettyä aikaa ankan arjen keskellä. Niinpä Tampereen Järjestönuorten toimikunta alkoi kii-reesti suunnitella ja järjestää kasvatustyötä. Kesäkuun loppuun mennessä toimikunta kokoontui viisi kertaa ja loi pohjan Järjestönuorten paikallistoiminnalle Tampereella.¹

Suomen Työväen Järjestönuorten Liiton aatteellinen edeltäjä, Ihanneliitto, oli tsaarin hallinnon määräyksestä lakkautettu vuonna 1912. Kun kansalaisjärjestöt saivat toimintaoikeutensa takaisin keväällä 1917, nuorisoliittolaiset organisoivat yhdessä sosialidemokraattisten naisten kanssa lapsityön uudelleen ja uusin periaattein. Virallinen perustamisajankohta oli syksyllä 1917, ja vuoden lopussa järjestössä oli jo 24 000 jäsentä ja kymmeniä osastoja ympäri Suomea. Sosialistisen kasvatustyön lähtökohtana oli antaa lapsille välineet kyseenalaistaa koulun ja kirkon tarjoama kristillis-porvarillinen opetus, luoda sosialistinen

arvomaaailma ja varmistaa sosialistisen kaaderin tulevaisuus. Sisällissota ja sitä seuranneet rangaistustoimet ja poikkeusolot jäädyttivät lapsityön uudelleen, mutta sinnikkäästi työläisnaiset ja -nuoret jatkoivat sosialistista kasvatusta sodan jälkeen heti kun siihen aukesi tilaisuus. Kasvatustyön muodot ja sisällöt muutuivat 1920-luvun Suomessa yhtäältä työväenliikkeen sisäisen hajaannuksen ja toisaalta viranomaisten harjoittaman kontrollin vuoksi. Järjestönuorten Liitto lakkautettiin kommunistilakien nojalla kesällä 1930.²

Artikkelissani tutkin työväenliikkeen kasvatustyötä Järjestönuorten kautta sisällissodan jälkeisessä Suomessa. Lapsen arvomaailma rakentuu ensisijaisesti perheessä ja lähiyhteisössä, mutta myös ympäröivän yhteisön ja epävirallisten organisaatioiden vaikutus on merkittävä.³ Sosialistisen maailmankatsomuksen rakentamisessa ja työväenliikkeen jatkuvuuden turvaamisessa varhaisnuorisojärjestön työ oli ratkaiseva. Toisaalta sosialistinenkin kasvatustyö tapahtui yhteiskunnassa, joka pohjautui kristillisiin ja konservatiivisiin arvoihin ja jota johdettiin valkoisen Suomen ehdoilla. Koululaitoksen ja valtiovallan suojeluksessa olevien lapsijärjestöjen, kuten partion, suojeluskuntapoikien ja kristillisten lapsijärjestöjen kautta valkoisen Suomen arvomaailma siirtyi nuoremille ikäluokille.⁴ Aivan kuten aikoinaan Ihanneliitto, myös Suomen Työväen Järjestönuortenliitto (STJN) oli huolissaan koulun vaikutuksesta työläislapsiin: ”[Kouluissa]... Lasten herkkiin ja vaikutteille alttiisiin mieliin kylvetään silloin yhteiskuntaamme ja nykyistä taloudellista valtajärjestelmää jumaloivat käsitykset, joita ei ole myöhemmin niinkään helppo kukistaa”. STJN-liitto totesi kapitalistisen järjestelmän viisaasti ottaneen kasvatuksen kaikessa laajuudessaan palvelukseensa ja päätteli, että näin tuli työväenluokankin tehdä ja turvautua ”kaikkiin tarkoituksenmukaisiin keinoihin nykyisen järjestelmän kaatamiseksi... aloitettava omien tarkoituksperiensä mukaisesta kasvatustyöstä”.⁵

Artikkelissa on kolme teemaa, joista ensimmäinen käsittelee kasvatukseen liittyviä valtakysymyksiä sekä niiden käytännön vaikutuksia työväenliikkeessä. Kiistoja kasvatustyössä aiheuttivat tavoitteiden asettelu ja toimintamallit, joiden taustalla vaikutti-

vat milloin ideologiset suuntaukset, milloin sukupuolittuneet tai sukupolvittuneet eriävät näkemykset. Mitä nämä kiistat olivat, miten ne konkretisoituivat ja miksi ne pääsivät kehittymään? Kysymyksiin vastatakseni, minun on luotava katsaus ennen sotaa tehtyyn sosialistiseen kasvatustyöhön, joka oli ollut Työläisnaisten järjestämää. Kevästä 1917 nuorisoliittolaiset tulivat näkyvästi mukaan Ihanneliiton tilalle perustetun Työväen Järjestönuorten Liiton toimintaan ja muokkasivat kasvatustyön tavoitteita ja toimintamalleja. Kiista näyttäytyi nuorisoliittolaisten ja naisten kilvoitteluna, mutta taustalla vaikuttivat ennen kaikkea aikakauden ideologiset, yhteiskunnalliset ja maailmanpoliittiset muutokset. Kansalaissodan jälkeen punaorpojen tilanne ja valkoisten heihin kohdistama poliittinen sosiaalistaminen kirkastivat työväenliikkeen kasvatustyötä, mutta pian liikkeen sisäinen hajaannus ulottui myös lapsityöhön. Sosialidemokraatit lopettivat Järjestönuorten liiton rahoittamisen vuonna 1921 ja perustivat oman, valtakunnallisen lapsityöverkoston neljä vuotta myöhemmin. Järjestönuorten Liitto jäi radikaalimman aatesuuntauksen kannattajien käsiin. Käytän jälkimmäisestä suuntauksesta ja sen kannattajista nimitystä vasemmisto ja vasemmistolaiset, joita käytettiin myös aikalaiskeskusteluissa. Artikkelissani luon kuvan siitä, miten hajaannus näkyi varhaiskasvatusjärjestöjen työssä ja tavoitteissa organisaation eri tasoilla.

Toinen teema käsittelee sosialistisen kasvatuksen tavoitteita, sisältöä ja toimintaa 1920-luvulla. Tutkin liiton ja paikallisosastojen aineistoilla, mitä ja miten lapsille opetettiin, millaisilla foorumeilla opetus tapahtui ja millainen vaikuttavuus opetuksella oli yksittäisten lasten, yhteisön ja yhteiskunnan näkökulmasta. Kolmantena teemana käsittelen työläislapsia Suomen kansalaisina ja heidän kansalaisuutensa toteutumista suomalaisessa yhteiskunnassa. Millaisena yhteiskunta nähtiin Järjestönuorissa, miten siihen pyrittiin vaikuttamaan ja toisaalta, miten valkoisen Suomen politiikka vaikutti Järjestönuorten tavoitteisiin, ohjaajien käytännön työhön ja lasten kehittyvään maailmankuvaan? Tutkin teemoja omina kokonaisuuksinaan mutta myös suhteessa toisiinsa, saman ilmiön eri kerroksina ja puolina.

Käytän työssäni ensisijaisena aineistona Kansan Arkiston ja Työväen Arkiston kokoelmia Työväen Järjestönuorten Liitosta, Päivän Nuorista sekä järjestöjen jäsenlehtiä *Punalippua* ja *Sarastusta*. Hyödynnän myös 1920-luvulla lasten poliittisessa toiminnassa mukana olleiden muistelmia. Aineistot käsittelevät järjestöjen valtakunnan tason ja paikallistason, lähinnä Tampereen, toimintaa.

”Tie valoon ja vapauteen”
– uusi aate, parempi tulevaisuus

Itsenäisyyden ajan sosialistinen kasvatustyö juontaa juurensa vuosisadan alun Ihanneliitto-työhön. Joulukuussa 1902 Helsingin työväenyhdistyksen naisosasto järjesti vanhemmille suunnatun kokouksen, jossa päätettiin perustaa poliittinen kasvatusjärjestö nimeltään Ihanneliitto ja aloittaa sen puitteissa säännöllinen ja kerhomuotoinen lasten sosialistinen kasvatus. Niinpä tammi-kuussa 1903 järjestettiin ensimmäinen sosialistinen sunnuntai-koulu, joka noudatti nimeään myöten ulkomailta saatua mallia. Lasten työläishenkistä kasvatusta oli toteutettu Socialist Sunday School -liikkeessä Englannissa, Saksassa ja Yhdysvalloissa jo 1880-luvulta lähtien.⁶ Asia oli noussut keskusteluun myös Suomessa Työläisnaisten liiton perustamisen yhteydessä vuonna 1900 ja johti siis parin vuoden päästä Ihanneliiton perustamiseen. Ihanneliiton opetuksen sisällössä ja toteuttamistavoissa painotettiin yhteiskunnallisen ja poliittisen keskustelun ulottamista lasten keskuuteen modernein pedagogisin keinoin. Näin haluttiin kasvattaa työläislapsista ja nuorista luokkatietoinen ja sosialismia omana aikanaan eteenpäin vievä sukupolvi. Sosialistisen opetuksen tavoitteena oli antaa lapsille uusia tapoja hahmottaa yhteiskuntaa, opettaa heille sosialistisia arvoja ja antaa valmiuksia kyseenalaistaa vallitseva uskonnollinen ja kapitalistinen maailmankuva, jota kansakouluissa lapsille opetettiin.⁷

Pian naiset muillakin tehdaspaikkakunnilla alkoivat järjestää joko sunnuntaikouluja tai Ihanneliitto-kerhoja lapsille niin, että

vuonna 1912, jolloin tsaarin hallinto kielsi kasvatustyön laittomana ja militaristisena, ihanneliittolaisia oli yli 2 200 eri puolilla Suomea. Toiminta kuitenkin jatkui työväenliikkeen muiden järjestöjen alla, mutta ei niin aktiivisena ja laajana kuin aiemmin. SDP oli antanut Ihanneliitto-toiminnalle tukensa vuoden 1906 puoluekokouksessa, ja toiminta sai painetun ohjekirjan, Anton Huotarin kirjoittaman *Ihanneliitto-työn oppaan* vuonna 1908. Sosialistinen kasvatustyö tunnustettiin tärkeäksi osaksi työväenliikkeen toimintaa. Vastuu kasvatuksesta oli naisilla. Valta-kunnallista liikettä johtivat muun muassa kansanedustajat Hilja Pärssinen, Maria Laine, Aura Kiiskinen ja Anni Huotari, kun taas paikallistasolla toimijoina olivat naisosastot jäsenineen.⁸

Ihanneliitto-osastoja perustettiin Tampereen seudulla jo työväenliikkeen ensimmäisen järjestäytymisaikana, 1900-luvun alussa. Pispalassa asunut Hilma Koivunen oli tyttärensä Martta Keltamäen mukaan innolla mukana työväen naisliikkeessä ja lapsijärjestöissä. Martan koti oli poliittisen toiminnan keskus Pispalassa, sillä myös hänen isänsä Aatto Koivunen oli aktiivisesti mukana työväenyhdistyksessä ja toimi venäjänkielentaitoisena tulkkina bolševikkien kokouksessa Tampereen työväentalolla vuonna 1905. Hilja Pärssinen ja Aura Kiiskinen kävivät ohjaamassa Ihanneliitto-työn alkuun Tampereella ja myöhemmin, kun Anni ja Anton Huotari muuttivat Tampereelle Antonin aloittaessa *Kansan Lehden* toimittajana vuonna 1906, heidän siteensä Tampereelle tiivistyivät. Pispalassa järjestettiin vuonna 1910 Ihanneliiton ohjaajakurssi, johon osallistui 28 henkilöä, mukaan lukien Hilma ja Aatto Koivunen, Matilda ”Tintti” Kaihosalo⁹ sekä Anni ja Anton Huotari. Todennäköisesti he toimivat kurssin opettajina. SKDL:n Pohjois-Hämeen kansanedustajana vuosina 1944–1966 toiminut Elli Stenberg muisteli myöhemmin lämmöllä Ihanneliitto-aikaa ja Kaihosaloa, joka oli lapsille mieluinen ja innostava ohjaaja. Myös Martta Keltamäki palasi vielä vuosikymmeniä myöhemmin kotonaan pidettyihin kokouksiin, niiden osallistujiin ja innostavaan ilmapiiriin:

Lapsen mieli on kuin imupaperia. Muistan ihmisten ilmeet, käsien heilahdukset ja kun innostuessaan nousivat, menivät sei-

nältä toiselle ja koettivat todistella omaa asiaansa. ... Nimittäin aina kun oli vaikea paikka, ei mikään muu ole ollut sellainen kannustin kuin nämä lapsuuden kokemukset.¹⁰

Työläisnaisliiton tavoitteena oli kasvattaa luokkatietoinen ja solidaarinen kansalainen. Opetuksessa painotettiin lasten kannustamista, ihmisarvon- ja oikeudentunnon herättämistä sekä sukupuolten välistä tasa-arvoa. Tavoitteita tukivat väkivallaton kasvatustapa niin kotona kuin kerhoissa sekä tekemällä oppiminen ja kaksisuuntainen vuorovaikutus vanhempien, ohjaajien ja lasten välillä. Keskeiset arvot olivat sosialismi, tasa-arvo ja pasifismi.¹¹

Ensimmäinen maailmansota muutti kansainvälistä työväenliikettä; eri Euroopan maissa maltilliset sosialistit liittyivät porvariston rinnalle hyväksymällä kansalliset edut ja tavoitteet sodassa, kun taas vähemmistöön jääneet radikaalit sosialistit korostivat työväenluokan, proletariaatin, yhtenäisyyttä ohi kansallisuuksien. Jakolinjat tiedostettiin myös Suomen työväenliikkeessä ja erityisesti ensimmäinen Ihanneliitto-sukupolvi, joka nyt vaikutti nuorisoliitossa, suhtautui kielteisesti nationalismiin, mutta erittäin myönteisesti luokkataisteluun. Nuoret olivat kasvaneet aikuisuuteen aikana, jolloin väkivalta eri muodoissaan ja eri intensiteetillä toteutettuna läpäisi koko yhteiskunnan ja maailman. Väkivalta oli yleinen, hiljaa hyväksytty menetelmä ristiriitojen ratkaisussa, oli sitten kyse paikallisesta työtaistelusta, kansannoususta tai maailmansodasta. Jääkäriliikkeen päämäärät, tsaarin hallinnon vastustaminen ja itsenäisyys, samoin kuin eri Euroopan maiden demokratialiikkeiden tavoitteet edellyttivät toteutuakseen väkivaltaa.¹² Tätä taustaa vasten väkivaltaisten menettelytapojen nousu keskusteluun myös nuorisoliitossa, ei ollut poikkeuksellista. Vielä vuoden 1908 liittokokous hylkäsi ne suurella enemmistöllä, mutta järjestäytynyt vastarinta ja pyrkimys murtaa vanha valta vaikka väkisin, tekivät paluun menettelytapoihin keväällä 1917. Nuorisoliittolaiset, jotka oli aikoinaan kasvatettu pasifismin hengessä, olivat valmiita terävöittämään ja ajanmukaistamaan varhaisnuorisojärjestön julkista toimintaa militaristisilla ja hierarkkisilla elementeillä keväällä 1917.¹³

Riihimäen järjestönuoria Lasten Raittiuspäivillä 1923. Kuva: Kansan Arkisto.

Naiset ja nuoret katsoivat kasvatustyötä eri positioista. Familistinen perhemalli ja yhteiskunnallinen äitiys¹⁴ vaikuttivat vahvasti vanhempaa sukupolvea edustaneisiin työläisnaisiin. He olivat aikansa ja yhteiskuntansa jäseninä omaksuneet tiedostamattaan-kin aikalaiskäytäntöjä ja arvoja, jotka pönkittivät vallitsevia sukupuolituneita normeja. Vaikka he taistelivat työläisäitien puolesta, puhuivat tasa-arvosta ja toteuttivat sitä käytännön kasvatustyössä, ottivat he luontevasti vastuun perheeseen, kasvatukseen ja huolenpitoon liittyvistä asioista työväenliikkeessä.¹⁵ Ensimmäinen Ihanneliitto-sukupolvi oli puolestaan varttunut uudenaikaisessa, eturistiriitojen repimässä yhteiskunnassa, mikä vaikutti heidän käsitykseensä poliittisesta kasvatuksesta.

Maailmansodan väkivaltakoneisto ulottui myös Suomeen muun muassa kiristyneenä kontrollina kaikilla tasoilla, sensuurina ja separatistiseksi katsottujen järjestöjen, kuten jääkäriiliik-

keen sekä partion ja Ihanneliiton, toiminnan kieltämisenä. Nuoret varttuivat kaiken tämän keskellä ja kun vielä elintarvikepula, työttömyys ja poliittiset kiistat työväestön ja porvariston välillä kevästä 1917 alkaen kasvoivat, kokivat nuoret tärkeäksi luoda uudenlaisia, aikaansa vastaavia toimintatapoja lapsityöhön. Nuoret tulivat laajalla rintamalla mukaan varhaisnuorisotyöhön noudattaen näin Sosialistisen Nuorison Internationaalin vuoden 1915 julkilausumaa olla edelläkävijä sosialistisessa kasvatuksessa. Entiset ihanneliittolaiset olivat aktiivisia eri puolilla Suomea, mutta Järjestönuorten Liiton perustamiseen johtaneen alkusäyksen antoivat Sörnäisten sosialidemokraattiset nuoret, jotka puheenjohtajansa Toivo Antikaisen¹⁶ johdolla ehdottivat uudelleen perustettavaksi valtakunnallista lapsijärjestöä. Se sai tuulta siipiensä alle vasta vuoden 1917 puolella, kun SDP:n eduskuntaryhmän naiset tulivat hankkeeseen mukaan

Nuorisoliittolaiset olivat valmiita sivuuttamaan Ihanneliiton aikaiset eettismoraaliset tavoitteet ja keskittymään enemmän luokkatietoisien taistelijan kasvattamiseen. Käytännössä nuorisoliiton miespuoliset edustajat jättivät Ihanneliiton aikaisten ”anti-militaristitädit” vähemmistöön ja linjasivat tulevan organisaatiomallin ja toiminnan hierarkkisemmaksi, militaristisemmaksi ja luokkakantaisemmaksi. He halusivat hyödyntää ja kopioida niitä aikakauden tekijöitä, jotka innostivat lapsia järjestötoimintaan, eli ottaa mallia partiolaistyön muodoista ja sisällöistä. Aiheesta oli käyty keskustelua jo kuusi vuotta aiemmin, kun partiolais-toiminta oli rantautunut Suomen kaupunkeihin ja osoittautunut vakavasti otettavaksi kilpailijaksi, mutta merkittäviä päätöksiä tehtiin vasta kesällä 1917. Toimittajan ja nuorisoliiton entinen sihteeri, Jussi Railon, tuolloin kirjoittamassa *Järjestöpojat ja järjestötytöt* -ohjekirjasessa esitettiin erillisten tyttö- ja poikaosastojen perustamista, järjestöpukujen ja tunnusten käyttöönottoa sekä toiminnallista koulutusta.¹⁷

Suomen Työväenjärjestönuorten Liitto perustettiin virallisesti lokakuussa 1917, omien sanojen mukaisesti Suomen työväenluokan alle 16-vuotiaiden ”itse-toiminnan ja itsehallinnan järjestöksi. Sen tavoitteena oli kasvattaa työläislasten ”yhteenkuuluvaisuuden

tunnetta, järjestyskykyä, kuntoisuutta, sorrettujen puolustamista sekä halua kehittyä tietoisiksi, taitoisiksi ja siveellisesti lujatahtoisiksi taistelijoiksi”.¹⁸ Railon mallia ja perustamiskokouksessa asettuja tavoitteita ei ehditty ottaa käytäntöön, sillä talvella 1918 puhkesi sota. Erimielisyys toiminnan muodoista ja sisällöstä jäi kuitenkin kytemään, ja siihen palattiin useasti 1920-luvulla.

Myös työväenliikkeen sisäinen hajaannus maltilliseen sosialidemokraattiseen ja radikaaliin vasemmistolaiseen suuntaukseen vaikutti sodan jälkeen sosialistiseen kasvatustyöhön monin tavoin. Näkyvin seuraus oli Järjestönuorten Liiton hajoaminen, kun sosialidemokraatit vuonna 1921 jättivät järjestön ja sen rahoittamisen. Osa Järjestönuorten osastoista siirtyi sosialidemokraattiseen liikkeeseen, mutta valtakunnallisen varhaiskasvatustyön SDP sai koordinoitua vasta vajaat neljä vuotta myöhemmin, kun Lapsijaosto aloitti toimintansa osana Sosialidemokraattista Raittiusliittoa. Tuolloin alettiin julkaista myös lapsille suunnattua raittiuslehteä nimeltä *Sarastus*. Vuonna 1924 liitossa oli 12 lastenosastoa ja niissä 600 jäsentä.¹⁹

Socialidemokraattisen Raittiusliiton Lastenjaoston vetäjinä oli tuttuja henkilöitä edelliseltä vuosikymmeneltä, kuten Maria Paaso ja Anni Huotari. Loppukesästä 1925 liitto ryhtyi rakentamaan valtakunnallista verkostoa. Huotari ja Paaso laativat lasten toiminnasta ohjelman ja ohjeet, jotka julkaistiin sanomalehdissä ja lähetettiin kiertokirjeinä liittoon kuuluville työväenyhdistyksille ja raittiusosastoille. Vuoden 1928 lopulla liitolla 85 lastenosastoa, joissa oli jäseniä yhteensä 4 940. Suurin osa jäsenistä keskittyi Varsinais-Suomeen, Helsingin seudulle ja Kaakkois-Suomeen. Pohjois- ja Keski-Suomi olivat Sosialidemokraattisen Raittiusliiton Lasten jaoston heikkoja alueita, mutta Pohjois-Hämeeseen liitto kohdisti tulevaisuuden toiveita. Liitolla oli vuoden aikana 49 eri luennoitsijaa, joista mainittakoon tunnetuimpia, kuten Miina Sillanpää, Hilja Pärssinen, Anni Huotari ja Väinö Voionmaa. Kerhojen toiminnan pääasiallinen sisältö oli alkuun raittiuustyö, mutta seuraavina vuosina toimintaan tuli mukaan retkeily, näytelmäkerhot ja maakunnallisten lastenpäivien vietto ohjelmanumeroineen. Vuonna 1928 liitto halusi

muuttaa sääntöjä länsimaisten lastenjärjestöjen mallin mukaisesti niin, että lapset jaettiin eri ryhmiin sekä iän että sukupuolen mukaan. Heitä kannustettiin omatoimisuuteen ja itsehallintaan. Liike ei kaihtanut myöskään kristillisen perinnön esiintuomista julkaisuissaan, sillä esimerkiksi joulukuun *Sarastuksessa* kerrottiin Jeesuksesta. Varhaisnuorten yhteiskunnallisiin opintokerhoihin otettiin puolestaan mallia Ruotsista, ja tunneilla tutustuttiin yleiseen historiaan Henrik van Loonin ”*Ihmiskunnan historian*” ja H. C. Andersenin satujen pohjalta.²⁰

Yksittäisiä sosialidemokraattisia lasten raittiusosastoja oli perustettu jo vuonna 1924, esimerkiksi Tampereen Sos.dem. Lasten Raittiusseura²¹ lokakuussa. Vuonna 1929 sillä oli jo useita eri jaostoja, kuten Pienten lasten jaosto sekä Päivän Pojat ja Päivän Tytöt. Raittiusaatteen lisäksi seurassa harrastettiin retkeilyä, näyttelemistä, kansantanhua ja toimitettiin omaa lehteä, joista *Päivänsäde* oli tyttöjen ja *Rynnäkköön* poikien toimittama. Myös Tahmelassa, Rantaperkiössä, Nokialla ja Messukylässä toimi lasten raittiuskerho.²² Valistustyön, leikin ja laulun toivottiin kasvattavan lapset sosialidemokraattisen liikkeen jäseniksi, samalla kun liikkeen keskeinen tasa-arvon ihanne alistettiin vallitseviin sukupuolittuneisiin malleihin lapsi- ja nuorisotoiminnassa.

Messukylän sos.dem. Järjestönuoren tilanne kuvaa hyvin työväenliikkeen suuntataistelua, minkä kohteeksi myös lasten järjestöt joutuivat 1920-luvulla. Vuodesta 1920 säilyneiden pöytäkirjojen mukaan järjestön sosialidemokraatit saivat pyristeltyä irti vasemmistolaisten vallasta vasta vuonna 1925, jolloin perustettiin Messukylän sos.dem. Raittiusliiton lastenosasto. Valtataistelu kulminoitui kiistaan osaston nimestä, ja se alkoi jo helmikuussa 1921. Tuolloin osaston nimi säilyi entisellään Messukylän naisyhdistyksen antaessa luvan käyttää sos.dem. Järjestönuoret -nimeä. Pian, kesällä 1921, osasto muutti nimensä Messukylän Järjestönuoriksi ja liittyi seuraavana vuonna Suomen Työväen Raittiusliittoon. Vasemmistosuuntaus oli päässyt niskan päälle, mutta niin kutsuttu ”Kallion leikkaus”²³ eli vasemmistolaisen liikkeen johtajien pidätykset ja järjestöjen lakkauttamiset valtakunnallisesti mutta myös paikallistasolla Tampereella, hyödyttivät Mes-

sukylän Järjestönuorten toiminnan vuonna 1923. Osaston toimikunnan viimeisen kokouksen pöytäkirjassa todettiin, ettei päätöksiä voitu vajealukuisena tehdä.²⁴

Vuonna 1925 Messukylän lastenosasto siirtyi siis jälleen sosiaalidemokraattiselle liikkeelle nimellä Messukylän sos.dem. raittiusliiton lastenosasto. Se keräsi toimintaansa noin 60 lasta, järjesti retkiä, ohjelmallisia kokouksia, urheilua ja iltamia. Liiton vuoden 1928 sääntömuutosten mukaisesti lasten aktiivisuus ja vastuuntunto nousivat keskeisiksi tavoitteiksi, ja niitä harjoitettiin muun muassa antamalla lasten järjestää kokouksia ja olla niissä toimitusijoina. Syksyllä 1929 lapset saivat päättää osaston uuden nimen ja suoritettun äänestyksen pohjalta se tuli nyt muotoon Messukylän lasten raittiusosasto Toivo. Liiton sääntömuutoksen mukaiset sukupuolittuneet käytännöt otettiin myös käyttöön ja niitä vahvistettiin tietoisesti. Vaikka kokouksia ja retkiä tehtiin yhdessä, sukupuolen mukaan järjestettyä toimintaa suosittiin; tytöille ja pojille oli omat ryhmänsä, ohjaajansa ja tehtävänsä. Pojat voimistelivat ja pelasivat pesäpalloa, kun taas tytöt leikkivät ja tanssivat. Juhlissa pojilla oli esitettävänä reipas voimistelunumero ja tytöillä tanssillinen leikki. Kokouksissa puheenjohtajaksi valittiin usein poika ja sihteeriksi tyttö.²⁵

Sosialidemokraattisen kasvatustyön ohjaajien kurssitus oli säännöllistä ja sitä järjestettiin lähinnä Etelä-Suomessa. Tampereella helmikuussa 1929 järjestettyyn Raittiusliiton lastenohjaajakurssille osallistui 29 osastojen aktiivia Keski-Suomea, Tampereen seutua ja Hämettä myöten. Myös Messukylän lastenosasto oli lähettänyt kaksi osallistujaa. Kyseiseltä kurssilta ei ole säilynyt kurssiohjelmaa, mutta todennäköisesti se oli samanlainen edellisvuonna Helsingissä pidetyn kurssin kanssa. Tuolloin kurssilla perehdyttiin lastenosastotoiminnan keskeisiin periaatteisiin, lasten psyykkiseen kehitykseen, liikuntakasvatukseen sekä aiheisiin liittyvään kirjallisuuteen. Osa luennoitsijoista johdatti osallistujat yleiseen järjestötyöhön sekä voimisteluharjoituksiin ja leikkeihin.²⁶ Huomattava ero esimerkiksi Sortavalassa neljä vuotta aikaisemmin pidettyyn kurssiin oli se, että raittius- ja kieltolakiasiat,

lasten raittiuskasvatus ja terveydenhoito eivät olleet kurssilla erilisinä teemoina.²⁷

Järjestönuori

– tietoinen, taitoinen ja siveellinen taistelija

Vuoden 1917 puolella Järjestönuorista suunniteltiin järjestöä, joka olisi haastanut partiolaiset kilpailussa lasten suosiosta. Jussi Railon ehdotuksessa järjestönuorista oltiin muokkaamassa ulkoisesti yhtenäinen joukko uniformuineen, hihamerkkeineen ja tervehdyksineen. Lisäksi organisaatio olisi rukattu hierarkkiseksi ja se olisi jaettu sukupuolen mukaan osastoihin. Kasvatuksessa olisi painotettu toiminnallisuutta, kuten retkiä, urheilua ja selviytymistaitoja ja jossain vaiheessa jopa opetus olisi jätetty pois ohjelmasta. Railon mukaan opetukseen liittyvät asiat olivat koulun vastuulla eikä lapsille ollut syytä opettaa luokkataisteluteoriaa vaan he oppisivat porvariston ja köyhälistön eron järjestetyssä yhteistoiminnassa ja harjoituksissa. Tämä oli täysin vastakkaista Ihanneliitto-toiminnan periaatteiden kanssa. Ei ihme, että Työläisnaisliiton aktiivit pitivät suunnitelmaa yhteiskunnallisesti, poliittisesti ja kasvatuksellisesti heikkona. Muun muassa Maria Paaso kritisoi sitä militaristiseksi ja ylimalkaiseksi.²⁸

Kansalaissota muutti tilanteen: nuoret miehet pakenivat Suomesta ja jättivät Järjestönuoret²⁹ naisten palatessa valtaan. Sodan jäljiltä Suomessa oli yli 15 000 punaorpoa ja lisäksi tuhansia muuten turvattomissa oloissa elävää lasta. Valkoinen Suomi halusi kasvattaa heistä kuuliaisia kansalaisia, mikä tarkoitti orpojen erottamista perheistään ja työläisyhteisöistään. Mutta työväenliikkeessä oltiin toista mieltä; punaorvot haluttiin pitää osana yhteisöä, heille kerättiin rahaa ja järjestettiin virkistytymistä.³⁰ Koskaan ennen kasvatustyö ei ollut näyttäytynyt niin merkityksellisenä, mitä heijasteli Järjestönnuorten toisen liittokokouksen julkilausuma: ”Meidän on itse kasvatettava lapsemme, oman henkemme mukaisesti, omissa järjestöissämme”.³¹

Järjestönuorten toiminta virisi pikkuhiljaa vuoden 1919 aikana. Keväällä nuorisoliitto, naisliitto ja raittiusliitto olivat aloitteentekijöinä valtakunnallisen järjestäytymisen ja liittokokouksen suhteen. Ensitöikseen toimikunta järjesti ohjaajakurssin Helsingissä. Muutamat osastot aloittivat Tampereen osaston tavoin säännölliset kokoontumiset. Juuri ennen vappua, huhtikuussa 1920, STJN-liitto piti toisen edustajakokouksensa. Se irrottautui vuoden 1917 sotilaallisesta ohjelmasta ja hierarkkisesta järjestörakenteesta³² ja hyväksyi tavoitteekseen yleistietoisuuden, sosialistisen maailmankuvan ja luokkatietoisuuden opettamisen lapsille. Toimintamundoissa painotettiin jälleen sunnuntaikokoontumisia, leikkejä, lauluja ja esitelmiä Railon ja nuorisoliittolaisten suosimien vakoiluleikkien sijaan. Seuraavan liittokokouksen, joka pidettiin kaksi vuotta myöhemmin Helsingissä, tärkein päätös oli aloittaa yhteistyö Työväen Raittiusliiton kanssa muun muassa yhteisten piirijärjestöjen ja toimitilojen muodossa. Liitot perustivat yhteisen *Varhaisnuoriso*-lehden, joka keskittyi alkoholinvastaiseen työhön.³³

Tampereen Järjestönuoret oli monitasoinen järjestö, jossa organisatorista valtaa käytti toimikunta. Se koostui naisyhdistyksen ja nuorisoliiton jäsenistä, joista puheenjohtajina toimivat Martta Lehtimäki vuonna 1919, Tyyne Kalliokoski vuonna 1920 ja J. Johteinen ja Saima Bruun vuonna 1921. Muina jäseninä oli myös tuttuja aktiiveja Tampereen työväenliikkeestä, kuten Urho Alander, Elli Stenberg ja Matti Keskinen.³⁴ Toimikunnan tehtävänä oli suunnitella ja koordinoida osaston toiminta, hankkia tilat, rekrytoida ohjaajat, neuvotella sidosryhmien kanssa ja hankkia rahoitus. Se neuvotteli lapsille kokoontumistilat keskustan kansakoululle ja työväentalolle, tilasi liitolta jäsenkortit ja metalliset merkit osaston jäsenille, järjesti iltamia ja retkiä ja piti yhteyttä muihin Tampereella oleviin Järjestönuorten osastoihin, joita oli Messukylässä, Pispalassa, Rantaperkiössä ja Tahmelassa.³⁵

Tampereen Järjestönuorissa lapset jaettiin tyttöjen ja poikien liikuntaryhmiin vielä 1920-luvun alussa. Sen sijaan sekä tytöt että pojat pääsivät tasapuolisesti puheenjohtajiksi lasten omissa kokouksissa, jotka muodostivat järjestötasolla toisen kokonaisuuden.

Lasten kokoukset jakaantuivat yleisiin ja harrastuskerhojen kokouksiin. Yleiskokouksen lisäksi ainakin puhe- ja keskustelukerhon sekä toveripiirin kokouksista pidettiin pöytäkirjaa. Lasten kokousten osallistujamäärät vaihtelivat 27:stä yli 200:een. Kokouksissa valittiin aina puheenjohtaja ja sihteeri, seuraavan kokouksen ohjelman suorittajat, esitettiin ohjelmanumerot ja arvioitiin ne sekä lopuksi laulettiin. Toisinaan ohjelmassa oli aikuisten alustuksia urheilusta, toverihengestä tai sivistyksestä ja lokakuussa 1920 päätettiin perustaa oma lehti *Pikku Punikki*. Lasten kokouksissa oli aina paikalla ohjaaja.³⁶

Sodan jälkeen sosialistinen lapsi- ja varhaisnuorisotyö oli osin palannut Ihanneliitto-ajan linjoille, mitä nuorisoliittolaiset eivät katselleet hyvällä. Heidän mukaansa, luokkatietoisuutta ei kasvatettu keijukaisleikeillä ja iltamien järjestämisellä.³⁷ Niinpä liiton muuttaminen vallankumouksellisemmaksi tavoitteiltaan ja toiminnaltaan alkoi heti seuraavana vuonna. Näkyvin tulos oli järjestölehden vaihtaminen sosialismista, luokkapohjaisesta toiminnasta ja Järjestönuorista kertovaksi *Punalipuksi*.³⁸

Vuonna 1920 perustettu Suomen Sosialistinen Työväenpuolue (SSTP) oli julkinen, edustuksellinen puolue, joka sijoittui aatteellisesti sosialidemokraattisesta puolueesta vasemmalle. Viimeistään vuoden 1921 jälkeen SSTP sai vahvaa poliittista ohjausta Suomen Kommunistiselta Puolueelta (SKP). Vasemmiston hallitsemia järjestöjä 1920-luvun alussa olivat myös Sosialidemokraattinen Nuorisoliitto ja Sosialidemokraattinen Naisliitto. Käytännössä monet SSTP:n, nuorisoliiton ja naisliiton toimittajat olivat samanaikaisesti maanalaisen kommunistisen liikkeen työntekijöinä paikkakunnallaan. Esimerkiksi Tampereella SSTP:n Pohjois-Hämeen piiriorganisaattoreista muun muassa Gunnar Keltamäki, Karl Söderström ja Eeva Sassi-Korhonen toimivat myös SKP:n palkkalistoilla. Useimmat nuorisoliittolaiset olivat myös sidoksissa kommunistiseen liikkeeseen ja myöhemmin 1920-luvulla olivat perustamassa maanalaista kommunistista nuorisoliittoa, SKNL:oa. Ei ollut ihme, että he olivat tyytymättömiä sosialidemokraattisten naisten poliittisiin linjauksiin Järjestönuorissa. SSTP:n, nuorisoliiton ja naisliiton jäsenet alkoi-

vat edistää Järjestönuorten Liiton toiminnan poliittisen sisällön muutosta. Suunnitelmiin tuli kuitenkin katkoksia, kun viranomaiset pidättivät vasemmistolaisen työväenliikkeen keskeisiä toimihenkilöitä useaan otteeseen 1920-luvulla. Pidempi jakso, jolloin Järjestönuorten liittoa rakennettiin vasemmistolaisen ja kommunistisen ideologian pohjalta, ajoittui vuodesta 1925 vuosikymmenen loppuun. Tuolloin Järjestönuoret liitettiin SKNL:n alaisuuteen ja ”vanhat naiset” syrjäytettiin lopullisesti.³⁹

Prosessi oli alkanut paikallistasolla aikaisemmin, ja Tampereella viimeistään vuonna 1921 niin kuin Messukylän osaston esimerkki osoittaa. Tampereen Järjestönuorissa vasemmisto sai vallan lokakuussa 1921, mistä kertoi osaston liittyminen Työväen Raittiusliittoon⁴⁰. Luokkataistelulinja näkyi muun muassa helmikuussa 1922, kun lasten kokous päätti ”valtavalla enemmistöllä” pyytää Tampereen sos.dem. Nuorisoseuraa erottamaan osaston ohjaajana toimineen rouva Bruunin Järjestönuorten toiminnasta hänen ”röyhkeän ja sopimattoman käytöksensä vuoksi”. Esimerkkejä rouva Bruunin käytöksestä ei tarkemmin kerrota, mutta aikaisempien pöytäkirjojen mukaan hän oli jättänyt eriyvän mielipiteen osastolehden nimestä, laulattanut lapsille kansallisia lauluja ja käyttänyt raamatullisia vertauskuvia puheissaan. Ilmeisesti hän ei kokousväen (ja vanhempien) mielestä ollut riittävän aatteellinen. Päätöksen vakuudeksi lapset lauloivat Kansainvälisen.⁴¹

Osaston aikuiset eivät halunneet suoraan saattaa lapsia keskele suuntaristiriitoja. Ainakin marraskuussa 1922 toimikunta teki päätöksen, että ”ei vast’edes saa lapsille puheessa eikä missään muussakaan muodossa loukata työväen kumpakaakaan suuntaa. Vaan on lapsille selvitettävä vaan työväestön ja porvariston välistä taistelua”.⁴² Samanaikaisesti he päättivät kuitenkin vahvistaa yhteistyötä Työväen Raittiusliiton kanssa ja valitsivat toimihenkilöikseen SSTP:n toimihenkilöitä ja lasten kokouksissa laulettiin nyt Köyhälistön marssia ja Taistelulaulua. Lasten kokouksissa kävi puhujia, kuten ’täti’ Peltonen⁴³, joka puhui ”hauskasti ja selvästi teki kysymyksiä lapsille ja lapset vastasivat”. Peltonen kysyi muun muassa mikä on vallankumous, mitä ovat suojelus-

kunnat ja mitä Järjestönuorissa opitaan.⁴⁴ Kaikki viittasivat siihen, että Tampereen Järjestönuoret olivat jo ennen vuotta 1925 vahvasti vasemmiston hallussa. Sen osoittaa osaston jäsenistökkin, josta kehkeytyi myöhemmin paikallisen vasemmistolaisen liikkeen kantava voima: edellä mainitun Elli Stenbergin lisäksi Järjestönuorissa toimivat muun muassa Eino Johteinen, Arvo Lamminen, Eino Laakso ja Aili Mäkinen, jotka kaikki toimivat maanalaisen liikkeen tehtävissä joko piiri- tai puoluetasolla 1930-luvulla, sotien aikana tai niiden jälkeen.⁴⁵

Viidennessä liittokokouksessaan vuonna 1927 Järjestönuoret saivatkin päätökseen yhden keskustelua aiheuttaneen kiistan, kun kokous puolsi yhtenäisen järjestöpuvun ja liittomerkin hankintaa.⁴⁶ Aikakaudelle oli tyypillistä erottautua omaksi ryhmäkseen tietyin symbolein, seremonioin ja iskulausein, joten Järjestönuorten Liitto seurasi tässä muun muassa partiolaisten ja suojeluskuntapoikien esimerkkiä. Uniformua, hihamerkkiä, liinaa ja vyötä käytettiin aina liiton ja liikkeen virallisissa tilaisuuksissa, kuten poliittisissa juhlissa, kokouksissa ja julkisissa mielenosoituskulkueissa vappuna ja kansainvälisenä lasten päivänä. Puku ja symbolit vahvistivat Järjestönuorten identiteettiä ja yhteenkuuluvaisuuden tunnetta, antoivat kollektiivista suojaa ja tekivät nuoret näkyväksi ryhmäksi yhteiskunnassa, mutta toisaalta asettivat rajoja suhteessa muihin ryhmiin, kuten sosialidemokraattiseen varhaisnuorisojärjestöön tai partiolaisiin.

Tavoitteet ja niiden toteutuminen

Jo Järjestönuorten Liiton kolmas liittokokous vuonna 1922 oli määritellyt tehtäväkseen valmistaa nuoriso ottamaan yhteiskunnan johdon käsiinsä, minkä vuoksi kasvatuksessa oli annettava ”ne henkiset ja ruumiilliset avut, joita he elämässään ja ennen kaikkea luokkataistelussa tulevat tarvitsemaan”.⁴⁷ Vastassa olivat valkoisen Suomen uskontoon, konservatismiin ja isänmaallisuuteen perustuva arvomaailma, joka yritettiin juurruttaa jokaiseen suomalaiseen lapseen kansakoulun, kirkon ja valkoisen Suomen

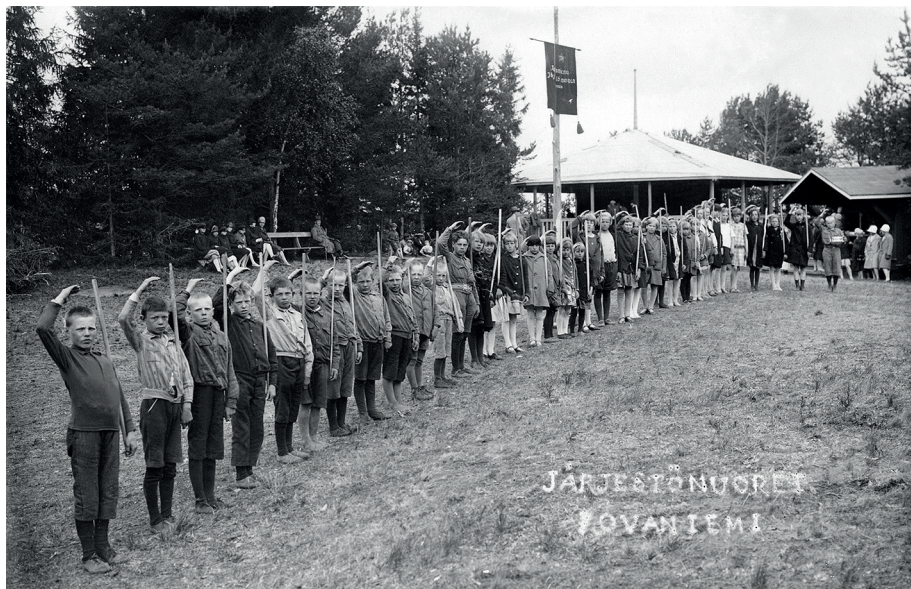
Pispalan Järjestönuoria liittopuvuissaan työväentalon pihalla. Kuva: Terhi Koskiman kokoelmat. Punainen Pispala/kuvat.

järjestöjen työllä.⁴⁸ Järjestönuorten Liiton tehtävänä oli määritellä keinot, miten kasvattaa nuori sukupolvi socialistiseksi, ja saada myös vanhemmat vakuuttuneiksi kasvatustyön tärkeydestä.⁴⁹ Työläislapsista piti kasvattaa luokkatietoiseksi, heidät piti opettaa tunnistamaan työläistaustastansa ja ammentamaan sen sosiaalisesta, kulttuurisesta ja poliittisesta pääomasta tietoja ja taitoja yhteiskunnalliseen toimintaan. Kaiken käytettävissä olevan aineiston – Järjestönuorten asiakirjojen, *Punalipun*, työväenlehtien ja muistelmien – pohjalta olen tehnyt johtopäätöksen, jonka mukaan Järjestönuorten Liiton koulutus ja kasvatus kiteytyi neljään tavoitteeseen: olla hyvä toveri, tuntee solidaarisuutta, ymmärtää liikkeen kansainvälinen luonne ja omaksua sosialismi.

Hyvän toverin ominaisuuksia olivat ahkeruus, raittius, urheilullisuus ja kiinnostus kulttuuriharrastuksiin. Lisäksi hänen odotettiin olevan hyväkäytöksinen sekä ystävällinen muille lapsille eli

kaiken kaikkiaan häneltä vaadittiin samoja yleisiä ominaisuuksia kuin vaikkapa valkoisen Suomen hyvältä kansalaiselta. Tampereen järjestönuoret keskustelivat kokouksessaan aiheesta ”Onko Järjestönuorten oltava kohteliaita lähimmäisilleen ja toverillisia toisilleen” ja päätyivät tulokseen, että hyvä toveri-henki pitää säilyttää ja ”järjestys on ehdottomasti pidettävä kaikkialla missä järjestönuoret kokoontuu”.⁵⁰ Kerhoissa käytiin myös läpi Suomen historiaa ja kulttuuria, vaikkakin työväenliikkeen näkökulmasta, joten myös työläislapsia kasvatettiin suomalaisuuteen ja Suomen kansalaisiksi. Heidän haluttiin osallistuvan yhteiskunnan rakentamiseen joka saralla, ja niinpä kansallispuvussa tanhuavat lapset olivat tuttu näky myös työläislasten juhlissa 1920-luvulla. Mutta eroavaisuuksiakin heidän välillään oli – hyvä toveri oli Suomen kansalainen, joka oli omaksunut sosialistiset arvot ja hänellä oli erityinen side työläisyhteisöön.⁵¹

Tuo side, yhteenkuuluvuuden tunne, oli solidaarisuutta, mutta solidaarisuutta oli myös tuen osoittaminen toista järjestönuorta, työläisiä tai heikommassa asemassa olevia kohtaan. Solidaarisuuskasvatus oli sosialistisen kasvatuksen kulmakivi. Järjestönuorissa se oli hyvin omakohtaista ja ajankohtaista punaorpotilanteen vuoksi. Punaorpoja oli mukana järjestönuorten toiminnassa, heitä oli työläisyhteisöissä ja kouluissa. Lapset pystyivät tunnistamaan ja tuntemaan punaorpoja kohdanneen epäoikeudenmukaisuuden ja elämisen niukkuuden. Jokaista lasta rohkaistiin tekemään osansa punaorpojen hyväksi ja kohtaamaan heidät tasavertaisina tovereina. Lapset myivät lehtiä ja järjestivät iltamia, joista saatu tuotto lahjoitettiin punaorpo-järjestölle. Punaorvoille järjestettiin juhlia ja heitä oli mukana pioneerileireillä. Järjestönuorten Liitto oli aktiivinen hankkeessa, jonka tuloksena Suomeen rakennettiin punaorpojen kesäkoteja. Solidaarisuutta osoitettiin myös maailman köyhille lapsille. Heillekin kerättiin rahaa ja lähetettiin avustuksia. Esimerkiksi Tampereella järjestönuoret suunnittelivat pitävänsä juhlia, joiden tavoitteena oli kerätä varoja Venäjän nälkää näkevien lasten hyväksi ja Rovaniemen järjestönuoret lahjoittivat iltamista saadut 200 markkaa punaorpojen kesäsiirtolaa varten. Lisäksi lasten vaikeista tilanteista eri maissa keskusteltiin

Suomen Työväen Järjestönuorten Liiton leiri Rovaniemellä, 1925–30. Kuva: Kansan Arkisto.

kerhoissa ja joskus heihin otettiin yhteyttä kirjeiden välityksellä. Suomen järjestönuoret saivat myös osakseen solidaarisuutta, kun amerikansuomalaiset Ihanneliitto-osastot keräsivät vastaavasti rahaa erilaisilla tempauksillaan ja lähettivät apua Suomeen.⁵²

Solidaarisuuskasvatus aukaisi tietä kansainvälisyyskasvatukseen, joka oli ikään kuin sisäänleivottuna sosialismissa. Lapsille opetettiin työväenliikkeen kansainvälinen luonne painottamalla työväenluokan kansainvälisesti yhteisiä tavoitteita ja intressejä. Samanaikaisesti kritisoiitiin kapeakatseista kansallismielisyyttä ja militarismia muistuttaen, että sosiaalisissa, taloudellisissa ja poliittisissa ristiriitatilanteissa proletariaatin etu meni aina kansallisen edun edelle. Tämä saattoi olla lapsille liiankin abstraktia, ja he tavoittivat kansainvälisyyden paremmin *Punalippu*-lehdessä julkaistujen, kansainvälisestä pioneeriliikkeestä kertovien artikkeleiden myötä. Jutuilla pyrittiin luomaan kuvaa pioneeri-

liikkeen yhteisistä, yllirajaisista tavoitteista ja toiminnan paikallisista variaatioista. Usein artikkelit kierrätettiin Neuvostoliiton kautta, kuten kirjoitus meksikolaisista punaisista pioneereista vuonna 1929. Siinä kerrottiin punaisten pioneerien liikkeen syntyvaiheista, jäsenmäärästä, toiminnasta ja jäsenistön sosiaalisesta koostumuksesta. Jutun mukaan meksikolaiset olivat aktiivisia uskonnonvastaisessa liikkeessä ja taistelussa imperialismia vastaan tunnuksilla ”Kädet irti Nicaraguasta!”.⁵³ Oliko juttu totta, sillä ei ollut merkitystä, tärkeintä oli tuoda esiin liikkeen kansainvälinen luonne. Toinen keino oli aloittaa kirjeenvaihto ulkomaalaisen osaston kanssa. Järjestönuorten Liitolla oli hyvät yhteydet Saksaan, Ruotsiin ja Neuvostoliittoon, ja näistä maista vieraili myös delegaatioita liiton kesäleireillä. Toiminnallinen tapa korostaa kansainvälisyyttä oli viettää kansainvälistä lasten päivää juhlineen ja kulkueineen. Se ajoittui aina kesäkuun ensimmäiseen päivään.⁵⁴

Neljäs tavoite oli oppia sosialismin perusteet ja arvot. Tavoite oli moniulotteinen, sillä se ei edellyttänyt ainoastaan teoreettisia vaan myös käytännön taitoja, joita odotettiin aktiivisen kansalaisen osaavan. Tavoitteeseen pyrittiin opetusohjelman sisällöllä ja pedagogisilla keinoilla. Järjestönuorten Liitto koulutti ohjaajia kursseillaan Oulusta Helsinkiin ja Kuopiosta Vaasaan. Tampereen seudun ohjaajille järjestettiin kurssit Pispalassa ja Tampereella ja niissä opiskeltiin kasvatusoppia, sosialismin historiaa ja ammatillisen liikkeen toimintaa sekä harjoiteltiin lausuntaa, kokoustekniikkaa ja voimistelua. Järjestönuorten osastoissa oppimisessa huomioitiin lapsen kehitysvaiheet ja siksi ryhmät oli jaettu iän mukaan 7–10 -vuotiaisiin, 11–13 -vuotiaisiin ja 13–16 -vuotiaisiin. Tasa-arvon omaksumiseksi sekä tytöt että pojat olivat samassa ryhmässä, ja sukupuolen mukaan jako ryhmiin erikseen kiellettiin liiton jakamissa ohjeissa vuodesta 1927 alkaen. Lapsille opetettiin omatoimisuutta ja itseohjautuvuutta muun muassa kokouskäytänteiden kautta. Lapset toimivat vuorollaan kokousten toimihenkilöinä, he valitsivat keskustelun aiheet ja ohjelmanumerot sekä toteuttivat ne itsenäisesti. Lisäksi heidän tuli oppia arvioimaan toistensa suorituksia. Tampereen järjestönuo-

ret esittivät kokouksessaan ohjelmanumeroita, jotka satapäinen kokousväki arvioi. Kerran ohjelman anti oli kovin heikko, sillä runonlausujan suoritus arvioitiin tyydyttäväksi ja laulajan peräti huonoksi. Ilmeisesti yleisö tunsu myötätuntoa esiintyjiä kohtaan arvioidensa jälkeen, sillä se ehdotti, että enää ei arvioitaisi yksittäisiä esityksiä vaan kokonaisia ohjelmanumeroita. Lapset saivat myös tietyissä rajoissa tehdä henkilövalintoja; olivathan he muun muassa vaihtaneet epäsojivana pitämänsä osaston ohjaajan toiseen.⁵⁵

Varsinaisen sosialismin teorian opinnot sisälsivät esitelmiä ja luentoja historiallisen materialismin alkeista, esimerkiksi yhteiskuntien historiallisesta kehityksestä ja luokkataistelun historiasta sekä sosialistisen talousopin peruskäsitteistä, kuten tuotantovälineiden omistussuhteista, työn tuottamasta lisäarvosta ja sen jakamisesta. Liiton ohjeissa korostettiin, että yleissivistäviä aineita ei ollut tarpeen opiskella paitsi silloin, kun oli syytä oikoa koulussa opittuja, virheellisiä tulkintoja. Tampereen Järjestönuorten toimikunta keskustelikin kansakoulun opetuksesta syksyllä 1920, kun oli käynyt ilmi, että ”...siellä vallan opetetaan meidän maailmankatsomustamme vastaan esim. historiaa ja uskontoa”. Suunnitellun, asiaa käsittelevän vanhempainkokouksen päätöksistä ja mahdollisista jatkotoimenpiteistä ei ollut myöhemmissä pöytäkirjoissa mainintaa.⁵⁶ Historiaa, yhteiskuntaoppia ja uskontoa suositeltiin tarkasteltavan materialistisesta näkökulmasta ja näin ravisuttavan lasten käsityksiä koulussa opitusta. Lasten oli hyvä tietää myös työväenliikkeen ajankohtaisesta tilanteesta sekä raittiustyöstä.⁵⁷

Työväenliike ja valkoinen Suomi työläislapsen yhteiskunnallista ymmärrystä muovaamassa

Lasten sosialistinen kasvatus koki samat mutkat ja vastamäet matkallaan kuin työväenliike yleensä 1920-luvun Suomessa. Valikoiset arvot läpäisivät koulun ja monen vapaa-ajan järjestöjen tavoitteet ja toiminnan. Työväenliike oli tiukan kontrollin alai-

sena samalla, kun se oli hajonnut maltilliseen ja radikaaliin suuntaukseen. Vuosituhannen alun sosialistinen kasvatustyö korosti pasifismia ja hyvän ihmisen ominaisuuksia. Työväenliikkeessä kasvatustyö oli naisten vastuulla eivätkä he kyseenalaistaneet tätä käytäntöä. Naiset onnistuivat työssään, mikäli mittarina pidetään ensimmäisen Ihanneliitto-sukupolven aktiivisuutta, mutta epäonnistuivat, jos asiaa tarkastelee ko. sukupolven omalla toiminnalla. Lapset varttuivat nuoriksi yhteiskunnassa ja maailmassa, jota sävytti jatkuva muutos, suuri taloudellinen, sosiaalinen ja poliittinen epävarmuus, sodat ja konfliktit eli he näkivät myös yhteiskuntaan vaikuttamisen keinot eri tavoin kuin opettajansa. Keväällä 1917 aloitteen kasvatustyössä ottivatkin nuorisoliittolaiset, joiden mielestä kasvatuksessa oli tärkeintä yhteiskunnallisella toiminnallisuudella saavutetut taidot ja oivallukset. He suosivat myös hierarkkista ja lievästi militaristista organisaatiota. Kansalaissota murensi tämän nuorisoliittolaisten kokeilun, kun sen keskeiset kannattajat joutuivat sodan lopputuloksen takia jättämään Suomen.

Lasten sosialistinen kasvatustyö virisi paikallistasolla vuoden 1919 aikana. Silloin alkoivat myös suunnitelmat uudesta valtakunnallisesta järjestäytymisestä, jossa olivat mukana tutut vaikuttajanaiset 1900-luvun alusta, ja niinpä toiminta ohjautui jälleen vanhoihin malleihin. Työväenliikkeen hajaannus saavutti naisliiton ja nuorisoliiton myötä myös Järjestönuorten Liitonkin; sosialidemokraattinen puoli jätti Järjestönuoret ja aloitti oman lapsitoimintansa ensin paikallistasolla sosialidemokraattien haltuun jääneiden osastojen puitteissa ja vuodesta 1925 alkaen Sosialidemokraattisen Raittiusliiton Lapsijaoston kautta Toivoja Päivän Nuoret -nimisissä osastoissa. Toiminnan moottoreina olivat Ihanneliitosta tutut henkilöt: Hilja Pärssinen, Maria Paaso ja Anni Huotari. Järjestönuorten Liitto sen sijaan vahvisti yhteistyötä muiden vasemmistolaisten organisaatioiden kanssa, muokkasi opetussisältöään luokkapohjaisemmaksi ja lasten toimintaa yhteiskunnallisemmaksi. Sen sijaan Päivän Nuorissa korostuivat ensisijaisesti raittiustyö ja eettis-moraaliset asiat, ei niinkään luokka tai politiikka.

Suomen Työväen Järjestönuorten Liiton toiminnan tavoite oli tehdä lapsista aktiivisia kansalaisia, jotka pitäisivät työväen asiaa esillä julkisessa keskustelussa, mutta heidän mahdollisuutensa osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan omilla ehdoillaan vaikeutui koko 1920-luvun ajan. Järjestönuorten toiminta oli jo lähtökohtaisesti vaikeaa valkoisessa Suomessa eikä koko ajan kiristynyt, punaisiin ja erityisesti vasemmistolaiseen liikkeeseen kohdistunut kontrolli tehnyt tilannetta helpommaksi. Vuonna 1923 liikkeen jäseniä vangittiin, lehtiä ja toimitiloja suljettiin ja järjestöjä lakkautettiin niin kutsutun ”Kallion leikkauksen” yhteydessä. Myös Järjestönuorten toiminta lakkasi, kun keskeisiä nais- että nuorisoliittolaisia sekä liiton sihteeri pidätettiin, ja vuonna 1924 liiton sihteeri vangittiin. Seuraavan kerran viranomaiset olivat vasemmistolaisen liikkeen kimpussa vuonna 1925 syyttäen sitä maanpetoksellisesta toiminnasta, mutta tuolloin nuorisoliittolaiset olivat siirtäneet toimintansa osittain maan alle kommunistisen nuorisoliiton johdettavaksi.⁵⁸ Järjestönuorten paikalliset osastot jatkoivat toimintaansa normaaliin tapaan, sen sijaan valtakunnallinen organisaatio järjestäytyi uudelleen vasta vuodesta 1926 lähtien.

Lapset saivat seurata viranomaisten työväenliikkeeseen kohdistamia toimia aitiopaikalta, kun heidän ohjaajiaan pidätettiin tai he pakenivat Neuvostoliittoon siksi aikaa, kunnes tilanne rauhoittui. Tampereen järjestönuorten puhe- ja keskusteluryhmä käsiteli ohjaajansa alustuksen pohjalta kevään 1928 työläisten vangitsemisia, joita oli tapahtunut Tampereellakin. Ohjaajan mukaan ”ohranan” vangitsemiset eivät vaikuta, sillä liikkeen sisältä nousee aina uusia ”tietopuolisia johtajia” vangittujen tilalle. Kerhon yksitoista jäsentä päätyi keskustelussaan tulemaan, että ”vankila on koulu, jossa yhä vain tiedot kasvavat” viitaten poliittisten vankien käytäntöön opiskella ja jakaa tietoa keskenään. Kerho päätti julkaista mielipiteensä *Punalipussa*, jossa myös julkaistiin terveisiä vankilassa istuville ohjaajille.⁵⁹

Valtakunnalliset oikeistolehdet käynnistivät parjauskampanjan Järjestönuorten Liiton toimintaa kohtaan vuoden 1929 puolella. Kimmoke saatiin liiton pyytäessä kouluhallitukselta

kopioita puolustusvoimien ja Rauhanliiton kirjelmistä koskien mahdollisen maanpuolustuskoulutuksen aloittamisesta kouluissa. Järjestönuoret aloittivat militarismin vastaisen kampanjan julkisilla foorumeilla ja levittivät sen kouluhinkin, jolloin oikeiston mitta täyttyi. Seuraava askel oli poliisin puuttuminen järjestönuorten kantamiin tunnuksiin vappukulkueissa, liittopukujen julkisen käytön kieltäminen ja lopulta kesällä 1930 liiton haastaminen oikeuteen. Kehityskulku liittyi saumattomasti yleiseen kommunismin vastaiseen liikehdintään samalla kun se pohjusti kommunistilakien säätämistä. Kesäkuussa Lapuan liikkeen miehet tunkeutuivat punaorpojen siirtolaan Mäntsälässä keskellä yötä, vangitsivat ohjaajat ja muiluttivat heistä osan itärajalle.⁶⁰

Viranomaisten vasemmistolaiseen liikkeeseen kohdistamat toimenpiteet heikensivät Järjestönuorten toimintamahdollisuuksia. Toisaalta ne tekivät näkyväksi ja todeksi liiton ohjaajien opetukset ja väittämät suomalaisen yhteiskunnan luokkaluonteesta. Kommunistilait lakkauttivat Järjestönuorten Liiton vuonna 1930. Järjestönuoret olivat kuitenkin ehtineet toimia koko 1920-luvun ja kasvattaa uuden, kriittisen sukupolven, joka nousi keskeiseen rooliin 1930-luvun sosialidemokraattisessa nuorisoliitossa tai kommunistien maanalaisessa toiminnassa.

Viitteet

- 1 Tampereen Järjestönuorten (TJN) toimikunnan (tmk) pöytäkirja (ptk) 21.5.1919; 3.6.–30.6.1919. Tampereen Järjestönuoret I, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, Työväen Arkisto (tästä lähtien TA).
- 2 Ålander 1995, 32, 50–53, 59–60; Huotari 1908, 2–4.
- 3 Wenger 1998, 4, 45–48; Katso primaari ja sekundaari sosiaalistaminen, Antikainen 2013, 28, 41–43.
- 4 Heikkinen & Leino-Kaukiainen 2011 passim.
- 5 Suomen Työväen Järjestönuorten Liiton ohjelma, 23.11.1920/11.8.1922. 1 C Painetut pöytäkirjat, Suomen Työväen Järjestönuorten Liitto, Kansan Arkisto (tästä lähtien KansA).
- 6 Gerrard 2013, 93–95; Teitelbaum 1993, 37–56.
- 7 Huotari 1908; Anttila 2009, 163, 187–189.
- 8 Ålander 1995, 15–21; Anttila 2009, 163–164.
- 9 Matilda Kaihosalo oli työväenliikkeen aktiivinen jäsen Tampereella vuosituhannen alusta alkaen. Hän oli mukana järjestämässä kommunistisen liikkeen maanalaista ja julkista toimintaa Tampereella vuoden 1918 jälkeen. Myöhemmin hän siirtyi töihin toimitsijaksi Helsinkiin, sitten Neuvostoliittoon ja kuoli Leningradin piirityksessä, Aatsinki, Lammi & Peltola 2007, 67; Lähteenmäki 1995, 197.
- 10 Martta ja Gunnar Keltamäen muistelmat; Elli Stenbergin muistelmat; Valokuva ”Ihanneliiton ohjaajakurssi Pispalassa”, KansA.
- 11 Anttila 2009, 172–177; Huotari 1908 passim.
- 12 Lakkojen murtamiset väkivalloin, esim. Laukon torpparit ja Perä-Pohjolan tukkityöläisten lakko v. 1906, Aatsinki 2009; Valtakoneistojen säätelemätön väkivallan käyttö, esim. Tikka 2004, 44–55.
- 13 Parkkari 1970, 26–28.
- 14 Familistinen perhemalli syntyi 1800-luvulla ja sen muodostivat kristillisesti avioliittoon vihitty mies ja nainen, joilla kummallakin oli omat velvollisuutensa ja vastuunsa perheessä. Perhe oli porvarillisen yhteiskunnan tukipilari, kapitalistisia ja patriarkaalisia suhteita uudistava instituutio, jonka salaisuus nojasi sukupuolittuneeseen kasvatukseen, jossa isä edusti työn, talouden ja vallan kautta modernia, edistyksellistä ja julkista puolta, kun taas äidin vastuulle jäi ”luonnollisista tunteista”, kuten rakkaudesta ja hoivasta, sekä moraalista huolehtiminen kodin eli yksityisen tilan piirissä, Vesikansa 2009, 48–49; Katso myös Annola 2011.
- 15 Työläisnaisliiton rooli Ihanneliitto-työssä, Anttila 2009, 163–164; Valtaapi-tävien huoli työläisperheen kestävydestä ja työläisnaisliikkeen reaktio siihen Tampereella, Markkola 1994, 22–25, 30–33.

- 16 Toivo Antikainen (1898–1941), toimi aktiivisesti työväenliikkeessä lapsesta pitäen ollen Sörnäisten Ihanneliiton oppilas, myöhemmin Sörnäisten nuorisoliitto-osaston jäsen ja Nuorisoliiton Helsingin piirin puheenjohtaja. Vuonna 1917 hän toimi Järjestönuorten sihteerinä ja osallistui Punaisen Suomen hallintoon. Pakeni keväällä 1918 Neuvosto-Venäjälle, liittyi SKP:hen, kouluttautui punaupseeriksi, toimi Komissaarina 1930-luvulla ja Puna-armeijan upseerina. Tuli tunnetuksi Suomessa 1930-luvulla nk. kuolemanrangaistus-oikeudenkäynnistään, Marjomaa 2001; Ålander 1995, 27–28.
- 17 Anttila 2009, 179–185; Ålander 1995, 32.
- 18 Ålander 1995, 32–33.
- 19 Suomen Sosialidemokraattinen Raittiusliitto perustettiin huhtikuussa 1924, Honka-Hallila 2014, 63–67.
- 20 Suomen Sos-dem. Raittiusliiton Lasten jaosto kokousptk. 25.8.1925; Suomen Sos-dem. Raittiusliiton Lasten jaosto kokousptk. 10.5.1928 ja 14.6.1928. CA52 Lasten/Päivän Nuorten jaoston pöytäkirjat, Sos-dem. Raittiusliiton arkisto, TA; *Sarastus* XII/1925.
- 21 Sosialidemokraattinen liike lyhennettiin sos дем. -muotoon kirjallisessa, usein myös suullisessa, ilmaisussa. Käytän aikalaismuotoa järjestöjen nimissä.
- 22 *Sarastus* XI/1929 ja II/1929.
- 23 ”Kallion leikkaus” toteutettiin kesällä 1923, jolloin pidätettiin useita julkisen vasemmistolaisen liikkeen luottamushenkilöitä ja toimitsijoita. Nimensä operaatio sai sisäministerinä toimineen ja käskyn antaneen Kyösti Kallion mukaan.
- 24 Messukylän sos дем. Järjestönuorten toimikunnan kokouspöytäkirjat 20.2.1921, 9.3.1921, 25.6.1921. C:1 Messukylän Päivän Nuoret ptk. 1920–1940, Lasten/Päivän Nuorten jaosto, Sos дем. Raittiusliiton arkisto, TA.
- 25 Messukylän sos дем. Raittiusliiton lastenosaston toimikunnan kokousptk. 15.3.192(5), 8.12.1925; Messukylän lasten Raittiusosasto Toivon kokoukset vuodelta 1928 (14 kokousta, joissa kymmenessä puheenjohtajana poika) sekä erityisesti osaston toimikunnan kokousptk. 19.5.1929, 23.5.1929, 27.6.1929, 1.12.1929 sekä toimintakertomus vuosilta 1925 ja 1926. C:1 Messukylän Päivän Nuoret ptk. 1920–1940, Lasten/Päivän Nuorten jaosto, Sos дем. Raittiusliiton arkisto, TA.
- 26 Raittiusliiton lastenohjaaja kurssi Tampereella 24.2.1929; Helsingin kurssin ohjelma. Hb:1 Kurssimateriaali 1924–1932, Lasten/Päivän Nuorten jaosto, Sos дем. Raittiusliiton arkisto, TA.
- 27 Kesäkuun 1925 Sortavalan kurssit (ohjelma). Hb:1 Kurssimateriaali 1924–1932, Lasten/Päivän Nuorten jaosto, Sos дем. Raittiusliiton arkisto, TA.
- 28 Ålander 1995, 29–33.

- 29 Esimerkiksi Antikainen pakeni Neuvosto-Venäjälle ja Railo Ruotsiin. Kumpikin jatkoi vallankumouksellista toimintaa, Antikainen Puna-armeijassa ja Railo oli perustamassa suomalaista punakaartia Pohjois-Ruotsiin, Marjomaa 2001; Lackman 1991, 18–20.
- 30 Kaarninen 2017, 25–33, 73–82; Aatsinki, Lampi & Peltola 2007, 164–165.
- 31 STJN-liiton ohjelma 1922. 1 C Painetut pöytäkirjat 1920, 1922, Suomen Työväen Järjestönuorten Liitto, KansA.
- 32 STJN-liiton toisen edustajakokouksen (28.–29.4.1920) avasi liitokokouksen sihteeri Erik Lindahl seuraavin sanoin: ”Käyhän kokoukselle esitetyistä alustuksista selville, että on tarkoitus päästä järjestömuotokysymyksessä irti porvarillisesta partioliikkeestä ja samaten myöskin siitä sotilaallisesta kasvatusjärjestelmästä, joka tähän saakka partioliikkeeltä lainatun järjestömuodon mukana on vaikeuttanut liiton toimintaa. Kokouksen tehtävä on siis etsiä suureksi osaksi uudet muodot liiton rakenteille sekä toiminnalle”, Suomen Työväen Järjestönuorten Liiton edustajakokouksien pöytäkirjat, KansA.
- 33 Parkkari 1970, 225–226; Ålander 1995, 41–44.
- 34 Ks. tunnetuista tamperelaisista vasemmistolaisista, Aatsinki, Lammi & Peltola 2007, 81–82, 115–116, 144.
- 35 Tampereen Järjestönuorten toimikunnan kokouspöytäkirjat 1919–1922. Tampereen Järjestönuoret 1917–1930, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, TA.
- 36 Lasten kokous pöytäkirjat 28.3.1920, 9.5.1920, 17.10.1920, 31.10.1920, 7.11.1920, 12.11.1920. Tampereen Järjestönuorten kokouspöytäkirjat 1920–1923, Tampereen Järjestönuoret 1917–1930, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, TA.
- 37 Ålander viittaa nuorisoliiton tyytymättömyyden osalta Aino ja Niilo Kaveniuksen muistelmiin, jotka julkaistiin Suomen työläisnaisten juhla kirjassa (toimittanut E. Stenberg) vuonna 1960, Ålander 1995, 35–37, 40.
- 38 Parkkari 1970, 226.
- 39 Ålander 1995, 43–44; Aatsinki, Lampi & Peltola 2007, 114–127.
- 40 Sosialidemokraattinen Raittiusliitto muutti nimensä Työväen Raittiusliitoksi keväällä 1920. Taustalla olivat suuntaristiriidat, ja liitto jäi vasemmistolaiseen eli radikaaliin työväenliikkeeseen vuonna 1924, kun liittotoimintaan ei valittu kuin yksi sosialidemokraatti, Honka-Hallila 2014, 60–61.
- 41 Tampereen Järjestönuorten kokous 19.2.1922; Tampereen Järjestönuorten tmk. kokousptk. 25.10.1921, 23.2.1922. Tampereen Järjestönuoret 1917–1930, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, TA.
- 42 Tampereen Järjestönuorten tmk. kokousptk. 14.11.1922. Tampereen Järjestönuoret 1917–1930, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, TA.
- 43 Kyseessä oli mitä todennäköisimmin tunnettu kommunisti Betty Peltonen, joka oli sisällissodan jälkeen muuttanut Tampereelle ja osallistunut moni-

- puolisesti vasemmistolaisen julkisen työväenliikkeen toimintaan. Hänet oli hyväksytty myös SKP:hen, ja Betty Peltonen oli ollut juuri ennen Tampereen järjestönuorten kokousta ollut SKP:n puoluekokouksessa ja toimitsijakoulutuksessa Neuvosto-Venäjällä. Hänet tunnettiin myös aikansa sosialistisen feminismin edustajana, Aatsinki, Lampi & Peltola 2007; Katainen n.d.
- 44 Tampereen Järjestönuorten tmk. kokousptk. 21.3.1922, 5.10.1922, 10.10.1922; Tampereen Järjestönuorten kokous 15.10.1922. Tampereen Järjestönuoret 1917–1930, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, TA.
 - 45 Tampereen Järjestönuorten tmk kokousptk 19.4.1922; Tampereen Järjestönuorten kokous 18.12.1921, 5.2.1922. Tampereen Järjestönuoret 1917–1930, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, TA; Arvo Lamminen oli perustamassa maanalaista organisaatiota Tampereelle 1920-luvun puolivälissä ja toimi SKP:n Pohjois-Hämeen organisaattorina 1930-luvulla sekä desanttina jatkosodan aikana; Eino Laakso oli aktiivinen julkisessa ja maanalaisessa liikkeessä, osallistui Espanjan sisällissotaan 1938 ja toimi desanttina jatkosodassa; Aili Mäkinen oli sota-aikana SKP:n organisaatiossa ja sodan jälkeen puoluejohdossa; Eino Johteinen toimi Pohjois-Hämeen julkisessa ja maanalaisessa liikkeessä 1920- ja 30-luvuilla, Aatsinki, Peltola ja Lammi 2007 passim.
 - 46 Parkkari 1970, 227.
 - 47 STJN liiton ohjelma 1922. I C Painetut pöytäkirjat 1920, 1922, Suomen Työväen Järjestönuorten Liitto, KansA.
 - 48 Vesikansa 2009, 112–113.
 - 49 ”Partioliike ja työväestö”, *Työväen Tiedonantoja* 14.7.1924; ”Pelastakaamme lapsemme porvarilliselta pimitykseltä”, *Työväen Tiedonantoja* 1.9.1924.
 - 50 Tampereen Järjestönuoret kokoukset 31.10. ja 7.11.1920, Tampereen JN kokousptk. 1920–1923, Tampereen Järjestönuoret, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, TA; Kolmannessa liittokokouksessa todettiin, että sosialismin lisäksi yleisopetuksena teroitetaan lasten mieliin rehellisyyttä, avuliaisuutta sekä toverillisuutta, STJN-liiton liittokokous 9.–10. maaliskuuta 1922, I C Suomen Työväen Järjestönuorten Liiton arkisto, KansA.
 - 51 Asetetuista tavoitteista mm. *Punalippu*-lehdissä erilaisina opettavaisina kertomuksina ja suoraan arvoista nro 2/1923, hyvistä tavoista 15/1927; Työväen Järjestönuorten Liiton kolmannen edustajakokouksen pöytäkirja. 9.–10.3.1922 (painetut); Tampereen JN toimikunnan kokousptk. 28.6.1921. TJN tmk. ptk. 1919–1922, Tampereen Järjestönuoret, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, TA; Valokuva Riihimäen Järjestönuoria Työväen Raittiusliiton kesäjuhlissa 1923, KansA.
 - 52 *Punalippu* 21/1929; Tampereen JN tmk. kokousptk. 18.10.1921. TJN tmk. ptk. 1919–1922, Tampereen Järjestönuoret, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, TA; Kaarninen 2017, 136–141; Toimintakertomus 10.11.1927–6.5.1928. Rovaniemen Järjestönuoret, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, TA; Aatsinki 2012, 83–84.

- 53 *Punalippu* 11/1929.
- 54 Kansainvälisyydestä esim. *Punalippu* 3/1925; kv. teemanumero 16/1927; STJN toimintakertomukset 1928 ja 1929, Suomen Työväen Järjestönuorten Liitto, KansA; Oulun Järjestönuorten kulkue kansainvälisenä lasten päivänä 1.6.1929. Valokuvat, KansA.
- 55 Talvitoimintaohjeita järjestönuorten osastoille. Saapuneet kirjeet, Tampereen Järjestönuoret 1917–1930, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, TA; STJN toimintakertomus 7.7.1926–28.7.1928. D 9 toimintakertomukset, 1 C Painetut pöytäkirjat, Suomen Työväen Järjestönuorten Liitto, KansA; Tampereen JN tmk. kokousptk. 5 § 23.2.1922; Tampereen Järjestönuorten kokous 5 § ja 6 § 28.3.1920 ja kokous 4 § 19.2.1922. Tampereen Järjestönuoret kokousptk. 1920–1923, Tampereen Järjestönuoret 1917–1930, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, TA.
- 56 Tampereen JN toimikunnan ptk. 22.9.1920. TJNK tmk. ptk. 1919–1922, Tampereen Järjestönuoret 1917–1930, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, TA.
- 57 Talvitoimintaohjeita järjestönuorten osastoille. Saapuneet kirjeet, Tampereen Järjestönuoret 1917–1930, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, TA.
- 58 Parkkari 1970, 226–227.
- 59 Tampereen Järjestönuorten puhe- ja keskusteluryhmän kokous 22.4.1928. Tampereen Järjestönuoret 1917–1930, Sos.dem. Raittiusliiton arkisto, TA; Tampereen vasemmiston osalta katso Aatsinki, Lammi & Peltola 2007, 96–97, 204–206, 225–230; Hyvinkään Järjestönuorten tervehdys ohjaaja Lydia Kalliolle: ”Täti Kallio! Me nuoret luokkataistelijat tervehdimme sinua toivoen, että palaat pian luoksemme. Me tiedämme, että aatettamme eivät raskaimmatkaan kahleet voi kytkeä, eikä pimeinkään vankikoppi voi himmentää totuuden kirkasta valoa”, *Punalippu* 12/1923.
- 60 Ålander 1995, 44–45, 55–60.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansan Arkisto (KansA), Helsinki

Elli Stenbergin muistelmat

Martta ja Gunnar Keltamäen muistelmat

Suomen Työväen Järjestönuorten Liiton edustajakokouksien pöytäkirjat.
Kokoukset pidetty Helsingissä v.v. 1920–1922. Helsinki 1922. Oy Työn Kir-
japaino

Suomen Työväen Järjestönuorten Liitto

1 C Painetut pöytäkirjat

Toimintakertomukset 1928, 1929

Valokuvat

Työväen Arkisto (TA), Helsinki

Sos.dem. Raittiusliiton arkisto

Lasten/Päivän Nuorten jaosto

Kurssimateriaali 1924–1932

Messukylän Päivän Nuoret

Pöytäkirjat

Rovaniemen Järjestönuoret

Tampereen Järjestönuoret

Tampereen Järjestönuoret I

Tampereen Järjestönuoret 1917–1930

Lehdet

Punalippu

Sarastus

Työväen Tiedonantoja

Digitaaliset lähteet

Katainen, Elina (n.d.): Betty Peltonen – uusi kommunistinen nainen. *KSL "Me muistamme..."*, <http://www.ksl.fi/files/muisti/> 18.5.2018.

Marjomaa, Risto (2001): Antikainen Toivo (1898–1941). *Kansallisbiografia*, <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4771> 14.01.2017.

Kirjallisuus

Aatsinki, Ulla (2009): *Tukkiliikkeestä kommunismiin. Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*. Tampere University Press, Tampere.

Aatsinki, Ulla (2012): Suomea ja sosialismia. Amerikansuomalaisten työläislasten kasvatusta ja koulutus. Teoksessa Sakari Saaritsa & Kirsi Hänninen (toim.),

- Työväki maahanmuuttajana*. Väki Voimakas 25. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki, 70–100.
- Aatsinki, Ulla, Lampi, Mika & Peltola, Jarmo (2007): *Hirmuvallan huolena vankeilat ja tuonela. Luokka, liike ja yhteiskunta 1918–1944*. Tampere University Press, Tampere.
- Annola, Johanna (2011): *Äiti, emäntä, virkanainen, vartija. Köyhäintalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Antikainen, Ari (2013): *Kasvatussosiologia*. 5. uudistettu painos. PS-kustannus, Jyväskylä.
- Anttila, Anu-Hanna (2009): Sosialismin ihanteet ja tulevaisuuden kansalainen. Teoksessa Anu-Hanna Anttila, Ralf Kauranen, Olli Löytty, Mikko Pollari, Pekka Rantanen & Pekka Ruuska (toim.), *Kuriton Kansa. Poliittinen Mielikuvitus Vuoden 1905 Suurlakon Ajan Suomessa*. Vastapaino, Tampere, 161–189.
- Gerrard, Jessica (2013): ”Little Soldiers” for Socialism: Childhood and Socialist Politics in the British Socialist Sunday School Movement. *International Review of Social History* 58 (1), 70–96.
- Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (2011): *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Honka-Hallila, Helena (2014): *Työväen raattiusliike sata vuotta. Hyvien elämäntapojen jäljillä*. Elämäntapaliitto, Helsinki.
- Huotari, Anton (1908): *Ihanneliitto-työn opas*. Suomen Sosialidemokraattinen Naisliitto, Viipuri.
- Kaarninen, Mervi (2017): *Punaorvot 1918*. 2. uudistettu painos. Minerva Kustannus Oy, Helsinki.
- Lackman, Matti (1991): *Kommunistien salainen toiminta Tornionlaaksossa 1918–1939*. Pohjoinen, Oulu.
- Lähteenmäki, Maria (1995): *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Markkola, Pirjo (1994): *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Parkkari, Nestori (1970): *Nuoret taistelun tiellä. Suomen vallankumouksellinen nuorisoliike 1900–1944*. Kansankulttuuri, Helsinki.
- Teitelbaum, Kenneth (1993): *Schooling for “Good Rebels”. Socialism, American Education, and the Search for Radical Curriculum*. Teaching College Press, Teaching College, Columbia University, New York.

- Tikka, Marko (2004): *Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Wenger, Etienne (1998): *Communities of Practice. Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Vesikansa, Sari (2009): *Kuka kasvattaa, kuka opettaa. Genealoginen tutkimus perheen ja koulun välisen kasvatustuun politiikasta*. Helsingin yliopisto, sosiologian laitos, Helsinki.
- Ålander, Esa (1995): *Punaisen liinan lapset. Suomen Demokratian Pioneerien Liitto ja sen edeltäjät*. Suomen Demokratian Pioneerien Liitto, Helsinki.

Muistin politiikka

Sisällissodan muistamisen rajat työväenkaupungissa

Tampereen patsaskiista 1920–1923

Tampere oli ensimmäisen tasavallan kontekstissa monessa suhteessa erityislaatuinen kaupunki. Sisällissota toisaalta kosketti kaupunkia poikkeuksellisen paljon niin kuolleiden määrässä mitattuna kuin siinä mielessä, että siellä käytiin sodan lopputuloksen kannalta ratkaiseva ja Pohjoismaiden historian suurin kaupunkitaistelu. Toisaalta maan selväpiirteisin teollisuuskaupunki oli tunnetusti ennen kaikkea työväenkaupunki. Tampere oli itse asiassa maan suurimmista kaupungeista ainut, jossa oli maailmansotien välillä demokratisoituneessa kaupunginvaltuustossa vasemmistoenemmistö. Kaupunkien joukossakin vasemmistoenemmistö oli vain Kotkassa ja vuosina 1925–1930 Kajaanissa.¹ Tässä mielessä juuri Tampere tarjoaa hedelmällisen ikkunan tarkastella niin sisällissodasta selviytymis- kuin demokratisaatioprosessia kaupungissa, jossa “hävinneet” ja aiemmassa epädemokraattisessa kunnallishallinnossa vaikutusvallatta jääneet käyttivät kunnallispoliittista valtaa.

Erityisen mielenkiintoista on tarkastella sisällissodan muistamista ja sitä miten kaupungin poliittinen valta-asetelma siihen heijastui. Sisällissota ja sen tulkintoihin liittyvät erimielisyydet olivat läsnä valtuustokeskusteluissa heti vuonna 1919. Huomatavoin ja laajaa valtakunnallista huomiotaakin saavuttanut tapaus oli kuitenkin vuosien 1920–1923 niin sanottu patsaskiista, joka käytiin Hämeenpuistoon pystytetystä muistopatsaasta. Patsas jäi lopulta paikalleen Korkeimman hallinto-oikeuden päätöksellä 19.9.1923 ja seisoo paikallaan tänäkin päivänä. Kaupungin por-

varillinen osa käytti patsaasta useimmiten vapaussotadiskurssin mukaista käsitettä ”vapaudenpatsas”. Patsaan valtakunnallista merkitystä valkoisessa sisällissodan muistamisessa alleviivaa kuitenkin Riitta Kormanon havainto, että Helsingissä sen nimitykseksi vakiintui ”Itsenäisyydenpatsas”. Myös nimitystä ”Tampereen valloituksen muistomerkki” saatettiin käyttää, millä tietysti viitattiin valkoisen armeijan suorittamaan punaisen Tampereen kukistamiseen. Työväenliikkeen sanastossa patsas taas oli valkoisen teloittajan Johannes Frommin mukaan ”Rummin Jussi”, samaan terroritematiikkaan viitaten ”Lahtaripatsas” tai patsaan kiistanalaisuutta korostaen ”Valkoisten voitonpatsas”.²

Patsaskiistasta ovat aikaisemmin kirjoittaneet Kormano sota-muistomerkkejä käsitelleessä taidehistorian väitöskirjassaan, Eino Jutikkala Tampereen historiassaan, Niko Kannisto vuosien 1918–1924 SDP:tä käsitelleessä melko tuoreessa väitöskirjassaan ja Jari Heiskanen pro gradussaan sekä kokoomateokseen kirjoittamassaan artikkelissaan.³ Heistä Heiskanen käyttää laajinta lähdepohjaa. Hän on käynyt läpi niin Korkeimman hallinto-oikeuden pöytäkirjat kuin muistomerkkivaliokunnan aineiston Tampereen kaupunginarkistossa. Laajaa ajanjaksoa tutkinut Heiskanen ei kuitenkaan esitä kiistasta erityistä analyysiä, joka liittäisi sen ensimmäisen tasavallan tematiikkaan tai keskusteluun sisällissodan muistamisesta ja toisaalta vasemmistoenemmistöisen kaupunginvaltuuston mahdollisuuksiin vaikuttaa siihen. Jutikkala on käyttänyt suppeampaa lähdepohjaa ja valtuuston pöytäkirjojen sijaan kunnalliskertomuksia.⁴

Artikkelissani arvioin, mitä Tampereen ”patsaskiista” kertoo työväenliikkeen mahdollisuuksista vaikuttaa sisällissodan muistamiseen kaupungissa, jossa sillä oli kunnallispoliittinen valtasema. Liitän kiistan myös yhteiskunnan porvarillisten rakenteiden ja valtuuston enemmistön väliseen vuorovaikutukseen, mikä muodostui tapahtumien edetessä erityisen keskeiseksi.⁵ Yhteiskunnalliset rakenteet ymmärrän tässä muun muassa pankkien, oikeuslaitoksen, yliopistojen, suojeluskuntien ja elinkeinoelämän muodostamaksi verkostoksi, joka oli Suomessa länsieurooppalaisessa katsannossakin poikkeuksellisen vahvasti porvarillisen

yhteiskuntakerroksen miehittämä ensimmäisen tasavallan aikana.⁶

Porvarillisvoittoiset rakenteet kuitenkin merkittävästi määrittelivät eduskunnassa ja kunnanvaltuustoissa tapahtuvan vallankäytön ohella sitä, millainen maa Suomi maailmansotien välillä oli. Tampereen patsaskiihosta merkittäväksi osoittautui pankkien, oikeuslaitoksen ja suojeluskuntien rooli, jonka voi katsoa rajanneen kunnallisen demokratian mahdollisuuksia vaikuttaa sisällissodan muistamiseen. Kiista tarjoaakin kiintoisan uuden näkökulman ensimmäiseen tasavaltaan muun muassa oikeus- ja taloushistoriallisesti. Miika Siironen on Iisalmen osalta todennut, että ”valkoisuus” ja siihen keskeisesti liittynyt vapaussotamyytti olivat paikallisyhteisössä selkeästi hegemonisessa asemassa. Valta-asemaa ilmaistiin yhteisössä erilaisin representaatioin, johon kuuluivat esimerkiksi tietyt juhlapäivät. Työväenliikkeen kilpailevat kulttuuriset projektit pysyivät lähinnä liikkeen sisäisinä ja niitäkin vaikeutettiin tilan rajauksilla ja tarvittaessa pakokovallan avulla.⁷ Kiista muistopatsaan kohtalosta ilmentää hyvin, miten tämä asetelma heijastui selkeässä työväenkaupungissa, jossa työväenliikkeellä oli periaatteessa poliittinen valta-asema.

Lähdeaineistonani olen käyttänyt Tampereen kaupunginarkistosta löytyviä kaupunginvaltuuston, rahatoimikamarin ja muistomerkkivaliokunnan pöytäkirjoja, Korkeimman hallinto-oikeuden arkistoa Kansallisarkistossa, sanomalehdistöä ja Tampereen kaupunginarkiston Yrjö Raevuoren henkilöarkistoon sisältyviä päiväkirjoja. Hyödynnän sisällissodan muistomerkeistä tehtyä tutkimusta, jonka kautta liitän Tampereen tapauksen yleiseen sisällissodan muistamisen viitekehykseen. Tarkastelen toisaalta, mitä Tampereen patsaskiihsta kertoo yleisistä sisällissodan muistamisen rajoista, mutta myös sitä, oliko se jollain tavalla erityinen kansallisessa kontekstissa.

Symbolisesti erityisen merkittävä ja hintava muistopatsas saa vastaansa vasemmisto- enemmistöisen kaupunginvaltuuston

Tampereen patsashankkeet asettuvat osaksi koko maan kattanutta valkoisen Suomen muistamisprojektia, jossa nopeassa tahdissa pystytettiin pitkälle päälle 300 muistomerkkiä.⁸ Muistomerkit symbolisoivat osaltaan valkoisten hegemonista asemaa määritellä sisällissodan muistamista julkisessa tilassa. Ulla-Maija Peltonen on laskenut, että hävinneen puolen muistomerkkejä olisi pystytetty vuoteen 1929 mennessä vain 11 paikkakunnalle. Kuvaavaa oli, että työväenkaupunki Tampereellekin Kalevankankaan hautausmaan muistomerkki pystytettiin vasta asevelihengessä toukokuussa 1941. Kyse oli siitä, että patsaan pystyttämiseen tarvittiin aina viranomaisen lupa ja hakijan perustelut tai yksityisellä maalla maanomistajan lupa, minkä vuoksi punaisia muistomerkkejä oli vaikeaa saada sisällissodan jälkeisessä tilanteessa pystyyn.⁹

Sisällissodan muistopatsaat kytkeytyivät myös laajempaan eurooppalaiseen muistokulttuuriin. Ensimmäisen maailmansodan tuloksena oli pystytetty satoja tuhansia patsaita ympäri Eurooppaa, esimerkiksi pelkästään Ranskassa noin 40 000. Patsaista tulikin sodan muistamisen tärkein elementti. Tampere muodosti valkoisten ”vapaussotakertomuksessa” erityisen keskeisen paikan. Olihan taisteluissa kaatunut kahdeksansataa valkoisenkin armeijan sotilasta, jotka jakautuivat lähes 300 eri paikkakunnalle. Aapo Roselius vertaakin Tampereen taistelun asemaa valkoisen Suomen yhteisenä taisteluna jopa Verdunin merkitykseen ranskalaisessa maailmansotakertomuksessa.¹⁰

Koko maan tasolla valkoisten patsashankkeiden vetäjinä olivat usein suojeluskunnat, harvemmin kunnat, mutta Turun ja Viipurin tapaan Tampereella kaupunki otti johtavan roolin niin rahoittajana kuin hankkeiden ohjaajana asetetun muistomerkkivaliokunnan kautta. Tämän voi katsoa liittyneen siihen, että patsaat olivat valkoisten näkökulmasta suurten kaupunkien tapauksessa laajempia itsenäisyyden symboleja kuin vain paikallisia muisto-

merkkejä.¹¹ Kaupungin asema osoittautui kuitenkin Tampereella paljon mutkikkaammaksi kysymykseksi kuin Turussa ja Viipurissa, jossa demokraattisiinkin valtuustoihin tuli porvarillinen enemmistö. Vielä loppuvuoden 1918 porvarillisten miehittämä valtuusto kiirehti kokouksessaan 6.8.1918 tekemään päätöksen Kalevankankaan hautamuistomerkistä, valloitukseseen osaa ottaneille jaettavasta muistorahasta ja Kauppatorille (nyk. Keskustori) pystytettävästä muistopatsaasta, jonka oli määrä olla esityksen valtuustolle tehneen toimikunnan mukaan tavallista ”suurisuuntaisempi ja huomattavampi”. Tosin muistopatsaan paikka siirtyi lokakuun kokouksen päätöksen mukaisesti Hämeenpuistoon. Muistorahat tilattiin Berliinistä jo samana vuonna, mutta valmistusvaikeuksien ja postinkulun viivästymisen takia rahat jaettiin vasta keväällä 1920 valkoisten Tampereen valloituksen vuosijuhlassa. Oman täysin kultaisen rahansa sai myös valkoisen armeijan ylipäällikkö Mannerheim.¹²

Patsaskiista sai alkunsa, ennen kuin kumpakaan elokuussa 1918 pystytettäväksi päätettyä muistomerkkiä oli ehditty paljastaa. Sosialidemokraattien K. V. Katajapuro teki 21.9.1920 valmisteluvaliokunnan sosialidemokraattisen enemmistön kannattamana valtuustoaloitteen, että valtuusto päättäisi keskeyttää kaikki patsaiden rakennustyöt. Hän perusteli kantaansa ennen kaikkea kaupungin vaikealla taloudellisella tilanteella. Oli itse asiassa totta, että Tampereen patsashankkeet olivat suhteellisesti kalliita suurtenkin kaupunkien vertailussa.

Turussa muistomerkki oli maksanut 60 000 markkaa, Viipurissa kaupunki maksoi puolet 200 000 markan patsaasta eli 100 000 markkaa. Tampereella porvarillinen valtuusto oli hyväksynyt jopa 400 000 markan menoerän vuoden 1919 budjettiin. Porvarit kuitenkin muistuttivat, että sitovat sopimukset taiteilijoiden kanssa oli jo tehty, joten niiden purkaminen johtaisi oikeusjuttuun. Sen kaupunki tulisi heidän mukaansa häviämään. Suurin osa rahoituksesta meni Hämeenpuiston patsaaseen, jota ensimmäisessä purkukeskustelussa käytetyt argumentitkin pääasiassa koskivat.¹³

Sinänsä vasemmistoenemmistöisen valtuuston tekemä päätös kunnallisen avustuksen eväämisestä valkoisten muistopatsaalle ei ollut Suomessa ainutlaatuinen. Esimerkiksi Viitasaarella valtuusto päätti olla myöntämättä toista erää patsasta varten tarkoitettusta summasta. Päätös meni myös läpi, eikä siitä valitettu oikeuteen. Viitasaaren muistomerkki pystytettiin kuitenkin paikallisten yrittäjien tuella. Tampereella oli toisin: kaupunki oli rahoittanut, joskin hyvin pienillä summilla muuallakin (Jyväskylässä, Lapualla, Keiteleessä ja Saarijärvellä) toteutettuja muistopatsashankkeita ja Tampereen omien muistopatsaiden toteutuminen oli alusta alkaen paradoksaalisella tavalla kytketty kunnallisen rahan varaan vieläpä kokonaan.¹⁴ Siten siitä tuli symbolinen taistelu, jossa kummallakaan osapuolella ei ollut intressiä perääntyä. Toisaalta ei voi välttyä ajatukselta, että jo rahoitusjärjestely oli valkoisen Suomen näkökulmasta tapa saada nimenomaan työväenkaupunki kustantamaan valkoisten kaatuneiden muistoksi suunnitellut patsaat ja siten symbolisesti ”hyvittämään” sodan aikaisia tapahtumia. Tamperelaisen työväenliikkeen näkökulmasta taas tällainen hyvittäminen oli absurdia jo siitäkin syystä, että punainen terrori oli jäänyt kaupungissa pieneksi ja suurimmat kärsimykset työväestön näkökulmasta oli koettu vasta sodan jälkeen teloituksien ja vankileirien muodossa.

Äänekkäästi työväenliikkeen näkökulmia sisällissodan jälkeisessä Tampereen valtuustossa esittänyt Viljam Saaristo ilmaisi valtuustokeskustelussa perimmäisen syyn Katajapuron aloitteelle. Jos valkoiset olisivat sodan jälkeen osoittaneet enemmän anteeksiantoa, patsaan pystyttämisen voisi vielä ymmärtää. Nyt patsas kuitenkin muistutti kurjuudesta ja terroristista kaupungissa, jossa enemmistö oli työläisiä. Saaristo lisäsi myös, ettei sitä paitsi kehtaisi istua valtuustossa työläisten edustajana, jos tällainen patsas pystytettäisiin. Esimerkiksi edistyspuoluetta edustanut Toini Voipio ilmaisi porvarillisen puolen vapaussotatulkinnan. Patsasta ei oltu ajateltu vihan merkiksi toista kansanluokkaa kohtaan tai ”punakapinasta” muistuttamaan. Patsaan purkaminen merkitsisi opettajana työskennelleen valtuutetun mielestä bolshevismia ja anarkismia, koska se muistutti Venäjän vallasta

vapautumisesta ja olisi sitä paitsi väärin, mikäli valtuusto purkaisi jo tekemiään päätöksiä.¹⁵ Voipion retoriikassa kuvastui hyvin vapaussotamyytin konstruktio, jossa vastapuolena oli juuri venäläinen bolshevismi ja moraalinen kaaos, jolla vahvistettiin sosiaalista identiteettiä. Välimuotoja ei juuri ollut.¹⁶

Toinen opettaja, kristillistä työväkeä edustanut Alpo Lumme ärsyyntyikin bolshevikkisanan käyttämisestä keskustelun yhteydessä. Kiistaa ei hänen mukaansa saanut yksinkertaistaa bolshevikkien ja muiden väliseksi, koska patsaan vastustaminen ei ollut mitään bolshevismia. Antimilitaristiksi tunnustautunut Lumme kertoi luokallaan olevan poikia, joiden isät olivat vieläkin vankileirissä ja patsas muistuttaisi liiaksi sodasta. Työväenliike oli kysymyksessä hyvin yksimielinen, patsas koettiin koston eikä itsenäisyyden tai vapauden symbolina. Porvarillisille taas kyseessä oli symboli, jonka purkaminen merkitsi jopa itsenäisyyden kyseenalaistamista. Sisällissodan tulkintaa luonnollisesti sivunneen pitkän keskustelun jälkeen lopulta äänestettiin ja tulos oli varsin selvä: äänet jakautuivat työväenliikkeen ja porvarillisten paikkajakoa heijastaen 20–13 sen puolesta, että patsaiden rakennustyöt ja rahoitus keskeytetään. Porvariryhmän valtuutetut jättivät luonnollisesti vastalauseensa.¹⁷

Porvarilliset vastatoimenpiteet epäonnistuvat – patsas nousee silti

Valtuuston päätöksestä seurasi heti kaksi porvarillista vastatoimenpidettä. Ilmeisin oli Hämeen läänin maaherralle ja siis Lääninhallitukselle tehty valitus päätöksen laillisuudesta. Valituksessa vedottiin erityisesti siihen, että valtuuston sosialidemokraattinen puheenjohtaja Emil Viljanen olisi ollut esteellinen. Viljanen oli nimittäin 31. elokuuta 1920 valittu köyhäinhoidon esimieheksi ja 15. syyskuuta ryhtynyt hoitamaan kyseistä tehtävää. Myös Lääninhallitus katsoi, että kunnallislain mukaan hän ei ollutkaan esteetön hoitamaan valtuuston puheenjohtajuutta. Kuitenkin koska päätös syntyi luvuin 20–13, ei Viljasen esteel-

lisyyys ollut ratkaisevaa äänestyksen tuloksen kannalta. Niinpä 9.3.1921 antamassaan ratkaisussa maaherra jätti voimaan valtuuston päätöksen patsaiden rakentamistöiden keskeyttämisestä. Porvarilliset valittivat luonnollisesti vielä Korkeimpaan hallinto-oikeuteen, mutta se jätti lääninhallituksen ratkaisun voimaan.¹⁸

Toinen reaktio oli välillisempi, mutta sekin hyvin selkeästi koordinoitu toimenpide. Pohjoismaiden Yhdyspankki ja Vaasan Pankki irtisanoivat nimittäin lokakuun alussa 1920 kaupungille antamansa yhteensä 5,5 miljoonan markan lainat maksettavaksi vuoden loppuun mennessä. Myös Tampereen Säästöpankki ilmoitti, ettei voi uudistaa 400 000 markan lainoja, jotka tulivat maksuun loppusyksystä. Koska kaupungin talous pyöri näiden lainojen varassa, se ajautui irtisanomisten johdosta vararikon partaalle. Rahatoimikonttori ilmoittikin Rahatoimikamarille käteisvarojen loppuneen. Rahatoimikamarin ja valtuuston raha-asianvaliokunnan nimittävä komitea oli myös käynyt tiedustelemassa luoton saamista eri rahoituslaitoksista mutta tuloksetta.¹⁹

Vaikeutunut rahatilanne tuli valtuuston keskusteluun 19.10. 1920 kokouksessa. Kokoomuslainen rehtori Kaarlo Tiililä kiersi patsasasian ja viittasi uuden demokraattisen valtuuston tuhlauksisuuteen vanhaan porvarilliseen kunnallishallintoon verrattuna. Edistyspuoluetta edustanut pankinjohtaja Väinö Sipi ei raha-asioista vastaavan rahatoimikamarin jäsenenä kuitenkaan halunnut valehdella vaan totesi, ettei Tampereen kaupungin taloudenhoidossa sinällään ollut suurta vikaa. Pankinjohtajan voi olettaa tienneen varsin tarkasti, mistä puhui, kun mainitsi luottamuksen parantamisen ensimmäiseksi ehdoksi patsaspäätöksen kumoamisen. Saman totesi myös Sipin puolueoveri Voipio. Hän ehdottikin raha-asianvaliokunnan harkittavaksi, voisiko patsaspäätöstä muuttamalla kaupungin rahallista tilannetta parantaa.²⁰

Mielenkiintoista on, että vaikka Voipion ehdotus myös yksimielisesti hyväksyttiin, se ei tullut johtamaan mihinkään. Sosialidemokraattiset edustajat eivät vielä tässä keskustelussa suoraan viitanneet patsaaseen nimeltä, mutta rivien välistä asia tuli selväksi. Patsaspäätöksen ja pankkien toiminnan yhteyttä jopa hie-
man kierreltiin, mutta osa sanoi sen varsin suoraan. Juho Aho

sen mukaan Tampereellakin oli kyse kansainvälisestä ilmiöstä, jossa rahoituslaitokset pyrkivät rajoittamaan kansanvaltaa lainojen eväämisellä. Viljam Saaristo näki asian myös vaalitaktisena: ihmisille koetettiin näin esittää, etteivät sosialistit osaisi hoitaa kaupungin taloutta.²¹

Oli selvää, että porvarillisen valtuustoryhmän ja pankkien toiminnan välillä oli yhteys. Tämä oli ilmeistä jo siksin, että useat valtuutetut olivat pankkien johdossa itse päättämässä luotonannosta. Mainittu Sipi ja Alpi Rytönen olivat Suomen Maatalouden Osake-Pankin johtokunnassa, Maaherralle tehdyn valituksen ensimmäinen allekirjoittaja Julius Koskinen oli KOP:n Tampereen konttorin johtaja ja Isak Julin oli Tampereen Osake-Pankin pääjohtaja.²² Ei ollutkaan yllättävää, että kaupungin jatkuvista tiedusteluista huolimatta mikään pankki ei suostunut loppusyksystä lainaa myöntämään. Niinpä marraskuun alussa rahatoimikamari ja valmisteluvaliokunta tekivätkin valtuustolle esityksen kääntymisestä valtion puoleen.²³

Edistyspuolueen Yrjö Raevuori oli varma, ettei anomuksella mitään tultaisi saamaan, mutta ei tahtonut sitä vastustaa, jottei häntä syytettäisi rahatilanteen vaikeuttamisesta. Ahonen siirsi lausunnossaan vastuun valtioneuvostolle: se vastaisi sitten seurauksista, mikäli päästäisi Tampereen tapaisen yhdyskunnan vararikoon. Nyt ei ollut muuta tehtävissä kuin kääntyä sen puoleen. Voipio uudisti ehdotuksensa patsaspäätöksen tarkistamisesta lainan saamiseksi. Rahatoimikamarin sosialidemokraattinen puheenjohtaja K. F. Mattsson totesi kuitenkin, etteivät pankitkaan olleet suoraan ilmaisseet patsaspäätöksen ja lainansaannin vaikeutumisen yhteyttä.²⁴

Lopulta tilanne raukesi kuin itsestään. Muistomerkkivaliokunnalla oli käytettävissään 400 000 markkaa, jotka valtuusto oli sille jo aiemmin luovuttanut. Se jatkoikin toimintaansa kuin mitään ei olisi tapahtunut. Perustelunaan tietysti se, ettei valtuuston keskeyttämisspätös ollut saavuttanut lainvoimaa, koska siitä oli valitettu. Myös pankit alkoivat alkuvuodesta 1921 myöntää kaupungille jälleen lainoja, kun välitöntä uhkaa patsastöiden lopettamiselle ei ollut. Esimerkiksi Vaasan Pankki suostui uudistamaan 1,5

miljoonan markan lainastaan miljoonan, vaikka vaatikin koron tarkistamista. Myös valtuutettu Koskisen johtamalta Kansallisosake Pankilta ja Tampereen Säästöpankilta saatiin lainat touku-kuussa 1921.²⁵

Samaan aikaan niin Kalevankankaan hautausmaan muistomerkki kuin Hämeenpuiston patsas oli paljastettu juhlallisin menoin Tampereen valtauksen kolmevuotisjuhlissa. Patsaat oli ottanut vastaan kaupungin puolesta porvarillinen varapuheenjohtaja Isak Julin sosialidemokraattisen puheenjohtajan Vihtori Kannon kieltäytyttyä tehtävästä valtuuston edellisen syyskuun päätökseen vedoten. Tässä vaiheessa valtuuston tiedossa oli maaherran ratkaisu, joka oli jättänyt keskeyttämispäätöksen voimaan. Koska porvarit olivat kuitenkin valittaneet Korkeimpaan hallinto-oikeuteen, valtuusto ei ollut tehnyt mitään päätöksen toimeenpääntemiseksi. Kysymys oli siitäkin, että muistomerkkivaliokunnalla oli jo suurin osa rakennustöihin tarvittavista varoista ennestään. Toisaalta tammikuussa 1921 rahatoimikamari oli evännyt muistomerkkivaliokunnan anomuksen 74 000 markan erän nostamisesta hautausmaan patsaan pystytystöitä varten.²⁶ Tämäkään ei toisaalta estänyt valiokuntaa, sillä varapuheenjohtaja Julin nosti rahan rahatoimikamarin kannasta välittämättä. Tähän valtuuston sosialidemokraatit palasivat myöhemmin.

Oikeuden ensimmäisen päätöksen tuki saa valtuuston vielä yrittämään

KHO:n jättäessä maaherran ratkaisun voimaan elokuussa 1921, valtuusto heräsi. Se velvoitti tällä erää Muistomerkkivaliokuntaa antamaan toiminnastaan tili- ja toimintakertomuksen, jonka valiokunta antoi tammikuussa 1922. Valtuuston käsittelyyn kertomus tuli huhtikuun 18. päivä 1922. Valmisteluvaliokunnan sosialidemokraattinen enemmistö oli valmisteluvaliokunnan kokouksessa 12. huhtikuuta valmistellut valtuustolle suorasuoraisen päätöslauselman. Siinä katsottiin, että patsashankkeet oli alun alkaen tähdätty suoraan ”luokkasodassa sortunutta” kan-

Kuvanveistäjä Viktor Janssonin tekemä Vapaudenpatsas pystytettiin Tampereen Hämeenpuistoon 1921. Kuva Petteri Systä.

sanluokkaa vastaan, jolla ei elokuussa 1918 ollut pienintäkään mahdollisuutta vaikuttaa päätökseen. Sanotulla hetkellä Tampereen kuin koko maankin työväestö oli terrorin kohteena eikä päätös ollut omiaan ollenkaan rauhoittamaan tilannetta vaan päinvastoin lisäsi katkeruutta. Lausunnossa katsottiin, että muistomerkkivaliokunta oli tietoisesti menetellyt vastoin valtuuston syyskuun 21. päivä 1920 tekemää päätöstä jatkaessaan patsaiden rakennustöitä.²⁷

Kalevankankaan hautausmaalle pystytettyyn patsaaseen olivat toki vaikuttaneet ”luokkanäkökohdat ja pystyttäjien voittajasema”, mutta oli kuitenkin sopimatonta ryhtyä häiritsemään hautarauhaa. Niinpä se saisi jäädä paikalleen. Kuitenkin kaupungin asukasenemmistön yhteiskunnallista käsityskantaa vastaan tähdätty ja tarkoituksellisesti ärsyttävä sekä kansalaisrauhaa uhkaava ”sodan muistomerkki” Hämeenpuistossa oli purettava. Lisäksi sosialidemokraattinen enemmistö esitti, että Isak Julin oli asetettava syytteeseen tahallisesta virkavirheestä, kun hän oli ottanut patsaat vastaan kaupungin puolesta vastoin valtuuston päätöstä ja antanut helmikuussa 1921 Rahatoimikonttorille maksumääräyksen 74 000 markan erän suorittamisesta hankkeita varten.²⁸

Asetelma oli mielenkiintoinen. Sosialidemokraattisella valtuustoenemmistöllä oli nyt takanaan maaherran ja KHO:n päätösten antama tuki. Siten työväenliikkeen keskuudessa eläteltiin kaikesta päätellen toivoa siitä, että keväällä 1921 pystytetty Hämeenpuiston patsas oli kuin olikin mahdollista saada vielä purettua. Mikäli näin olisi käynyt, se olisi samalla ollut todiste Suomen nuoren demokratian poikkeuksellisesta vahvuudesta. Vain muutama vuosi sisällissodan jälkeen kunnallinen demokratia olisi pystynyt estämään näkyvän voittaneen osapuolen sisällissodan muistosymbolin. Se että Kalevankankaan hautapatsaaseen ei koskettu, saattoi olla sosialidemokraateilta osaltaan vainajien aitoa kunnioittamista mutta myös taktiikkaa. Mikäli hautausmaan patsas kuitenkin säilyisi ikään kuin myönnytyksenä, voisi olla mahdollista saada estettyä suurempaa ärsytystä aiheuttanut muistomerkki.

Valtuustokeskustelussa ei sinällään yllättäviä argumentteja esitetty ja ne olivatkin hyvin samantapaisia kuin syksyllä 1920. Nyt asioista tosin puhuttiin vielä hieman suurempaan, mihin lieenee työväenliikkeen osalta vaikuttanut KHO:n aiemmasta ratkaisusta saatu itsevarmuus. Sosialidemokraatit korostivat patsaan olevan sodan muistomerkki ja muistuttavan työväestön sen jälkeen kokemista kärsimyksistä. Porvarillisille valtuutetuille kyseessä oli itsenäisyyden ja Venäjän vallasta vapautumisen symboli, jota ei tullut käsittää ketään vastaan suunnattuna. He myönsivät suoraan, että patsas oli Tampereen valloituksen ja siinä kaatuneiden muistomerkki. Porvarillisesta näkökulmasta sitä ei ollut tarpeen peitellä, koska Tampereen valloitus oli osaltaan pelastanut Suomen itsenäisyyden. Niinhän heidän mukaansa sosialidemokraatitkin rivien välistä myönsivät, koska eivät hyväksyneet ”kapinaa”. Sosialidemokraateille taas nyt saavutettu ”vapaus” ei vielä ollut mitään oikeaa vapautta terrorin ja kansalaisoikeuksien loukkauksen takia. Valtuusto päätti lopulta selvin luvuin 20–12 purkaa Hämeenpuiston patsaan ja kehottaa maistraattia asettamaan Julin syytteeseen.²⁹ Maistraatti tosin kieltäytyi myöhemmin nostamasta syytettä.³⁰

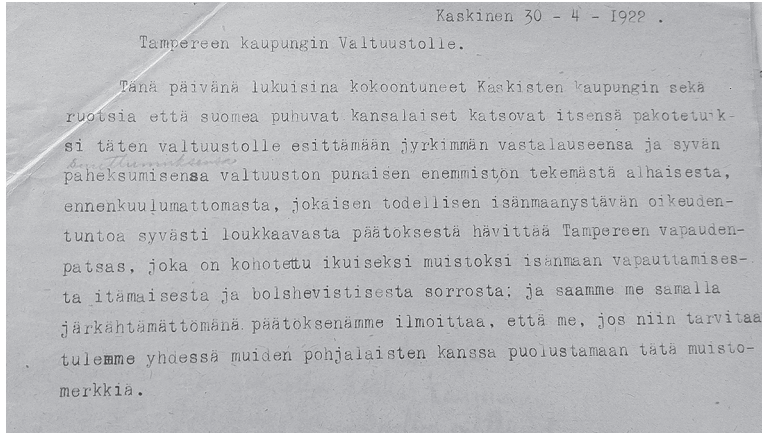
Kuin toistona syksyltä 1920 porvarilliset valittivat päätöksestä maaherralle ja pankit katkaisivat jälleen luottonsa, mikä johti kaupungin vararikon partaalle. Ratkaisevaa oli erityisesti Pohjoismaiden Yhdyspankin irtisanoma kolmen miljoonan markan laina.³¹ Jälleen käydyssä keskustelussa porvarilliset valtuutetut vetosivat siihen, että patsaspäätöksen peruminen olisi avain luottotilanteen paranemiseen. Sosialidemokraattien Karl Saaristo vastasi, ettei valtuuston enemmistöryhmä voinut myydä periaatteitaan rahan edessä. Huhdan mukaan päätöksen peruminen tietäisi sitä, että voitaisiin samalla lakkauttaa kunnallinen demokratia ja antaa päätösvalta ”porvareille ja Yhdyspankille”. Kokoomuksen Juhani Hämäläinen vetosi taas siihen, että pankkien oli oikeus arvioida itsenäisesti, kenelle ne luottoa myönsivät. Ei riittänyt, että oli rahallisesti mahdollista antaa luottoa vaan katsottiin myös luotonsaajan ”moraalisuutta”.³² Kokoomuslainen

Aamulehti tulkitse pankkien toiminnan lainalaisen yhteiskunnan puolustamiseksi pääkirjoituksessaan 10.5.1922:

Yhtä vähän kuin Tamperetta voitiin vapauttaa neljä vuotta sitten ilman vallananastajain perinpohjaista kukistamista, yhtä vähän laillinen yhteiskuntajärjestys laitoksineen voi olla tekemisissä Tampereen kunnan valtuuston kanssa ennenkuin tuo yhteiskuntavastainen päätös muistomerkkiasiaa on korjattu. Näin paljon on kysymyksessä.³³

Koska nyt oli olemassa viitteitä siitä, että päätös pystyttäisiin oikeasti toimeenpanemaan, myös porvarillinen lehdistö ympäri maata otti asiaan voimakkaasti kantaa *Helsingin Sanomia* ja *Uutta Suomea* myöden. Pohjanmaalla kokoomuslainen *Vaasa* painotti, kuinka erityisesti pohjalaisilla oli syytä suuttumukseen, koska juuri Etelä-Pohjanmaa on kantanut Tampereen ympäristöllä ”ras-kaimman veriuhrin isänmaan itsenäisyyden puolesta”. Maalaisliittolainen *Ilkka* asettui periaatteessa samaan rintamaan patsaan puolelle, mutta ei malttanut olla irvailematta *Aamulehdelle*, joka valitteli patsaan purkamispäätöksen osoittavan ”punaisten kapi-nallisen mielialan saavuttamaa veretöntä voittoa”. Niin siinä *Ilkan* mukaan kävi, kun puuttui sitä haukuttua ”vaaleanpunaista keskustapolitiikkaa”. *Suomen Sosialidemokraatti* puolestaan kirjoitti purkupäätöksestä asettuen luonnollisesti tamperelaisten puolue-toveriensa tueksi.³⁴

Asiasta tuli yhtäkkiä paikallisesta valtakunnallinen. Itse asiassa valtuustokeskustelussa edistyspuolueen Magnus Lavonius oli vii-tannut jopa siihen, että valtuuston ratkaisu antaisi myös kansain-välisesti sen kuvan, ettei koko kansa ollut itsenäisyyden takana.³⁵ Patsaskiistan painoarvon nouseminen ei ollut yllättävää. Paitsi että nyt maaherran ja KHO:n vuoden 1921 päätösten jälkeen oli oletettavasti täysin mahdollista, että sosialidemokraatit saisivat purkupäätöksen toimeenpantua, Tampereella sijainneen patsaan symboliarvo oli erityisen suuri valkoisten vapaussotakertomuk-selle myös valtakunnallisesti. *Aamulehdessä* ilmaistiin sosialis-tien esittäneen ”taisteluhaasteen, joka ylettyi kauas yli Pyynikin ja Kalevankankaan”.³⁶

Tampereen kaupunginvaltuuston Kaskisista saama uhkauskirje keväällä 1922. Kuva Petteri Systä.

Uhkauskirjeet saapuvat – väkivallan uhka leijuu ilmassa

Jutikkala on kuvannut, kuinka valtuuston kansliaan sateli päätöksen johdosta paheksumiskirjeitä.³⁷ Paheksumistermiä käytettiin toki kaunistellen Jutikkalan lähteenä käyttämässä kunnalliskerptomuksessa, mutta todellisuudessa useassa kirjeessä esitettiin valtuustolle suoranainen uhkaus patsaan puolustamisesta asevoimin, mikäli siihen koskettaisiin. Esimerkiksi Kokkolan Seurahuoneelle kokoontui “vapaussotaan” osaa ottaneita suomen- ja ruotsinkielisiä kaupunkilaisia, jotka esittivät jyrkän vastalauseensa päätöksen johdosta. Jatkossa annettiin ymmärtää suoraan, ettei patsaan poistaminen ollut kunnallisen demokratian piirissä:

Olemme kerran verellämme vapauttaneet Tampereen ja patsas on nostettu sen muistoksi. Siis patsaan poistaminen ei ole teidän vallassanne. Huomioionottakaa tämä.³⁸

Sähkösanoma julkaistiin myös *Aamulehdessä*, joka julkaisi lisäksi samansisältöisen Tampereen suojeluskunnalle lähetetyn sähkösanoman. Siinä tosin suojeluskuntaa ei tietenkään uhattu

vaan todettiin vain, että pohjalaiset osasivat vieläkin ase kädessä kostaa kaatuneiden toveriensa muiston häpäisijöille. Kokkolan viestienkin takana oli hyvin suurella todennäköisyydellä paikakunnan suojeluskuntalaisia, vaikka ne esitettiin Kokkolalle ominaisesti Purjehdusseuran 50-vuotisjuhlissa. Korsholman suojeluskunta Vaasasta ja Laihian suojeluskunta lähettivät varsin selväsanaiset viestit siitä, että ne tulivat tarvittaessa puolustamaan patsasta vaikka asevoimin. Myös Kaskisten kansalaiskokouksen päätöksenä ilmoitettiin, että “me, jos niin tarvitaan, tulemme yhdessä muiden pohjalaisten kanssa puolustamaan tätä muistomerkkiä”. Impilahdelta tullessa kirjeessä taas yhdyttiin pohjalaisiin ja todettiin, että “aseet kestävät vielä Karjalan miestenkin käsissä”. Kaukaisin tullut kirje oli kuitenkin New Yorkista. Viesti lähetettiin amerikansuomalaisten nimissä ja patsaspäätöstä paheksuttiin hiukan maltillisemmin sanankääntein.³⁹

Myös Tampereen valtuuston sosialidemokraateille ja puheenjohtaja Vihtori Kannolle osoitettiin omat kirjeet. Lahdesta ja Porista tulleissa kirjeissä käytettiin suorasukaista kieltä ja uhattiin suoraan lyijyllä ja kuularuiskuilla. Lahdesta sosialidemokraattiselle valtuustoryhmälle tullessa kirjeessä alla oli ilmeisesti keksitty nimi “Iisakki Sarpa”, mutta Porin viestissä ei ollut sitäkään. Niinpä Porin kirjettä ei liitetty valtuuston asiakirjoihin, mutta *Suomen Sosialidemokraatti* julkaisi kyllä senkin numerossaan.⁴⁰ Arvailtavaksi jää, olivatko nämä nimettömät kirjeet humalaisten hetkellisiä päähänpistoja vai oliko uhkausten esittäjillä todelliset aikeet väkivallan käyttöön.

Joka tapauksessa kirjeet lähetettiin samana keväänä kuin sisäministeri Heikki Ritavuori oli murhattu. Suomessa poliittinen väkivalta oli paikallisena ilmiönäkin ollut poikkeuksellisen suurta vuosina 1918–1921,⁴¹ joten suoraa väkivallan uhkaakaan ei voinut sulkea pois. Marko Tikan poliittisista väkivaltaisuuksista kokoamassa taulukossa vielä vuonna 1921 esiintyi merkittävän suurta poliittisluontoista väkivaltaa. Monet tapaukset koskivat paikallisia riitoja ja toisaalta esimerkiksi suojeluskuntalaisten edelleen suorittamia kotitarkastuksia, joiden päätteeksi oli käytetty väkivaltaa. Tekijöinä olivat pääasiassa suojeluskuntalaiset ja

joskus entiset punakaartilaiset. Kaupunginvaltuutettuihin kohdistettu väkivalta olisi ollut näihin tapauksiin verrattuna luonteeltaan erilaista. Tapaukset kertovat kuitenkin selvästi poliittisen väkivallan käytön kynnyksen mataluudesta 1920-luvun alun Suomessa. Tampereella niitä ei kuitenkaan ollut ainuttakaan.⁴²

Vaikka Tampereen porvarillinen puoli oli itse purkupäätöksen vastustamisessa yhtenäinen, uhkauskirjeiden vastaanotto oli jossain määrin erilainen edistyspuoluealaisissa ja kokoomuslaisissa piireissä. Edistyspuolueen tamperelaisena äänenkannattajana muutaman vuoden toiminut *Maaseudun Sanomat* pelästyi lehden tietoon tulleita Kokkolasta lähetettyjä sähkösanomia niin, että omisti asialle pääkirjoituksensa 26.4.1922. Lehti sanoi ymmärtävänsä ”tavattoman hyvin” sen suuttumuksen, mikä viestien lähettäjissä valtuuston ”häpeällistäkin häpeällisemmän” päätöksen johdosta oli herännyt. Aseiden käytöstä puhuminen oli kuitenkin vastoin neljä vuotta sitten käydyn ”vapaustaistelun” periaatteita, joilla Suomi oli nimenomaan tehty oikeusvaltioksi ja lakipohjaiseksi yhteiskunnaksi. Pääkirjoituksessa kysyttiin, aikoivatko pohjalaiset nyt samoilla aseilla hävittää sen saman lainalaisen yhteiskuntajärjestyksen, joka neljä vuotta sitten rakennettiin.⁴³

Valtuustokeskustelu kirjeistä ja sähkösanomista käytiin toukokuun alussa 1922. Varsinaisena päätösasiana käsiteltiin sitä, mitkä kirjeistä oli liitettävä valtuuston arkistoon ja mitkä ei. Keskustelu tarjosi kuitenkin myös mahdollisuuden ottaa kirjeisiin kantaa. Äänessä olivat enemmän vasemmistovaltuutetut, jotka viittasivat siihen, että kirjeet osoittivat porvariston ”todellisen parlamentaarisuuden”. Itse asiassa useat porvarilliset edustajat taas poistuivat kesken keskustelun. Ne porvarilliset edustajat, jotka puheenvuoroja käyttivät, eivät kirjeitä hyväksyneet, vaikka eivät niitä alkaneet pidemmälti pahoittelemaan. Edistyspuolueen Voipion mielestä niiden lähettäjät alentuivat samalle tasolle kuin ”vapaudenpatsaan” purkamisesta päättäneet. Hänen arvionsa mukaan niitä oli turha ottaa esille ja kuluttaa sellaisiin valtuuston aikaa.⁴⁴

Myös puoluetoveri Magnus Lavonius halusi korostaa, että ”väkivallan uhkaa on moitittu ja vastustettu porvarien taholta”. Edistyspuoluealaiset asettuivat näin lehtensä kannalle. Suurim-

man osan vaikenemisen vuoksi on vaikeaa silti sanoa, mikä oli porvarillisten valtuutettujen laajempi kanta kirjeisiin ja ennen kaikkea siihen, voisiko väkivallan käyttö olla oikeutettua, mikäli valtuuston päätöstä alettaisiin toimeenpanna. Voipio ja Lavonius vastustivat sitä varmasti aidosti, mutta vaikenevien kanta saattoi olla horjuvampi tai ainakaan suojeluskuntalaisia ei haluttu suoraan tuomita.⁴⁵ Tästä antoi viitteitä kokoomuslaisen *Aamulehden* kirjoittelu.

Jos patsasta todella olisi lähdetty siirtämään, ei sanottujen suojeluskuntien puuttumista asiaan voi sulkea pois. *Aamulehti* ei ottanut uhkauksiin torjuvaa kantaa vaan julkaisi itse asiassa esimerkiksi 21.4.1922 etusivullaan kirjoituksen allekirjoituksella ”valkoinen”. Kirjoitus päättyi toteamukseen ”varokaa!”. Muistopatsaassa oli kysymys ”kansan vapaudesta”, jonka puolesta oli annettu verta. Siksi siinä kulkivat ”kansallisen tunne-elämän johtolangat” ja ”korkeajännitys”.⁴⁶ *Aamulehti* kertoi, että lehden toimitukseen oli saapunut useita tiedusteluita maaseudulta, joissa pyydettiin ilmoittamaan, koska patsasta aletaan kaatamaan, jotta tiedettäisiin tulla vastustamaan toimenpidettä. Lehdessä oltiinkin sitä mieltä, että uhkaukset eivät olleet todennäköisesti vain kiihtyneitä sanoja:

...niiden luku, jotka tahtovat olla mukana kansalaisjuhlassa ei jää vallan vähäiseksi. Niillä Hämeen ja Pohjanmaan miehillä, jotka olivat Tamperetta valloittamassa, pannen isänmaan itsenäisyyden ja onnen saavuttamiseksi kaikkensa alttiiksi, lienee niin paljon tähän kaupunkiin liittyviä muistoja, ettei heille matka ole oleva liian pitkä palatakseen tänne sinä kansallisen häpeän päivänä. Voivatko he sitten kiihtymättä katsella itsenäisyyden muistomerkien alasrepimistä, on asia, jota älköön käytäkö ennustelemaan.⁴⁷

Suomen Sosialidemokraatin tunnettu pakinoitsija Sasu Punanen pohdiskeli, josko purkamispäätös oli sittenkään taktisesti järkevä, koska se tuntui yhdistävän porvarillisten rivit ja eristävän työväenliikkeen.⁴⁸ Myös edistyspuolueen valtuutettu Raevuori piti jälkeinpäin vuoden 1944 päiväkirjassaan todennäköisenä, että vastatoimiin olisi todella Pohjanmaalla ryhdytty. Hän

muistele, että moni vasemmistovaltuutettukin olisi ilmoittanut valtuuston sosialidemokraattiselle sihteerille A. O. Arholle, ettei kukaan uskaltanut sähkeiden takia toimeenpanna päätöstä. Raevuori kertoo lisäksi sanoneensa henkilökohtaisesti valtiovarainministeri Risto Rytille, että tämän päätös olla myöntämättä lainaa Tampereen kaupungille “oli omiaan rauhoittamaan ei vain Tampereen ja Hämeen porvarillista kansanainesta vaan myös laajaa Pohjanmaata, josta oli tullut kaupungille varsin uhkaavia viestejä, jotka eivät jäisi varmaan pelkkiin sanoihin, jos patsaaseen koskettaisiin”.⁴⁹ Raevuori ei siis ollut puoluetoverinsa luona kuuluisia vaihtamassa vaan itse asiassa toteuttamassa Tampereen porvarillisten piirien kehittämää suunnitelmaa siinä vaiheessa, kun patsaan purkaminen näytti täysin mahdolliselta. Rahatoimikamarin puheenjohtaja sosialidemokraattinen puheenjohtaja K. F. Mattson oli nimittäin pitänyt mahdollisena valtion merkittävää lainaa kaupungille, kun pankit olivat syksyn 1920 tapaan katkaisseet luottohanat.⁵⁰

Oikeuden kanta muuttui juridisesti kyseenalaisilla perusteilla

Pankkien ja suojeluskuntien lisäksi myös porvarillinen eduskuntaenemmistö painosti Tampereen valtuustoa muuttamaan patsaspäätöstään, koska Ryti todella eväsi kaupungilta mahdollisuudet minkäänlaiseen lainaan. Raevuori kertoi myöhemmin, että pankit olivat sitten “porvarillisten suostumuksella” alkaneet myöntää luottoa loppukesästä 1922 alkaen. Hän antaa myös ymmärtää, että rahallinen painostus olisi vaikuttanut siihen, miksi patsasta ei purettu. Lakimies väheksyy tässä kohtaa juridista ratkaisua. Voi tietysti olla, että purkupäätöksen toimeenpano siirtyi osaltaan taloudellisen painostuksen takia, mutta varsinaisesti patsaan kohtalon ratkaisi maaherran ja Korkeimman hallinto-oikeuden muuttunut kanta. Itse asiassa Raevuori ei porvarillisena lakimiehenäkään pitänyt patsasta muinaismuistoasetuksen kohteeksi kelpaavana, koska se oli vasta pystytetty.⁵¹ Jopa *Aamulehti*

piti pääkirjoituksessaan valtuuston purkupäätöstä “muodollisesti laillisena”.⁵²

Tosiasiata on kuitenkin, että KHO:n lopullinen ratkaisu syyskuussa 1923 perustui juuri muinaismuistoasetukseen, jonka piiriin se katsoi patsaan kuuluvan. Itse asiassa oikeuden pöytäkirjasta ilmenee, ettei ratkaisu ollutkaan yksimielinen vaan oikeuden yksi jäsen, Iivar Ahava esitti valtuuston päätöksen olevan laillinen. Koska varsinaisesta patsaalle tehtävästä toimenpiteestä ei kuitenkaan ollut hänen tulkintansa mukaan päätöstä ja se taas edellytti tämän toimenpiteen tarkoituksenmukaisuuden harkittamista, asia olisi tullut Ahavan mukaan siirtää oikeuslaitokselta valtioneuvoston ratkaistavaksi. Muinaismuistoasetus oli vuonna 1883 säädetty autonomian aikainen asetus, jonka ensimmäiseen ja toiseen pykälään oikeus vetosi.⁵³ Itse asiassa Tampereen suojeluskunta oli lähettänyt jo keväällä 1922 toisessa pykälässä mainitulle ”Muinaistieteelliselle toimikunnalle” kirjeen, jossa se pyysi tätä ottamaan patsaan suojelukseensa. Toimikunta asiaa harkittuaan totesi, ettei sillä ole mitään ylimääräisiä mahtikeinoja patsaan poistamisen estämiseksi, mutta tekevänsä kaikkensa ”mihin asianhaarat ja voimassa olevat asetukset antavat aihetta”.⁵⁴

Muinaistieteelliselle toimikunnalle oli annettu harkintavaltaa sellaisissa tapauksissa, joissa maanomistaja tahtoi muuttaa kiinteätä muinaisjäännöstä. Hämeenpuistoon keväällä 1921 pystytetty patsas oli kuitenkin vaikeasti tulkittavissa tällaiseksi ”muinaisjäännökseksi”. Asetuksen ensimmäisessä pykälässä määriteltiin suojelun piiriin paitsi muun muassa vanhat kirkot, linnat ja hautakummut, myös muistomerkit, ”jotka ovat sen ikäisiä, ettei niitä nyt enää sovi katsoa yksityisen henkilön omiksi”.⁵⁵ Muistomerkillä katsottiin kuitenkin olevan ”koko maalle yhteinen historiallinen arvo”, millä juuri perusteltiin sen kuulumista asetuksen piiriin.⁵⁶ KHO:n ratkaisu oli siis melko selvästi poliittinen eikä kestänyt juridista tarkastelua.

Huomattavaa on, että oikeus todellakin muutti ratkaisuaan vuosien 1921 ja 1923 välillä. Patsas oli sitä paitsi ollut elokuussa 1921 ensimmäisen ratkaisun aikaan pystyssä, mutta se katsottiin muinaismuistoasetuksen piiriin vasta syyskuussa 1923.

Maaherran päätöksessä 6.10.1922 valtuuston ratkaisun kumoamista oli jo perusteltu sillä, että "patsaan poistaminen olisi omiaan antamaan aivan väärän kuvan koko Suomen kansan suhtautumisesta itsenäisyyden saavuttamiseen".⁵⁷ Mielenkiintoinen vertailukohta on KHO:n ratkaisu Tampereen punaisten hautojen hoitoa koskevassa kysymyksessä vuonna 1925, jolloin taas vedottiin hautojen hoitokustannusten olevan yksityisiä, ei yhteisiä menoja. Siten pystyttiin soveltamaan määräenemmistöäänöstä, jolloin valtuuston päätös 5000 markan määrärahan myöntämisestä saatiin kumottua.⁵⁸

Kysymys lienee ollut demokraattisesti hallinnoidun oikeuskulttuurin nuoruudesta, toisaalta siitä että sisällissota todella oli vain reilun viiden vuoden päässä. Sota-ajan oikeudenkäyttöä voitiin soveltaa vielä asiassa, joka oli suoraan kytköksissä sisällissodan tulkintaan ja vapaussotakertomuksessa keskeisen Tampereen valtauksen merkityksen tunnustamiseen. Toisaalta kyse oli oletettavasti myös oikeuden jäsenten omasta maailmankatsomuksesta, joka sekoittui oikeudelliseen käytäntöön. Jukka Kekkonen on todennut, että yleisestikin porvarillinen lakimieskunta ja sivistyneistö rakensivat identiteettiään sisällissodan jälkeen sotakokemusten kautta.⁵⁹

Lars Björne taas on väitöskirjassaan Turun Hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä maailmansotien välillä argumentoinut, että HO:n päätösten tietty puolueellisuus poliittisissa jutuissa johtui osin HO:n jäsenten sosiaalisesta ja poliittisesta taustasta. Se teki oikeuden jäsenet täysin vieraaksi työväenluokan pyrkimyksille ja käyty sisällissota oli radikalisoinut tunteita molemmiin puolin. Tosin hän on arvioinut, että 1930-luvun alun lapualaisaikana tuomareiden olisi ollut 1920-luvun alkuun verrattuna ollut vieläkin vaikeampi omaksua puhtaasti juridinen kanta.⁶⁰ Toinen kysymys on, mikä merkitys suojeluskuntien harjoittamalla painostuksella oli oikeuden muuttuneeseen ratkaisuun. Katsoivatko maaherra ja myöhemmin KHO parhaaksi purkaa kaupunginvaltuuston päätös, koska oli olemassa uhka, että päinvastaisessa tapauksessa tilanne kärjistyisi väkivaltaiseksi? Kirjeitä ei vielä vuonna 1921 ollut. Itse asiassa tällaisesta menette-

lystä esitettiin suora toive *Vaasa*-lehden kolumnistin ”Kaappon” kirjoituksessa toukokuussa 1922:

Katsomme, että maan hallintoviranomaisten on asiasta pidettävä huolta eikä jätettävä niiden suojelemista millekään yksityisille kansalaispiireille, sillä silloin on aina vaara tarjolla, että asiat voivat johtaa tekoihin, joita ei aina voida pitää oikeina.⁶¹

Kunnallisen demokratian ”valkoiset rajat” sisällissodan muistamisessa

Tampereen patsaskiihastasta muodostuikin huomattavin sisällissodan muistomerkistä käyty kiista ja se sai merkittävän valtakunnallisenkin painoarvon. Sisällissodan muistamisen rajoja testattiin työväenliikkeen hallitsemassa kaupungissa, joka oli ollut sisällissodan ratkaisutaistelun näyttämö. Tämä teki Tampereen patsaan painoarvosta niin suuren koko maan kontekstissa. Kiihastassa peilautuivat toisaalta yleisestikin maassa vallinneet valtasuhteet, mutta työväenkaupunki-konteksti ja niin monen eri yhteiskunnallisen instituution mukanaolo tekivät siitä erityislaatuisen. Kannisto on sinällään oikeassa todetessaan, että toisin kuin monissa muissa sisällissodan kokeneissa valtioissa, demokraattisessa Suomessa vallitsi alusta alkaen verrattain suuri vapaus tulkita julkisesti sotatapahtumia myös hävinneiden näkökulmasta.⁶²

Näin oli myös Tampereen kaupunginvaltuustossa. Jo se että ylipäätään näin nopeasti verisen konfliktin jälkeen päästiin demokraattiseen vallankäyttöön, on kansainvälisesti poikkeuksellista ottaen huomioon vielä demokraattisen perinteen ohuuden tuona aikana. Hävinnyt osapuoli nousi valtuustoon enemmistöksi jo alle vuoden kuluttua sotatapahtumien päättymisestä. Patsaskiihastaa kuvastaa sitä, että se pyrki myös asettamaan virallisen, niin sanotun vapaussotakertomuksen kyseenalaiseksi. Vasemmistoenemmistöisessä kaupunginvaltuustossa oli myös mahdollisuus tehdä

demokraattinen päätös patsaan pystyttämistä vastaan. Olihan hintavan muistomerkin pystytys sidottu kokonaan kaupungin varoihin.

Asian käsittely ja ratkaisu toisaalta kertovat demokratian rajoitteista, jotka tulivat esille suoraan sisällissodan konkreettista muistamista käsiteltäessä. Patsaasta muodostui periaatteellinen kysymys, jonka porvarilliset katsoivat ilmaisevan perimmältään sitä, tunnustettiinko valkoisen armeijan voitto Tampereella itsenäisyyden perustaksi vai ei. Samalla kyse oli heille siitä, kunnioitettiinko valkoisten kaatuneiden muistoa tämän itsenäisyyden takaamisessa. Työväenliike taas olisi halunnut muistella sotaa lähinnä kärsimystarinana: sotaisaksi koetun sankaripatsaan ymmärrettiin lähinnä ilkkuvan sisällissotaa seuranneelle kurjuudelle.

Kiistassa kunnallisen demokratian liikkumatilaa kavensivat niin pankit, oikeuslaitos, valtioneuvosto kuin välillisesti kenties myös suojeluskunnat. Työväenliike hallitsi Tampereen kaupunginvaltuustoa, mutta sen valtaa rajoitti paitsi porvarienemmittöinen eduskunta, myös muiden yhteiskunnallisten rakenteiden porvarillisuus. Pankkien harjoittamaa painostusta ei nähty porvarillisella puolella lainkaan ongelmallisena. Niillä oli oikeus itsenäiseen harkintaan ja olivathan ne heidän ajattelussaan yhteiskuntaa "säilyttävien piirien" eli käytännössä heidän hallussaan, kuten useiden porvarillisten valtuutettujen toiminta pankkien johdossa osoittaa. Työväenliikkeelle taloudellinen painostus taas merkitsi selkeää kansanvallan rajoittamista, joka ei ollut demokratian hengen mukaista.

Suojeluskuntien kaksoisrooli valtion virallisina maanpuolustusjärjestöinä mutta toisaalta myös kansalaisjärjestöinä osoittautui ongelmalliseksi. Laveasti voisi jopa tulkita, että jotkin valtion instituutiot tai paikallinen osa niistä uhkasi väkivalloin estää patsaan poistamisen. KHO:n syyskuun 1923 päätös ratkaisikin asian juridisesti ilman väkivaltaa, mutta koska päätös oli oikeudellisesti kyseenalainen ja muuttui vuodesta 1921, voi kysyä, vaikuttivatko suojeluskunnat välillisesti ratkaisuun. Jonkinlaisen konfliktin uhka oli hyvin todellisen tuntuinen ja realistinen suhteuttuna

ajan kontekstiin ja myös aikalaisarvioihin. Tämä ei olisi välttämättä tarkoittanut väkivaltaa vasemmistovaltuutettuja kohtaan vaan yksinkertaisesti patsaan purkamisen estämistä. Se taas olisi tietänyt välillisesti oikeuslaitoksen ja suojeluskuntien asettumista vastakkain, mikäli oikeus olisi pysynyt aiemmassa kannassaan.

Suojeluskuntienkin kirjeet ilmaisivat porvarillisen tulkinnan siitä, että muodollisesti laillinen purkupäätös uhkasi kyseenalaistaa sodan lopputuloksen, joka katsottiin heidän näkökulmastaan koko laillisuuden perustaksi. Taustalla oli tulkinta, että sisällissodassa oli ollut kyse juuri kamppailusta ”laillisuuden” puolesta. Ristiriitaista kyllä, tämän laillisuuden perustan puolustamisen vuoksi käytännössä poikettiin laillisuudesta, koska patsaan purkaminen olisi ollut porvarillisesta näkökulmasta ”suurempi paha”. Kun oikeuslaitos oli vahvasti porvarillinen, voi olettaa sen jäsenten henkilökohtaisella tasolla omaksuneen tämän yleisporvarillisen tulkinnan. Toisaalta se ensimmäisissä ratkaisuisaan kyllä vielä nojasi puhtaaseen juridiikkaan ja torjui kaupunginvaltuuston purkupäätöksestä tehdyn valituksen. Vuonna 1923 paine kävi kuitenkin liian kovaksi ja KHO:n jäsenistä Ahava olisikin siirtänyt päätösvallan kysymyksessä suoraan poliittiselle tasolle. Siten voi perustellusti argumentoida oikeuslaitoksen joutuneen lopulta antamaan periksi oikeudellisesta autonomiastaan.

Työväenliike taas ei voinut yleisporvarilliseen laillisuustulkintaan yhtyä. Varsinaista sodan lopputulosta keskeisempää tässä kyseenalaistamisessa olivat sodan jälkeiset teloitukset ja vankeileirit, joiden katsottiin todistavan ”porvarillisen laillisuuden” onttoutta. Tästä syystä miekka kädessä seisova patsas yhdistyi laillisuuden puolustamisen sijaan sodan jälkeen koettuun väkivaltaan. Todellinen laillisuus olisikin ollut työväenliikkeelle sitä, että demokraattisen valtuuston tekemä ja kaupungin asukaselemmiston tahdon mukainen purkupäätös olisi voitu toteuttaa.

Työväenliikkeen oli kuitenkin pakko mukautua siihen, että julkaista katukuvaa työväenkaupunki Tampereellakin hallitsi voittajien sisällissotatulkinta. Oma muistomerkkiä ei voitu pystyttää, muttei lopulta myöskään estää voittaneen puolen kalliin muistomerkkihankkeen toteutumista kaupungin varoilla. Siten Tam-

pereenkin katukuvassa vapausotatulkinta oli hallitseva, vaikka kaupunkilaisten enemmistön mielissä sota saikin ihan toisenlaisia merkityksiä. Kiistassa sisällissodan ratkaisutaistelun näyttämön muistomerkissä ei kuitenkaan ollut kyse vain Tampereesta vaan yleisestä sisällissodan muistamisen rajojen määrittelystä. Kunnallisen demokratian voi katsoa suuressa kuvassa edistäneen yhteiskunnallista kompromissia – sisällissodan muistamisen valkoista hegemoniaa se ei kuitenkaan pystynyt murtamaan.

Viitteet

- 1 Peltola 2008, 24.
- 2 Kormano 2014, 148–150; Rummin Jussi-nimityksestä esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 19.4.1922, Kurikka 20.5.1922. Pilakuvalehti *Kurikassa* esitetään myös tulkinta siitä, että ”Rummin Jussin” miekka osoittaisi tahallaan kohti Työväentaloa.
- 3 Jutikkala 1979; Kannisto 2016; *Tampere: Tutkimuksia ja kuvauksia* 11. Heiskasen artikkeli: ”Vuoden 1918 sodan pitkä varjo”.
- 4 Hänen tekstiinsä sisältyy yksi asiavirhe, jonka Tampereen historiaan viitanut Kannisto on toistanut. Maaherra ja KHO hylkäsivät ensimmäisissä ratkaisuisissaan vuonna 1921 porvarillisten valituksen ja hyväksyivät siten kaupunginvaltuuston päätöksen rakennustöiden keskeyttämisestä. Jutikkala ja Kannisto esittävät päinvastoin. Jutikkala 1979, 604; Kannisto 2016, 417.
- 5 Tämä heijastelee valmisteilla olevan väitöskirjani tematiikkaa, jossa tutkin yhden porvarillisen kansalaisyhteiskunnan ”edustajan” eli teollisuusvaikuttaja Yrjö Raevuoren vuorovaikutusta työväenkaupunki Tampereen kanssa. Edistyspuolueen valtuutettu Raevuori oli myös keskeinen toimija patsas-kiistassa, johon hänen päiväkirjamerkintänsä tarjoavat mielenkiintoista lisävalaistusta.
- 6 Vares 2010, 215.
- 7 Siironen 2012, 212–214.
- 8 Tarkasta luvusta on tutkimuksessa eroavaisuutta. Peltosella (333) ja Roseliuksella (370) on tässä ilmeisesti hieman eroava laskutapa. Peltonen 2003, 222; Roselius 2010, 114.
- 9 Peltonen 2003, 222–223, 229, 238–239.
- 10 Roselius 2013, 79–80, 135–136.
- 11 Roselius 2010, 105.
- 12 Muistomerkkivaliokunnan arkisto. Järjestämätön, TKA; Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 6.8.1918, pykälä 292 liite A, mg 13, TKA.
- 13 Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 21.9.1920, pykälä 551, mg 37–40, TKA; Roselius 2010, 104–105.
- 14 Roselius 2010, 107; Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1918, TKA. Muiden paikkakuntien muistopatsaita rahoitettiin yhteensä 7000 markalla.
- 15 Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 21.9.1920, pykälä 551, mg 37–40, TKA.
- 16 Siironen 2012, 212–213.
- 17 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 21.9.1920, pykälä 551, mg 37–40. TKA. Lumpeen edustama kristillinen työväki oli saanut kolme edustajaa ensimmäisissä kunnallisvaaleissa, mutta vuoden 1920 valtuustossa heillä oli

enää kaksi edustajaa. Mielipiteiltään kristillinen työväki sijaitsi usein sosiaalidemokraattien ja porvarillisten välimaastossa ollen kuitenkin lähempänä sosiaalidemokraatteja. Jo vuonna 1922 he kuitenkin menettivät kokonaan edustuksensa valtuustossa. Jutikkala 1979, 496.

- 18 Korkeimman Hallinto-oikeuden arkisto Da:30 Pääöstaltiot 1921, KA; Korkeimman hallinto-oikeuden akti 694/153 V.D. 1921, KA. Jutikkala 1979, 604; Kannisto 2016, 417.
- 19 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 19.10.1920, pykälä 632, mg 44–45; Rahatoimikamarin ptk. 11.10.1920, pykälät 2054–2056.TKA.
- 20 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 19.10.1920, pykälä 632, mg 44–45. TKA.
- 21 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 19.10.1920, pykälä 632, mg 44–45. TKA.
- 22 *Kuka kukin on*, 1954.
- 23 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 2.11.1920, mg 46–47. TKA.
- 24 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 2.11.1920, mg 46–47. TKA.
- 25 Muistomerkkivaliokunnan arkisto. Järjestämätön. TKA; Rahatoimikamarin ptk. 3.1.1921, pykälä 39, 17.5.1921, pykälät 1004 ja 1005.
- 26 Rahatoimikamarin ptk. 24.1.1921, pykälä 183. TKA.
- 27 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 18.4.1922, pykälä 215. TKA.
- 28 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 18.4.1922, pykälä 215. TKA.
- 29 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 18.4.1922, pykälä 215. TKA.
- 30 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 16.5.1922, pykälä 251. TKA.
- 31 Rahatoimikamarin ptk. 24.4.1922, pykälä 766. TKA.
- 32 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 16.5.1922, pykälä 260. TKA.
- 33 *Aamulehti* 10.5.1922.
- 34 *Helsingin Sanomat* 20.4.1922; *Vaasa* 27.4.1922; *Ilkka* 24.4.1922; *Suomen Sosialidemokraatti* 19.4.1922.
- 35 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 18.4.1922, pykälä 215. TKA.
- 36 *Aamulehti* 21.4.1922.
- 37 Jutikkala 1979, 604.
- 38 Muistomerkkivaliokunnan arkisto. Järjestämätön. TKA; *Aamulehti* 26.4.1922.
- 39 Muistomerkkivaliokunnan arkisto. Järjestämätön. TKA; *Keskipohjanmaa* 25.4.1922; *Aamulehti* 27.4.1922; Tampereen kaupunginvaltuuston ptk 16.5.1922, liitteet pykälään 264.
- 40 *Suomen Sosialidemokraatti* 27.4.1922.
- 41 Tikka 2006, 221.

- 42 Tikka 2006, 245–249.
- 43 *Maaseudun Sanomat* 26.4.1922. Mielenkiintoisesti myös Kaarlo Tiililä mainitsee päiväkirjoissaan, että edistyspuolueen yksi tamperelaisista keulahahmoista K. V. Kaukovalta olisi hänelle todennut, etteivät suojeluskunnat voi sekaantua asiaan, vaikka olikin ollut ”kuohuissaan”. Tiililän päiväkirjat 20.4.1922.
- 44 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 2.5.1922 , pykälä 242, mg 16. TKA.
- 45 Tampereen kaupunginvaltuuston ptk. 2.5.1922 , pykälä 242, mg 16.
- 46 *Aamulehti* 21.4.1922.
- 47 *Aamulehti* 23.4.1922. Nähtyä ja kuultua -palsta.
- 48 *Suomen Sosialidemokraatti* 4.5.1922.
- 49 Yrjö Raevuoren päiväkirja 1944 Cursu Vitae Advocati III, A373/V, Yrjö Raevuoren arkisto. TKA.
- 50 Yrjö Raevuoren päiväkirja 1944 Cursu Vitae Advocati III, A373/V, Yrjö Raevuoren arkisto. TKA.
- 51 Yrjö Raevuoren päiväkirja 1944 Cursu Vitae Advocati III, A373/V, Yrjö Raevuoren arkisto. TKA.
- 52 *Aamulehti* 10.5.1922.
- 53 Korkeimman hallinto-oikeuden arkisto. Cb:14 Konseptipöytäkirjat 1923. KA.
- 54 Korkeimman hallinto-oikeuden akti 1682/178 1923 V.D..KA.
- 55 *Suomen suuriruhtinamaan asetuskokoelma vuodelta 1883*. Tampereen pääkirjasto Metso.
- 56 Korkeimman hallinto-oikeuden arkisto. Cb:14 Konseptipöytäkirjat 1923. KA.
- 57 Korkeimman hallinto-oikeuden akti 1682/178 1923 V.D..KA.
- 58 Da 66: Päätöstaltiot, pöytäkirja 20.2.1925 Korkeimmat Hallinto-oikeuden arkisto, KA.
- 59 Kekkonen 2016, 349.
- 60 Björne 1977, 426.
- 61 *Vaasa* 12.5.1922.
- 62 Kannisto 2016, 337.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Tampereen kaupunginarkisto (TKA)

Yrjö Raevuoren arkisto

Kaupunginvaltuuston pöytäkirjat

Kunnalliskertomukset 1920–1923

Muistomerkkivaliokunnan arkisto

Rahatoimikamarin pöytäkirjat

Kansallisarkisto (KA)

Korkeimman hallinto-oikeuden arkisto

Tampereen yliopiston historiatieteen oppiaineen kokoelmat

Kaarlo Tiililän päiväkirjat.

Lehdet:

Aamulehti

Helsingin Sanomat

Ilkka

Kansan Lehti

Keskipohjanmaa

Kurikka

Maaseudun Sanomat

Suomen Sosialidemokraatti

Vaasa

Kirjallisuus:

Björne, Lars: ”...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan...” *Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 117, 1977.*

Heiskanen, Jari, *Sodan pitkä varjo: vapaussodan perintö Tampereen katukuvassa 1918–1968. Historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. 1999.*

Heiskanen, Jari, *Vuoden 1918 sodan pitkä varjo. Muistomerkkejä ja näkökulmia Tampereen katukuvassa vuosina 1918–1968. Tampere. Tutkimuksia ja kuvia XI. Tampereen historiallinen seura 2001.*

- Jutikkala, Eino, *Tampereen kaupungin historia III vuodesta 1905 vuoteen 1945*. Tampereen kaupunki. 1979.
- Kannisto, Niko, *Vaaleanpunainen tasavalta. SDB, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Historian väitöskirja. Tampereen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. 2016. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/166793>.
- Kekkonen, Jukka, *Kun aseet puhuvat. Poliittinen väkivalta Espanjan ja Suomen sisällissodissa*. Art House. Helsinki. 2016.
- Kormano, Riitta, *Sotamuistomerkki Suomessa. Voiton ja tappion modaalista sovittelevaa*. Taidehistorian väitöskirja. Turun yliopisto. 2014.
- Kuka Kukin on: *Who's who in Finland*. Otava. Helsinki. 1954.
- Peltola, Jarmo, *Työmailla, kabineteissa ja kaduilla. Valta ja lamapolitiikka Tampereella 1928–1938. 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa III*. TUP. Tampere. 2008.
- Peltonen, Ulla-Maija, *Muistin paikat: Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. SKS. Helsinki. 2003.
- Roselius, Aapo, *Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Suomen Tiedeseura. Helsinki. 2010.
- Roselius, Aapo, *Isänmaallinen kevät. Vapaussotamyytin alkulähteillä*. Tammi. Helsinki. 2013.
- Siironen, Miika, *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Vastapaino. Tampere. 2012.
- Suomen suuriruhinnanmaan asetuskokoelma vuodelta 1883*. Keisarillisen senaatin kirjapaino. Helsinki. 1884.
- Tikka, Marko, *Valkoisen hämärän maa. Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921*. Historiallisia tutkimuksia 230. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. 2006.
- Vares, Vesa, *Suomi diktatuurin kontekstissa. Teoksessa Suomi muuttuvassa maailmassa. Ulkosuhteiden ja kansallisen itseymmärryksen historiaa*. Toimitaneet Erkki Railo ja Ville Laamanen. Edita. Helsinki. 2010.

Suomen sisällissodan merkitys Punaisessa Karjalassa 1920–1937

Tämä [Suomen kommunistinen] puolue johtaa proletariaattia ja köyhää talonpoikaistoa vaikeuksien ja vaarojen läpi eteenpäin vallankumouksellisen taistelun tiellä. Se valmistaa vakavasti ja järjestelmällisesti aseellista vallankumousta kullakin ajankohdalla tarkoituksenmukaisella tavalla ja metoodilla. Se tulee johtamaan proletariaatin liitossa talonpoikain kanssa myös voittoon ja niin täytetään se, mikä vuonna 1918 kesken jäi.¹

Näin uhosi Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) keskuskomitean puheenjohtaja Kullervo Manner Neuvosto-Karjalassa ilmestyneessä *Punainen Karjala* -lehdessä alkuvuodesta 1928. Juttu oli lajissaan melko harvinainen, sillä se nosti Suomen sisällissodan näyttävästi lehden tärkeimmälle paikalle – pääkirjoitus-tasolle.

Suomalaisten emigranttien Petroskoissa vuonna 1920 perustama lehti² otti heti ilmestymisestään lähtien paikkansa osana neuvostolehdistöä uutisoiden pääasiassa Neuvosto-Venäjän politiikkaan ja Neuvosto-Karjalaan liittyvistä asioista. *Punaisen Karjalan* toimittajat olivat pääasiassa Suomen sisällissodan jälkeen Neuvosto-Venäjälle siirtyneitä punaisella puolella taistelleita suomalaisia, joiden tausta antoi kuitenkin oman leimansa lehden sisällölle. Suomen tapahtumia seurattiin tarkkaan ja niistä uutisoitiin usein etenkin 1920-luvun aikana ja 1930-luvun alussa.

Suomen sisällissota oli lehdessä säännöllisin ajoin esillä, esimerkiksi Suomea koskevien ajankohtaisten uutisten, muistelmien tai vähintäänkin viittausten muodossa. Tämä päti erityisesti 1920-luvun osalta, jolloin neuvostolehdistö haki vielä omia

toimintamuotojaan.³ 1930-luvulla neuvostolehdistön kontrolli oli suurempaa⁴ ja Neuvosto-Karjalassa ilmestyneet lehdet noudattivat varsin tiukasti puolueen asettamia linjauksia lehdistössä julkaistun materiaalin suhteen. Niinpä *Punainen Karjalakin* keskittyi sosialistisen yhteiskunnan rakentamista julistaviin teemoihin. Suomea koskevat uutiset siirtyivät etusivulta sisäsivuille, ja niitä ilmestyi etenkin 1930-luvun puolivälistä lähtien määrällisesti huomattavasti vähemmän kuin aikaisempina vuosina.

Vuoden 1918 tapahtumat osana viholliskuvaa

Artikkeli tarkastelee Suomen sisällissotaa osana Neuvosto-Karjalan johtavan suomenkielisen sanomalehden, *Karjalan Kommuunin* ja sen seuraajan *Punaisen Karjalan* retoriikkaa vuosina 1920–1937. Mitä Suomen sisällissodasta kirjoitettiin ja kuinka aihetta käsiteltiin? Artikkelin luo katsauksen aiheen käsittelyyn koko lehden ilmestymisaikana ja tarkastelee myös sitä, kuinka sisällissotaa käytettiin hyväksi viholliskuvan rakentamisessa valkoista Suomea kohtaan.

Aineistona on käytetty *Karjalan Kommuuni/Punainen Karjala* -sanomalehteä, joka ilmestyi Neuvosto-Karjalassa vuosina 1920–1937. Lehti toimi Karjalan Työkansan Kommuunin äänenkannattajana.⁵ Olennaisena osana oli myös sosialistisen maailmankuvan levittäminen Neuvosto-Karjalan suomea ymmärtävien asukkaiden joukkoon sekä viholliskuvan rakentaminen kapitalistisia maita kohtaan.

Neuvostolehdistölle oli tyypillistä poikkeuksellisen sotaisan ja hyökkäävän ilmaisutavan käyttö, jonka tavoitteena oli juurruttaa kansalaisten mieliin ajatus sisäisistä ja ulkoisista vihollisista. Sotien välisen ajan poliittinen kieli oli suunnattu erityisesti vähemmän koulutetulle väestölle, minkä vuoksi se oli yksinkertaista ja täynnä vihollisen mallin muodostamiseen tarkoitettuja sanontoja. Tekstin tavoitteena oli vedota lukijoiden tunteisiin ja niinpä neuvostokielessä käytettiin paljon emotionaalisesti väreit-

tyneitä luonnehdintoja esimerkiksi vihollisen älyllisestä alarvoisuudesta tai hyökkäävyydestä.⁶

Aineiston läpikäynnissä on hyödynnetty laadullisen sisällön-analyysin keinoja. Sisällissotateemaa on peilattu sekä Suomen kommunistisen puolueen näkökulmasta että neuvostolehdistön päämäärien kautta.

Punaisen Karjalan synty

Suomalaisten johtama yhteisö Neuvosto-Karjalaan syntyi hävityn Suomen sisällissodan jälkiseurauksena 1920-luvulla. Ensimmäisen laajemman aallon suomalaismuuttajat tulivat alueelle pakoon sisällissodan vainoja tai hakeutuivat sisällissodan jälkeen vapaaehtoisesti rakentamaan sosialistista ihanneyhteiskuntaa.⁷ Punaisen häviö vuoden 1918 sodassa loi tuhansien ihmisten pakolaisjoukon, joka oli halukas asettumaan uuteen, sosialistiseen isänmaahan. Vuoden 1918 asetelmat säilyivät monien mielissä ja ne heijastuivat käytettyyn retoriikkaan, jota soviteltiin sopivaksi Neuvosto-Venäjän poliittisiin tarkoituksiin. Suomalaisten päätyminen Neuvosto-Karjalan johtoon liittyi kuitenkin laajempiin kansainvälisen politiikan kiemuroihin.

Syrjäinen Karjala nousi kansainvälisen kiinnostuksen kohteeksi ensimmäisen maailmansodan aikana. Etenkin taloudellisesti ja poliittisesti tärkeän Muurmannin rautatien rakentaminen Karjalan halki vuonna 1916 ja kilpailu pohjoisten satamien ja rautatien hallinnasta nostivat Karjalan merkitystä kansainvälisen politiikan saralla. Lujittaakseen otettaan alueesta Neuvosto-Venäjä pyrki pikaisesti vakiinnuttamaan valtansa ja rauhoittamaan oloja Karjalassa. Asiaan vaikuttivat myös valkoisen Suomen pyrkimykset liittää Neuvosto-Karjala tulevaan Suur-Suomeen.⁸

Karjalan alue kiinnosti myös punaisia suomalaisia, jotka olivat aloitteellisia ja tekivät oman ehdotuksensa neuvostoviranomaisille sisällissodan aikana keväällä 1918. Suomen Kansanhallituksen valtuuskunnan jäsen, Edvard Gylling, laati vuonna 1918 yhdessä Oskari Tokoin ja Yrjö Sirolan kanssa suunnitelman

punakaartilaisten evakuoimisesta Karjalaan perustettavaan autonomiseen tasavaltaan. Alkuun täysin epärealistiselta vaikuttanut hanke konkretisoitui Tarton rauhanneuvotteluissa. Neuvostoviranomaiset päättivät perustaa vuonna 1920 Karjalaan suomalaisjohtoisen autonomisen alueen, Karjalan Työkansan Kommuunin, muun muassa hillitsemään valkoisten suomalaisten esittämiä vaatimuksia Karjalan liittämiseksi Suomeen. Kommuunista oli tarkoitus tulla tukikohta vallankumouksen levittämiseksi Suomeen ja Skandinaviaan. Bolševikkien tärkeimpänä tavoitteena oli kuitenkin rauhoittaa Suomen vastainen raja sekä vakiinnuttaa neuvostovalta Karjalassa.⁹

Raja-alueiden kansallisuuskysymysten ratkaisemisen ohella lehdistö oli bolševikeille keskeinen keino neuvostovallan juurruttamiseksi. Lehdistöä kontrolloitiin tarkkaan. Lenin perusteli tätä sillä, että koska Venäjä oli vihollisten ympäröimä ja porvaristo oli vahvempi kuin työväestö, vapauden myöntäminen lehdistölle olisi ollut kuin aseiden antaminen viholliselle.¹⁰ Jotta bolševikkien sanoma olisi tavoittanut mahdollisimman suuren joukon ihmisiä, lehdistöverkostoa suunnattiin eri kohderyhmien tarpeisiin. Esimerkiksi eri vähemmistökansallisuuksille perustettiin omia sanomalehtiä.¹¹

Suomenkielisen lehden perustaminen Karjalaan tuli ajankohitaiseksi vuonna 1920 Karjalan Työkansan Kommuunin perustamisen myötä. Alkuun ongelmia tuottivat varsin perustavanlaatuiset seikat, kuten ihmisten lukutaidottomuus ja lehtien levittämiseen liittyvät haasteet. Neuvosto-Karjalassa suurin osa teistä oli rakennettu ennen vallankumousta ja oli yleistä, että tiet olivat kulkukelpoisia ainoastaan maapohjan ollessa jäässä.¹² Haasteista huolimatta *Karjalan Kommuuni* -lehteä alettiin julkaista vuonna 1920 Karjalan Työkansan Kommuunin (ja vuodesta 1921 myös Karjalan aluekomitean ja Karjalan toimeenpanevan keskuskomitean) äänenkannattajana. Kun kommuuni sai autonomisen neuvostotasavallan aseman vuonna 1923, lehden nimi muutettiin muotoon *Punainen Karjala*.¹³

Lehden päätoimittajiksi nostettiin kokeneita suomalaisia poliitikkoja ja lehtimiehiä, kuten entiset kansanedustajat Juhon

Entinen kansanedustaja Santeri Nuorteva toimi Punaisen Karjalan päätoimittajana vuosina 1924–1926. Kuvassa Nuorteva Miina Sillanpään kanssa vuonna 1907. Kuva: Työväen Arkisto.

Komu (1920–1922), Onni Tuomi (1922–23), Santeri Nuorteva (1924–26) ja Lauri Letonmäki (1926–31).¹⁴ Ei ollut lainkaan tavatonta, että entisiä kansanedustajia siirtyi työskentelemään Neuvosto-Venäjälle esimerkiksi toimittajina. Rajan ylittäminen oli oikeastaan varsin yleistä vasemmistopuolueiden keskuudessa Suomen sisällissodan jälkeen: Sosialidemokraattisen puolueen (SDP), Suomen sosialistisen työväenpuolueen (SSTP) ja Sosialistisen Työväen ja Pienviljelijöiden Vaalijärjestön (STPV) riveistä yhteensä 84 entistä kansanedustajaa loikkasi Neuvostoliittoon 1920-luvulla.¹⁵

Karjalan Kommuuni omaksui heti perustamisestaan lähtien neuvostolehdistön käytännöt. Suomalaisten toimittaman lehden vertaaminen esimerkiksi Suomen työväenlehdistöön ei ole kovin osuvaa, vaikka suurin osa *Karjalan Kommuunin* ja *Punaisen Karjalan* toimittajista oli luonut uraa työväenlehdissä ennen siirtymistään Neuvosto-Venäjälle.¹⁶ Bolševikkien lehdistöä ja Suomen työväenlehdistöä erotti muun muassa valvonnan ja ohjauksen määrä. Suomen työväenlehdistön historiaa tutkineen Juha Mati-

kaisen mukaan Suomessa SDP ei vuoteen 1918 mennessä omistanut yhtään 16 puoluelehdestä, eikä se ollut saanut niitä valvontaansa yrityksistään huolimatta.¹⁷ Tilanne oli Suomessa siis täysin toinen kuin neuvostovallassa, missä lehdistön kontrollointi oli yksi avainkysymyksistä maailmanvallankumouksen saavuttamiseksi.¹⁸

Neuvosto-Karjalan suomenkielinen lehdistö koki loppunsa 1930-luvun puolivälissä. Tuolloin neuvostovaltion rakentamisessa siirryttiin uuteen vaiheeseen, kun aiemmin harjoitettu korenizatsija-politiikka, joka ohjasi ihmisiä samastumaan monikansalliseen neuvostovaltaan ja kansallisiin tasavaltioihin, todettiin epäonnistuneeksi. Uuden suuntauksen mukaan ryhdyttiin luomaan yleisliittolaista kansalaisuutta, neuvostoidentiteettiä. Kansalaisten ei toivuttu enää samastuvan kansallisiin alueisiin ja niinpä aloitettiin taistelu vähemmistökansoja ja ”paikallista nationalismia” vastaan. Tähän liittyi myös vähemmistökansojen kielillä ilmestyneiden lehtien lakkauttaminen 1930-luvun puolivälissä. Suomenkielinen *Punainen Karjala* lakkautettiin vuonna 1937.¹⁹

Epäonnistumisen mantrat – uusi vallankumous ja suomalaiset rajavartijoina

Suomen sisällissota – tai vallankumous²⁰ – kuten punaiset suomalaiset asian näkivät, oli päättynyt tappioon punaisten osalta. Kirvelevän epäonnistumisen läpikäynti oli yksi kestävimpiä teemoja vuoden 1918 tapahtumia käsitellessä. *Punaisen Karjalan* sivuilla kertautui yllätyksettömästi suomalaisten kommunistien yleisesti harjoittama kritiikki työväenliikkeen kyvyttömyydestä johtaa joukkoja vallankumouksessa, ja toistuvasti kautta 1920- ja 1930-lukujen suurimmaksi syyksi tappioon todettiin kommunistisen puolueen puute.²¹

Punaisen Karjalan toimittajat listasivat tappion syiksi myös kumouksen myöhäisen aloittamisajankohdan, työläisten vallankumouksellisen kokemuksen puutteen ja kansainvälisen

tilanteen, joka antoi porvaristolle mahdollisuuden saada apua Saksalta. Puoluetta heikensivät myös ”sosialifasistiset tannerit”, jotka olisi pitänyt ”potkia pois” puolueesta, jotta puolue olisi vallankumoustaistelun kannalta vahvistunut. Suomen luokkasota ei suinkaan ollut päättynyt, vaan SKP:n johdolla se tulisi jatkumaan, ”kunnes lahtarit on pyyhitty pois maan pinnalta”.²² Mentaalisella tasolla sotatila siis jatkui, vaikka punaiset olivatkin myöntäneet tappionsa. Tämä heijastui *Karjalan Kommunissa* ja *Punaaisessa Karjalassa* käytettyyn retoriikkaan, asenteisiin ja vastakkainasetteluihin punaisten ja valkoisten suomalaisten välillä. Toki sotaisa kielenkäyttö ja taistelu vihollisia vastaan sopi erinomaisesti myös osaksi neuvostoretoriikan oppeja²³.

Suomalaisten rooli Neuvosto-Karjalassa nähtiin osana Suomessa tapahtuvaksi toivotun uuden vallankumouksen valmistelua. 1920-luvun alussa kirjoituksissa näkyivät vielä Edvard Gyllingin tavoitteet rakentaa Karjalan Työkansan Kommunista skandinaavisen vallankumouksen tukikohta²⁴. Teksteissä korostui myös toimijoiden suomalaisuus, joka käytännössä hävisi teksteistä 1930-lukua kohden: ”Me tulimme tänne aikeilla luoda Pohjoismaista vallankumouksellista valtiota, suomalaista punikinarykkiä, jonka rystyset painaisivat päivä päivältä yhä kovemmin Valko Suomen kylkeen. Me tulimme luomaan punaista voimakeskusta Pohjoismaille.”²⁵

Punaisen Karjalan toimittajien mukaan Neuvosto-Karjalan suomalaisten tuli toimia Suomen tulevan vallankumouksen tukijoina ja avustajina. Parhaiten he avustivat vallankumousta kuitenkin rajan takaa lujittamalla neuvostovaltaa. Kirjoituksissa rinnastettiin, erityisesti 1930-luvulla, kiinnostavasti sisällissodan taistelut ja sosialistinen rakennustyö – yhtäläisellä innolla kuin punaiset olivat taistelleet ase kädessä ”lahtareita” vastaan, tuli heidän nyt taistella bolševikkien tuotannollisten tavoitteiden puolesta. Ponnistukset ainoastaan tuotannon alalla eivät kuitenkaan entisille punakaartilaisille olleet riittävät. Työtä tuli tehdä myös sosialistisen isänmaan lujittamiseksi taistellen kapitalistisia maita vastaan, sillä ne ”hiovat sodan miekkaa meidän maatamme vas-

taan”. Myös Suomen mainittiin erikseen kuuluvan tähän ”kapitalististen rosvovaltojen renkaaseen”.²⁶

Neuvosto-Karjalan suomalaisia valmisteltiin uuteen vallankumoukseen julkaisemalla muun muassa artikkelisarjat ”Suomen proletaarinen vallankumous”²⁷ vuonna 1928 ja ”Tilanteen kehittyminen luokkasodaksi Suomessa 1917–1918”²⁸ vuosina 1932–1933. Aiheen laajaa käsittelyä perusteltiin sillä, että vallankumouksen taustoja oli tärkeä ymmärtää, jotta uuden vallankumouksen syttyessä Neuvosto-Karjalassa asuvien suomalaisten olisi mahdollista tukea Suomen työväestön kumousyrityksiä ja siten mahdollistaa heidän voittonsa.²⁹

Kuten valkoisen Suomen edustajat perustelivat järjettömältä tuntuneet väkivallantekonsa kansallisen edun nimissä idästä nousevaa uhkaa vastaan³⁰, myös *Punaisen Karjalan* toimittajat näkivät sisällissodan uhrauksilla ylevämmän tarkoituksen. Punaisella puolella taistelleiden ansioksi laskettiin Neuvosto-Venäjän suojaaminen: sisällissodassa kamppailun katsottiin toimineen puskurina itään. Osaltaan suomalaisten punaisten taistelun avulla neuvostovallan oli ollut mahdollista kasvaa mahtavammaksi.³¹ Lehden mukaa suomalaisilla oli tärkeä rooli Neuvostoliiton rajavartijoina, sillä heidän tehtävänään oli myös rajantakaisten hyökkäysaikeiden paljastaminen ja niitä vastaan taisteleminen yhdessä Suomen työväen kanssa. Samalla Neuvosto-Karjala lujittui Suomen porvariston katalia hyökkäyssuunnitelmia vastaan.³²

Sisällissodan jäljet ajankohtaisuutisoinnissa

Sisällissota jätti jälkensä Neuvosto-Karjalan suomalaisten lehdistöretoriikkaan, vaikka suurin osa lehden sisällöstä keskittyi ajankohtaisiin kansainvälisiin tapahtumiin tai neuvostopolitiikan käänteisiin. Suomea koskeva kirjoittelu kiertyi usein ajankohtaisten aiheiden ympärille, ja vuoden 1918 tapahtumiin viitattiin pääasiassa näistä asioista raportoidessa. Venäjän tutkimuksen emeritusprofessori Timo Vihavaisen mukaan Suomen asioiden uutisointi ajankohtaisten aiheiden yhteydessä oli tavallista neu-

vostolehdistössä jo vuosina 1918–1920.³³ Laajimmin käsitelty ajankohtaiset, Suomeenkin liittyvät aiheet olivat Neuvostoliittoa vastaan suunnattu sodanuhka sekä taloudellinen lamakausi kapitalistisessa maailmassa.

1920-luvulla valkoisen Suomen asettamaa sodanuhkaa osoittivat Suur-Suomi-haaveet, jotka konkretisoituivat niin sanottuina heimosotina Vienan Karjalassa. Näistä näyttävin episodi oli Karjalan kansannousuksi kutsuttu rajakahina vuosien 1921–1922 aikana.³⁴ Suomalaisten Karjalassa suorittamat julmuudet ikään kuin uudistivat vuoden 1918 viholliskuvaa ja antoivat uusia aineksia sanomalehtiretoriikalle.³⁵ Karjalaisia oli suomalaisten toimesta ”raahattu valkoisten murhaenkeliin vankityrmiin”³⁶ ja heidät oli pakotettu rajan yli Suomeen. Karjalan kansannousu sai symbolisesti ikään kuin vuoden 1918 aseman valkoisten suomalaisten vihollisuuden todistelussa ja siitä tuli toinen konkreettinen tapahtuma, jota toisteltiin vuodesta toiseen suomalaisvastaisessa retoriikassa.

Sodanuhka jatkui *Punaisen Karjalan* mukaan 1930-luvullakin, jolloin Lapuan liikkeen toiminta nähtiin neuvostovastaisuuden kasvuna suomalaisessa yhteiskunnassa. Vuonna 1930 Lapuan liike uutisoitiin mahdolliseksi vallankaappaajaksi ja sen kerrottiin perustavan pian diktatuurin Suomeen.³⁷ Lehdessä meuhuteltiin Lapuan liikkeen tekemillä kyydityksillä, jotka koskettivat myös Neuvosto-Karjalaa, olivathan monet muilutetuista päätyneet sinne - vastentahtoisestikin. Punainen Karjala otsikoi Suomen poliisiviranomaisten osallistuneen työläisten kyydityksiin ja antoi ymmärtää, että Suomen hallitus hiljaisesti hyväksyi teot: ”Työläisryöstöjen, räkkäyksien, murhien ja pahoinpitelyn verijäljet viittaavat niihin, joiden tilillä ennestään on vuoden 1918 tuhansien työläisten murhat.”³⁸

1920- ja 1930-luvun taitteessa *Punainen Karjala* uutisoi paljon Suomen kurjasta taloudellisesta tilanteesta, joka liitettiin suoraan kasvavaan sotaan ja jopa vuoteen 1918. Esimerkiksi Yrjö Sirola kirjoitti Suomen taloustilanteesta vuonna 1930 toden suoraviivaisesti, että ”porvariston voitto vuonna 1918 tuntuu nyt Suomessa terävänä kapitalistisena pulana”. Karjalan metsiä

himoitsivat hänen mielestään etenkin Suomen ”puutavarakapitalistit”, nojasihan Suomen talous tuolloin vahvasti puutavarateollisuuden menestykseen. Sirola korosti myös, että lukijoiden on tarkoin tunnettava valkoinen Suomi ja mitä se merkitsee Karjalalle. Sirola viittasi Karjalan kansannousun aikaisiin ”rosvohyökkäyksiin” sekä muistutti, että Suomessa asuu edelleen karjalaisia valko-emigrantteja, jotka toimivat yhteistyössä suomalaisten kanssa Suur-Suomen toteuttamiseksi.³⁹

Karjalan kansannousu, Lapuan liike ja Suomen talouslama sopivat hyvin neuvostolehdistön propagoimaan viholliskuvaan, jonka mukaan kapitalistit uhkasivat rauhanomaista eloa edustavaa Neuvostoliittoa sodalla tai muilla ikävyvyksillä.⁴⁰

Vuoden 1918 tapahtumiin saatettiin viitata lähes missä tahansa sopivassa yhteydessä, oli sitten kyse Puna-armeijan vuosipäivästä, jonka yhteydessä painotettiin sotavoimien tärkeyttä toteamalla, että Suomen aiemmin antimilitaristiset työläisetkin ymmärsivät vuonna 1918, että työläisillä on oltava oma armeija⁴¹, Suomen presidentinvaaleista, jossa muistutettiin, että Svinhufvud oli ”porvariston lahtaripolitiikan näkyvä nyrkki työväkeä vastaan vuodelta 1918”⁴² tai amerikansuomalaisten vierailusta Ruotsiin, jossa matkalla esiintynyt laulaja Väinö Sola torjuttiin johtuen hänen ”verisistä edesottamuksistaan luokkasodassa”⁴³.

Aikansa viholliset:

lahtarit, sosialistifasistit ja kansanviholliset

Kuva valkoisesta Suomesta oli *Karjalan Kommuunissa* ja *Punaisessa Karjalassa* hyvin yksipuolinen: ”lahtarisuomalaiset” olivat aggressiivisia, raakoja ja julmia ja uhkasivat Karjalaa sekä koko neuvostovaltaa sodalla. Lehden kirjoitukset antoivat kuvan, että sisällissota olisi ikään kuin jatkunut Suomessa päättymättömänä luokkien taisteluna. Sisällissodan asetelmat säilyivät ennallaan, joskin työläisten asema oli vain entistä kurjempi, sillä nyt heitä sorrettiin laillisen vallan oikeuttamana ja jopa sen toimesta⁴⁴.

Hilda Tihlä. Hänen muistelmansa vuodesta 1918 julkaistiin Punaïsessa Karjalassa vuonna 1927. Kuva: Kansan Arkisto.

Valkoisten vihollisuus eli retoriikassa voimakkaana, ja vielä 1930-luvulla muistutettiin, että kirjoittajien keskuudessa asuu yhä työläisiä, jotka vuodelta 1918 muistavat suomalaisen ”lahtarin” ja jotka ovat myös rintamilla kohdanneet heitä. Kesäkuussa 1931 julkaistussa artikkelissa peräti suurin kirjaimin julistettiin: ”MEIDÄN SUOMALAISTEN PUNIKKIEN SUURIN OMA-KOHTAINEN ILO OLISI PÄÄSTÄ MAKSAMAAN VERIVEL-KAMME LAHTAREILLE.”⁴⁵

Vaikuttavimpia kuvauksia vuoden 1918 tapahtumista olivat muistelmat, joita julkaistiin säännöllisin väliajoin. Sittemmin kirjailijana Neuvosto-Karjalassa tunnetuksi tulleen Hilda Tihlän kirjoittama jatkokertomus julkaistiin *Punaïsessa Karjalassa* vuonna 1927. Vuoteen 1918 sijoittuvassa kertomuksessa hän muisteli vankeusaikaansa Liisankadun lyseolla, keskustelujaan toisten vankien ja papin kanssa sekä kuolemantuomion herättämiä tunteita. Tihlä toi esiin vankeusolojen likaisuuden täineen

ja luteineen, heikon fyysisen kuntonsa sekä vankeusajan vaarat, kuten sääntöjen noudattamatta jättämisen. Tihlä muun muassa kertoi, kuinka vangit eivät saaneet katsella ulos ikkunoista. Tätä vahdittiin siten, että ”aina olivat pyssyjen piiput suunnattu akkunoita kohti”. Hän kuvaili monen varomattoman kurkistelijan menettäneensä henkensä luodista ja väistäneensä itsekin luodin, joka oli kulkenut vain muutaman sentin päästä hänen ohimostaan.⁴⁶

Tihlän muistelman noudatti hyvin pitkälti klassisia viholliskuvan rakentamisen perusteita. Porvaristoa edustava pappi kuvattiin ”tavattoman lihavana ja rasvoittuneena”. Hyvinvoivana ja ymmärtämättömästi käyttäytyneenä hän ärsytti Tihlän mukaan kuoleman partaalla olevia, fyysisesti heikkokuntoisia vankeja.⁴⁷ Kaunista työläisneitoa taas liehitteli ”kabarettitanssijasta kohoutunut sotaherra Stenman”, vartijat kuorsasivat yöllä juopuneina ja lääkärit suhtautuivat vankeihin pääasiassa ylimielisesti. Valkoisten raakuus korostui useissa kuvauksissa: ”Muuan nuorukainen tuijotti silmää räpäyttämättä, mitään näkemättä eteensä, teki allensa hyvät ja pahat, virui niissä pari vuorokautta, ja vietiin vihdoin jaloista vetäen, niin että pää portaissa kolisi, kasarmin pihalla olevaan poisivientivuoroaan odottavaan ruumiskasaan.”⁴⁸

Viholliskuvan rakentaminen ja työväenliikkeeseen kohdistunut itsekritiikki yhdistyivät sosiaalidemokraattien parhaamisessa. Heitä pidettiin jo 1920-luvun puolivälissä käytännössä pahempina vihollisina kuin valkoisen Suomen edustajia, olivathan entiset aseveljet antautuneet poliittiseen yhteistyöhön sisällissodan aikaisten vastustajiensa kanssa.⁴⁹ Sosiaalidemokraateista oli tullut osa valkoista, valtiollista Suomea. Heidän toimiaan verrattiin valkoisten tekoihin vuonna 1918 ja heidät istutettiin samaan pöytään valkoisen Suomen edustajien kanssa. Sosiaalidemokraatit esitettiin yhtä paheksutuin sanankääntein kuin porvariston edustajat.⁵⁰ Myös bolševikit nostivat vuodesta 1928 yhdeksi vihollisia edustavaksi ryhmäksi niin sanotut sosialisti-fasistit, siis sosiaalidemokraatit.⁵¹

Punainen Karjala esitti sosiaalidemokraatit yhtä sodanhaluiseksi kuin Suomen porvaristonkin: ”Sos.dem sotaministeri Hei-

nonen istui kunnioitettavana niiden seurassa, jotka v. 1918 toimittivat pääpyövelin tehtäviä Suomen työtätekevien keskuudessa. Suunnitteli heidän kanssaan, mihin istutetaan hirsipuut, joihin – Englannin imperialismilta hyökkäyskäsken tullen Neuvostoliittoa ja Karjalaa vastaan – hirtetään vallankumoukselle uskolliset työläiset ja talonpojat.”⁵²

Viholliset eivät kuitenkaan vaanineet vain rajan takana, sillä 1920-luvun lopulta lähtien alettiin uutisoida sisäisten vihollisten uhasta Neuvosto-Karjalassakin. Kansallisuuspolitiikkaan liittyvät kysymykset olivat usein esillä vuoden 1934 jälkeen, ja ne hiipivät myös Suomen vallankumouksen muistokirjoituksiin. Luokkavihollinen oli värvännyt agentteja ”paikallisen natsionalismin pohjalta lähtien” ja erityisesti Suomesta ja Amerikasta tulleiden työläisten keskuudessa oli havaittu ”pikkuporvarillista kansallisyylpeyttä”.⁵³

Vuodesta 1935 lähtien verkko alkoi kiristyä Neuvosto-Karjalan suomalaisten ympärillä. Heitä ryhdyttiin syyttämään porvareiksi myös *Punaisen Karjalan* sivuilla – siis suomalaisten toimittajien toimesta. Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikan muutokset alkoivat johtaa pidätyksiin ja terroritoimiin. Neuvosto-Karjalan suomalaiset johtajat, kuten Edvard Gylling ja Kustaa Rovio erotettiin tehtävistään syksyllä 1935.⁵⁴ *Punainen Karjala* uutisoi suomalaisia puolustelematta, että Rovio ja Aluekomitean byroo olivat osoittautuneet ”olevansa porvarillisen Suomen puolelle kallistuvien natsionalististen aineiden talutusnuorassa”.⁵⁵

1930-luvun puoliväliin tullessa Suomen sisällissota ja myös muut Suomea koskevat aiheet käytännössä katosivat *Punaisesta Karjalasta*. Sen sijaan vuoden 1918 tapahtumien käsittely jatkui Neuvosto-Karjalan suomenkielisissä kaunokirjallisissa julkaisuissa, kuten kirjallisuuslehti *Rintamassa*, jossa julkaistiin paljon sisällissodan kokeneiden muistelmia. *Rintaman*, kuten myös käytännössä muun suomenkielisen julkaisuutoiminnan lakkauttaminen vuonna 1937⁵⁶ liittyi jo vuodesta 1934 alkaneisiin kansallisuuspolitiikan muutoksiin, joiden kautta neuvostopatriotismia alettiin rakentaa venäläisyyden kautta. Venäjän kieli sai yliver-

taisen aseman muihin kieliin nähden osana uutta nationalistista suuntausta.⁵⁷

Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikan muuttuessa ja Stalinin terrorin kiihtyessä Neuvosto-Karjalan suomalaisia alettiin syyttää yleisesti suomalaisesta nationalismista rajansiirtoaikomukseineen. Aluekomitean byroo irtisanoi *Punaisen Karjalan* suomalaiset toimittajat sillä perusteella, että he ”eivät olleet poliittisesti täysin luotettavia”. Aluekomitea katsoi myös, että lehti ei paljastanut ”piileviä kansanhollisia – suursuomalaisia nationalisteja, trotskilais-porvarillisia vakoilijoita ja tuholaisia”. Paradoksaalista onkin, että vaikka lehdessä oli rakennettu viholliskuvaa valkoista Suomea ja muuta kapitalistista maailmaa kohtaan jo 17 vuotta, punaiset suomalaiset tuomittiin kuolemaan ”suomalaisen porvarillisen nationalismin” levittämisestä Neuvosto-Karjalassa.⁵⁸ Myös uutta vallankumousta Suomeen uhonnut Kullervo Manner kuoli vankileirillä vuonna 1939.

Yhteenveto

Sisällissodan jäljet olivat pitkät jopa Suomen rajojen ulkopuolella. Varsin merkittävä ja pitkäkestoinen seuraus oli suomalaisen yhteisön, Karjalan Työkansan Kommuunin, syntyminen Neuvosto-Karjalaan. Erikoista Neuvostoliitonkin mittakaavassa oli, että kapitalistisen rajanaapurin emigrantit nostettiin alueen johtopaikoille. Suomalaisten valtaa lisäsi se, että alue sai autonomisen neuvostotasavallan aseman vuonna 1923. Suurimmat politiikan linjaukset tehtiin toki Moskovasta käsin. Karjalan Työkansan Kommuunin synty johtui useista kansainvälisen politiikan käänteistä, mutta Suomen sisällissota toimi merkittävänä työntötekijänä suomalaisten joukkomuutolle alueelle.

Suomen sisällissota näkyi *Karjalan Kommuuni/Punainen Karjala* -lehden retoriikassa koko sen ilmestymisajan. Sodasta julkaistiin muistelmia, julistuksia, muistokirjoituksia ja uutisoiteja. Sisällissotateemaa käytettiin lehdessä osana sosialistisen neuvostoyhteiskunnan rakennustyötä; sen avulla osoitettiin kapitalisti-

sen maailman (jonka osaksi Suomi laskettiin kuuluvan) vihollisuutta ja aggressiivisuutta. Suomen sisällissodan tapahtumien esiintuominen toistuvasti osana lehdistöretoriikkaa sopi hyvin myös osaksi neuvostovallan linjauksia Neuvostoliittoa uhkaavista ilkeämielisistä ulkoisista vihollisista.

Neuvosto-Karjalan suomalaiset olivat sisällissodan häviäjiä ja heidän osaltaan vallankumous jouduttiin toteamaan epäonnistuneeksi. Kokemusten läpikäynti lehdissä näkyi pääasiassa sota-tapahtumien itsekritiikkinä ja uuden vallankumouksen suunnitteluna. Tärkeä osa retoriikkaa oli sanoma, että sisällissota ei suinkaan ollut päättynyt, vaan se tulisi jatkumaan niin kauan, kunnes uusi vallankumous onnistuisi Suomen Kommunistisen Puolueen johdolla.

Epäonnistuneen vallankumouksen käsittely näkyi myös suomalaisten merkityksen korostamisessa. Lehden mukaan suomalaisilla oli tärkeä rooli Neuvosto-Karjalassa: heidän tehtävänään oli uuden vallankumouksen suunnittelu Suomeen tai peräti koko Skandinaviaan. Vähintäänkin suomalaiset olisivat toimineet Suomen työväen tukena uuden kumouksen koittaessa. Toisaalta *Punaisen Karjalan* mukaan suomalaisilla oli tärkeä rooli neuvostovallan rajavartijoina Suomen vastaisella rajalla sekä sosialistisen maailmankuvan levittäjinä suomen- ja karjalankielisten joukkoon.

Suomen sisällissodan merkitys *Karjalan Kommuunin* ja *Punaisen Karjalan* retoriikassa oli suuri, mutta nimenomaisesti sisällissotaa koskevat artikkelit olivat julkaisumääriltään kuitenkin varsin harvinaisia. Yleensä ne liittyivät sodan vuosipäivän tienoilla tammi-helmikuussa julkaistuihin muistelmiin tai selontekoihin sotatapahtumista. *Karjalan Kommuuni* ja *Punainen Karjala* kirjoittivat pääasiassa samoista Neuvostoliiton ja kansainvälisen politiikan käänteistä kuin muukin neuvostolehdistö.

Suomen sisällissota oli erittäin tärkeä osa valkoista Suomea ja kapitalistista maailmaa vastaan suunnatua propagandaa, teema johon palattiin toistuvasti myös ajankohtaisten aiheiden kautta. Suomen sisällissota oli osa monien Neuvosto-Karjalan suomalaisten identiteettiä – juuri sen vuoksi suuri joukko suomalaisia

oli päätynyt Neuvosto-Karjalaan rakentamaan uutta, sosialistista isänmaata. Vuoden 1918 tapahtumia kuljetettiin lehdistöretoriikassa osana Neuvosto-Karjalan suomalaisten tarinaa ja se muodosti tietyllä tapaa syntymämyytin koko Karjalan Työkansan Kommuunin olemassaololle.

Viitteet

- 1 K. Manner, ”Suomen vallankumouksen opetuksista”, *Punainen Karjala* 27.1.1928.
- 2 Neuvosto-Karjalan ensimmäinen suomenkielinen sanomalehti alkoi ilmestyä 1920 nimellä *Karjalan Kommuuni*. Lehden nimi muutettiin muotoon *Punainen Karjala* vuoden 1923 lokakuussa.
- 3 Lenoe 2004, 14.
- 4 Lenoe 2004, 12.
- 5 Sundelin 2000, 6–7, 26.
- 6 Takala 2017, 298–299.
- 7 Saarela 1996, 27.
- 8 Kangaspuro 2000, 66–69.
- 9 Kangaspuro 2000, 74–76, 80–82.
- 10 Ylikangas 2004, 57–58.
- 11 Lenoe 2004, 31.
- 12 Autio 2002, 79.
- 13 Sundelin 2000, 6–7.

- 14 Sundelin 2000, 7, 17.
- 15 Muravev 2015, 6.
- 16 Ks. esim. Eduskunta, kansanedustajat Alfred Komu ja Onni Tuomi.
- 17 Matikainen 2017, 70.
- 18 Ylikangas 2004, 58.
- 19 Kangaspuro 2000, 264–265, 342.
- 20 Keskustelua vuoden 1918 sodan nimestä on käyty laajalti Suomessa (ks. esim. HAik 2/1993), enkä paneudu tässä artikkelissa asiaan tarkemmin. *Karjalan Kommuuni* ja *Punainen Karjala* käyttivät vuoden 1918 tapahtumista pääasiassa termiä vallankumous, joka toistuu myös tämän artikkelin sanavalinnoissa alkuperäisen asiayhteytensä vuoksi.
- 21 Ks. esim. ”Suomen Kommunistisen Puolueen perustamisesta 10 vuotta”, *Punainen Karjala* 29.8.1928.
- 22 ”Suomen ensimmäinen vallankumous päättyi tappioon – Eläköön Suomen toinen vallankumous!”, *Punainen Karjala* 5.2.1933.
- 23 Takala 2017, 297–298.
- 24 Kangaspuro 2000, 76.
- 25 ”Suomen vallankumous – Karjalan Kommuuni”, *Karjalan Kommuuni* 28.1.1922.
- 26 ”Pidämme ruudin kuivana”, *Punainen Karjala* 27.1.1933.
- 27 Ks. esim. ”Suomen proletaarinen vallankumous. 1. Sitä käsittelevä kirjallisuus”, *Punainen Karjala* 15.1.1928.
- 28 Ks. esim. ”Tilanteen kehittyminen luokkasodaksi Suomessa 1917–1918”, *Punainen Karjala* 9.12.1932.
- 29 ”Suomen proletaarinen vallankumous. 1. Sitä käsittelevä kirjallisuus”, *Punainen Karjala* 15.1.1928.
- 30 Karemaa 2004, 236.
- 31 Kullervo Manner, ”Suomen vallankumouksen 11 vuosipäivän johdosta”, *Punainen Karjala* 27.1.1929.
- 32 ”Suomen työväen vallankumouksen XVII vuosipäivänä”, *Punainen Karjala* 27.1.1935.
- 33 Vihavainen 1988, 9.
- 34 Baron 2007, 26.
- 35 Ks. esim. ”Karjalaisille!”, *Karjalan Kommuuni* 17.1.1922.
- 36 ”Suksille!”, *Karjalan Kommuuni* 20.12.1921.
- 37 ”Lapua suunnitellut diktaattorin asettamista ja sotaa Neuvostoliittoa vastaan”, *Punainen Karjala* 25.10.1930.

- 38 "Valkoisen Suomen poliisiviranomaiset osallistuneet työläisten autokyydytysiin", *Punainen Karjala* 24.10.1930.
- 39 "Suomen työväen vallankumouksen 12-vuotismuisto", *Punainen Karjala* 28.1.1930.
- 40 Vihavainen 2006, 73.
- 41 "Fascisti-Suomen lahtari-imperialistit räökkäävät ja tappavat työläissotilaita", *Punainen Karjala* 23.2.1931.
- 42 "Katsaus fascisti-Suomeen", *Punainen Karjala* 26.2.1931.
- 43 "Vankilahelvettien ja kuolleitten työpajojen maa", *Punainen Karjala* 4.6.1931.
- 44 "Suomen fascistiporvaristo ja sosialifascistit juhlivat itsenäisyyttä", *Punainen Karjala* 13.12.1930.
- 45 "Työläiset, kollektivistit, puna-armeijalaiset ja työtätekevät talonpojat vastaavat Suomen lahtarien provokatsiooniin", *Punainen Karjala* 12.6.1931.
- 46 "Muistelma vuodelta 1918", *Punainen Karjala* 17.3.1927, 24.3.1927, 26.3.1927.
- 47 "Muistelma vuodelta 1918", *Punainen Karjala* 26.3.1927.
- 48 "Muistelma vuodelta 1918", *Punainen Karjala* 24.3.1927.
- 49 "Valkoinen Suomi – työläisten ja työtätekevien talonpoikain vankila", *Punainen Karjala* 29.11.1927.
- 50 Ks. esim. "Hallitusvaihdos ja tilanne Suomessa", *Punainen Karjala* 21.12.1927.
- 51 Vihavainen 2006, 168.
- 52 Wilmi, "Pääministerin todistus. Valko-Suomi v. 1921 mobilisoinut armeijansa Neuvostoliittoa ja Karjalaa vastaan!" *Punainen Karjala* 25.2.1928.
- 53 "Suomen työväen vallankumouksen XVII vuosipäivänä", *Punainen Karjala* 27.1.1935.
- 54 Kangaspuro 2000, 319–321.
- 55 "Historiallinen täysistunto", *Punainen Karjala* 4.10.1935.
- 56 Ylikangas 2004, 380–381.
- 57 Kangaspuro 2000, 265.
- 58 Takala 1991, 129, 130, 138.

Lähteet ja kirjallisuus

Lehdet

Karjalan Kommuuni

Punainen Karjala

Digitaaliset lähteet

Eduskunta, kansanedustajat: Alfred Komu, <https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/910775.aspx> 18.12.2017.

Eduskunta, kansanedustajat: Onni Tuomi, <https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/911640.aspx> 18.12.2017.

Muravev, Andrei (2015): Suomesta Neuvostoliittoon vuosina 1918–1932 lähteneet poliittiset emigrantit ja heidän myöhempi kohtalonsa. *Kansanvallan tulikoe: Radikaalivasemmiston sulkeminen eduskuntatyöstä ja kansanedustajien kohtalot Neuvostoliitossa*. Eduskunnan kirjasto, <https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/yhteiskunta/historia/kansanvallan-tulikoe/Documents/Suomalainen%20poliittinen%20emigraatio.pdf> 18.12.2017.

Kirjallisuus

Autio, Sari (2002): *Suunnitelmatalous Neuvosto-Karjalassa 1928–1941. Paikallistason rooli Neuvostoliiton teollistamisessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Baron, Nick (2007): *Politics, planning and terror in Stalin's Russia, 1920–1939*. Routledge, Oxon, New York.

Kangaspuro, Markku (2000): *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä vuosina 1920–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Karemaa, Outi (2004): Moraalisesta närkästyksestä kansalliseksi ohjelmaksi. Teoksessa Timo Vihavainen (toim.), *Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Edita Prima Oy, Helsinki, 226–254.

Lenoe, Matthew (2004): *Closer to the Masses. Stalinist Culture, Social Revolution, and Soviet Newspapers*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Matikainen, Juha (2017): Sosiaalidemokraattisen puolueen lehdistö keväällä ja kesällä 1917: kumouksellisuutta, eripuraa ja linjanvetoa. Teoksessa Sami Suodenjoki & Risto Turunen (toim.), *Työväki kumouksessa*. Väki Voimakas 30. Työväen ja historian perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 69–110.

- Saarela, Tauno (1996): *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Kansan Sivistystyön Liitto KSL r.y., Tampere.
- Sundelin, Apu (2000): *Taistelija, rakentaja, valistaja. Karjalan kommuunista Karjalan Sanomiin 80 vuotta*. Periodika, Petroskoi.
- Takala, Irina (1991): Gyllingin-Rovion juttu. Kulttuurilehti *Carelia* 64 (9), 129–147.
- Takala, Irina (2017): ”Ikimuistosen läksyn me kaikille luemme”. Suuren terrorin kansallisuusoperaatioiden erityispiirteitä Karjalassa. *Historiallinen Aika-kauskirja* 115 (3), 291–302.
- Vihavainen, Timo (1988): *Suomi neuvostolehdistössä 1918–1920*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Vihavainen, Timo (2006): *The Inner Adversary. The Struggle against Philistinism as the Moral Mission of the Russian Intelligentsia*. New Academia Publishing, Washington DC.
- Ylikangas, Mikko (2004): *Rivit suoriksi! Kaunokirjallisuuden poliittinen valvonta Neuvosto-Karjalassa 1917–1940*. Kikimora Publications, Helsinki.

Sotienvälisen ajan kuvateosten sisällissota

Tässä artikkelissa tarkastelen historiallisen valokuvatutkimuksen keinoin sotienvälisellä kaudella ilmestyneiden kahden kuvateoksen Suomen sisällissodasta konstruoimaa kuvaa. Artikkelin aineistona toimivat sotienvälisellä kaudella ilmestyneet kuvateokset *Suomen vapaussota kuvissa* (Otava 1934) ja *Vapaussodan kuvahistoria* (Otava 1938), jotka molemmat edustavat valkoisen Suomen näkökulmaa vuoden 1918 sotaan. Analysoin kuvateosten sisältöä kahden pääteeman kautta. Tarkastelun kohteena ovat yhtäältä sodankäyntiä ja valkoisten puolen sotilaita sekä heidän toimintaansa esittävät kuvat. Toisen teemakokonaisuuden muodostavat punaisia ja heidän toimintaansa esittävät kuvat. Vastaan artikkelissani kysymyksiin siitä, minkälaista mielikuvaa edellä mainituista sodan osa-alueista kirjoissa on pyritty luomaan, mistä syystä ja millaisia kuvia tähän on käytetty.¹ Tarkastelen myös, miten teemojen esittely eri kirjoissa eroaa toisistaan, ja pohdin, mistä nämä erot voisivat johtua.

Suomessa vuonna 1918 käydyn sodan kuvia käytetään edelleen monessa eri yhteydessä kuvittamaan Suomen historian ehkä traagisimman ajanjakson historiallisia esityksiä, ja kuvat herättävät edelleen voimakkaita tunteita.² Sisällissodan aikaista valokuvausta on tutkittu jonkin verran, mutta tähänastisten tutkimusten fokus on useimmiten ollut yksittäisten valokuvaajien sodanaikaisessa toiminnassa, tai perhealbumin merkityksessä sisällissodan muistamisen välineenä³. Tutkimusta on niin ikään tehty lähinnä arkistoissa olevan valokuvamateriaalin pohjalta. Itse kuvateokset ovat kuitenkin aiemmassa tutkimuksessa jääneet mainintojen tasolle, huolimatta siitä, että suuren painosmäärän saavuttaneet

kuvateokset epäilemättä olivat keskeisessä asemassa valkoisen Suomen historiallisen kertomuksen lujittamisessa⁴. Sisällissotaa käsittelevien kuvateosten laajempaa viitekehystä, sisällissodan muistamista, on tutkittu varsin perusteellisesti⁵.

Uuden sotahistorian ja siihen lukeutuvan sodan kollektiivisen muiston tutkimuksen⁶ lisäksi artikkelini kuuluu niin kutsuttuun *visual history* -tutkimussuuntaukseen, jossa kuvia käytetään historiantutkimuksen primaarilähteistönä. Kuva-aineistot ovat historiantutkimuksen piirissä olleet pitkään erityisesti keskiajan historian ja taidehistorian lähteitä. Muun historiantutkimuksen parissa kuvien käyttö on ollut vähäistä, ja kuvia on usein pidetty tekstille alisteisina, informaatioarvoltaan vähäisinä ”koristeina”. Tällöin jätetään huomiotta se tosiseikka, että kuvilla on kyky tuottaa tietoa ja merkityksiä itsenäisinä, tekstistä riippumattomina toimijoina, kuten saksalainen filosofi Gottfried Bohm on todennut⁷. Saksalainen sosiaalipsykologi Harald Welzer on jopa esittänyt väitteen että nykyihmisten historiallinen muisti perustuisi ennen kaikkea kuvamateriaaliin. Welzerin mukaan ”on kyllä olemassa kuvia ilman historiaa, mutta ei historiaa ilman kuvia”⁸. Vasta 1990-luvulla alkunsa saanut *visual history* -tutkimussuuntaus on havahduttanut historioitsijat huomaamaan kuvien arvon lähteistönä.⁹

Teosten analyysissä käytän työkalunani Ervin Panofskyn kolmivaiheisen ikonografis-ikonologiseen tulkintamalliin perustuvaa PWD-mallin¹⁰ sarjallis-ikonografista muunnelmaa. Suurempien kuvamassojen analyysiin on Panofskyn mallin pohjalta kehitetty niin kutsuttu sarjallis-ikonografinen tulkintamalli (seriell-ikonographische Analyse). Sarjallis-ikonografisessa tulkintamallissa hyödynnetään laajoja kuva-aineistoja, joiden pohjalta tarkastellaan esimerkiksi tietyn aiheen esittämistapoja ja niiden muutoksia. Analyysin perusteena toimivat ns. kuvatyytit, eli samaa aihetta esittävien tai toisiaan visuaalisilta peruspiirteiltään muistuttavien kuvien joukot, joita tarkastellaan ryhmänä, ja joita edustamaan tutkimukseen valitaan yksi tai useampi tarkemmin analysoitava esimerkkikuva.¹¹ Tämä metodi soveltuu erityisen

hyvin kuvateosten kaltaisten laajojen, monen eri kuvaajan kuvia yhteisessä kontekstissa sisältävien aineistojen analyysiin.

Suomen vapaussota kuvissa (1934) ja *Vapaussodan kuvahistoria* (1938) olivat saman toimittajajoukon käsialaa. Itse asiassa jälkimmäinen teos oli esipuheen mukaan ”vapaussodan suuren kuvateoksen [Suomen vapaussota kuvissa] tiivistetty ja keskitetty, huokeahintainen laitos ja sellaisena sen kansanpainos, joka on tarkoitettu yhteiskunnan kaikille piireille.” Esipuheen mukaan *Vapaussodan kuvahistoria* sisältää aiemman teoksen ”oleellisimmat ja arvokkaimmat kuvat”¹².

Suomen vapaussota kuvissa -teoksen syntysanat lausui kenraali Mannerheim, joka sodan 15-vuotismuistojuhlissa vuonna 1933 kehotti keräämään talteen sodasta otettuja valokuvia: ”ei ole unohdettava erästä tähän asti melkein laiminlyötyä kunniatehtävää [– –] Vapaussodasta otettujen valokuvien kerääminen ei siksi enää siedä viivytystä, sillä jokainen taaksejäävä vuosi hävittää tästä arvokkaasta aineistosta korvaamattoman osan.”¹³ Käynnistynyt keräys tuotti lopulta yli 5.000 valokuvaa, joita toimituskunnalle lähettivät noin 200 yksityishenkilöä ja arkistoa¹⁴.

Molempien teosten layout on ilmestymisajankohtaan nähden moderni. Kuvien asettelussa ei ole jälkeäkään kuvateoksia kauan vaivanneesta ”symmetriapakosta” eli periaatteesta, jonka mukaan kuvat oli aseteltava teoksen sivuille symmetrisesti. Symmetrisen asettelun perinne oli peräisin 1900-luvun alkuvuosikymmenien kuvalehdistöstä ja johti usein mitäänsanomattomien kuvien valintaan, kun vaikkapa aukeaman molemmille sivuille piti saada samassa suhteessa pysty- ja vaakakuvia, jotta saatiin aikaan symmetrinen layout¹⁵.

Teosten toimituskunta oli täynnä valkoisen Suomen tukipylväitä. Lauri Malmberg oli jääkäri ja toimi Suojeluskuntajärjestön päällikkönä. Hugo Österman oli niin ikään jääkäri ja toimi sotaväen päällikkönä (nykynimitys Puolustusvoimien komentaja). Yrjö Yläne puolestaan oli Suojeluskuntajärjestön *Hakkapeliitta*-lehden päätoimittaja, ja Martti Kivilinna toimi Suojeluskuntajärjestön valistuspäällikkönä¹⁶. Toimituskunnan viimeisen jäsenen, Otavan reklaamijohtajana työskennelleen Hillari Johannes

Viherjuuren asema ei ollut yhtä näkyvä kuin muiden, mutta työpaikastaan päätellen hänetkin voidaan lukea valkoisen Suomen kannattajien joukkoon – olivathan Otavan ja Puolustusvoimien suhteet monessa mielessä varsin läheiset¹⁷.

Koska molemmat kuvateokset perustuvat keskenään samalle kuva-aineistolle ja koska teosten toimituksellisista prosesseista ei ole säilynyt sellaista aineistoa, joka antaisi mahdollisuuden selvittää kuvavalintojen taustaa, en tilastoi teosten kuvamäärää. Työekonomisesti raskas tilastointi olisi käytännössä hyödytön, kun käytössä ei ole mitään materiaalia, jonka avulla voisin analysoida toimituksellisia ratkaisuja, jolloin myös niistä tekemäni päätelmät jäisivät kokonaan spekulatiiviselle tasolle.

Kuvateokset historiassa

Kuvateokset ovat perinteinen valokuvien julkaisumuoto. Maailman ensimmäinen valokuvateos *The Pencil of Nature* ilmestyi Englannissa vuonna 1844 William Henry Fox Talbotin julkaisemana vuonna 1844, kun Talbot halusi mainostaa kehittämäänsä kuvausmenetelmää.¹⁸ Kuvakirjoilla on ja on ollut merkittävä rooli historiallisen kuvaston levityksessä: vielä 1900-luvun alkupuolella etenkin sanomalehdet eivät painoteknisistä syistä käyttäneet nykyiseen verrattuna kovinkaan paljon valokuvia. Kuvia käyttävien aikakauslehtien elinkaari taas oli merkittävästi kirjaa lyhyempi. Ennen television aikakautta nimenomaan kuvateoksissa julkaistut kuvat – joista osa toki saattoi olla aiemmin ilmehtynyt esimerkiksi lehdissä – vakiinnuttivat monessa tapauksessa asemansa tiettyä historiallista tapahtumaa symboloivina, laajalti tunnettuina ja toistuvasti julkaistuina, laajalle levinneinä ikonikuvina¹⁹. Kuvateoksilla oli siis merkittävä rooli myös historiallisen kuvaston kanonisatiossa, eli siinä prosessissa, jonka tuloksena juuri tietyt kuvat jostakin historiallisesta tapahtumasta ankuroituva kansalliseen muistiin.

Kuvateoksilla on ollut monesti merkittävä rooli erilaisissa ”historiasodissa”. Tunnetuin esimerkki historiasodista on Saksassa

ensimmäisen maailmansodan jälkeen syntynyt tikariniskumyytti, jonka luomiseen myös kuvateokset osallistuivat. Wilhelm Reetzin toimittama ja Ullsteinin kustantamana vuonna 1934 ilmestynyt teos *Eine ganze Welt gegen uns. Geschichte des Weltkrieges in Bildern* esittelee saksalaissotilaan yksilöllisenä sankarina, joka ei hävinnyt taistelussa mutta joutui antautumaan, kun kotirintama petti. Näin Reetzin kuvateos osallistui käynnissä olevaan, vahvasti politisoituneeseen debattiin siitä, miksi Saksa lopulta hävisi sodan. Kuvateoksia tutkineen itävaltalaisen valokuvahistorioitsija Anton Holzerin mukaan kuvakirjat uusivat sodanaikaisen propagandan väitteitä sikäli, että kuvavalintojen avulla saksalaissotilaat esitettiin heroisina hahmoina ja heidän sankaruuttaan tai voitokkuuttaan kyseenalaistavat otokset puolestaan jätettiin arkistojen kätköihin. Holzer luonnehtii tätä prosessia eräänlaiseksi ”toiseksi sensuuriksi”. Holzerin mukaan sotienvälisen kauden saksalaisia kuvateoksia ensimmäisestä maailmansodasta voikin luonnehtia enemmänkin visuaaliseksi kannanotoiksi poliittisessa debatissa kuin historialliseksi dokumentaatioksi.²⁰

Artikkelissa käsiteltävien teosten kuvat ovat suurikokoisia ja kuvatekstit tiiviitä ja napakoita, usein vain muutaman sanan mittaisia. Joitakin kuvia on painettu teoksiin jopa koko aukeaman kokoisena. Kiinnostavana yksityiskohtana voidaan mainita molemmissa teoksissa varsinaisten valokuvien ja kuvatekstien rinnalla kulkeva ”toinen narratiivi” eli kirjoihin sellaisenaan painetut sanomalehtiartikkelit, sähkeet ja muut asiakirjalähteet. Ne kulkevat kuva-aineiston rinnalla muodostaen oman, tapahtumia kommentoivan kokonaisuutensa. Tähän kokonaisuuteen on valittu myös aineistoa, joka esittää tapahtumat punaisten näkökulmasta, kuten leikkeitä punaisessa Suomessa ilmestyneistä sanomalehdistä. Minkäänlaisesta aidosta pyrkimyksestä tasapuolisuuteen ei kuitenkaan ole kyse, vaan pikemminkin punaiset lehdet voidaan nähdä ironisina kommentteina.

Tässä artikkelissa tarkasteltavien kuvateosten tehtävänä on ilmestymisaikanaan ollut lujittaa valkoisen Suomen ”syntymyysteihin” lukeutuvaa valkoista tulkintaa vapaussodasta. Vapaussotamyytin vahvistamistavoite ilmenee varsin selvästi mm. kirjojen

toimituskunnan kokoonpanossa. Tavoite myös ilmaistaan *Suomen vapaussota kuvissa* -teoksen johdannossa varsin peittelemättömästi:

Toimituksen pyrkimyksenä on ollut havainnollisesti ikuistaa vapaussotamme ja valkoisen armeijan kunniakkaat isänmaalliset teot ja uhraukset. Sitä on elähdyttänyt toivo, että tällainen teos palauttaa sille polvelle, joka oli mukana [– –] muistiin vapaussodan surut ja ilot. Se tulee myös aina kertomaan jälkipolville niistä uhrauksista ja niistä sankariteoista, joilla itsenäisyytemme vahvistettiin ikiajoiksi.²¹

Artikkelissa käsiteltävät teokset eivät olleet ensimmäisiä avauksia sisällissodan muistamisen kentällä. Molemmat osapuolet olivat jo sisällissodan päättymisestä lähtien tuottaneet erilaisia julkaisuja – vaikkakaan ei varsinaisia kuvateoksia – sodan muistoksi. Etenkin Suomen vapaussota kuvissa -teoksen ilmestyessä sodan 20-vuotisjuhlavuonna sisällissotaa muisteltiin varsin runsaasti. 1920-luvulla ja vielä 1930-luvun ensimmäisellä puoliskolla muistamisen kenttä oli jyrkän kahtiajakautunut, mikä näkyi muun muassa siinä, että punaisten julkisia muistomerkkejä oli tuolloin vain noin 20 paikkakunnalla, kun taas valkoisen puolen muistomerkki löytyi yli 300 paikasta.²²

Kuvateosten sota ja valkoiset sotilaat

Molemmat kuvateokset käyttävät taisteluista kertoessaan vaihtelevissa määrin kolmea kuvatyyppiä: lavastettuja taisteluposeerauksia, poseerauskuvia ja ruumiskuvia. Ensimmäisenä mainittua tyyppiä edustaa artikkeliin liitetty kuva 1. Juoksuhaudassa ampumavalmiina seisovia miehiä esittävä, koko aukeaman yli vedetty kuva on perspektiivistä päätellen otettu yläviistosta, niin että kuvaaja on seissyt kuvan ottohetkellä juoksuhaudan reunalla. Oikean taistelun keskellä kuvanottopaikka olisi tiennyt kuvaajan kuolemaa, joten kuva on mitä todennäköisimmin otettu taistelun ulkopuolella ja sotilaat siinä ovat siten vain esittävinään tais-

Väestönmajan kylässä Ruovedellä käytiin Vilppulan rintaman tärkein taistelu. — Ampumahuudana Seppälän luona.

Kuva 1. Lavastettu taisteluposeeraus. Alkuperäisen kuvatekstin mukaan kuva esittää ampumahaudassa Seppälän luona olevia valkoisia Vilppulan taistelujen aikana. (Suomen vapaussota kuvissa, Otava 1934.)

telua. Tällaiset lavastetut taisteluposeeraukset olivat tyypillisiä tuonaikaisia sotakuvia, koska yhtäältä aitojen taistelutilanteiden kuvaaminen oli vaarallista ja koska kuvallisen propagandaorganisaation puuttuessa valkoisen armeijan riveissä ei ollut ketään, jonka tehtävänä olisi ollut kuvaaminen taistelutilanteesta.²³ Toisaalta ensimmäisen maailmansodan aikana oli vielä vallalla toisenlainen ymmärrys valokuvien funktiosta: pääasiallista ei ollut niinkään kuvien aitous kuin niiden näytävävyys.²⁴ Kuvia tuotettiin joko lavastamalla tilanteita jälkeinpäin uudelleen, tai niitä otettiin esimerkiksi koulutustilanteista. Sisällissodan taisteluistakin on siis olemassa runsaasti jälkeinpäin lavastettua kuvamateriaalia, josta osa on päätyntä myös kuvateksiin.²⁵ Toisaalta teoksissa esiteltiin myös runsaasti koulutustilanteissa otettuja kuvia, joiden kuvateksteissä mainittiin koulutuksen olevan meneillään. Näillä

koulutuskuvilla lienee osaltaan haluttu kuvata valkoisen armeijan taidon ja pätevyyden kasvua.

Kenties yleisin kuvatyyppejä molemmissa kuvateoksissa on joko yksittäistä henkilöä tai ryhmää esittävät poseerauskuvat. Tätä kuvatyyppejä edustaa esimerkiksi kuva 2, jossa on joukko kauha-valaisia suojeluskuntalaisia. Kuvatyypin suosio selittyy osin sillä, että suuri osa teosten kuvista on peräisin yksityishenkilöiltä. Yksityishenkilöiden piirissä tällaisten kuvien ottamisella muistoksi on pitkät perinteet, ja myös sisällissodan alla ja sen aikana otettiin paljon poseerauskuvia²⁶. Alunperin pienelle piirille tarkoitetut poseerauskuvat on painettu kuvateoksiin kenties muiden, paremmin soveltuvien kuvien puutteessa, ja kuvat on asetettu siten täysin uudenlaiseen kontekstiin. Alkujaan yksityiseen ja pienen yleisön muistokäyttöön tarkoitetut kuvat ovat muuttuneet julkisiksi²⁷. Raja julkisen ja yksityisen, lehtikuvan ja poseerauskuvan, välillä oli sotienvälisenä aikana muutenkin häilyvä. Valokuvahistorioitsija Ulrich Kellerin mukaan juuri ateljeepotretit, mitänsanomattomat ryhmäposeeraukset ja jäykät lavastukset dominoivat saksankielisen alueen kuvalehdissä vielä ensimmäisen maailmansodan vuosina, osittain valokuvausteknisistä syistä²⁸. Valokuvaus oli kansainvälinen harrastus, ja 1900-luvun alussa monet suomalaiskuvaajat hyödynsivät joko ruotsin- tai saksankielistä opaskirjallisuutta. Saksalainen kuvaustyyli lienee vaikuttanut myös suomalaisiin kuvaajiin, mikä osaltaan selittää poseerauskuvien määrää²⁹. Poseerauskuvilla on toki tätäkin pidempi historia myös sotakuvaauksessa. Ensimmäisenä sotavalokuvaajana tunnetuksi tullut Roger Fenton kuvasi Krimin sodan aikana etupäässä juuri tämäntyyppisiä kuvia³⁰. Sama syy, mikä Fentonin kohdalla myötävaikuttanut kuvatyypin suosioon, päti myös Suomen sisällissodassa: aitojen tilanteiden kuvaaminen oli vaarallista.

Kun itse taistelua ei voitu turvallisesti kuvata, korostivat molemmat sisällissodan kuvateokset valkoisten voitokkuutta hyvin perinteisillä kuvatyypeillä, kuten viholliselta saatua sotasaalista esittelevillä kuvilla. Tyypillisiä olivat myös omien joukkojen voitonparaateja esittävät kuvat. Valkoisten joukosta nos-

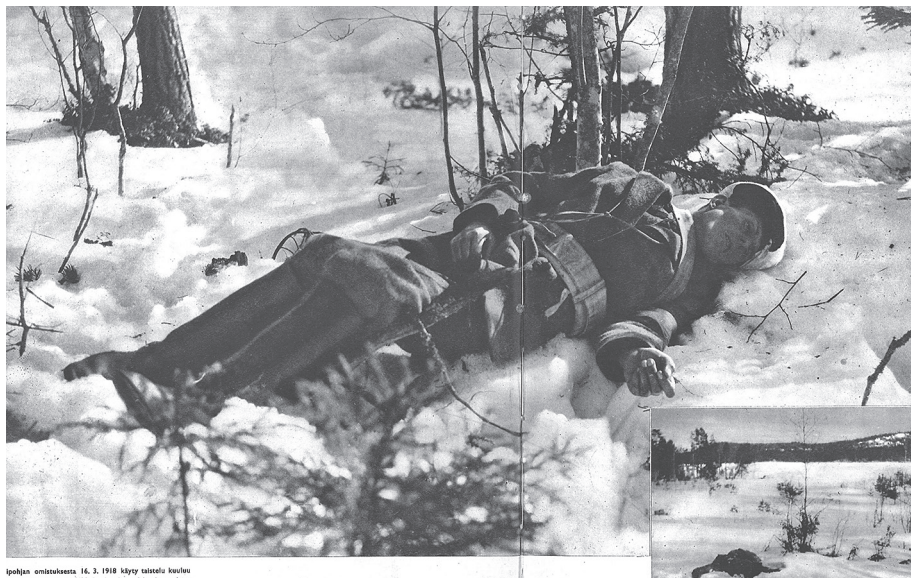
Kuva 2. Poseerauskuva, joka alkuperäisen kuvatekstin mukaan esittää [Kuopion] valtauksen osallistuneita Kauhajoen suojeluskuntalaisia. (Suomen vapaussota kuvissa, Otava 1934.)

tettiin myös esille poikkeuksellisia yksilöitä, kuten Mannerheim sekä Kajaanin taisteluihin osaa ottanut, Tampereella kuolettavasti haavoittunut Onni Kokko. Heidät esiteltiin teoksissa usein kuvin. Nämä kuvat voidaan nähdä osana vapaussodan sankareiden henkilökultin luontia, tosin Mannerheimin tapauksessa ”kultti” oli kirjojen ilmestymisaikaan jo olemassa.³¹

Huomiota tässä artikkelissa käsitellyissä teoksissa herättää raakojen, ruumiita esittävien kuvien siekailematon käyttö. Esimerkiksi saksalaisissa ensimmäistä maailmansotaa käsittelevissä kuvateoksissa käytettiin valokuvatutkija Holzerin mukaan ajoittain kuvia kaatuneista vihollisista³², mutta omien uhrien kaunistelematon esittäminen ei ollut sallittua. Suomalaisissa sodan kuvateoksissa julkaistiin saksalaisteoksiin verrattuna huomattavan runsaasti kuvia viholliskaatuneista. Esimerkkinä mainitta-

koon vaikkapa *Suomen vapaussota kuvissa* -teoksessa julkaistu närpiöläisen ammattikuvaajan Gösta Carlssonin vavahduttava otos punaisten ruumiista Kalevankankaan hautausmaalla³³ tai *Vapaussodan Kuvahistoriassa* julkaistu otos Kuolemanlaaksoista³⁴. Olivatpa nämä sinänsä tyypilliset sotakuvat otettu sitten yksityisiksi muistoiksi tai lehtikäyttöön, niiden tarkoitus lienee ensisijaisesti ollut kertoa vihollisen kärsimistä suurista tappioista, ja ne olivat teoksissa huomattavan suuressa roolissa. Esimerkkinä käytetty hautausmaakuvakin on nimittäin painettu koko aukeaman laajuksena.

Omienkin kaatuneiden esittäminen on suomalaisissa kuvateoksissa varsin siekailematonta, mikä tekee niistä poikkeuksellisia saksalaisiin kuvateoksiin verrattuna. Molemmissa teoksissa on mukana kuvan 3 otos valkoisesta kaatuneesta, vaikka omien kaatuneiden esittäminen kuului sotavalokuvauksen perinteisten tabujen joukkoon. Kuva 3 on poikkeuksellinen myös siksi, että ne harvat kuvat, joita omista kaatuneista julkaistiin, esittelivät näihin kohdistunutta huolenpitoa esimerkiksi sankarihautajaisten tms. muodossa. Tällaiset kuvat omista kaatuneista olivat ”hyväksyttäviä”, sillä ne korostivat omien joukkojen sivistyksen korkeaa tasoa, joka ilmeni nimenomaan hyvänä huolenpitona kaatuneista³⁵. Tämäntyyppisten kuvien avulla voitiin myös osoittaa, se mitä oli jo uhrattu, ja siten korostaa kaatuneiden merkitystä kansakuntaa velvoittavina uhreina, joiden muistoa tuli vaalia ja työtä jatkaa.³⁶ Kuvateoksissa julkaistiin toki myös ”siistejä” kuvia valkoisista uhreista, kuten kuva kaatuneen Kajaanin sissin paareista sekä asetovereista niitten äärellä³⁷. Kuvassa kaatunut on aseteltu paareille, hänen univormunsa on tahraton ja hän näyttää lähinnä nukkuvan. Kuvassa 3 merkkejä vastaavasta ”huolenpidosta” ei kuitenkaan ole, vaan kaatunut ainoastaan makaa hangella. Yksi selitys tällaisten poikkeuksellisten kuvien julkaisemiseen saattoi olla kuvien alkuperä. Esimerkiksi Holzerin tutkimuksessaan käsittelemän *Eine ganze Welt gegen uns* -teoksen kuvat olivat peräisin Saksan sodanaikaisen propagandaelimen Bild- und Filmmantin arkistosta, eikä niiden joukossa ollut kuvan 3 kaltaisia otoksia³⁸. Tässä käsiteltävien kuvateosten kuvat olivat sen sijaan

Ipohjan esittelyssä 16. 3. 1918 käyty taistelu kuului
suuren valkoisen sotien välisen sodan taisteluihin.

Kuva 3. Kaatunut valkoinen sotilas. Alkuperäinen kuvateksti: ”Valkoinen sankari valkoisella hangella.” (Vapaussodan kuvahistoria, Otava 1938.)

peräisin yksityishenkilöiltä, eivätkä ne olleet ottoaajankohtanaan läpikäyneet minkäänlaista sensuuria. Kuvateokseen kuvia valittaessa toki ”epämieluisat” tai narratiiviin sopimattomat kuvat jätettiin ilman muuta pois.

Kuvateosten punaiset

Sekä *Suomen Vapaussota kuvissa* -teoksessa että *Vapaussodan kuvahistoriassa* esitetään valkoisten sotilaiden ohella luonnollisesti myös heidän vastustajiaan, punakaartilaisia. Mielenkiintoista on se, että punaisten kuvaamiseen on käytetty valkoisten ottamien punaisia sotavankeina esittävien kuvien ohella myös runsaasti punaisten itsensä ottamia kuvia, joita valkoisen Suomen valtiolliset toimijat olivat sodan jälkeen keränneet talteen³⁹. Hyvä

Kuva 4. Punakaartilaisten ja punaisten sairaanhoitajien poseerauskuvista koottu kuva-aukeama. Yhteisenä kuvatekstinä ”Punakaartilaistyyppejä”. (Suomen vapaussota kuvissa, Otava 1934.)

esimerkki tästä on kuvan 4 esittämä kuva-aukeama teoksesta *Suomen vapaussota kuvissa*. Aukeamalle on koottu punakaartilaisten ja näiden sairaanhoitajien itsestään otattamia poseerauskuvia yhteisen kuvatekstin alle. Kuvateksti ”Punakaartilaistyyppejä” asettaa alun perin muistotarkoituksessa otettujen kuvien kontekstin ja asettaa kuvat osaksi pitkään valokuvauksen parissa vaikuttanutta niin sanottua tyyppikuvien traditiota. Tyyppikuvatradiatio juontaa juurensa siirtomaiden ja löytöretkien aikakaudelta, jolloin eurooppalaiset käyttivät valokuvausta yhtenä toiseuttamisen keinona kohdatessaan eksoottisia ihmisiä.⁴⁰ Tyyppilistä eksoottisia ihmisiä esittäville kuville oli lyhyt kuvausetäisyys, kuvattavan suora katse kameraan ja rajauksen rintakuvamaisuus tai potrettimaisuus. Kuvia käytettiin 1930-luvun Euroopassa yleisesti toiseuttamisen elementteinä, missä tarkoituksessa ne lienee

otettu mukaan myös *Suomen vapaussota kuvissa* -teokseen. Näin siis punaisten itsensä muistoksi ottamasta, osin sotaisaa vallankumousromantiikkaa tihkuvista kuvista tehtiin valkoisten vapaussotaa muistelevassa kuvateoksessa toiseuttamisen väline. Sen muotona on eräänlainen kuvakollaasi, jossa kuvatut eivät suinkaan esiinny alkuperäisen kuvan tapaan yksilöinä vaan ”punaisuuden” edustajina.

Mahdollisesti sattumaa, mutta kenties myös tietoista viholliskuvan rakentamista, oli punakaartin sairaanhoitajan kuvan liittäminen osaksi kuva-aukeamaa. Punaisten naisten roolia Suomen sisällissodassa tutkinut Tiina Lintunen kuvaa väitöskirjassaan, kuinka punaisten puolella sairaanhoitajina työskennelleiden naisten moraali kyseenalaistettiin valkoisten sotapropagandassa. Valkoisen sotapropagandan mukaan ”sairaanhoitajattaret” olivat itse asiassa ”lemmensisaria” eli ilotyttöjä.⁴¹

Punaisten esittely *Suomen vapaussota kuvissa* -teoksessa noudattaa myös muilta kuin tyyppikuvien osalta klassisen viholliskuvan peruslinjoja. Punaisten raakuutta korostettiin julkaisemalla tunnettu kuva Viipurin lääninvankilan veriteoista⁴², ja kuvat niin sotketuista kodeista⁴³ kuin häväistyistä kirkoistakin (kuva 5) ovat usein toistuvia teemoja teoksen sivuilla. Tällaiset kuvat lienee saatu Valtionarkistosta, jonne kaksi viikkoa Tampereen taisteluiden jälkeen päätettiin ”Vapaussodan ja punakapinan muistot talteen” -hankkeen puitteissa ryhtyä keräämään materiaalia, jolla ajateltiin voitavan niin omalle kansalle kuin ulkomaillekin vakuuttaa sodan välttämättömyyttä ja voiton oikeutusta. Senaatille saapuneessa hanke-ehdotuksessa painotettiin erityisesti ”punaisen himuvallan” jälkien valokuvaamista⁴⁴. Samoihin aikoihin myös Kansallismuseo käynnisti oman keräyshankkeensa, jonka tuloksena erityisesti toivottiin ”valokuvia punaisten tuhoamista rakennuksista sekä punaisten tappamista sotilaista ja siviileistä”⁴⁵.

Viholliskuvien perusperiaatteiden mukaisesti valkoiset esitetään teoksissa punaisten vastakohtana. Kun punaiset kuvissa tuhoavat kirkkoja, koko aukeaman valokuva dokumentoi sen sijaan valkoisen osapuolen miehiä vannomassa sotilasvalaansa Ilmajoen kirkossa.⁴⁶ Punaisten välinpitämättömyyttä kansalli-

sesta historiasta ja kulttuurista esitellään muun muassa kuvalla, jossa näkyy sekaisin oleva, osin rikottu Louhisaaren historiallisen kartanon sali, jota punaiset olivat kuvatekstin mukaan käyttäneet suutarinverstaana ja jättäneet kuvattuun tilaan⁴⁷. Sen vastapainona valkoiset puolestaan on kuvattu harjoituksessa Topeliuksen patsaan luona Vaasassa, ketjuna patsaan edessä selkä patsaaseen päin, kiväärit ampuma-asennossa, ikään kuin symbolisesti suojelemassa suomalaista kulttuuria ja historiaa.⁴⁸ Vaikka eri osapuolien toimia ja toiminnan jälkiä esittelevien valokuvien avulla ei kirjassa juurikaan rakenneta suoria vastakkainasetteluja esimerkiksi asettelemalla kuvat saman aukeaman eri sivuille vastustusten, on kirjan sanoma selvä. Punaiset ovat tuhoava, epäjärjestyttä luova voima, valkoiset puolestaan säilyttävä, järjestystä tuova voima.⁴⁹

Mielenkiintoisena yksityiskohtana voidaan tässä yhteydessä mainita punaisten häpäisemää Karkun kirkkoa esittävän kuvan kanssa samalle sivulle päätynyt kuva naispunakaartilaisesta (kuva 5). Naispunakaartilaisen kuva on sinänsä luontevassa kontekstissa Karkun kirkon yhteydessä, sillä olihan hänet kuvatekstin mukaan tavattu ”ammuskelemasta” nimenomaan kirkosta. Kuvilla voidaan kuitenkin nähdä olevan myös tätä syvempi yhteys toisiinsa. Kirjan kohdeyleisölle, valkoisen Suomen arvot omaksuneelle lukijalle nimenomaan asetta kantava nainen edusti tavallista punakaartilastakin pahempaa vihollista; nainen, joka oli jättänyt ”luontaisen” äidin ja vaimon roolinsa yhteiskunnassa ja vetänyt päälleen miehelle kuuluvat vaatteet, housut, sekä osallistui sotatoimiin ase kädessä. *Aamulehden* kirjoituksesta 24. huhtikuuta 1918 ilmenee valkoisten naispunakaartilaiselle suoma ihmisarvo: ”Jos oikeata roistopunakaartilaista on nimetty ihmispedoksi, on tämä nimitys liian lievä hänen feminiselle (sic!) vastakohdalleen.”⁵⁰ Aseistetut naiset siis nähtiin jonkinlaisena punaisen pahuuden huipentumina, ja kirkon häpäiseminen, jota teoksessa symboloi muun muassa Karkun kirkon osin tuhoutuneita, epäjärjestyksessä olevia sisätiloja esittävä kuva (kuva 5), ihmisen teoista pahimpiin lukeutuvana. Molemmat aiheet toistuivat muun muassa Espanjan sisällissodan ja toisen

Karkun kirkosta ammuskelemassa tavattu naispunakaartilainen miehen puvussa.

Karkun kirkko punaisten jäljiltä (alla).

Kuva 5. Sivua teoksesta Suomen vapaussota kuvissa. Sivulla kuvat naispunakaartilaisesta sekä Karkun kirkosta punaisten jäljiltä. (Suomen vapaussota kuvissa, Otava 1934.)

maailmansodan sotapropagandassa⁵¹. Naispunakaartilaisen kuva ei kuitenkaan varsinaisesti tue kuvatekstin välittämää sanomaa.

Ilmeisesti ennen taistelua otetussa kuvassa nainen seisoo kivääri olalla, mutta myös pieni hymy huulillaan. Hymy viittaa siihen, että nainen on kuvassa omasta halustaan. Tämäkin kuva lienee siis yksi sotasaaliiksi saaduista tai kuvaajilta takavarikoiduista poseerauskuvista, joka on tässä instrumentalisoitu propagandan välineeksi.

Vihollisen raakuuden, julmuuden ja vihollisen aiheuttamien tuhojen vastapainoksi punaisia esitetään molemmissa teoksissa myös voitettuina ja voimattomina. Pitkistä vankijonoista otetuilla kuvilla, joista esimerkkinä kuva 6, korostettiin toisaalta valkoisen voiton suuruutta, ja toisaalta ne välittivät punaisista kuvaa avuttomana, valkoisten lyömänä massana. Tämäkin palveli viholliskuvan rakentamista, sillä vihollisesta ei koskaan saa tehdä mielikuvissa ylivoimaista, vaan vihollisen kuuluu olla lähtökohtaisesti aina heikompi. *Vapaussodan kuvahistorian* kohdalla vihollisen heikkoutta on kuvan 6 yhteydessä korostettu toisellakin tavalla. Kuvan oheen on liitetty huhtikuun 6. päivältä 1918 *Työmies*-lehden pikkuilmoitus, joka mainitsee punakaartin joukkojen ”huomattavassa määrässä” edenneen. Tosiasiassa Tampereen taistelu päättyi tuona päivänä valkoisten voittoon, minkä teoksen lukijakunta epäilemättä on tiennyt, ja minkä kuvateoksen lukijankin oletettiin tietävän. Totuuden kanssa täysin ristiriitainen kuvateksti lienee osaltaan vahvistanut lukijoiden käsitystä punaisten propagandan avuttomuudesta ja siten käsitystä punaisista itses- tään valkoisiin verrattuna alempiarvoisina vastustajina. Huumorin ja ironian käyttö osana toiseus- ja viholliskuvien rakentamista oli kirjojen ilmestymisajankohtana tyypillistä myös suomalaisissa elokuvissa, joissa venäläiset esitettiin monesti eräänlaisina avuttomina hölmöläishahmoina.⁵² Ironiaa hyödyntävä esitystapa on siis ollut tuttu myös kirjojen lukijoille.

Huomionarvoista on se, että artikkelissa tarkasteltujen kuvateosten linjat vihollisen kuvallisessa esittelyssä poikkeavat jossain määrin toisistaan. Aikaisemmin julkaistu *Suomen vapaussota kuvissa* noudattaa likipitäen täysin sotapropagandan peruslinjoja vihollisen toiseuttamisineen sekä raakuuden ja tuhoivoiman korostamisineen. Vuonna 1938 ilmestyneen *Vapaussodan kuva-*

Kuva 6. Koko aukeaman kokoinen kuva esittää punaisia vankeja Tampereen taistelujen jälkeen. (Vapaussodan kuvahistoria, Otava 1938.)

historian linja on taas merkittävästi pidättyvämpi. Punainen terrori nostetaan siinäkin visuaalisesti esille vaikkapa *Suomen vapaussota kuvissa* -teoksesta tutulla kuvalla Viipurin läänin-vankilasta⁵³. *Vapaussodan kuvahistoria* ei kuitenkaan demonisoi punaisia läheskään siinä määrin kuin *Suomen vapaussota kuvissa*. Esimerkiksi punaisten harjoittamaa kirkkojen häpäisyä esitellään teoksessa vain yhden kuvan verran, naispunakaartilaisia ei tematisoida yhtä voimakkaasti, ja kuvat sotketuista kauppaliikkeistä, yksityisasunnoista ja kulttuurikohteista loistivat poissaolollaan aikaisempaan, teemoilla paikoin jopa mässäilleeseen teokseen verrattuna. Punaiset esitellään teoksessa lähinnä venäläisten sekä avuttomien johtajiensa harhaanjohtamina massoina, ei niinkään raakoina roistoina.

Samalle kuva-aineistolle perustuvien ja saman toimituskunnan työn tuloksena syntyneiden teoksien linjaeroille voidaan löytää montakin mahdollista selitystä. Yhtäältä kyse voi olla puhtaasti toimituksellisista valinnoista, joiden taustalla ei ole minkäänlaista agendaä tai muutakaan pyrkimystä. Sivumäärältään pienempään kansanpainokseen tekijät ovat mahdollisesti vain halunneet ensi sijassa valita sodan kulun kannalta merkittävämpinä pitämiään sotakuvia punaisten julmuuksien esittelyn sijaan. Tätä hypoteesia tukisi sekin, että päällekkäisyyksien poistoja lukuun ottamatta ei sodan kulkua esittävistä kuvista ilmeisesti ole juuri tehty poistoja.

Toisaalta kuvavalintojen taustalla voi toki olla myös poliittisen ilmaston muutos. Suomeen oli vuonna 1937, vuosi ennen *Vapaussodan kuvahistorian* ilmestymistä, valittu ensimmäinen punamultahallitus, ja kuten Mika Siironen on vapaussodan perintöä koskevassa tutkimuksessaan todennut, viholliskuva alkoi vähitellen saada sävyeroja voittajapuolen vallankumouksen pelon hellittäessä⁵⁴. Etenkin 1930-luvun jälkipuoliskon ilmapiiri oli muutenkin selvästi erilainen jyrkän kahtiajakautuneeseen 1920-lukuun verrattuna. Vuoden 1935 tammikuussa, vuosi *Suomen vapaussota kuvissa* -teoksen ilmestymisen jälkeen, oli valkoinen Suomi astunut selvästi sovinnon tielle, kun maassa oli alettu viettää Sovinnollisuuden viikkoa.⁵⁵

Yhtä hyvin kyseessä voi olla myös tietyn kohderyhmän tavoitteluun tähdännyt ratkaisu. *Vapaussodan kuvahistoria* oli nimittäin teoksen johdannon mukaan tarkoitettu kaikille kansalaisryhmille. On mahdollista, että toimituskunnan tavoitteena olisi ollut teoksen tekeminen houkuttelevammaksi myös työläisten silmissä punakaartin demonisointia vähentämällä. Sitä, mikä näistä selityksistä pitää paikkansa, on kuitenkin teoksen toimitusprosessia kuvaavan arkistomateriaalin puutteessa mahdotonta varmistaa.

Valkoisen Suomen paperiset monumentit

Kuten olen artikkelissani osoittanut, molemmat tarkastellut kuvateokset tukivat narratiiveissaan vuoden 1918 sodasta voi-

makkaasti valkoisen Suomen historiakuvaa – mikä toimituskunnan kokoonpanon huomioiden ei ole yllätys. Yllättävää kuitenkin on varsin monenlaisten kuvien käyttö, mikä selittyy pääosin sillä, että kuvat ovat peräisin ennen kaikkea yksityiskokoelmista eikä valtiollisista propagandakuva-arkistoista. Tilanne on toinen vaikkapa saksalaisissa ensimmäistä maailmansotaa käsittelevissä kuvateoksissa. Osansa epätyypillisissä kuvavalinnoissa lienee silläkin tosiasialla, että tekijät – ajalleen tyypillisesti – eivät ole täysin ymmärtäneet kuvien voimaa ja vaikutuskykyä ja ovat siksi valinneet kirjaan kuvia, jotka raakuudessaan ovat poikkeuksellisia muihin eurooppalaisiin sotahistoriallisiin kuvateoksiin nähden. Teosten layout on huomattavan moderni, ja niitten kerronnallinen moniulotteisuus lehtileikkeille ja dokumenteille perustuvine rinnakkaisnarratiiveineen avaa tulevaisuudessa monenlaisia mahdollisuuksia lisätutkimukselle.

Huomattavan mielenkiintoinen havainto on myös selvä keskinäinen ero kirjojen suhtautumisessa punaisiin. Siinä missä *Suomen vapaussota kuvissa* -teos noudattaa pitkälti perinteisen sotapropagandan linjoja luodessaan punaisista klassista viholliskuvaa, on *Vapaussodan kuvahistoria* selvästi sävyltään pidättävämpi. Neljä vuotta edeltäjänsä jälkeen ilmestynyt *Vapaussodan kuvahistoria* esittelee punaiset lähestulkoon vailla demonisointia, enemmänkin venäläisten ja omien avuttomien johtajiensa harhaanjohtamina uhreina, vaikka myös punainen terrori toki nostetaan esille. Tähän linjanmuutokseen voidaan löytää moniakin syitä, joita käsittelin edellä.

Erityispiirteistään huolimatta teokset ovat monessa mielessä ajalleen tyypillisiä sotakuvateoksia. Sotaa esitetään näissäkin teoksissa lavastetuin kuvin, henkilönpalvonnalla on merkittävä rooli ja myös ”tyyppikuvia” käytetään toiseuttamisen välineinä, kuten muissakin Euroopan maissa. Teokset ottivat myös genrelleen tyypilliseen tapaan osaa sisällissodan kuvaston kanonisaatioon. Molemmissa teoksissa julkaistut kuvat Helsingissä järjestetystä voitonparaatista tai Onni Kokosta ovat osa sitä sisällissodan tunnetuinta kuvastoa, joka symboloi vuotta 1918 vielä nykyäänkin.*

* Artikkele kuuluu osana VTT Olli Kleemolan Suomen historian avainkuvat -tutkimushankkeeseen, ja sen laatimista on rahoittanut Börje ja Dagmar Söderholmin rahasto.

Viitteet

- 1 Termillä ”kuva” tarkoitetaan tässä artikkelissa visuaalista (valo)kuvaa, mielikuvalla taas ihmisen sisäistä käsitystä, kuvaa menneestä. Kuvateoksilla on mahdollisuus luoda historiakuvia ja mielikuvia menneestä. Historiakuvalla tarkoitetaan käsityksiä menneisyydestä ja sen merkityksistä.
- 2 Kleemola 2017.
- 3 Kukkonen 2008; Peltonen 2008; Vanhanen & Kiimalainen 2008.
- 4 Jukka Kukkonen on artikkelissaan (2008, 25) jäljittänyt *Suomen vapaus-sota kuvissa* -teoksen kuvaajia, mutta hänkään ei ole tarkastellut teoksen sisältöä sen enempää.
- 5 Esim. Roselius 2013, Peltonen 1996; Roselius 2014; Saarela 2014; Kinnunen 2014. Sisällissodan visuaalista muistamista on tutkinut lähinnä Riitta Kormano, joka väitöskirjassaan tarkastelee muun muassa sisällissodan muistomerkkien kuvakieltä, Kormano 2014.
- 6 Kinnunen & Kivimäki 2006.
- 7 Boehm 2007, passim.
- 8 Siteerattu artikkelista Hamann 2011, 24.
- 9 Visual history -suuntauksesta laajemmin Paul 2014. https://docupedia.de/zg/Visual_History_Version_3.0_Gerhard_Paul.
- 10 PWD-lyhenne tulkintamallin nimessä tulee tulkintamallin kehittelyyn osallistuneiden Erwin Panofskyn, Rainer Wohlfeilin ja Arthur C. Danton nimistä, Pandel 2011, 72–77.
- 11 Pilarczyk & Mietzner 2005, 133–136.

- 12 Malmberg et al. 1938, 5. Kummankaan tässä artikkelissa käsiteltävän teoksen painosmäärät eivät ole kirjoittajan tiedossa.
- 13 Siteerattu teoksesta Malmberg et al. 1934, 5. Mannerheimin väite valokuvakeruun tähänastisesta laiminlyönnistä ei pitänyt täysin paikkaansa: ensimmäisen sisällissotakuvien keruun oli järjestänyt Suomen Kuvaletti jo vuonna 1918, Kukkonen 2008, 23.
- 14 Malmberg et al. 1934, 6; Kukkonen 2008, 25.
- 15 Keller 2013, 10–11.
- 16 Roselius 2013, 160.
- 17 Ks. esim Pilke 2009, 57–61.
- 18 Ang 2015, 27.
- 19 Ikonikuvista Paul 2011, 8–13.
- 20 Holzer 2003, 60–61.
- 21 Siteerattu teoksesta Malmberg et al. 1934, 6.
- 22 Peltonen 2003, 14–15, 22, 55–56.
- 23 Kukkonen 2008, 33.
- 24 Hyvä esimerkki tästä on Iso-Britanniassa sodan aikana julkaistu kuvasarja, joka sisältää helposti lavastetuksi tunnistettavan kuvan ”yöllisestä hyökkäyksestä” länsirintamalla. Struk 2011, 34–35.
- 25 Osana sisällissodan muistamiskulttuuria sotienvälisenä aikana lavastettiin myös kuvia punaisten teloituksista. Yksi lavastetuista kuvista oli keväällä 2017 ehdolla Ilkka Suppasen suunnitteleman juhlarahan kuvitukseksi, mikä aiheutti laajan kohun, Kleemola 2017.
- 26 Kukkonen 2008, passim. Tiina Männistö-Funk erittelee väitöskirjassaan muutamia visiittikorttivalokuviin liittyviä käytäntöjä, jotka lienevät vaikuttaneet vielä vuonna 1918 otettujen poseerauskuvienkin taustalla, Männistö-Funk 2014, 152–155.
- 27 Sisällissodan yksityisten kuvien muistokäytöstä Peltonen 2008.
- 28 Keller 2013, 9.
- 29 Kivelä 2012, 140.
- 30 Daniel 2006, 53.
- 31 Mannerheim-sankarikultista Siironen 2012, 74–75; Myös Kukkonen 2008, 31. Sotasaalis ks. esim. Malmberg et al. 1938, 165. Paraatit ja Mannerheim ks. esim. Malmberg et al. 1938, 327. Kokko ks. Malmberg et al. 1938, 96.
- 32 Holzer 2003, 61–62.
- 33 Malmberg et al. 1934, 44–45; kuvaajan henkilöllisyydestä Kukkonen 2008, 34.
- 34 Malmberg et al. 1938, 132–133.

- 35 Kleemola 2016, 116.
- 36 Kaatuneiden merkityksestä ja roolista kansakuntaa velvoittavina uhreina ks. Kempainen 2006, 144–146.
- 37 Malmberg et al. 1934, 253.
- 38 Holzer 2003, 61–62.
- 39 Kukkonen 2008, 26–32; myös Peltonen 2008.
- 40 Janina Strukin mukaan tyypikkuvien ottaminen oli kautta Euroopan tunnettu ja suosittu konsepti 1930-luvulla, Struk 2011, 17.
- 41 Lintunen 2015, 81.
- 42 Malmberg et al. 1938, 250–251.
- 43 Malmberg et al. 1934, 35.
- 44 Roselius 2013, 44–45.
- 45 Roselius 2013, 46. Kuvakeräyksistä myös Peltonen 2003, 244–248.
- 46 Malmberg et al. 1934, 144–145.
- 47 Malmberg et al. 1934, 67.
- 48 Malmberg et al. 1934, 86–87.
- 49 Viholliskuvien perusrakenteesta Vuorinen 2012, 1–8.
- 50 Siteerattu teoksesta Lintunen 2015, 43.
- 51 Kleemola 2016, 174–189, 228–235; Brothers 2011, 46–79.
- 52 Vares 2012, 64.
- 53 Malmberg et al. 1938, 166–167.
- 54 Siironen 2012, 64.
- 55 Peltonen 2003, 248.

Lähteet ja kirjallisuus

Primaariaineisto

Malmberg et al. (toim.) (1934): *Suomen vapaussota kuvissa I–II*. Otava, Helsinki.

Malmberg et al. (toim.) (1938): *Vapaussodan kuvahistoria*. Otava, Helsinki.

Kirjallisuus

- Ang, Tom (2015): *Valokuvan historia*. Docendo oy, Jyväskylä.
- Boehm, Gottfried (2007): *Wie Bilder Sinn erzeugen. Die Macht des Zeigens*. Berlin University Press, Berliini.
- Brothers, Caroline (2011): *War and Photography. A cultural history*. Routledge, Lontoo.
- Daniel, Ute (2006): Der Krimkrieg 1853–1856 und die Entstehungskontexte medialer Kriegsberichterstattung. Teoksessa Ute Daniel (toim.), *Augenzeugen. Kriegsberichterstattung vom 18. zum 21. Jahrhundert*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 40–67.
- Hamann, Christoph (2011): Zum Eigensinn der Fotografie. Teoksessa Saskia Handro & Bernd Schönemann (toim.), *Visualität und Geschichte*. Geschichtskultur und historisches Lernen, Band 1. LIT, Berliini, 23–36.
- Holzer, Anton (2003): Den Krieg sehen. Zur Bildgeschichtsschreibung des Ersten Weltkrieges. Teoksessa Anton Holzer (toim.), *Mit der Kamera bewaffnet. Krieg und Fotografie*. Jonas Verlag, Marburg, 57–70.
- Keller, Ulrich (2013): Der Weltkrieg der Bilder. Organisation, Zensur und Ästhetik der Bildreportage 1914–1918. *Fotogeschichte* 33 (130), 550.
- Kemppainen, Ilona (2006): *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kleemola, Olli (2016): *Valokuva sodassa. Neuvostosotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalokuviissa 1941–1945*. Sigillum, Turku.
- Kleemola, Olli (2017): Gedenken mit dem Bild einer Hinrichtung? Finnische Münzen im Jubiläumsjahr 2017. Artikkel verkkojournaalissa *Visual-History. de Online-Nachschlagewerk für die historische Bildforschung* 12.6.2017, <https://www.visual-history.de/2017/06/12/gedenken-mit-dem-bild-einer-hinrichtung/>.
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (2006): Johdatus koettuun sotaan. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva Kustannus oy, Helsinki, 9–18.
- Kinnunen, Tiina (2014): The Post-Cold War Memory Culture of the Civil War: Old-New Patterns and New Approaches. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Brill, Leiden, 401–440.
- Kivelä, Rauno (2012): Fotografiklubben i Tammerfors. Teoksessa Marjo-Riitta Saloniemi & Reetta Tervakangas (toim.), *Savupiippuja ja puhdasta kuuraa. William Lomaxin Tampere*. Tampereen museot, Tampere, 132–151.
- Kormano, Riitta (2014): *Sotamuistomerkki Suomessa. Voiton ja tappion modaalista sovittelua*. Turun yliopisto, Turku.

- Kukkonen, Jukka (2008): Valokuvaajat sisällissodassa. Katsaus valokuvaperinteeseen. Teoksessa Jukka Kukkonen & Elina Heikka (toim.), *Punamustavalkea. 1918 kuvat*. Avain & Suomen Valokuvataiteen museo, Helsinki, 23–40.
- Lintunen, Tiina (2015): *Punaisten naisten tiet. Valtiorikosoikeuteen vuonna 1918 joutuneiden Porin seudun naisten toiminta sota-aikana, tuomiot ja myöhemmät elämänvaiheet*. Turun yliopisto, Turku.
- Männistö-Funk, Tiina (2014): *Itse tehty moderni. Gramofoni, polkupyörä ja valokuvaus suomalaisten elämässä 1880-luvulta 1940-luvulle*. Turun yliopisto, Turku.
- Pandel, Hans-Jürgen (2011): Bildinterpretation. Zum Stand der geschichtsdidaktischen Bildinterpretation. Teoksessa Saskia Handro ja Bernd Schönmann (toim.), *Visualität und Geschichte. Geschichtskultur und historisches Lernen*. LIT, Berliini, 69–88.
- Paul, Gerhard (2011): Bilder, die Geschichte schrieben. Medienikonen des 20. u. beginnenden 21. Jahrhunderts. Teoksessa Gerhard Paul (toim.), *Bilder, die Geschichte schrieben. 1900 bis heute*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 7–18.
- Paul, Gerhard (2014): Visual history. Version 3.0. Artikkeliverkkotietosanakirjassa *Docupedia-Zeitgeschichte* 13.3.2014, https://docupedia.de/zg/Visual_History_Version_3_0_Gerhard_Paul.
- Peltonen, Ulla-Maija (1996): *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija (2003): *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija (2008): Yksityisiä kuvia 1918. Teoksessa Jukka Kukkonen & Elina Heikka (toim.), *Punamustavalkea. 1918 kuvat*. Avain & Suomen Valokuvataiteen museo, Helsinki, 135–150.
- Pilarczyk, Ulrike & Mietzner, Ulrike (2005): *Das reflektierte Bild. Die seriell-ikonografische Fotoanalyse in den Erziehungs- und Sozialwissenschaften. Habilitationsschrift Humboldt-Universität Berlin*. Klinkhardt, Bad Heilbrunn.
- Pilke, Helena (2009): *Etulinjan kynämiehet. Suomalaisen sotakirjallisuuden kustantaminen ja ennakkosensuuri kirjojen julkaisutoiminnan sääntelijänä 1939–1944*. Bibliotheca historica 123, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Roselius, Aapo (2013): *Isänmaallinen kevät. Vapaussotamyytin alkulähteillä*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- Roselius, Aapo (2014): The War of Liberation, the Civil Guards, and the Veterans' Union: Public Memory in the Interwar Period. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Brill, Leiden, 297–330.

- Saarela, Tauno (2014): To remember or not – the Finnish labor movement and the memory of the Civil War in the interwar period. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Brill, Leiden, 331–363.
- Siironen, Mika (2012): *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Vastapaino, Tampere.
- Struk, Janina (2011): *Private Pictures. Soldiers' Inside View of War*. I. B. Tauris, Lontoo.
- Tepora, Tuomas (2014): Changing Perceptions of 1918: World War II and Post-War Rise of the Left. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.) *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Brill, Leiden, 364–400.
- Vanhanen, Hannu & Kiimalainen, Kimmo (2008): Sisällissota saksalaisin silmin. Speaktaakkeleita ja kuvaväärennöksiä. Teoksessa Jukka Kukkonen & Elina Heikka (toim.), *Punamustavalkea. 1918 kuvat*. Avain & Suomen Valokuvataiteen museo, Helsinki, 151–165.
- Vares, Vesa (2012): Childlike Masses against True Men of Valour: The Comical Image of the Russians in Finland During The Finnish-Soviet Winter War (1939–1940). Teoksessa Marja Vuorinen (toim.), *Enemy Images in War Propaganda*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 57–88.
- Vuorinen, Marja (2012): Introduction: Enemy Images as Inversions of the Self. Teoksessa Marja Vuorinen (toim.), *Enemy Images in War Propaganda*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 1–14.

Varkauden vuoden 1918 tulkinnot ja tulkitajat

Johdanto

Vuoden 1918 sisällissodan aikaiset tapahtumat Varkaudessa olivat monessa suhteessa erikoisia. Paikallinen sisällissota taisteltuineen ja valkoisten ruukkiyhdyksunnan valtauksineen ensinnäkin sijoittui sodan alkuvaiheeseen eli helmikuulle 1918, jolloin sotimisen käytännöt ja myös osapuolten voimasuhteet olivat vielä epäselviä. Toiseksi valkoisten joukkojen Varkauden valtausta seuranneet teloitukset ja muut väkivallanteot olivat poikkeuksellisen mittavia. Jaakko Paavolainen nostaakin Varkauden tutkimuksessaan ”prosentuaalisen tappion” perusteella suurimmaksi teloituspaikekunnaksi.¹ Sisällissodan poikkeukselliset tapahtumat hajottivatkin varkauteen tehdyshdyksunnan vuosikymmeniksi kahteen vastakkaiseen leiriin. Tämän seurauksena myös tapahtumien dokumentointi ja muistaminen rakentui erityiseksi.

Artikkelissamme pureudumme tarkastelemaan Varkauden tapahtumia, niiden dokumentaatiota ja muistamista. Artikkelimme kiinnittyy parina viime vuosikymmenenä virinneeseen paikallisia tapahtumia jäljittävän sisällissotatutkimuksen genreen². Artikkelimme aineiston moninaisuus estää kiinnittymisen yhteen teoreettiseen lähtökohtaan. Niinpä nojaudumme tausta-teoreettisesti Ulla-Maija Peltosen tulkintoihin muistamisen prosessista, Anne Heimon tutkimukseen menneisyyden esittämisen politiikasta sekä Seppo Knuuttilan arvioon menneisyyden alati muuttuvista arvioinneista³. Paikallisen tarkastelun ohella vertaamme Varkaudesta muodostunutta kuvaa muun Suomen

sisällissodan aikalais- ja jälkikäteistarkasteluihin. Tarkemmin ilmaistuna kysymme ensiksi, mitä Varkaudessa oikeastaan tapahtui sisällissodan kuukausina ja miten tapahtumat sijoittuivat sisällissodan yleisempään kulkuun? Käymme siis lyhyesti läpi keskeiset sotatapahtumat paikkakunnalla. Toiseksi avaamme, millaista dokumentaatiota ja tulkintoja Varkauden tapahtumat ovat synnyttäneet? Tarkastelemme dokumentaatiota, jota synnytettiin sisällissodan vielä kestäessä sekä jäljitämme valkoisen ja punaisen osapuolen muistelutyötä niin kirjallisena kuin suullisena. Lisäksi käsittelemme sitä, miten Varkauden tapahtumia on kuvattu kaunokirjallisuudessa, ja miten niitä on tuotu esiin joko paikkakuntaa koskevassa tai yleisemmän näkökulman tutkimuksessa. Lopuksi tulkintaosiossa syvennymme esiin nostamaamme Varkauden poikkeuksellisuuteen ja pohdimme, mitkä tekijät ovat vaikuttaneet Varkauden sisällissotatulkintojen erityisyyteen, miten ja millaisella dokumentaatiolla niitä on synnytetty ja miten paikalliset tulkinnat suhteutuvat yleisempiin sisällissodan tulkitoihin?

Tutkimuksemme aineiston muodostavat Varkauden alueen tapahtumista kertovat asiakirjat, historiikit, aikalaislehdistö, sodan erityyppiset muistojulkaisut, haastattelut ja muu perinnetieto, kuten muistitieto, sekä kaunokirjallisuus. Varkauden vuoden 1918 tapahtumia kuvaavaa aineistoa jäljittäessämme löysimme suhteellisen runsaasti erilaista dokumentaatiota. Ensinnäkin esiin nousivat itse sota-ajan dokumentit. Jälkipolvien tutkittavaksi on jäänyt sekä lehtitekstejä että sotatoimien synnyttämiä asiakirjoja. Niiden merkitys tämän työn keskeisen lähtökohdan eli tulkintojen jäljittämisen kannalta ei kuitenkaan ole ensisijainen. Sodan jälkeen tehdyt kahden osapuolen tulkinnat ovat toinen dokumenttien ryhmä. Kolmanneksi Varkauden tapahtumia ovat käsitelleet myös kirjailijat kaunokirjallisessa tuotannossaan. Neljänneksi katseitaan Varkauteen ovat luoneet myös tutkijat ja vuoden 1918 paikalliset tapahtumat ovat löytäneet tiensä myös opinnäytetöihin. Tavoitteemme on siis yhdistellä ja vertailla eri tavoin ja eri aikoina syntyneiden aineistojen luomaa kuvaa ja tulkintoja paikkakunnan tapahtumista. Keskeinen tutkimusmene-

telmämme on laadullinen sisällönanalyysi, tarkemmin sanottuna sisällönerittely. Toteutamme sitä aineistolähtöisesti, koska käytössämme on erilaisia materiaaleja. Vertailemme niitä ja teemme mahdollisuuksien mukaan yleistyksiä. Kirjallisen dokumentaation osalta siis etsimme, tiivistämme ja luokittelemme Varkautta koskevaa informaatiota. Haastattelu- ja muun vastaavan aineiston osalta jäljitämme niistä nousevia tulkintoja ja niiden ajallista kontekstia.⁴

Lisäksi hyödynnämme sisällissodasta tehtyä runsasta tutkimusta. Parin viimeisen vuosikymmenen historiatutkimus on avannut uudenlaisia näkökulmia ylipäätään Suomen itsenäisyyden ajan sotiin, niiden syihin ja seurauksiin.⁵ Uusille lähestymistavoille ovat olleet luonteenomaisia aikaisempaan verrattuna erilaiset näkökulmat, jolloin on paneuduttu esimerkiksi toimijasuhteiden perusteelliseen erittelyyn, sotilaiden mielenterveyden luhistumiseen tai sota-ajan seksielämään. Sisällissotaan kohdistuvan tutkimuksen – tai oikeammin sitä koskevan kirjoittelun – ensimmäinen sukupolvi oli valkoinen vapaussotakirjallisuus. Tässä pääosin maailmansotien välisenä aikana ilmestyneessä kirjallisuudessa käsiteltiin koko sodan ohella myös paikallisia tapahtumia sodan voittajapuolen näkökulmasta. Näin oli asia myös Varkauden kohdalla.⁶

Ennen toista maailmansotaa punaisen osapuolen kirjoittelu ja muistelu jäi vähäiseksi ja koostui muutamista yksittäisistä teoksista.⁷ Varsinainen tutkimus sisällissodasta alkoi vasta 1960-luvulla, jolloin monet nykypäivään asti asemansa säilyttäneet klassikot ilmestyivät.⁸ Näin käynnistyneeseen toiseen sukupolveen kuuluivat myös julkisesti rahoitettujen isojen hankkeiden tuloksena syntyneet tutkimukset.⁹ Nykypäivänä jatkuvalla ja 1990-luvun alussa käynnistyneelle uusimmalle tutkimussukupolvelle on ominaista ensinnäkin julkaisujen määrän voimakas kasvu. Vuosien 1917–1918 tapahtumia käsitteleviä tutkimuksia on ilmestynyt sekä erillisjulkaisuina että opinnäytteinä hyllymetreittäin. Määrän kasvua selittävät osin sisällissodan ”juhluvuodet” 1993, 1998 ja 2008. Toinen selitys on näkökulmien monipuolistuminen. Perinteisen, jos kohta modernisoituneen sota- ja tapahtumahis-

toriallisen näkökulman¹⁰ sekä pitkään jatkumoon nojaavan terrori- ja väkivaltanäkökulman¹¹ ohella ovat nousseet tarkasteluun myös sisällissodan muistaminen, tulkitseminen, psykologinen ja kulttuurinen näkökulma¹² sekä sisällissodan naiset ja lapset¹³. Myös oikeudellinen tarkastelu ja kansainvälinen vertailu edustavat uutta lähestymistapaa sisällissodan tutkimisessa.¹⁴ Aivan erityisesti on kuitenkin mainittava vuoden 1918 sotaa koskevan paikallistutkimuksen nousu.¹⁵ Rajattu näkökulma on monissa tapauksissa syventänyt sodan ”isoa kuvaa” ja nostanut esiin paikallisten asetelmien ja vallankäytön merkityksen tapahtumien kulkuun. Lopulta vuoden 1918 tapahtumat ovat nousseet viime aikoina jälleen myös kaunokirjallisuuden teemaksi,¹⁶ samoin kuin teatterien ohjelmistoihin¹⁷.

Uudenlaisena avauksena sisällissodan tarkasteluun voi pitää myös 1998 alkanutta Suomen sotasurmat 1914–22 -hanketta. Valtioneuvoston rahoittaman hankkeen tehtävänä oli tutkia mainittuna aikana sotaoloissa surmansa saaneita suomalaisia ja koota heistä tietoja. Hankkeen tuloksena syntyi useita julkaisuja ja ennen kaikkea yli 39 000 nimen tiedosto surmansa saaneista.¹⁸ Useat edellä mainituista tutkimuksista kiinnittyvätkin sotasurma-projektiin tai ne ainakin hyödynsivät hankkeen kokonaisuutta. Hanketta voi pitää saman tyyppisenä ”kansallisten traumojen lääkitsemisenä” kuin julkisesti rahoitettua itenäistymisen ja sisällissodan tutkimusta 1970- ja 1980-luvuilla. Sisällissotaan kohdistuvan mielenkiinnon ja tutkimuksen määrän lisääntyminen ja näkökulmien monipuolistuminen kertovat joka tapauksessa siitä, että myös tässä – suomalaisille pitkään herkässä teemassa – on päästy eroon kaiken kattavan ja vasta-vaiteet torjuvan lopullisen selityksen, historiallisen ”totuuden” etsimisestä, samoin aikoinaan näkyvästi esillä olleiden ”syyllisten” nimeämisestä.¹⁹ Lähtökohtanamme tässä artikkelissa myös on, että eri positioista ja eri kentille tuotetut Varkauden vuoden 1918 tapahtumien dokumentaatiot valaisevat tapahtunutta poikkeavasti erilaisista intresseistä lähtien.

”Vallankumouksellista aikaa”

Venäjän keisarin vallan kukistumisesta keväällä 1917 alkanut vyöry pyyhkäisi myös yli autonomisen Suomen ja loi niin valtakunnallisesti kuin paikallisesti uusia asetelmia. Yhteiskunnallisen rakennemuutoksen seurauksena kärjistynyt sosiaalinen ja taloudellinen eriarvoisuus heijastui politiikkaan, jossa poliittisten leirien vastakkainasettelu syveni ja alettiin varautua myös mahdolliseen yhteenottoon. Järjestysvallan romahtaminen, yhteiskunnallisten uudistusten hidas eteneminen sekä paikallisen kunnallisen päätöksenteon epädemokraattisuus kärjistikivät yhdessä pahentuneen elintarvikepulan kanssa ilmapiiriä pitkin vuotta 1917.²⁰

Pienestä ruukkiyhdyskunnasta mittavaksi teollisuuskeskukseksi kasvanut Varkaus oli vuonna 1917 vailla kunnallista itsenäisyyttä, sillä oman seurakunnan muodostanut alue kuului sekä Joroisten että Leppävirran pitäjään. Asetelma oli monessa suhteessa ongelmallinen, koska varkautelaisten vaikutusmahdollisuudet kummankin ”emäpitäjän” kunnallisessa päätöksenteossa olivat vähäiset.²¹ Toinen oleellinen asia oli yhdyskunnan 1910-luvulla tapahtunut murros. Varkauden hallitseva teollinen toimija Ahlström Oy investoi tuolloin voimakkaasti paikkakunnalle rakentamalla muun muassa voimalaitoksen ja puuhiomon. Tämä tarkoitti työntekijämäärän kasvua ja uusien ihmisten tuloa. Muuttoliike mursi teollisuusyhteisön sosiaalista rakennetta ja kontrollia. Tämä näkyi esimerkiksi työväenyhdistyksessä, jonka jäsenmäärä kasvoi vuoden 1917 aikana voimakkaasti. Samalla sen johto siirtyi osin muualta tulleiden ja paikkakunnalla lyhyen aikaa olleiden radikaalien henkilöiden käsiin. Tunnetuin heistä oli piirisihteerin ja punakaartin päällikkö Matti Autio.²² Kaikki tämä epäilemättä kasvatti myös Varkauden työväestön ”luokkatietoisuutta” ja luottamusta mahdollisuuteen muuttaa asioita.²³

Varkauden tilanne kiristyi kesän ja syksyn 1917 aikana irtisanomisten ja lakkojen takia ja myös elintarvikkeiden jakelu tyrehtyi. Kriisiä pyrittiin useaan otteeseen ratkomaan paikallisviranomaisten sekä suurimpien työnantajien, ”kruununtehtaan”

ja Ahlström Oy:n, välisissä neuvotteluissa, joissa myös työväestön edustajia oli mukana. Valtakunnallisten tapahtuminen lisäksi paikkakunnalla oli siis omasta takaa jännitteitä, joiden seurauksena niin suojeluskunta kuin punakaarti varustautuivat. Niiden oli tosin tarkoitus vastata yhdessä järjestyksenpidosta. Järjestyskaartien voimasuhteet olivat kuitenkin epätasaiset ja syksyn 1917 edetessä järjestäytynyt työväki nousi Varkaudessa tosiasialliseksi vallankäyttäjäksi. Heikoksi jääneestä suojeluskunnasta ei ollut sen haastajaksi. Viimeistään marraskuun 1917 Venäjän vallankumousta seurannut suurlakko lukitsi myös Varkauden valtaasetelman.²⁴

Sisällissodan syttyessä tammikuun 1918 lopussa Varkaus oli vankasti punaisten käsissä. Paikkakunta sopii hyvin Risto Alapuron esittämään tulkintaan, että kun julkinen valta eli ensisijaisesti valtio menetti toimintakykynsä, kansalaisyhteiskunnan rakenteet nousivat esiin.²⁵ Varkaudessa tämä tarkoitti työväenjärjestöjä ja erityisesti punakaartia esikuntineen, tutkijalautakuntineen ja ”terroristisoluineen.”²⁶ Punakaartiin kuului tuossa vaiheessa noin 400 henkilöä, mutta heidän valtasuhteensa olivat epämääräisiä ja esimerkiksi järjestyksenpidossa oli ongelmia. Osa punakaartilaisista oli liki huligaaneja, joihin johtoportaalalla ei juuri ollut otetta. Tämä asetelma johti myös surmatöihin heti sotatoimien käynnistymisen jälkeen.

Hannu Soikkanen luonnehtii osuvasti, että kenelläkään punakaartilaisista ei ollut varsinaista sotilaskoulutusta, eikä myöskään selvää käsitystä, mikä sodan luonne ja noudatettavat toimintaperiaatteet olivat. Tämä johti ensinnäkin siihen, että ”vallankumoukselliset” surmasivat Varkaudessa ja sen lähiympäristössä parikymmentä viholliseksi katsomaansa.²⁷ Tiedot näistä surmista levisivät nopeasti valkoisen lehdistön uutisoinnissa. Toiseksi punakaarti otti panttivankeja ja uhkasi tappa heidät. Kolmanneksi Varkauden suojeluskunnan heikkous ja hajaantuminen tilanteen kiristytessä loi kokemattomalle punakaartille virheellisen kuvan vastustajan voimasta.²⁸

Sisällissodan yleiseen kulkuun verrattuna Varkaus oli syrjäinen paikkakunta, todellakin ”saareke” kaukana punaisten hallit-

semista alueista. Tämä, yhdessä punakaartin amatöörimäisyyden kanssa ja aseistuksen vaatimattomuuden kanssa, johti siihen, että mahdollisuudet puolustaa Varkautta olivat heikot. Punaista oli paikkakunnalla Hannu Soikkasen arvioin mukaan yli 1 000 valkoisten hyökkäyksen alkaessa 20. helmikuuta, mutta vain murto-osalla oli aseita. Valkoiset joukot olivat monin tavoin ylivoimaisia. Niinpä Varkauden valloittaminen kävi sisällissodan moniin muihin kaupunki- tai asutuskeskustaisteluihin verrattuna hyvin nopeasti. Saharakennuksen syttyminen palamaan sekä punaisten viimeiseen puolustusasemaan eli Ahlström Oy:n massatehtaan rakennuksiin suunnatut muutamat tykinlaukaukset murensivat vastarinnan ja punaiset antautuivat illalla 21. helmikuuta. Tosin antautumisen jälkeen massatehtaalta vielä ammuttiin valkoisia kohti, mikä saattoi myöhemmin vaikuttaa kostotoimien ankaruuteen. Poikkeuksellisen lyhyen taistelun seurauksena myös siinä kuolleiden määrä jäi pieneksi. Valkoisia kaatui taisteluissa kaikkiaan 12, joista kolme vielä omien luoteihin. Punaisten puolella taistelussa kaatuneita oli parisenkymmentä, mikä on myös erittäin vähän ottaen huomioon heidän toimintansa järjestäytymättömyyden, olemattoman sotakokemuksen ja sen, että mukana oli myös paljon onnettomaan tilanteeseen ajautuneita siviilejä.²⁹

Varkaus tuli tunnetuksi taistelujen ulkopuolisesta väkivallasta, joka kansalaissodan mittakaavassa oli poikkeuksellisen veristä. Taistelujen ulkopuolisen väkivallan määrää on tarkasti mahdoton tietää jo siksi, että Varkauteen tuli paljon ulkopaikkakuntalaisia. Eikä kaikkia, etenkin punaisia, väkivallan uhreja myöskään pystytäkään yksilöimään. Punaisen puolen uhrimäärä kasvoi vielä kevään ja kesän 1918 mittaan. Valkoiset käynnistivät laajat teloitukset heti punaisten antautumisen jälkeen. Taistelupaikkojen läheisyydessä ammuttiin ilman oikeudenkäyntiä todennäköisesti vähintään 80 ihmistä. Tämän lisäksi Varkauden kenttäoikeus jakoi ja pani toimeen kuolemantuomioita, joissa arvioidaan kuolleen noin sata punaista. Lisäksi on vielä huomioitava noin 80 vankileirillä kuollutta ja toistakymmentä kadonnutta. Kaikkiaan siis kansalaissodan uhrien määrä paikkakunnalla nousi punaisten osalta yli 250 henkilöön.³⁰ Määrä on poikkeuksellinen, suhteelli-

sesti laskettuna Suomen suurimpia. Jo Jaakko Paavolainen arvioi, että surmansa saaneiden punaisen puolen osuus oli runsaat 10 prosenttia paikkakunnan miespuolisen väestön määrästä.³¹

Aivan erityinen piirre valkoisten Varkaudessa tekemissä vakivaltaisuuksissa olivat niin sanotut ”Huruslahden arpajaiset” eli välittömästi punaisten antautumisen jälkeen tehdyt teloitukset. Työväen perimätiedon mukaan ammuttavaksi otettiin joka kymmenes riviin komennetuista. Myöhemmin tutkimuksessa on osoitettu, että ammuttavaksi ei valittu vain sattumalta. Ensimmäisenä rivistä poimittiin punaisten johtajiksi tiedettyjä ja sitten ”paikallinen mies päätti, kuka oli kymmenes”. Teloituksista päättäminen sekä myöhemmin tuomioita jakanut Varkauden kenttäoikeus olivat vahvasti paikallisten käsissä. Tämä repi pienen yhteisön hajalleen vuosikymmeniksi. Menehtyneiden runsas määrä tarkoitti sitä, että sota kosketi isoa osaa paikkakunnan työväestöstä. Sodan jälkeisiä aikoja muistellessa todetaankin usein, että ”miltei jokaisessa työläisperheessä oli joku saanut surmansa tai vangittu”. On siis ymmärrettävää, että kansalaissodan tapahtumien käsittely kesti etenkin hävinneellä puolella vuosikymmeniä.³² ”Huruslahden arpajaiset” olivat varkauteen erikoispiirre. Toisaalta esimerkiksi ammattilaisten perinteessä elivät saman tyyppiset tarinat ”tutuista vihollisista ja vieraista teloittajista”, kuten myös teloitusten välttäminen palveluksia vastaan.³³

Välittömän ja myöhemmin tapahtuneen väkivallan lisäksi Varkauden tapahtumista tekee tärkeän niiden ajoittuminen, käsittely ja hyväksikäyttö valkoisella puolella. Punaisten valtakausi Varkaudessa kesti varsinaisesti vain muutaman viikon ja heidän surmaamiensa henkilöiden määrä oli noin kaksikymmentä. Valkoisen puolen lehdistö uutisoi kuitenkin yksityiskohtaisesti ja tarkoitushakuisesti punaisten väkivaltaisuuksista jo ennen Varkauden valtausta ja myös sen jälkeen. Näin kohotettiin taistelumoraalia, vahvistettiin uskoa voittoon ja samalla laskettiin pohjaa valkoisten väkivaltaisuuksien tietynlaiselle hyväksymiselle, ei vain Varkaudessa vaan myös muualla. Varkaushan oli ensimmäinen punaisten hallussa ollut ”saareke”, jonka valkoiset joukot taistelun jälkeen valtasivat.³⁴ Toisaalta valtauksen jälkeisen väkivallan laa-

juus ja ainakin osittainen sattumanvaraisuus arvelutti myös paikalla olleita.³⁵ Siksi toimet piti oikeuttaa jälkeensä. Varkauden kenttäoikeuden puheenjohtajana toiminut hovioikeuden asessori Elias Walfrid Sopanen perusteli valloituksen jälkeisiä rankaisutoimia sillä, että ne ”täydellisesti vastasivat väestön oikeuskäsitteitä ja olivat sen ilmaisuna”.³⁶ Myös valkoisten päämajan 25. helmikuuta antama ohjeistus – jolle myöhemmin annettiin nimi ”ammutaan paikalla” – saattoi liittyä Varkauden väkivaltaisuuksiin. Väljä ja tulkinnanvarainen ohjeistus ei kuitenkaan kyennyt hillitsemään punaisiin kohdistuneita kostotoimia.³⁷

Sota-ajan dokumentointi

Varkaus oli punaisten kontrollissa kaikkiaan pari kuukautta, jonka jälkeen valkoiset ottivat teollisuusyhdyksunnan haltuunsa. Jo ennen paikallisia sotatapahtumia Varkaudesta kirjoitettiin lehtien palstoilla. Esimerkiksi Sortavalassa ilmestynyt *Laatokka*-lehti kuvaili punakaartilaisten hirmutöitä Varkaudessa ja lähiympäristössä.³⁸ Tiedot ovat yllättävän tarkkoja punakaartilaisten nimiä myöten. Hirmutöitä kuvaavissa teksteissä on vahvasti propagandistinen sävy. Niinpä kirjoituksia jouduttiin myöhemmissä lehdissä oikaisemaan.

Ennen sotatoimia myös työväenlehdissä kirjoitettiin paikallisista tapahtumista. *Savon Työmiehestä* väläytettiin aseellisen yhteenoton mahdollisuutta jo huhtikuussa 1917, sillä työväestön tietoon tuli Lehtoniemen tehtaiden isäntien anomus aseellisesta avusta.³⁹ Tämän jälkeen pitkin vuotta uutisoitiin lakoista, kärjistyvästä elintarvikepulasta ja järjestyskaartien muodostamisesta sekä ”lahtareiden toimista lähiseuduilla”. Sotatoimien käynnistyessä *Työmiehestä* ”peloteltiin” Varkautta lähestyviä valkoisia kertomalla, että Varkauden lähivesillä seilaa punaisten turvana vahvasti varustettu tykkivene.⁴⁰

Varkauden valloituksen toteutuminen uutisoitiin nopeasti lehdistössä. Jo helmikuun 23. päivän *Laatokassa* otsikoitiin tapahtumista: ”Varkauden tehdas valloitettu – Punaisten tappiot

musertavan suuret”. Kolme päivää myöhemmin lehti kertoi, että valkoiset olivat menettäneet henkensä Varkauden taisteluissa. *Laatokan* helmikuun 28. päivä ilmestyneessä numerossa luki-joille esiteltiin pitkäkö kuvaus eli ”lähempi selostus taistelujen kulusta”. Varkauden tapahtumien käsittely jatkui lehdessä vielä maaliskuun alussa, jonka jälkeen kuvausten painopiste siirtyi muille alueille.⁴¹

Varkauden tapahtumien sota-aikainen dokumentointi jäi kaikkiaan vähäiseksi ja se painottui edellä kerrotulla tavalla valkoiseen lehdistöön. Sen sijaan paikkakunnan punaisten jäljiltä säilyi vain joitakin kaartin dokumentteja sekä sodan valkoiselle osapuolelle suunnattuja viestejä. On selvää, että punaiset hävitivät tappion seurauksena mahdollisimman paljon ”syyllisyydestään” kertovaa aineistoa. Valkoisten dokumenteiksi muotoutuivat Kansallisarkistoon sijoitetut valtiorikosoikeuden ja valtiorikosylioikeuden punaisia koskeneet kuulustelupöytäkirjat, joita esimerkiksi Marko Tikka on käyttänyt tutkimuksessaan. Tapahtumiin liittyviä dokumentteja löytyy myös Kansallisarkiston alaisen entisen Sota-arkiston pikkukokoelmista. Eniten esillä ollut dokumentti on niin sanottu kenttäoikeuden tuomiokirja, jossa viimeinen kuolemantuomio on kirjattu maaliskuun 14. päivälle.⁴²

Valkoiset ja punaiset tulkinnat

Sisällissota jätti suomalaisiin vuosikymmeniä kestäneen muistijäljen. Tätä jälkeä alettiin käsitellä tekemällä tukintoja tapahtuneesta. Muistelemisen lisäksi alkoi ilmestyä myös kirjallisia tuotoksia. Juhani Paasivirran mukaan tehdyt tulkinnat edustivat kahta poikkeavaa katsontakantaa, punaista ja valkoista. Sen sijaan ulkokohtaisen tutkija-asenteen ottaminen ei ollut kovin nopeasti mahdollista, sillä ”voimakkaat tunnereaktiot, toisaalta voitto-, tappiomielialojen nostattamat, sävyttivät yleensä osapuolten historiallisia kirjaanpanoja”⁴³

Kaksi sodan osapuolta tulkitsi sotatapahtumia omista lähtökohdistaan subjektiivisesti. Valkoisten ensimmäinen Varkaus-

Sisällissodan konkreettisia jälkiä 1918. Varkauden sahan ja myllyn savuavat rauniot. Kuva: Kansan Arkisto.

tapahtumien tulkinta ilmestyi jo 1919, jolloin paikallinen suojeluskunta julkaisi teoksen *Sotakuvia Savon ja Karjalan rintamilta*. Julkaisu mahdollistui siten, että ”innokas ja taitava valokuvauksen harrastaja herra Ivar Ekström kuvasi sotatapahtumia usean viikon ajan”. Kuvausmatka alkoi Iisalmesta edeten Kuopion kautta Varkauteen ja siitä edelleen Mäntyharjun ja Karjalan rintamille. Esipuheessaan Varkauden suojeluskunta korostaa valokuvista, kuinka ”varsinkin Varkauden kuulut tapahtumat tulevat niissä hyvin valaistuiksi”.⁴⁴

Ivar Ekström, joka toimi sittemmin A. Ahlström-yhtiön hovi-kuvaajana, otti Varkauden tapahtumista useita kuvia erilaisista kohteista. Kiinnostavaa on, että sittemmin laajalle levinnyttä

teloituskuvaa suojeluskuntalaiset eivät sotakuvajulkaisuun sisällyttäneet. Kyseistä tukkikasan edessä tapahtunutta teloituskuvaa vuoden 1918 valokuvia tutkinut Jukka Kukkonen on pitänyt ”sommitelmaltaan monumentaalisenä, Francisco Goyan Toukokuun kolmas -maalausta muistuttavana valokuvana” ja eräänlaisena sisällissodan ikonina.⁴⁵ Todennäköisesti Varkauden kipeiden tapahtumien ajallinen läheisyys ja valkoisen puolen halu käsitellä niitä mahdollisimman vähän vaikuttivat myöhemmin klassikon asemaan nousevan kuvan puuttumiseen julkaisusta.

Varkauden suojeluskunta valmisti muistojulkaisun 15 vuotta tapahtumien jälkeen. Teos oli nimeltään *Warkauden valloitus ja tapahtumat sen lähiympäristössä talvella 1917–1918*. Julkaisu oli tarkoitus saada aikaiseksi jo valloituksen 10-vuotismuistamiseen, mutta ”mainittu sanomalehtimies ei voinut lupaustaan täyttää”. Julkaisua valmistellut toimikunta keräsi aineistoa pyytään sekä kirjallisia että suullisia kertomuksia ”Warkauden ja sen ympäristön tapahtumista”. Savonlinnan suojeluskunnalta saatiin käyttöön jääkäriluutnantti J. E. Sainion kirjoitus valloituksesta.⁴⁶

Warkauden valloitus -julkaisussa selostetaan paikallisia ja lähiympäristön tapahtumia varsin perusteellisesti. Lisäksi julkaisu sisältää tapahtuman kokeneiden kirjallisia muisteluita, valloituksen aikoihin ja pian sen jälkeen lähetettyjä sähkösanomia sekä kuvia tärkeiksi koetuista henkilöistä ja tapahtumapaikoista. Julkaisuun on painettu myös punakaartin laatimia asiakirjoja, jollainen on esimerkiksi Warkauden työväenyhdistyksen, Punaisen kaartin esikunnan ja Toimeenpanevan komitean helmikuun 1. päiväksi 1918 kirjaama julistus punaisten omista toimista ja panttivangeiksi otettujen kohtelemisesta. Mukaan on mahtunut myös Eljas Soinisen runo, jossa korostetaan punaisten taisteluhenkeä ja manataan ”lahtareiden passittamista tuonelaan”.⁴⁷

Julkaisun loppusanoista löytyy tulkintaa Varkauden tapahtumista. Niiden merkitykseksi nähtiin valkoisten yhteyksien turvaaminen niin Itä- ja Länsi-Suomen kuin Etelä- ja Pohjois-Savon välillä. Varkauden valloituksen ajankohta nostetaan myös esille: ”Warkaus oli ensimmäinen rintaman takainen valloitettu paikka, jossa punakaartilla oli tilaisuus näyttää, minkälaiseksi

olot heidän mielensä mukaan olisivat järjestettävät maassamme”. Varkauden valloitus merkitsi käännettä, jottei punakapinalla saatettu ”maamme koko kunnollinen kansanaines kommunistisen hirmuikeen alle”. *Warkauden valloitus* -julkaisu päättyy sotatapahtumien loppumiseen. Sen sijaan valloituksen yhteydessä toteutetuista tai myöhemmin tehdyistä teloituksista ei kirjoiteta riviäkään.⁴⁸ Tarkastelutapa oli siten samanlainen kuin pian sodan jälkeen ilmestyneessä kuvajulkaisussa. Valkoisen puolen väkivaltaisuuksia ei haluttu juhlaulkaisussa nostaa esille, ei edes oikeuttamisen näkökulmasta.

Varkauden sotatapahtumia on kuvannut valkoisten näkökulmasta myös Niilo Hersalo 1950-luvun puolivälissä ilmestyneessä *Suojeluskuntien historian* ensimmäisessä osassa. Savon tapahtumia käsitellään teoksessa seitsemällä sivulla. Sotatapahtumien läpikäymisen jälkeen kirjoittaja esittää, kuinka valloituksen jälkeen ”yltiöpunaisuus haalistui tämän jälkeen miltei itsestään” ja kuinka ”suomalaisen työmiehen kumouskiihko osoittautui sitenkin vain pintavaahdoksi, joka hajosi kohta, kun punajohtajien ote helti ja kiihotus lakkasi”.⁴⁹ Käsittelytapa ja näkökulma olivat siis lähes neljä vuosikymmentä sodan päättymisen jälkeen hyvin samantapaiset kuin valkoisen puolen aikaisemmissa tuotoksissa. Perin toisenlaisesta näkökulmasta Varkauden tapahtumia tarkasteltiin Leningradissa painetussa teoksessa *Proletaarisen vallankumouksen rintamilta*. Julkaisussa varkautelaiset punaiset kuvataan sankarillisiksi vallankumoustaistelijoiksi, jotka joutuivat antautumaan valtavan ylivoiman edessä.⁵⁰

Punaisen puolen muistelupuheessa on korostettu, kuinka Varkauden valloituksen ja teloitusten jälkeen työväestöllä ei ollut sanansijaa paikallisessa päätöksenteossa. Porvariston hegemonian oloissa vuoden 1918 tapahtumia käsiteltiin työväestön piirissä niin kodeissa kuin työpaikoillakin. Yksi keskustelujen aihe oli teloitettujen määrä. Esimerkiksi 1980-luvun lopulla oman työläisurheilijan elämäkertansa laatinut Veikko Tarvainen esitti paikkakunnalla teloitettun haudankaivajan merkintöjen mukaan 457 henkeä.⁵¹

Työväentalojen suojissa Varkauden tapahtumat taipuivat myös teatteriesitykseksi. Vuoden 1918 melskeissä henkensä usean viikon piileskelyn jälkeen säilyttänyt ja sittemmin Varkauden teatterin johtajana toiminut Väinö Heiskanen muisteli 1985 tehdyssä haastattelussa 1920-luvulla iltamaohjelmiin sisältyneen joukkolausunnan sisältöä:

Ne olivat sellaisia kostorunoja. Niissä sitten vannottiin kostoa. Se oli sellainen joukkoryhmä, jossa oli esilauseja, vähän liikettäkin. Se oli vakituinen iltamanumero, ja minä jouduin sitä vetämään. Se meni siihen aikaan erittäin hyvin yleisöön. Yleisö oli kokenut sen kapinan. Se oli semmonen joka veti.⁵²

Työväenjärjestöjen historiikeissakin vuoden 1918 tapahtumia on käsitelty. Esimerkiksi 1912 perustetun Varkauden Tarmon 10-vuotishistoriikissa muistellaan seurajäsenten kohta-loita toteamalla, että ”osa kuoli sodassa ja suurin osa ammuttiin puhdistuksissa”.⁵³ Varkauden työväenyhdistys perustettiin 1905 ja se oli paikkakunnan vahvin työväenjärjestö sisällissodan alkaessa. Se ei kuitenkaan järjestönä ollut keskeinen toimija sodan aikana, vaan vuonna 1917 perustettu paikallinen työväenjärjestön ”eduskunta” ja myöhemmin punakaartin esikunta, toimeenpaneva esikunta ja väkivallantekoihin syyllistynyt, kuoleman komppanianakin tunnettu, ns. Musta liitto olivat merkittävämmässä roolissa.⁵⁴ Työväenyhdistyksen 25-vuotiskertomus ilmestyi vuonna 1930 eli aikana, jolloin paikkakunta oli vielä tukevasti oikeiston ja suojeluskunnan hegemonian alla. Niinpä vuotta 1918 kuvataan ”surujen ja murheiden” ajaksi, jolloin Varkauden työväestö ”päätti ottaa osaa sotaisiin maininkeihin”. Silti historiikki tuo esiin työväenperinteessä keskeisesti eläneen tulkinnan: ”Voittaja oli raaka, se ensitöikseen mestautti useita kymmeniä miehiä, ja sittemmin noin kolmen viikon kuluessa kerrotaan ammutun noin 450 miestä...”⁵⁵ Toisen maailmansodan jälkeen julkaistussa 40-vuotishistoriikissa on osin sama teksti kuin 15 vuotta aikaisemmin. Kiinnostavaa kuitenkin on Varkauden tapahtumien keskeisen punakaartilaisen Matti Aution luonnehdinta. Hän oli ”kansanpuhuja jos kuka” ja sai ”varkautelaiset suorastaan haltioi-

tumaan”. Aution teloitus kuvataan näin: ”Kapinan päivinä hänet ammuttiin, mutta rohkeasti pystyssä päin hän meni kuolemaan, ei huolinut edes sidettä silmilleen, vaikka sitä oli hänelle tarjottu. Näin kuolee vain todellinen vallankumoussankari”.⁵⁶ Hävinneen osapuolen erilainen tulkinta paikallisista tapahtumista oli siis nousemassa esiin poliittisen tilanteen muuttumisen seurauksena.

Varkaus 1918 kirjallisuudessa

Varkauden tapahtumia kuvattiin kaunokirjallisuudessa sangen pian sodan jälkeen. Joel Lehtosen 1918 ilmestyneessä novellikoelmassa *Kuolleet omenapuut* esitetään Aapeli Muttisen osallistuminen Varkauden valloitukseen. *Muttisen Aapeli sodassa* -novellin tapahtuma-aika ja -paikka on tarkasti määritelty: ”Savossa Varkauden tehtaalla vuonna 1918. Talvinen yö. Seuraava päivä on helmikuun 21:s.”⁵⁷

Kirjailijan elämäkerran kirjoittanut Pekka Tarkka valaisee, kuinka pian sodan jälkeen Lehtonen haastatteli sotasairaalaksi muutetulla Savonlinnan Seurahuoneella haavoittuneita valkoisia. Yksi haastateltavista oli jääkärivänrikki J. E. Sainio, joka johti Varkauden valloituksessa yhtä valkoisten osastoa.⁵⁸ Näin ollen Lehtonen sai voittaneen osapuolen resursoimana kerätä aineistoa kaunokirjalliseen teokseensa.

Lehtonen kuvaa tapahtumahistorian osin tuntien valkoisten valloitustoimia. Käynnistyvistä teloituksia Lehtonen kirjoittaa: ”Kuuluu julistus, että joka kymmenes kapinoitsija ammutaan, paitsi lisäksi erikoisen syyllisiä; ampujat kulkevat jo suitsevat pyssyt kädessä kuljettaen vankeja rivissä”. Lehtonen siis näyttää tienneen ilmeisesti haastateltaviensa informoimana, että aivan mekaanisesti teloitukset eivät johtaneet joka kymmenennen ampumiseen. Novellin päähenkilö Aapeli Muttisellekaan ei käy hyvin. Ammuttuaan Haulikolla ihmisen Muttinen sekoaa. Tutkittavien vankien mukana mies viedään junalla Kuopioon Niuanniemen mielisairaalaan ”virkistymään joksikin aikaa”.⁵⁹ Yrjö

Varpio on nimennyt Lehtosen yhdessä Frans Emil Sillanpään kanssa sisällissodan varhaisiin kyseenalaistajiin.⁶⁰

Lehtosen novellin jälkeen kesti pitkään ennen kuin ruukki-yhdyskunnan tapahtumat sisällytettiin kaunokirjallisiin teksteihin. Väinö Linna mainitsi *Täällä Pohjantähden alla* -romaanitrigiansa toisessa osassa Varkauden välienselvittelyn⁶¹. Vasta 1970-luvulla ilmestyi ensimmäinen ja ainoaksi jäänyt aikalaiskokemuksiin pohjannut kaunokirjallinen romaani Varkauden sotatapahtumista. Asialla oli lapsuutensa Lehtoniemessä elänyt Uuno Pekka Kekäläinen.

Punakaartissa sisällissotaan osaa ottanut sekä Kuopion ja Hengan vankileirit kokenut Kekäläinen kuvaa teoksessaan sodan tapahtumia ja vankilakokemuksiaan runsaan sadan sivun verran. Omien kokemusten lisäksi kirjoittaja on oletettavasti ammentanut tietoa tapahtumista myös muilta Varkauden tapahtumien osallisilta. Pelkästään joka kymmenennen ottamisen teloitettavaksi Kekäläinenkin kumoa:

Miehet järjestettiin riveihin. Rivejä tarkastamassa kulkivat ensin työnohtajat, kauppiaat ja suurten talojen isännät. He kiskaisivat riveistä miehen sieltä, toisen täältä, sellaisia joita kohtaan heillä oli henkilökohtaista kaunaa. Nämä valitut vietiin uuden sellulosatehtaan seinustalle ja vartiomiehet heitä vartioimaan. Tämän jälkeen nuoret suojeluskuntalaiset alkoivat rivien päistä laskea aina kymmeneen ja kiskaisivat kymmenennen miehen ulos rivistä ja luovuttivat vartiomiehille, tuolta nuoren täältä vanhan, ilman muuta valintaa tai armoa.⁶²

Tapahtumien kuvaus vastaa pitkälle Marko Tikan tutkimuksessaan tekemää tulkintaa.⁶³

Vajaan kymmenen vuotta Kekäläisen teoksen ilmestymisen jälkeen julkaistiin presidentti Urho Kekkosen muistelmien ensimmäinen ja ainoaksi jäänyt osa. Kajaanin sissien joukossa Varkauden valloitukseen osallistunut Kekkonen kuvaa ”sodan hirvittäviä kasvoja” Huruslahdella vajaan sivun verran. Huruslahden tapahtumista presidentti kirjoittaa: ”Varkaudessa alkoivat sodan todelliset kasvot paljastua. Joukkoomme levisi tieto, että läheisen

järven jälle oli ammuttu vangiksi joutuneita punakaartilaisia. Osa meistä kajaanilaisista lähti Huruslahdelle katsomaan, mitä siellä oli tapahtunut. Sehän tiedetään nyt, että suojeluskuntalaiset olivat ilman tutkintoa ja tuomiota ottaneet vankien riveistä joka kymmenennen miehen ja ampuneet. Kun menimme jälle, oli siellä teloitettuja vieri vieressä. En ole selvillä, kuinka monta vainajaa siellä oli, mutta nyt kun muistelen tuota aamua, on mieles-säni kuva, että niitä oli sadan tienoilla. Minun ei tarvinne sanoa, että nuoreen 17-vuotiaaseen poikaan näky Huruslahden jällä jätti lähtemättömän vaikutelman.”⁶⁴

Jouko Puhakan romaanihenkilö Niko Surakka osallistui myös Varkauden valloitukseen. Vuonna 1985 ilmestyneen teoksen *Niko Surakan vapaussota* taustamateriaaliksi kirjailija on lukenut Varkauden sisällissodan kuvauksia. Vaikuttaisi siltä, että Puhakka on tutustunut sekä Varkauden valloitus -teokseen että Soikkasen Varkauden historiaan. Fiktiivisten hahmojen lisäksi teoksessa esiintyy myös valkoisten valloitusjoukkojen komentajia todellisilla nimillään. Teoksessa käsitellään myös teloituksia mainiten, että ”jälle kootuista ammutaan umpimähkään joka kymmenes mies”. Romaanihenkilöt keskustelevat perustettavasta kenttäoikeudesta, että ”tuominnevatko oikeudenmukaisesti jälkikäteen nekin, joita siellä nyt ampuvat”. Karjalan komppaniassa taistelleen Niko Surakan Varkauden valloitusta seuraa matka Pieksämäelle ja viiden päivän loma.⁶⁵

Kirjailija Veijo Meri on otsikoinut Suomen historiasarjansa kolmannen osan yhden luvun yksiselitteisesti Varkaus. Kolmen sivun verran Meri kuvailee paikallisia sotatapahtumia toistaen historiakirjoituksen tuottamaa tietoa. Kirjailijan mukaan taisteluissa kaatui ehkä parikymmentä punaista ja 12 valkoista. Meri esittää punaisten vangittujen määräksi 1200. Luvun lopuksi Meri kuvaa punaisten kohtaloa ja kohtelua:

Heidät järjestettiin riveihin Hurus- oikeammin Huoruuslahden jälle. Nimi johtui siitä, että siinä vesi teki huorin, kun osa siitä meni sivukylään. Rivistön edessä teloitettiin ampumalla Varkauden punakaartin päällikkö, piirisihteeri Matti Autio ja Savonlinnan kaartin päällikkö Parkkinen. Sen jälkeen vankien riveistä

otettiin joka viides mies ja ammuttiin. Heitä oli 210. Nämä olivat kuuluisat Huruslahden arpajaiset.⁶⁶

Kiinnostavaa on, että Meri esittää joka viidennen rivistä otetun miehen tulleen ammutuksi. Teoksen lähdeluettelossa ei ole teosta, joka kuvaisi kyseisellä tavalla Varkauden tapahtumia. Näin ollen Meri on ottanut kirjailijan vapauksia kirjoittaessaan tekstiä. Silti esimerkiksi kuolleiden lukumäärät ovat hyvin lähellä tutkimuksessa todennettuja. Sinällään on kiinnostava kysymys, kuka alkoi ensimmäisenä käyttää ilmaisua Huruslahden arpajaiset. Varkautelaisten vuosisata -teoksen tekovaiheessa historiatoimikunnan jäsen Jaakko Hendolin arveli, että ensimmäisenä kyseisellä ilmaisulla tapahtumia kuvasi kirjailija Matti Kurjensaari. Oletettavaa on, että ilmaisu olisi ollut myös osa punaisen osapuolen suullista perinnettä.

Kirjailija Simo Hämäläinen sisällytti Varkauden tapahtumia teokseensa *Vuosisadan mittainen mies*. Romaanihenkilönsä Hämäläinen kuljettaa Varkauden sotatapahtumiin saatteella, että punaiseksi tiedetyn paikkakunnan ”perusteellista puhdistusta pidettiin välttämättömänä”. Valkoisten ”selustaan ei vihollispesäkkeitä saanut jäädä”. Hämäläinen kuvaa lyhyesti valkoisten hyökkäyksen ja tulituksen sekä punaisten peräytymisen ja antautumisen. Kirjassa esitetään, kuinka vankikulkueesta otettiin sivuun joka kymmenes ja vietiin pääsääntöisesti Huruslahden jälle. Vankien huomattaessa joka kymmenennen ottamisen syntyi epäjärjestystä ja nujakointia. Mekaanisen laskutoimituksen tuloksen sekoitti myös ”joku isä”, joka asettui kymmenenneksi poikansa sijaan. Hämäläisen fiktiivisen kuvauksen mukaan aivan matemaattisen tarkasti valintaa ei tehty:

Tehtaiden työnjohtajat ja muuan varkautelainen poliisi osoittivat joukosta pahimpia punikkeja, ja heidät vetäistiin syrjään välittämättä laskeskella. Muuan kauppias ynnätä höpötti kuumissaan, koetti nyhtää pois vaaran paikoista niitä, jotka olivat hänen puoleksiinsa pahasti velkaa, ja tyrkätä tarjolle osuuskaupan asiakkaita.⁶⁷

Humoristina tunnetun Hämäläisen kirjoittaessa teostaan sisällissodan tapahtumista oli kulunut 80 vuotta. Vuotta ennen kirjan ilmestymistä Varkaudessa järjestetyssä seminaarissa emeritusprofessori Hannu Soikkanen esitti alustuksessaan, kuinka ammuttavaksi valikoitiin tiettyjä henkilöitä. Samaan Soikkanen tosin viittasi jo Varkauden historiassa yli kolme vuosikymmentä aikaisemmin.⁶⁸

Kaunokirjallisissa teoksissa korostuvat Varkauden teloitukset. Tähän vaikuttanee niiden poikkeuksellisen suuri määrä, mikä antoi aineksia sekä suulliselle perinteelle että kaunokirjallisille esityksille. Sen sijaan tapahtumien taustat ja muut sotatoimet ovat tulleet vain ohuesti tarkastelluiksi.

Tutkimus

Varkauden kauppalan johto päätti 1950-luvun alussa kirjoituttaa paikkakunnan historian. Lehtori Helvi Stevens kokosi aineistoa, jonka jälkeen Hannu Soikkanen palkattiin vuoden 1956 lopulla saattamaan historiahanke päätökseen. Soikkanen käsitteli varsin laajasti myös sisällissodan tapahtumia. 1963 ilmestyneessä historiateoksessa vuoden 1918 tapahtumat tulivat käsiteltyksi poikkeuksellisen laajasti suhteutettuna koko paikallishistorian kenttään. Myöhemmän arvion mukaan Varkauden historian ”kansalaisso-
taosuutta voidaan pitää edelleen pätevänä tulkintana ja samalla yhdenlaisena vuoden 1918 tapahtumien paikallishistoriallisena pioneerityönä”⁶⁹. Erityistä oli se, että historiahankkeelle ei valittu lainkaan historiatoimikuntaa. Kauppalanjohtaja perusteli ratkaisua sillä, että toimikunta ei olisi päässyt yksimielisyyteen nimenomaan vuoden 1918 tapahtumista.

Soikkasen Varkauden sisällissotatapahtumien kuvaus on laajuudeltaan kolmisenkymmentä sivua. Tutkija sekä taustoittelee varsinaiset sota- ja valtaustapahtumat että arvioi perusteellisesti sodan ja teloitusten seurauksia. Soikkasen huolellista tutkimustyötä osoittaa tapahtumien tarkka kuvaus sekä sodan uhrien määrän huolellinen selvittäminen. Soikkasen mukaan valkoisia

kaatui taisteluissa 12 miestä ja kolmisenkymmentä haavoittui. Punaisten osalta Soikkanen päätyy eri lähdetietoja yhdistellen 200 ammuttuun.⁷⁰

Soikkanen esiintyi luennoitsijana vuonna 1998 Varkaudessa järjestetyssä Varkaus, Suomi ja vuosi 1918 -seminaarissa. Järjestäjät olivat antaneet luennon otsikoksi ”Mitä Varkauden historia ei kysynyt vuodesta 1918?”. Itsekriittisesti emeritus professori arvioi tekemisiään Varkauden historiankirjoituksen parissa. Hän nosti esille vaikenemisen kulttuurin eli aineistoa keräävälle tutkijalle ei oltu valmiita kertomaan tapahtumista, vaikka sodasta oli kulu-
nut jo yli 40 vuotta. Nykytietämyksensä valossa Soikkanen esitti, että hänen olisi pitänyt haastatellut joitakin keskeisiä henkilöitä tarkemmin. Hän myös tarkensi uhrilukua siten, että ainakin 217 ihmistä kuoli Varkaudessa valkoisen terrorin uhrina.⁷¹ Seminaarin yhteydessä Soikkanen myös esitti, että kunnallisen itsenäisyyden puute jäi häneltä liian vähälle huomiolle⁷².

Soikkasen paikallishistoriallisten tekemisten arvoa nostaa se, että Varkauden historian ilmestyessä sisällissodan tieteellinen tutkimus oli vasta alkamassa. Esimerkiksi Jaakko Paavolaisen terroritutkimukset eivät olleet vielä ilmestyneet. Paavolaisen sisällissodan poliittisia väkivaltaisuuksia käsitelleistä teoksista vuonna 1966 ilmestyi tutkimus punaisesta terrorista. Valkoista terroria valaistiin vuotta myöhemmin painetussa teoksessa.⁷³ Näin ollen Soikkanen teki merkittävän paikallisen, valtakunnallisen ja myöhemmän tutkimuksen arvioinnin kestäneen pioneerityön.

Jaakko Paavolainen sijoittaa Varkauden tapahtumat nimeämäänsä asemasodan kauteen. Paavolainen päätyy tutkimukseensa 210 teloitettuun. Lisäksi hän esittää Soikkaseen tukeutuen, että punaisia kaatui taisteluissa 15–20 henkeä. Paavolainen oikoo myös tulkintaa teloitettujen huomattavasti suuremmasta määrästä:

Vanha traditio Varkauden teloitusuhrien 400–500:een nousevasta määrästä perustuu epäilemättä erehdykseen, – sinänsä varsin helpposti käsitettävään ’kahdentumisilmiöön’ eli siihen, että uhrin on laskettu sekä koti- että työpaikkakunnallaan. Toisaalta lopputulos osoittaa, että runsaasti puolet on ammuttu kenttäoikeuden kir-

Postikortti, jonka avulla kerättiin rahaa punaisten yhteishaudalle Varkaudessa. Muistomerkki varastettiin ja hukutettiin Komminselällä. Sotien jälkeen hankittiin samanlainen muistomerkki. Kuva: Työväen Arkisto.

janpidon ulkopuolella. Epäilemättä näiden täysin summittaisten teloitusten pääpaino on heti valtauksen jälkeisissä päivissä.⁷⁴

Ryhmiteltäessä suurimpia teloituspaikkakuntia Varkaus sijoittuu ylivoimaisesti tilaston kyseenalaiselle kärkipaikalle⁷⁵.

Varkauden tapahtumia käsiteltiin vuonna 1998 järjestetyssä Varkaus, Suomi ja Vuosi 1918 -seminaarissa. Runsaat 200 henkeä koonneen seminaarin tavoitteena oli yhtäältä luoda uusia näkökulmia Varkauden sisällissotatapahtumiin ja toisaalta suhteuttaa paikalliset tapahtumat laajempaan kokonaisuuteen. Seminaarin tutkija-alustukset sisällytettiin Varkauden museon julkaisemaan teokseen. Julkaisun kirjoittajia olivat Seppo Knuuttila, Hannu Leväinen, Ilkka Liikanen, Kimmo Rentola, Esa Sironen, Hannu Soikkanen ja Hannu Itkonen. Julkaistuissa artikkeleissa tutkijat eivät tukeutuneet pelkästään omiin tekemisiinsä, vaan hyödynsivät tulkinnoissaan virinnyttä yleisempää tutkimusta. Myös Varkauden tapahtumia valaistiin uudelleen, mistä yhtenä osoituksena ovat edellä mainitut Hannu Soikkasen seminaaripohdinnat.⁷⁶

Varkauden tapahtumien dokumentointi on jatkunut myös 2000-luvulla. Kirjoittaessaan varkautelaisen työväen järjestötoiminnan historiaa Arto Nevala saattoi nojata hyvään perustutkimukseen, eikä esimerkiksi arvio teloituksissa ja niiden jälkeen kuolleiden määrästä juuri muuttunut. Sen sijaan vuoden 1922 levottomuudet hän tulkitsee painokkaasti ”kansalaissodan loppunäytökseksi”.⁷⁷ Hannu Itkonen oli puolestaan sijoitettava vuoden 1918 tapahtumat laajempiin yhteyksiin kirjoittaessaan *Varkautelaisten vuosisata* -teosta. Itkonen hyödynsi sekä aiempia pohdintoja että arvioi Varkauden tapahtumien tulkintoja ja perintöä.⁷⁸

Uusia näkökulmia paikallisiin tapahtumiin hakivat myös Antti Aho ja Hannu Itkonen toimituksellis-tutkimuksellisessa vuoden 2008 *Varkauden Lehteen* kirjoittamassa kymmenosaisessa juttukokonaisuudessa. Juttujen teemat olivat tapahtumat, rakennukset, tapahtumapaikat, henkilöt, dokumentit, haudat, esineet ja tavarat, kuvat, julkaisut sekä tulkinnat.⁷⁹ Juttukokonaisuus kuvitettiin sekä arkistokuvin että tapahtumapaikoista uusia kuvia

ottaen. Aiheen kiinnostavuutta osoitti se, että kirjoittajat saivat jutuista sängen paljon palautetta.

Varkauden tapahtumat ovat olleet mukana myös useissa laajemmin sisällissotaa tarkastelleissa tutkimuksissa. Marko Tikan kenttäoikeuksia käsitelleessä väitöskirjassa Varkaus oli yksi esimerkkitapaus. Tikan tutkimus tuo uutta ja aikaisempaa tarkempaa tietoa paikkakunnan tapahtumiin. Hänen keskeisiä havaintojaan on ensinnäkin se, että heti valloituksen jälkeen tapahtuneissa teloituksissa paikallisten merkitys uhrien valinnassa oli merkittävä. Toiseksi Varkauden kenttäoikeus toimi Tikan arvion mukaan rationaalisesti määrittämällä syyn tuomiolle. Lisäksi kuolemantuomioiden osuus tutkituista ei Varkauden kenttäoikeudessa ollut mitenkään poikkeava. Hän tulkitseekin Varkauden tapahtumien olleen johdettu ja tyypillinen sotilaallinen repressio, jossa kuitenkin paikallisilla oli näkyvä rooli.⁸⁰ Tikan ohella myös Antero Jyränki katsoo Varkauden tapahtumia oikeudenkäytön näkökulmasta. Hän korostaa todistelun ja lausuntojen sattumanvaraisuutta ja sitä, että ensi vaiheessa kenttäoikeus ei mitenkään ehtinyt tutkia perusteellisesti tuomitsemiensa henkilöiden tekemisiä.⁸¹ Varkauden tapahtumiin ovat viitanneet teoksissaan Marja-Leena Salkola (1985), Jussi T. Lappalainen (1981), Ohto Manninen (1993) ja Olavi Hovi (1995). Ulla-Maija Peltonen nostaa sisällissodan muistin paikkoja tutkiessaan esiin myös Varkauden punaisten muistomerkin tuhoamisen 1920-luvulla ja Ilkka Huhta tutkiessaan kirkon roolia sisällissodassa.⁸²

Tulkintoja läheltä ja kaukaa

Pohdittaessa Varkauden samanlaisuutta tai erityisyyttä sisällissodan tapahtumien ja tulkintojen osalta on hyvä pitää mielessä, että lopulta kaikki vuoden 1918 paikalliset tapahtumat olivat omalla tavallaan ainutlaatuisia – ja toisaalta myös yleisempään kehykseen sopivia. Varkauden erityisyys kumpuaa ensinnäkin siitä, että sotatapahtumat sijoittuvat sodan alkuvaiheeseen. Valkoisten oli hyökättävä erillisenä punaisena saarekkeena sijainneeseen Var-

kauteen jatkaakseen sotatoimia muualla. Toiseksi teloitus- ja kostotoimet valtauksen yhteydessä muodostuivat poikkeuksellisen rankoiksi, mutta taisteluissa kuolleiden määrä taas poikkeuksellisen pieneksi. Tämä asetelma oli omiaan synnyttämään katkeruutta työväestön piirissä laajemminkin kuin pelkästään Varkaudessa. Paikkakunnan mittavat teloitukset, puheet ”Huruslahden arpajaisista” eli joka kymmenennen miehen ampumisesta, edellyttivät myös jälkikäteistä oikeuttamista. Ne siirtyivät myös yleisempiin vuoden 1918 muisteluihin ja antoivat aineksia erityyppiselle esittämislle myöhemmin.

Varkaudessa tapahtunutta, mutta sisällissodalle tyypillistä, taas oli esimerkiksi ulkopuolelta tulleiden henkilöiden merkittävä rooli punakaartin muodostamisessa ja radikalisoitumisessa. Heillä ei ollut pitkäaikaista kiinnittymistä pienen yhteisön ihmisiin, eikä siten myöskään samanlaisia pidikkeitä toiminnalleen kuin paikkakunnalla pitkään asuneilla ja usein työväenjärjestöjen johtotehtävissä toimineilla. Varkaudessa edellä mainittu luonnehdinta sopii erityisesti punakaarin päällikkö Matti Autioon. Varkauden kenttäoikeuskin oli toiminnallisesti tyyppiesimerkki valkoisten rankaisutoimista valloituksen jälkeen, olkoonkin, että paikkakunnalla surmattujen kokonaismäärä ja suhteellinen osuus väestöstä nousi poikkeuksellisen suureksi.

Sotapropagandan osalta voi myös löytää pääasiassa yleisesti havaittuja elementtejä. Koko maan tapaan valkoinen tulkinta Varkauden tapahtumista oli hallitseva. Sotatapahtumien käynnistyttyä punaiset olivat syrjäisessä ruukkiyhdyskunnassaan eristyksissä, eikä heillä juuri ollut mahdollisuuksia kertoa tilanteesta. Sen sijaan valkoinen ”lehdistöhegemonia” piti huolen siitä, että punaisten ”hirmutöistä” kerrottiin jo ennen Varkauden valtausta. Myös valtauksesta uutisoitiin välittömästi eri puolilla maata ilmestyneissä lehdissä. Tätä kautta Varkauden tapahtumat liitettiin osaksi valkoisen puolen laajempaa sotapropagandaa. Samaan tapaan uutisoitiin myöhemmin valkoisten joukkojen vallatessa uusia alueita ja paikkakuntia.

Osin tyypillistä, osin erityistä oli Varkauden tapahtumien dokumentaation voimasuhteiden raju muutos. Punaiset ottivat

paikkakunnalla vallan vuoden 1917 loppupuolella. Lyhyen valtakauden aikana punaiset viestivät korostetusti työväestön vallan vahvuutta ja uskoa vallankumouksen voittoon. Valkoisten vallettua Varkauden hävinneet löytiin kaikkine näkemyksineen ja tulkintoineen maahan. Punaisen osapuolen vaikeneminen ei kuitenkaan ollut aivan täydellistä. Kodeissa, työpaikoilla ja työväentaloilla käydyt keskustelut synnyttivät työväestön suullista perinnettä. Teatterijohtaja Heiskasen kostorunojen muisteleminen ja työväenjärjestöjen dokumentteihin kirjatut tapahtumakuvaukset pitivät osaltaan huolen siitä, että vuosi 1918 ei unohtunut paikkakuntalaisten mielistä, kuten se ei unohtunut monilla muillakaan paikkakunnilla. Kiinnostava sen sijaan oli, että oli Varkauden historiaa 1950-luvun lopulla ja 1960-luvun alussa kirjoittaneen Hannu Soikkasen mukaan vielä tuolloinkaan ei oltu valmiita kertomaan asioista ulkopuoliseksi koetulle henkilölle. Tämän voi tulkita kertovan sisällissodan tapahtumien purkamisen patoutumisesta. Osittain asetelmaan vaikutti myös se, että hävinnyt puoli integroitiin mukaan kunnallisen vallan käyttöön vasta yli vuosikymmen sodan päättymisen jälkeen eli itsenäisen Varkauden kauppalan syntyessä 1929. Monilla muilla paikkakunnilla sama tapahtui kunnallishallinnon demokratisoimisen yhteydessä eli viimeistään 1919.

Varkauden tapahtumista vaikenivat muutkin kuin sodan häviäjäsapuoli. Valkoisten puolella tehtiin arviota siitä, mitä kannattaa muistella ja mitä unohtaa. Vielä 1919 ilmestyneessä Ivar Ekströmin kuvateoksessa esiteltiin karkeiden kuvatekstien saattelemana surmattuja punaisia. Vuosien myötä kansallisen yhtenäisyyden rakentamisen hengessä valkoisellakaan puolella Varkauden verisiä tapahtumia ei enää haluttu nostaa esiin. Niinpä 15 vuotta sotatoimien jälkeen ilmestyneessä Varkauden valloituksen muistojulkaisussa keskityttiin menestyksekkäisiin sotatapahtumiin. Sen sijaan teloituksia tai muita sodan seurauksia ei käsitelty lainkaan. Samansuuntaista, pitkäaikaista vaikenemisen kulttuuria näyttäisi tosin löytyvän muiltakin paikkakunnilta. Vasta 1980-luvulla virinneessä tutkimuksessa ryhdyttiin perus-

teellisemmin käsittelemään toimijoiden roolia sekä syyllisyyteen liittyviä kysymyksiä.

Varkauden tapahtumien dokumentoinnissa on havaittavissa sisällissodalle melko tyypillinen kerroksisuus. Molempien osapuolten harjoittamasta sotapropagandasta siirryttiin valkoisen osapuolen muistamishegemoniaan ja toisaalla työväestön suulliseen perinteeseen. Muistelujen kirjaaminen ylös alkoi hävinneen osapuolen kohdalla vasta 1960- ja 1970-luvuilla. Samanaikaisesti Varkauden tapahtumista alkoi ilmestyä myös tutkimukseen pohjaavia tulkintoja, joiden avaajana oli vuonna 1963 Hannu Soikkainen Varkauden historiallaan. Vuoden 1918 tapahtumien merkittävyys paikkakunnan jakautumisessa kahteen leiriin täytyi ottaa huomioon myös kirjoitettaessa sekä yleisempää paikkakunnan että sen järjestöjen historiaa. Varkauden historiankirjoitus käynnistyi todenteolla 1980- ja 1990-luvuilla, jolloin etenkin järjestöt aktivoivat yliopistotutkijoihin tukeutuen vaiheidensa kuvauksia. Useissa järjestö- ja paikallishistoriallisissa teksteissä vuoden 1918 tapahtumia ja etenkin niiden seurauksia on käsitelty olennaisena osana paikkakunnan sosiaalisten suhteiden muotoutumista. Ne ja muut esittelemämme syventyneet ja laaja-alaistuneet tulkinnat ovatkin sijoittaneet Varkauden tapahtumat yleisempään sisällissodan kokonaisuuteen niin, että myös paikalliset erityispiirteet ovat saaneet ansaitsemansa huomion. Toisaalta Varkauden tapahtumia on käsitelty ja dokumentoitu myös valtakunnallisesti, kuten olemme edellä osoittaneet. Tämän voi tulkita kertovan niiden erityislaatuisuudesta, mutta myös vuoden 1918 aihepiirin kiinnostavuuden pitkäkestoisuudesta. Uudet sukupolvet tulkitsevat sisällissodan tapahtumia uudelleen ja uusista näkökulmista. Näin on asian laita niin koko sisällissodan kuin Varkaudenkin osalta.

Viitteet

- 1 Paavolainen 1967, 174.
- 2 Alapuro 1994; Siironen 2013.
- 3 Peltonen 2003, 20–24; Heimo 2010, 16–19; Knuuttila 2000, 35–39.
- 4 Eskola & Suoranta 2008, 185–188.
- 5 Ks. esimerkiksi Ylikangas 1993; Alapuro 1994; Silvennoinen 2008; Kivimäki 2013; Näre 2016.
- 6 Esimerkiksi *Suomen vapaussota 1921–1927; Suomen vapaussota kuvissa 1934; Varkauden valloitus ja tapahtumat sen lähiympäristössä talvella 1917–1918*, 1933.
- 7 *Suomen luokkasota 1928; Suomen työväen vallankumous 1928*.
- 8 Rasila 1968; Paavolainen 1966, 1967 ja 1971.
- 9 Esimerkiksi Manninen et al. 1992 ja 1993; Manninen 1982; Piilonen 1982; Rinta-Tassi 1986; Salkola 1985; Lappalainen 1981.
- 10 Esimerkiksi Ylikangas 1993, 2012; Hoppu 2013.
- 11 Esimerkkeinä Tikka 2004; Turunen 2005; Roselius 2006, 2007.
- 12 Esimerkiksi Peltonen 2003; Heimo 2010; Siironen 2013; Siltala 2009; Tepora 2011. Edellä käytetty jaottelu pohjautuu Teporan ja Roseliuksen (2014 ja 2018) tekemään luokitteluun. Saman tyyppistä jaottelua käyttää myös Alapuro 2017a ja 2017b.
- 13 Kaarninen 2008; Pekkala 2011 ja 2014; Hoppu 2017; Lintunen 2017; Liukkonen 2018.
- 14 Kekkonen 1991; Jyränki 2014; Hentilä & Hentilä 2016.
- 15 Alapuro 1994, 2017a ja 2017b; Keskisarja 2016; Rislakki 1995; Hoppu et al. 2008; 2013; Nyström 2013; Lahtinen 2016; Kaihovirta 2017.
- 16 Kanto 2008; Tuuri 2017.
- 17 Esimerkiksi Täällä Pohjantähden alla Seinäjoen kaupunginteatterissa 2016 ja Joensuun kaupunginteatterissa 2017 sekä Veriruuus Jyväskylän huoneteatterissa 2018.
- 18 Suomen sotasurmat 1914–1922 -tietokanta <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main> 31.10.2017.
- 19 Ks. Knuuttila 2000, 31–39; Alapuro 2017b, 255. Sisällissodan pitkäaikaisista vaikutuksista erityisesti Hentilä 2018.
- 20 Sisällissodan yleisestä taustasta ks. esimerkiksi Haapala & Hoppu (toim.) 2009; Manninen et al. 1992 ja 1993; Salkola 1985.
- 21 Soikkanen 1963, 376–384.
- 22 Nevala 2003, 100; Soikkanen 1963, 617–618.

- 23 Ks. Kaihovirta 2017, 126.
- 24 Soikkanen 1963, 617–631; Itkonen & Leväinen 2000, 85–89; Nevala 2003, 104–106.
- 25 Alapuro 2017b, 263.
- 26 Tikka 2004, 75.
- 27 Tietoja punaisten surmaajista löytyy esimerkiksi seuraavista: Soikkanen 1963, 636–637; Paavolainen 1966, liite 1, 322.
- 28 Soikkanen 1963, 625–629; Nevala 2003, 105.
- 29 Tarkka sotakuvaus Varkaudesta esimerkiksi Soikkanen 1963, 629–642 ja *Warkauden valloitus ja tapahtumat sen lähiympäristössä talvella 1917–1918*, 1933.
- 30 Määrä perustuu seuraaviin lähteisiin: Soikkanen 1963, 643–647; Paavolainen 1967, 71–76; Tikka 2004, 232–239.
- 31 Paavolainen 1967, 164–165, 174.
- 32 Soikkanen 1963, 643–647; Tikka 2004, 239; Tarvainen 1987.
- 33 Heimo 2010, erityisesti 212–216.
- 34 Soikkanen 1963, 643.
- 35 Tikka 2004, 233.
- 36 Tikka 2004, 160.
- 37 Jyräki 2014, 110–118.
- 38 *Laatokka* 19.2.1918.
- 39 *Savon Työmies* 26.4.1917.
- 40 *Savon Työmies* 28.9.1917; 10.10.1917; 14.11.1917; 4.12.1917.
- 41 *Laatokka* 23.2., 25.2 ja 28.2.1918.
- 42 Kenttäoikeuden tuomiokirja, Pikkukokoelma 492, Kansallisarkisto; Valtiorikosoikeuden ja valtiorikosylioikeuden aktikokoelma, Kansallisarkisto. Katso myös Tikka 2004, 232–240.
- 43 Paasivirta 1957, 373.
- 44 *Sotakuvia Savon ja Karjalan rintamilta* 1919.
- 45 Kukkonen 2008, 33.
- 46 *Warkauden valloitus* 1933, 7.
- 47 *Warkauden valloitus* 1933, 53–67.
- 48 *Warkauden valloitus* 1933, 118.
- 49 Hersalo 1955, 502–508.
- 50 Nissinen 1935.
- 51 Itkonen & Nevala 1992, 198; Tarvainen 1987.
- 52 Itkonen 1985, 88

- 53 Varkauden Tarmon 10-vuotishistoriikki 1922.
- 54 Nevala 2003, 100–102; Tikka 2004, 238.
- 55 Varkauden työväenyhdistyksen 25-vuotiskertomus 1930, 28.
- 56 Varkauden työväenyhdistyksen 40-vuotiskertomus 1945, 28.
- 57 Lehtonen 1967; alkup. 1918.
- 58 Tarkka 2012, 23–24.
- 59 Lehtonen 1967, 153; alkup. 1918.
- 60 Varpio 2009, 447–448.
- 61 Linna 1987; alkup. 1959.
- 62 Kekäläinen 1973, 173.
- 63 Tikka 2004, 233–234.
- 64 Kekkonen 1981, 103–104.
- 65 Puhakka 1985, 370–376.
- 66 Meri 1995, 332–334.
- 67 Hämäläinen 1999, 105–108.
- 68 Soikkanen 1963, 644 ja 2000, 75–76.
- 69 Itkonen 2000, 13.
- 70 Soikkanen 1963, 642–647.
- 71 Soikkanen 2000. 70–79.
- 72 Soikkasen suullinen tiedonanto Varkauden 1918-seminaarin yhteydessä.
- 73 Paavolainen 1966; 1967.
- 74 Paavolainen 1967, 71–75.
- 75 Paavolainen 1967, 174–176.
- 76 Itkonen 2000.
- 77 Nevala 2003, 104–113, 132–136.
- 78 Itkonen 2004.
- 79 Aho & Itkonen 2008.
- 80 Tikka 2004, 232–240.
- 81 Jyränki 2014, 170–171.
- 82 Salkola 1985; Lappalainen 1981; Manninen et al. 1992, 1993; Hovi 1995; Tikka 2004; Jyränki 2014; Peltonen 2003, 239; Huhta 2009, 157–158.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA) Helsinki

Pikkukokoelma 492 (Varkauden kenttäoikeuden tuomiokirja)

Valtiorikosoikeuden ja valtiorikosylioikeuden aktikokoelma

Lehdet

Laatokka

Savon Työmies

Digitaaliset lähteet

Suomen sotasurmat 1914–1922 -sivusto. <<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>>. 31.10.2017.

Kirjallisuus ja artikkelit

Aho, Antti & Itkonen, Hannu (2008): 10-osainen juttusarja Varkauden 1918 -tapahtumista. *Warkauden Lehti* 20.1.; 24.2.; 5.4.; 27.4.; 8.6.; 10.8.; 20.9.; 26.10.; 29.11. sekä 27.12.2008.

Alapuro, Risto (1994): *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Hanki ja Jää, Helsinki.

Alapuro, Risto (2017a): *Valtio ja vallankumous Suomessa*. Vastapaino, Tampere.

Alapuro, Risto (2017b): Millainen oli Suomen vallankumous 1918? Teoksessa Sami Suodenjoki & Risto Turunen (toim.), *Työväki kumouksessa*. Väki voimakas 30. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 253–270.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (2008): *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino, Tampere.

Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas (toim. 2009): *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki.

Heimo, Anne (2010): *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnot osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Hentilä, Marja-Liisa & Hentilä, Seppo (2016): *Saksalainen Suomi*. Siltala, Helsinki.

- Hentilä, Seppo (2018): *Vuoden 1918 pitkä varjo. Muistamisen historia ja politiikka*. Siltala, Helsinki.
- Hersalo, Niilo (1955; 2. p.). *Suojeluskuntain historia I. Puolustustahtoinen kansa*. Hata Oy, Helsinki.
- Hoppu, Tuomas (et.al. 2008): *Tampere 1918*. Tampereen museoiden julkaisuja, Vapriikki, Tampere.
- Hoppu, Tuomas (2013): *Vallatkaa Helsinki. Saksan hyökkäys punaiseen pääkaupunkiin 1918*. Gummerus, Helsinki.
- Hoppu, Tuomas (2017): *Sisällissodan naiskaartit. Suomalaiset naiset aseissa 1918*. Gummerus, Helsinki.
- Hovi, Olavi (1995): *Leppävirran historia II*. Leppävirran kunta, Leppävirta.
- Huhta, Ilkka (2009): *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 212, Helsinki.
- Hämäläinen, Simo (1999): *Vuosisadan mittainen mies*. Gummerus, Helsinki.
- Itkonen, Hannu (1985): *Kulttuurisukupolvet varkautealaisissa työväenjärjestöissä*. Sosiologian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- Itkonen, Hannu (2000): Kansallinen ja paikallinen vallankumous. Teoksessa Hannu Itkonen (toim.), *Varkaus, Suomi ja vuosi 1918. Kansallinen ja paikallinen vallankumous*. Varkauden museon julkaisuja 7, Varkaus, 7–17.
- Itkonen, Hannu (2004): *Varkautelaisten vuosisata*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Itkonen, Hannu & Nevala, Arto (1992). *Tarmon tarina. Varkauden Tarmon kahdeksan vuosikymmentä*. Koivu ja Tähti Oy, Jyväskylä.
- Itkonen, Hannu & Leväinen, Hannu (2000): Vallankumous Varkaudessa. Teoksessa Hannu Itkonen (toim.), *Varkaus, Suomi ja vuosi 1918. Kansallinen ja paikallinen vallankumous*. Varkauden museon julkaisuja 7, Varkaus, 85–100.
- Jyränki, Antero (2014): *Kansa kahtia – henki halpaa. Oikeus sisällissodan Suomessa*. Art House, Helsinki.
- Kaarninen, Mervi (2008): *Punaorvot 1918*. Minerva, Helsinki.
- Kaihovirta, Matias (2017): Kielen ja luokan ristiriita Billnäsin ruukkityöläisten poliittisessa toiminnassa vuonna 1917. Teoksessa Sami Suodenjoki & Risto Turunen (toim.), *Työväki kumouksessa. Väki voimakas 30. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura*, Tampere, 111–139.
- Kanto, Anneli (2008): *Verisuusut*. Gummerus, Helsinki.
- Kekkonen, Jukka (1991): *Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918*. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.
- Kekkonen, Urho (1981): *Vuosisatani I*. Otava, Helsinki.
- Kekäläinen, Uuno Pekka (1973): *Poika maailman hartioilla*. Otava, Helsinki.
- Keskisarja, Teemu (2016): *Viipuri 1918*. Siltala, Helsinki.

- Kivimäki, Ville (2013): *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. WSOY, Helsinki.
- Knuuttila, Seppo (2000): Missä olit, kun kuulit vuodesta 1918? Teoksessa Hannu Itkonen (toim.), *Varkaus, Suomi ja vuosi 1918. Kansallinen ja paikallinen valankumous*. Varkauden museon julkaisuja 7, Varkaus, 31–39.
- Kukkonen, Jukka (2008): Valokuvaajat sisällissodassa. Katsaus valokuvaperinteeseen. Teoksessa Jukka Kukkonen & Elina Heikka (toim.), *Punamustavalkoa 1918 kuvat*. Suomen Valokuvataiteen museo, Helsinki, 28–37.
- Lahtinen, Rauno (2016): *Punainen Turku 1917–1918*. Kustannusosakeyhtiö Sammakko, Turku.
- Lappalainen, Jussi T. (1981): *Punakaartin sota I–II*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Lehtonen, Joel (1967; alkup. 1918): *Muttisen Aapeli sodassa eli lapsettoman Mannun kosto*. Novellikokoelmassa Kuolleet omenapuut. Otava, Helsinki.
- Linna, Väinö (1987; alkup. 1959): *Täällä Pohjantähden alla I*. WSOY, Helsinki.
- Lintunen, Tiina (2017): *Punaisten naisten tiet*. Otava, Helsinki.
- Liukkonen, Marjo (2018). *Hennalan naismurhat*. Vastapaino, Tampere.
- Manninen, Ohto et al. (1992 ja 1993): *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Manninen, Turo (1982): *Vapaustaistelu, kansalaissota ja kapina. Taistelun luonne valkoisten sotapropagandassa vuonna 1918*. Studia historica Jyväskylälänsia 24. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Meri, Veijo (1995): *Ei tule vaivatta vapaus. Suomi 1870–1920*. Otava, Helsinki.
- Nevala, Arto (2003): *Agitatioonia, vaikuttamista ja yhteistyötä. Vuosisata varkauteista työväenjärjestötoimintaa*. Varkauden työväenliikkeen historiatoimikunta. Gummerus, Helsinki.
- Nissinen, E. (1935): *Proletaarisen vallankumouksen rintamilta*. Leningrad.
- Nyström, Samu (2013): *Helsinki 1914–1918. Toivon, pelon ja sekasorron vuodet*. Minerva, Helsinki.
- Näre, Sari (2016): *Sota ja seksi*. Tammi, Helsinki.
- Paasivirta, Juhani (1957): *Suomi vuonna 1918*. Otava, Helsinki.
- Paavolainen, Jaakko (1966): *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918 I. ”Punainen terrori”*. Tammi, Helsinki.
- Paavolainen, Jaakko (1967): *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918 II. ”Valokoinen terrori”*. Tammi, Helsinki.
- Paavolainen, Jaakko (1971): *Vankileirit Suomessa*. Tammi, Helsinki.
- Pekkalainen, Tuulikki (2011): *Susinartut ja pikku immet. Sisällissodan tuntemattomat naiset*. Tammi, Helsinki.
- Pekkalainen, Tuulikki (2014): *Lapset sodassa 1918*. Tammi, Helsinki.

- Peltonen, Ulla-Maija (2003). *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 894. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Piilonen, Juhani (1982): *Vallankumous kunnallishallinnossa*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Puhakka, Jouko (1985): *Niko Surakan vapaussota*. WSOY, Helsinki.
- Rasila, Viljo (1968): *Kansalaissodan sosiaalinen tausta*. Tammi, Helsinki.
- Rinta-Tassi, Osmo (1986): *Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Rislakki, Jukka (1995): *Kauhun aika. Neljä väkivallan kuukautta keskisuomalaisessa jokilaaksossa*. Vastapaino, Tampere.
- Roselius, Aapo (2006): *Amatöörien sota. Rintamaisteluiden henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918*. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki.
- Roselius, Aapo (2007): *Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa*. Tammi, Helsinki.
- Salkola, Marja-Leena (1985): *Työväenkaartien synty ja kehitys punakaarteiksi I–II*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- Siironen, Mika (2013): *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Vastapaino, Tampere.
- Siltala, Juha (2009): *Sisällissodan psykohistoria*. Otava, Helsinki.
- Silvennoinen, Oula (2008): *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1939–1944*. Otava, Helsinki.
- Soikkanen, Hannu (1963): *Varkauden historia*. Varkauden kaupunki, Varkaus.
- Soikkanen, Hannu (2000). Mitä Varkauden historia ei kysynyt vuodesta 1918. Teoksessa Hannu Itkonen (toim.), *Varkaus, Suomi ja vuosi 1918. Kansallinen ja paikallinen vallankumous*. Varkauden museon julkaisuja 7, Varkaus, 69–83.
- Sotakuvia Savon ja Karjalan rintamilta* (1919). Varkauden Suojeluskunnan julkaisu, Varkaus.
- Suomen luokkasota* (1928). Toim. Alex Halonen. Amerikan Suom. Sos. Kustannusliikkeiden Liitto.
- Suomen työväen vallankumous. Arvioita ja itsekritiikkiä* (1928). Toim. Suomen vallankumouksen tutkijakunta. Kustannusosuuskunta ”Kirja”, Leningrad.
- Suomen vapaussota 1–8 (1921–1927)*. Toim. Kai Donner, T.H. Svedlin, Heikki Nurmio. Gummerus, Helsinki.
- Suomen vapaussota kuvissa 1–10* (1934). Toim. Lauri Malmberg. Otava, Helsinki.
- Tarkka, Pekka (2012): *Joel Lehtonen II. Vuodet 1918–1934*. Otava, Helsinki.
- Tarvainen, Veikko (1987): *Kirjallinen elämäkerta*.

- Tepora, Tuomas (2011): *Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Tepora, Tuomas & Roselius, Aapo (2014): *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Brill, Leiden, Boston.
- Tepora, Tuomas & Roselius, Aapo (2018). *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus, Helsinki.
- Tikka, Marko (2004): *Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Bibliotheca Historica 90. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Turunen, Mirja (2005): *Veripellot. Sisällissodan surmatyöt Pohjois-Kymenlaaksossa 1918*. Atena, Jyväskylä.
- Tuuri, Antti (2017): *Tammikuu 18*. Otava, Helsinki.
- Varkauden Tarmon 10-vuotishistoriikki* (1922). Varkaus.
- Varkauden työväenyhdistyksen 25-vuotiskertomus* (1930). Varkaus.
- Varkauden työväenyhdistyksen 40-vuotiskertomus* (1945). Varkaus.
- Varpio, Yrjö (2009): *Vuosi 1918 kaunokirjallisuudessa*. Teoksessa Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (toim.), *Sisällissodan Pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki, 441–463.
- Warkauden valloitus ja tapahtumat sen lähiympäristössä talvella 1917–1918* (1933): Warkauden suojeluskunnan julkaisu, Warkaus.
- Ylikangas, Heikki (1993): *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa*. WSOY, Helsinki.
- Ylikangas, Heikki (2012): *Rata Rautuun. Ratkaisutaistelu Karjalan kannaksella 1918*. WSOY, Helsinki.

Vapausota – valkoisen Suomen historiapolitiinen artefakti

Artefaktilla tarkoitetaan tässä keinotekoista, ”tekemällä tehtyä”. Sen vastakohta on ekofakti eli luonnonesine. Historiantutkimuksessa artefaktiksi voidaan kutsua tiettyä tarkoitusta palvelevaa seipelmää, joka on tehty tieteellisen tutkimuksen menetelmistä, lähdekritiikistä ja tiedon totuudellisuudesta vähääkään välittämättä. Tällaisia seipelmiä historian esitykset ovat pullollaan, ajatellaanpa vaikka esimerkiksi sitä, miten sinnikäs on ollut käsitys ”Ruotsi-Suomesta” tai ”Porvoon valtiopäivistä 1809”. Samaan kategoriaan niiden kanssa kohoa 1900-luvun artefakteista ”joulukuun kuudennen päivän tirkistysaukosta” tähystelty itsenäisyshistoria.¹ Yksi itsenäisyshistorian sitkeähenkisimmistä tuotoksista on valkoisessa Suomessa seipetetty vapausotakertomus.

Mitä sotaa Suomessa käytiin vuonna 1918? Monia eri nimityksiä syntyi jo sodan aikana molemmin puolin rintamaa. Valkoisessa Suomessa sodan luonteesta ei kuitenkaan ollut enää mitään epäselvyyttä: se oli ollut Venäjää vastaan käyty vapausota, joka oli lopullisesti sinetöinyt Suomen itsenäisyyden. Vapausotatulokinta vakiintui nopeasti ainoaksi oikeaksi totuudeksi vuoden 1918 tapahtumista. Sisällissodan muistamisen valkoinen hegemonia piti pintansa sodasta esitetyissä historiakäsityksissä, kouluopetuksessa ja jopa historiantutkimuksessa aina 1960-luvulle saakka. Ensimmäisinä sitä haastoivat Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -trilogia (1959, 1960 ja 1962) ja Jaakko Paavolaisen terroritutkimukset (1966 ja 1967). Mihin vapausotamyytin sitkeähenkisyys oikein perustui? Nykytutkimuksen mukaan vapausota vastaa miltei kaikista vuoden 1918 sodalle annetusta nimityksistä kaikkein heikoimmin sodan todellista luonnetta.

Ei siitä oikein kunnon vapaussotaa saatu

Vapaussodalla tarkoitetaan, jos ollaan tarkkoja, ihanteellisimmiin sellaista sotaa, jossa alistettu kansakunta tai valtio taistelee vapautuakseen jonkin ulkopuolisen vallanpitäjän, emämaan tai miehittäjän alaisuudesta. Vapaussodan tavoitteena on valtiollisen itsenäisyyden saavuttaminen, suvereniteetti, jonka ulkovallat tunnustavat. Tällaisesta vapaussodasta Suomessa haaveilivat lähinnä itsenäisyysaktivistit. Sitä varten ryhdyttiin perustamaan kansallista vapautusarmeijaa, jonka ensimmäisenä vaiheena oli noin kahden tuhannen nuoren miehen lähettäminen Saksaan saamaan sotilaskoulutusta. Sen jälkeen kun V. I. Leninin bolsevikkihallitus oli taktisista syistä vuoden 1917 viimeisenä päivänä yllättäen tunnustanut Suomen porvarillisen hallituksen, Suomelle ei näyttänyt enää olevan tarjolla ideaalityypistä vapaussotaa.

Kun Suomi oli tammikuun alussa 1918 saanut – Iso-Britanniaa ja Yhdysvaltoja lukuun ottamatta – useilta merkittäviltä ulkovalloilta suvereniteetilleen tunnustuksen, näytti hetken siltä, ettei aktivistien kauan unelmoimaa aseellista vapaustaistelua Venäjästä irtautumiseksi kenties tarvittaisikaan. Tähän suuntaan alkoivat käydä myös Libaussa malttamattomina kotiutusta odotelleiden jääkäreiden ajatukset. Kun heidän korviinsa kantautui uutisia Suomen itsenäisyysjulistuksesta ja ulkovaltojen sille antamasta tunnustuksesta, tehtävä, johon he olivat kolme vuotta Saksassa valmistautuneet, näytti ratkeavan itsestään. Oliko alistuminen preussilaisten vääpeleiden simputukseen ja rämpiminen Kuurinmaan rämeiköillä ollut turhaa? Ei ihme, että nuorukaiset olivat kallella kypärin ja siipi maassa.

Juuri itsenäiseksi julistautuneessa Suomessa oli vuodenvaihteessa 1917–1918 vielä noin 42 000 venäläistä sotilasta, jotka eivät olleet enää oikein kenenkään komennossa. Svinhufvudin hallitus päätti, että venäläiset oli riisuttava aseista ja karkotettava maasta niin pian kuin mahdollista. Tätä tehtävää suorittamaan hallitus lähetti Pohjanmaalle kenraaliluutnantti Mannerheimin, joka ryhtyi muodostamaan paikallisista suojeluskunnista tasavallalle armeijaa.

Tammikuun viimeisellä viikolla 1918 Mannerheimin johdolla toteutettua Pohjanmaan venäläisvaruskuntien aseistariisuntaa on jälkeempään kuvattu vapaussodan ensimmäiseksi vaiheeksi. Heti alkajaisiksi Mannerheim kuitenkin ilmoitti, ettei hän sodi Venäjää eikä venäläisiä vastaan. Hän laati ”Venäjän urheille sotilaille” osoitetun julistuksen, joka ilmestyi helmikuun alussa kaikissa huomattavissa valkoisen Suomen lehdissä:

Minun päällikkyyteni alaiset, itsenäisen Suomen tasavallan talonpoikaisjoukot eivät sodi Venäjää vastaan, vaan ovat nousseet suojaamaan vapautta ja laillista hallitusta, sekä säälimättä kukistamaan niitä huligaani- ja rosvojoukkoja, jotka julkisesti uhkaavat maan laillista järjestystä ja omaisuutta. ... Venäläiset soturit! Tarpeeksi on jo vuodatettu verta. Annettakoon suomalaisten – sekä talonpoikain että työläisten – itse ratkaista kohtalonsa!

Suomen tasavallan hallituksen joukkojen ylipäällikkö, Kenraali Mannerheim Vaasassa tammikuun 30 p. 1918.²

Ylipäällikön sanavalinnoissa huomio kiinnittyy siihen, että hän teki eron ”Venäjän urheiden sotilaiden” ja ”huligaani- ja rosvojoukkojen välillä”. Näin hän välttyi siltä ilmeisen vastenmieliseltä tilanteelta, jossa hän olisi joutunut taistelemaan vanhoja asetovereitaan, venäläisiä sotilaita vastaan.

Ennen aseistariisuntaoperaationsa aloittamista Mannerheim neuvotteli Vaasassa kollegiaalisesti korkeimpien venäläiskomentajien kanssa, jotta väkivaltaiselta konfliktilta välttyttäisiin. Venäläiset upseerit saivat Mannerheimilta kunniasanaa vastaan oikeuden liikkua kaupungilla vapaasti ja pitää henkilökohtaiset aseensa, miekkansa ja pistoolinsa sekä sotilaspalvelijansa, joka kuului tuohon maailman aikaan upseereiden ikimuistoiseen nautintaan.

Vaasaan helmikuun lopulla 1918 kotiutetut jääkärit eivät voineet millään käsittää sitä, että venäläisiä upseereita liikkui kaupungilla ihan muina miehinä. Heille maksettiin senaatin varoista jopa muutaman kuukauden ajan palkkaa, ja osa heistä asui yhdessä kaupungin harvoista herrasväen standardeja jotenkin vastaavassa Ernstin hotellissa.³ Pietarsaaressakin 13 venäläistä

upseeria sai varuskunnan aseistariisunnan jälkeen suojeluskuntapiiriltä täyden ylöspidon ja 300 markan kuukausipalkan.⁴ Aika kummallinen Suomen ”vapaussota” tosiaan oli, kun se kohteli vihollisarmeijan upseereita noin ystävällisesti.

Mannerheimin Pohjanmaalla tammikuun lopussa 1918 käymässä ”vapaussodassa”, jos aseriisuntaoperaatiota halutaan siksi kutsua, noin 5 000 venäläistä luovutti aseensa helposti. Heille luvattiin, että Suomen hallitus ryhtyy nopeasti toimeen heidän kotiinpaluunsa järjestämiseksi. Muutamissa suurimmissa varuskunnissa, kuten Vaasassa ja Pietarsaaressa, osa sotilaista ei totellut upseereitaan vaan asettui vastarintaan. Tässä eriskummallisessa vapaussodassa kaatui kuutisenkymmentä venäläistä ja 20 suojeluskuntalaista.⁵

Vain murto-osa osa venäläisistä sekaantui suomalaisten sisällissotaan

Kun Suomessa puhutaan itsenäistymisen jälkeen maahan jääneistä venäläisistä sotilaista, heidät esitetään yleensä yhtenäisenä joukkona, ikään kuin kaikki tai vähintään suurin osa heistä olisi ollut ideologisesti bolsevikkeja ja ottanut käskyjä Leninin hallitukselta. Näin ei tietenkään ollut, ja kyse on tahallisesta liioittelusta, jonka tavoitteena on ollut saada venäläisten apu punaisille näyttämään mahdollisimman suurelta. Varmasti venäläissotilaissa oli bolsevikkejakin, mutta enemmistöä heistä eivät suomalaisten keskinäiset välienselvittelyt voineet vähempää kiinnostaa. Upseerit, jos he jompaakumpaa osapuolta sympatisoivat, olivat lähes poikkeuksetta valkoisten puolella. Suurin osa heistä ei suin surminkaan halunnut palata V. I. Leninin bolsevikki-Venäjälle.

Venäjän bolsevikkihallitus, jonka omakin asema horjui pahoin, ei kyennyt maansa kaoottisen tilanteen vuoksi tukemaan Suomen punaisia niin paljon kuin se olisi varmasti halunnut. Maaliskuun 3. päivänä 1918 allekirjoitetussa Brest-Litovskin rauhansopimuksessa Venäjä sitoutui vetämään joukkonsa Suomesta. Se merkitsi Suomen punaisten taistelulle kuoliniskua, koska siihen loppui

Venäjän aktiivinen tuki. Bolsevikkihallitus ei kuitenkaan kyennyt kotiuttamaan Suomeen jääneitä joukkoja kuin osittain, vaikka niitä olisi kipeästi tarvittu vastavallankumouksellisia vastaan Venäjällä puhjenneessa sisällissodassa.

Venäläisten roolia sisällissodassa kuvastaa hyvin se, että saksalaisten vapauttaessa huhtikuun puolivälissä 1918 Helsingin punavallasta kaupungissa oli enemmän venäläisiä sotilaita kuin kaikkia muita yhteensä, mutta onneksi he jäivät katsomoon. Helsinki pelastui tuholta sen ansiosta, että saksalaiset ja venäläiset eivät enää sotineet keskenään, koska edellä mainittu Saksan ja Venäjän välinen Brestin rauhansopimus oli astunut voimaan reilua kuu-kautta aikaisemmin. Sen nojalla saksalainen Itämeren divisioona oli tehnyt Venäjän Itämeren laivaston edustajien kanssa Hangossa sopimuksen, jolla Viaporin ja muiden Helsingin edustan rannikkolinnakkeiden järeät tykit tehtiin ampumakelvottomiksi. Niiden lukot poistettiin ja lastattiin lotjaan, joka kellui ankkurissa kaupungin edustalla Kruununvuoren selällä.

Venäläisten osuuden osoittaminen mahdollisimman suureksi on ollut vapausotatulkinnan perusteluista tärkeimpiä. Siksi ei ole yllätys, että juuri tässä asiassa tutkijoiden käsitykset ovat myöhemminkin olleet kaikkein kauimpana toisistaan. Kiistaa voitaisiin jatkaa loputtomiin, sillä täysin objektiivista kuvaa venäläisten osuudesta punaisten puolella on mahdotonta saada, sen verran sekasortoisessa tilassa Suomeen jääneet joukot olivat. Ääripäitä edustavat Ohto Manninen ja Heikki Ylikangas. Edellisen mukaan punaisella puolella taisteli jopa 10 000 venäläistä. Jälkimmäinen on esittänyt, että heitä oli tuhat tai korkeintaan kaksi tuhatta, eivätkä he missään taistelleet yhtenäisensä joukkona.

Jollakin Ohto Mannisen on kuitenkin pitänyt perustella venäläisten aktiivisuutta. Tässä hän on turvautunut historian tutkimukselle vieraaseen argumentaatioon. ”He [venäläiset] taistelivat internationalistista velvollisuutta täyttääkseen, kuten neuvostosotilaat aina ovat maansa rajojen ulkopuolella taistelleet, mm. 1980-luvulla Afganistanissa.”⁶ Miten ihmeessä neuvostojoukkojen Afganistanissa 1980-luvulla osoittaman taistelumoraalin perusteella voidaan todistaa jotakin siitä, missä kunnossa Suo-

meen jääneet tsaarinarmeijan joukot olivat olleet yli 60 vuotta aikaisemmin?

Lopputulokset pyhittää keinot

Toisessa vapaussotatulokinnon perusteluksi esitetyssä jossitteluvuorossa Ohto Manninen ei sen sijaan ole jäänyt yksin:

Voidaan sen suuremmista jossittelun vaaroista sanoa, että mikäli neuvostovalta olisi vuonna 1918 ollut voimissaan ja levittäytynyt Keski-Eurooppaan, Suomi olisi liitetty Neuvostoliittoon, ja jos Saksa olisi ollut voimissaan ja kansanvaltuuskunta Suomessa silti pärjännyt, kansanvaltuuskunta olisi joutunut imaistuksi tulevaan Neuvostoliittoon.⁷

Tämän sisältöinen ajatuksenjuoksu löytyy lähes takuuvarmasti kaikilta niiltä, jotka ovat esittäneet, että vuoden 1918 sota oli nimenomaan vapaussota, joka lopullisesti varmisti Suomen säilymisen itsenäisenä.⁸ Vuoden 1918 sota oli siis viimeistään lopputuloksensa kautta vapaussota. Jopa suomalaisen historiantutkimuksen grand old man, akateemikko Eino Jutikkala, joka yleensä piti tiukasti kiinni siitä, että tutkimus voi tulkinnoissaan nojautua vain lähdekritiikin kautta oikeiksi todistettuihin faktoihin, antoi tällä kertaa tarkoituksen pyhittää keinot.

Jossittelu eli hienommalla nimellä kontrafaktinen historiankirjoitus sallitaan tieteessä johonkin rajaan saakka silloin kun on esitettävänä aihetodisteita. Vapaussota-nimityksen puolesta puhuu tällöin se todennäköisyys, että punaisten voittaessa Suomesta olisi tullut neuvostotasavalta, tahtoivatpa he sitä tai ei.⁹

Niin olisi toki saattanut aivan hyvin käydäkin, mutta mistä me sen voimme niin varmasti tietää? Historiantutkimuksen keinoin emme voi sitä mitenkään todistaa. Tulevan ennustaminen toteutumatta jääneen historian (punaisten voiton) perusteella jää auttamatta tyhjän päälle. Sitä paitsi tiedämme, että Suomen itsenäisenä säilyminen oli vuosina 1917–1919 monilta muiltakin

osin erittäin epävarmalla pohjalla, ja Suomelle oli tarjolla useita muitakin mahdollisia tulevaisuuksia kuin vain tuo punaisen Suomen Neuvosto-Venäjään liittäminen.

Spekulointia ei varmaankaan kannata tässä kovin pitkälle jatkaa. Ehkä kuitenkin voi vielä kysyä, miten Suomen olisi käynyt, jos bolsevikkihallitus olisi kukistunut ja valkoiset olisivat palanneet valtaan Venäjällä. Valkoinen Venäjähän ei ollut missään vaiheessa halunnut myöntyä Suomen vapautumiseen. Toinen skenaario, josta meillä ehti olla jo puolen vuoden kokemuskin, oli joutuminen vuoden 1918 jälkimmäiseksi puoliskoksi keisarikunnan Saksan sotilaspoliittiseksi protektoraatiksi ja taloudelliseksi siirtomaaksi. Suomen onneksi kumpikaan näistä mahdollisista historioista jäi lopullisesti toteutumatta, ja heinäkuussa 1919 vahvistettu tasavaltainen hallitusmuoto teki mahdolliseksi sen, että Suomesta saattoi tulla sellainen Suomi, joka meillä nykyään on. Siitä meillä on reaalihistorialliset faktat ja sadan vuoden kokemus, eikä jossitteluun tarvitse turvautua.

Hämmäntäviä kysymyksiä

Jos vuoden 1918 sotaa halutaan kutsua Venäjää vastaan käydyksi vapaussodaksi, herää useita hämmäntäviä kysymyksiä. Eikö valtaosa tästä sodasta kuitenkin ollut supisuomalaisen, valkoisten ja punaisten, välistä sotaa, jossa valkoiset kukistivat punakapinan? Eiväthän punaiset toki Suomen itsenäisyyttä vastaan taistelleet, saati liittääkseen maansa Venäjään. Työväenliike oli Venäjän maaliskuun vallankumouksesta 1917 lähtien ollut porvarillisten itsenäisyysaktivistien ohella ensimmäisenä vaatimassa Suomen irrottamista Venäjästä. Venäläisten apu punaisille jäi kovin vaatimattomaksi siihen verrattuna, miten paljon valkoiset saivat apua Saksalta ja ruotsalaisilta vapaaehtoisilta. Kyllä kai sisällissodassa oli ennen kaikkea kyse yhteiskuntaluokkien välisestä valtataistelusta, joka ratkaisi sen, millaista yhteiskuntajärjestelmää vasta itsenäistyneeseen Suomeen ryhdyttäisiin rakentamaan.

Jos tammikuun lopulla 1918 Suomessa alkaneista taisteluista halutaan tehdä vapaussota, on tietysti aiheellista kysyä myös sitä, olivatko Suomi ja Venäjä keskenään sodassa. Asia oli alusta lähtien epäselvä ja sotkuinen, ja sellaisena se myös pysyi. Valtioiden välillä ei ollut missään vaiheessa sellaista kansainvälisen oikeuden perusteella tunnistettavissa ollutta sotatilaa, jonka osapuolet olisivat toisilleen julistaneet. Miksi Neuvosto-Venäjä olisikaan julistanut Suomelle sodan, koska se piti punaista hallitusta, kansanvaltuuskuntaa, maan laillisena hallituksena? Sisällissodan taistelujen jo päätyttyä toukokuussa 1918 valtionhoitaja Svinhufvud totesi eduskunnalle vain sen, että Venäjän kanssa olivat toistaiseksi välit katkenneet, koska venäläiset olivat asettuneet tukemaan punaisten ”komissariaattihallitusta”. Ei siis myöskään Suomen hallituksen puolelta annettu mitään täsmällistä, saati virallista julistusta tai toteamusta sotatilasta.

Tammikuun lopun 1918 tapahtumista Pohjanmaalla ei siis hyvällä tahdollakaan saa kunnollista vapaussotaa. Mannerheimkin käytti käsitettä ensimmäisen kerran vasta huhtikuun alussa Tampereen valtauksen aikoihin antamassaan päiväkäskyssä. Vapaussodaksi eivät valkoiset aluksi kutsuneet myöskään niitä taisteluja, joita käytiin tammikuun lopulla puhjenneen puna-kapinan kukistamiseksi. Sodasta käytettiin kaiken aikaa monia nimityksiä rinnakkain. Valkoisten sotapropagandaa tutkineen Turo Mannisen mukaan termit vapaussota tai vapaustaistelu olivat käytössä Pohjanmaalla, kun taas Itä-Suomessa puhuttiin useammin kansalais- tai sisällissodasta.¹⁰

Kun ei miekalla, niin sitten kynällä

Kun vapaussotaa ei saatu miekalla, se oli tehtävä kynällä. Jo ennen kuin sisällissodan viimeiset laukaukset oli ammuttu, voittajat ryhtyivät kiireen vilkkaa konstruoimaan vuoden 1918 sodasta vapaussotaa. Historian oli osoitettava, että suomalaiset olivat taistelleet Venäjää vastaan ja kyenneet toteuttamaan maansa valtiollisen itsenäisyyden. Tuossa tuokiossa keksittiin, että siitähän oli

itse asiassa haaveiltu vuosikymmeniä, kenties vuosisatoja. Suomen itsenäisyysajatukseen soveltuvia tapahtumia alettiin poimia ”kumpujen yöstä” niin kaukaa kuin mahdollista ns. joulukuun kuudennen päivän tirkistysaukosta menneisyyteen päin tiirailen. Itsenäistymisen kruunasi vapaussota, eikä yhtään haitannut sekään, että se käytiin vasta sen jälkeen, kun itsenäisyydelle oli saatu jo useiden ulkovaltojen tunnustus. Erikoisinta tässä oli sen, että kaikkein ensimmäiseksi se oli saatu maalta, jota vastaan vapaussotaa käytiin.¹¹

Kuten sanottu, vapaussotakertomuksen sepityksessä ei totisesti vitkasteltu. Mannerheim asetti jo huhtikuussa 1918 Vapaussodan historian komitean, jonka tehtäväksi tuli koota sotavuoden tapahtumien tärkeimmät asiakirjat talteen ja laatia niiden pohjalta perusteellinen historiategos. Mannerheim nimesi komiteaan lähimmät upseerinsa Hannes Ignatiuksen, Gösta Theslöfin ja Rudolf Waldenin. Vapaussota oli niin suuri asia, että siitä kertovien historiategostenkin piti olla suuria. Eikä siinä vielä kaikki: 1920-luvulla ilmestyi kaksi muhkeaa kirjasarjaa, jotka kumpikin esittivät olevansa vapaussodan virallinen historia. Mannerheimin luottomiehen, kenraalimajuri Hannes Ignatiuksen johdolla laaditussa *Suomen vapaussota vuonna 1918* -nimisessä teoksessa oli kuusi osaa (ilmestyi v. 1920–1926) ja toisessa, jääkäriaktivisti Kai Donnerin kokoamassa *Suomen vapaussota* -teoksessa, niin sanotussa osanottajakirjassa, kahdeksan osaa (ilmestyi v. 1921–1928). Jääkäritaustaisen teossarjan pani vireille K. J. Gummerus Oy:n toimitusjohtaja Sakari Kuusi.¹²

6 486 sivua vapaussotaa suomeksi ja samma på svenska. Miksi vapaussodasta piti tuottaa kaksi häräntappoaseen kokoista kirjasarjaa? Vastaus löytyy, kun katsoo, ketkä tai mitkä tahot olivat niitä promotoimassa. Ignatiuksen historian takana olivat Mannerheim ja Suomen vanhan kaartin upseerit, joita joskus ”ryssän-upseereiksikin” kutsuttiin. Donnerin kirjasarja oli puolestaan yhtä selvästi jääkäreiden aikaansaannos. Kahden kilpaillevan historiasarjan tuottaminen juonsi juurensa niistä sopeutumisvaikeuksista, luottamuspulasta ja ristiriidoista, joita Venäjän armeijassa palvelleiden upseereiden ja Saksassa koulutettujen

jääkäreiden välillä oli esiintynyt jo sisällissodan aikana. Nämä ristiriidathan räjähtivät sitten käsiin vuonna 1924 niin sanotussa upseerikriisissä, jossa oli kyse entisten tsaarinupseereiden ja jääkäriupseereiden välisestä valtataistelusta.¹³

Ignatiuksen ja Donnerin kirjasarjat eivät olleet, toisin kuin ehkä olisi voinut odottaa, toistensa suoranaisia kilpailijoita siinä mielessä, että ne olisivat esittäneet vapaussodan saavutukset pelkästään omaksi ansiokseen. Tämä johtui paljolti siitä, että kirjat olivat näkökulmiltaan kovin erilaisia. Vuodenvaihteessa 1928–1929 käytiin *Historiallisessa Aikakauskirjassa* lyhyt mutta kiivassävynen polemiikki, jonka sytykkeenä oli Mannerheimin joukoissa palvelleiden ruotsalaisten upseereiden Ernst Linderin ja Gösta Törngrenin arvostelu molemmista teossarjoista. Ignatius otti arvostelun henkilökohtaisena loukkauksena. Mannerheim ryhtyi sovittelemaan kiistaa ja toivoi hartaasti, ettei sitä suurta ja valoisaa, joka ”kirjoitettiin miekalla, nyt himmennettäisi kynällä”.¹⁴

Ignatiuksen toimittama teossarja esiintyi historiantutkimuksena, jota pohjustettiin mittavalla alkuperäisdokumenttien ja vapaussotakertomusten keräyksellä. Niitä saatiin sekä viranomaisilta, kuten nimismiehiltä ja papistolta, että tavallisilta kansalaisilta.¹⁵ Kai Donnerin toimittamat kirjat oli koottu muistelmatyypisistä artikkeleista, joiden kirjoittajat olivat sotatapahtumissa mukana olleita jääkäriupseereita ja muita vaikutusvaltaisia aikalaisia.

Ignatiuksen *Suomen vapaussota vuonna 1918* sepitti Suomelle itsenäisyyshistorian, jossa liikkeelle lähdettiin etsimällä kansallisen tietoisuuden ja itsenäisyysajatuksen juuria ”kumpujen yöstä”, aina esihistoriasta ja keskiajasta alkaen. Anjalan liittoa ja Sprengtporten ei tietenkään unohdettu. Porvoon ”valtiopäivillä” 1809 Suomen kansa sai ja otti kohtalonsa omiin käsiinsä. Valapattokeisari Nikolai II:n julistama helmikuun manifesti 1899 herätti suomalaiset lopullisesti tajuamaan sen, että arpa oli heitetty. Rubiconin jälkeen ei ollut enää paluuta.¹⁶

Ei tietenkään ollut yllätys, että Mannerheimin suojeluksessa laadittu vapaussodan historia kuvasi Saksan antaman sotilaalli-

Helsingin valtauksen 10-vuotisjuhlassa kenraali Mannerheim vastaanottaa ohimarssia. Kuva: Työväen Arkisto.

sen avun hyvin niukkasanaisesti. Saksalaisvallasta, joka Suomea tosiasiallisesti toukokuusta joulukuuhun 1918 hallitsi, kirja vai-
keni tyystin. Sekään ei ollut yllätys, että valkoisten väkivallasta
punaisia kohtaan kerrottiin vain yhdessä ainoassa alaviitteessä,
jossa tuotiin esiin sisällissodan tappiolukuja. Valkoisten tekemille
surmatöille ei vapaussodan historian esittämässä taulukossa ole
edes omaa saraketta.¹⁷

Moniosaiset historiateokset olivat massiivisuudestaan huolimatta vain murto-osa sitä valtaisaa vapaussotakirjallisuuden tulvaa, joka velloi Suomen kirjamarkkinoilla sisällissodan jälkeisinä vuosina. Dokumentoitua historiantutkimusta saatiin kuitenkin odottaa vielä pitkään. Vuonna 1933 ilmestyneestä J. O. Hannulan yksiosaisesta *Suomen vapaussodan historiasta* tuli eräänlainen standarditeos, jota käytettiin oppikirjana vielä 1960-luvulla. Se ei ollut enää yhtä tunteenomaisesti latautunut kuin edellä mainitut vapaussotahistoriat. Silti Hannulakin saattoi kutsua punaisia ”verenhimoisiksi hylkiöiksi”.

Muistitietoa todisteeksi punaisten rikoksista

Olipa kyse vuoden 1918 päiväkirjoista, muistelmista, lähdejulkaisuista, muistitiedosta tai kaunokirjallisuudesta, tendenssi oli aina sama: punaisten maanpetoksellisuuden ja väkivallantekojen paljastaminen. Siinä ei sanoja eikä kielikuvia säästely. Kauhukertomukset olivat poikkeuksetta joko täysin keksittyjä tai suuresti liioiteltuja.¹⁸ Mirja Turunen on kertonut, kuinka Kouvolan ”veripellosta” kaivettiin keväällä 1918 ylös punaisten tappamien valkoisten ruumiita punaisten murhamiesten petomaisuuden osoittamiseksi. Vainajissa ei kuitenkaan näkynyt jälkiä väitetystä silpomisesta tai kidutuksesta.¹⁹

Aapo Roseliuksen mukaan esimerkiksi kuvaukset pappien risiinnaulitsemisista olivat tyypillisiä yleiseurooppalaisia tarinoita ja legendoja, joita levisi maailmansodan aikana maasta toiseen.²⁰ Yhtä makaabereja ja samalla tavalla perättömiä kertomuksia vastapuolen julmuuksista levitettiin myös punaisten taholla. Niitä toivat esiin työväenliikkeen lehdet, mutta valkoiset dominoivat julkisuutta ylivoimaisesti. Tätä kuvaa hyvin se, että syyskuussa 1918 ilmestymään päässyt SDP:n pää-äänenkannattaja *Suomen Sosialidemokraatti* lakkautettiin suojeluskuntien vaatimuksesta, koska lehti oli julkaissut etusivullaan kuolinilmoituksia laittomasti ammutuista ja vankileireillä menehtyneistä punaisista. Vainajan kuolinsyyn kertominen oli suojeluskuntien johdon mie-

lestä törkeää provokaatiota, jolla loukattiin tahallisesti vapaussodan sankarivainajien muistoa. Sellaista kuin valkoinen terrori ei ollut Suomessa tietenkään koskaan tapahtunut.

Edellä mainittu Mannerheimin asettama Vapaussodan historian komitea ei ollut ainoa eikä edes ensimmäinen elin, joka ryhtyi kokoamaan muistitietoa ja kertomuksia vapaussodan ajalta. Suomessa käynnistyi intensiivinen valkoisen muistokulttuurin rankennustyö. Vaasan senaatin sisäasiaintoimikunta esitti kirjelmässään jo 17.4., että hallitus nimeäisi pätevän henkilön johtaman toimikunnan, joka keräisi ”ainehistoa punaisen hirmuvallan menettelyn valaisemiseksi ja valokuvaamaan sen jälkiä”.²¹ Keräystoiminta alkoi vauhdilla; jo huhtikuussa 1918 maa oli jaettu keräyspiireihin ja jokaisessa piirissä oli nimetty vastuuhenkilö. Samaan aikaan käynnistyi rinnakkainen, Valtionarkiston keruuprojekti ”Vapaussodan ja punakapinan muistot talteen”. Sitä johti kokenut arkistomies Kaarlo Blomstedt.²²

Viipurissa pitkän linjan kansansivistysmies, lehtori Kaarle Soikkeli teki keväällä 1918 aloitteen vapaussodan historia-aineistojen tallentamiseksi erityismuseoon. Hän sai sotaministeri Wilhelm Thesleffin innostumaan asiasta. Soikkeli sai ministeriltä luvan varata Viipurin linnasta kokonaisen kerroksen tulevan museon käyttöön. Esineistön kokoaminen osoittautui kuitenkin käytännössä mahdottomaksi, sillä ennen armeijan kalustoinvestointien valmistumista sitä ei voitu toteuttaa.²³

Muistitietokeräysten tehokkain kanava olivat paikalliset suojeluskunnat. Ne olivat itse olleet häthätää kootun valkoisen armeijan alkusolu ja niiden rooli oli ollut valkoisten vapaustaistelussa aivan keskeinen. Suojeluskunnat soveltuivat keruutyön kanavaksi parhaiten, sillä niiden kenttäorganisaatio oli valkoisen Suomen ylivoimaisesti kattavin.²⁴

Valkoinen muistamisvimma

Vapaussodan syttymisen muistopäiväksi muodostui 28. tammikuuta, Tammissunnuntai. Sillä juhlistettiin Etelä-Pohjanmaan

suojeluskuntalaisten aloittamaa venäläisvaruskuntien aseistariisuntaa. Roseliuksen mukaan Tammissunnuntai korosti valkoisen puolen aloitteellisuutta vapaussodassa, jota oli käyty nimenomaan venäläisiä vastaan. Tammissunnuntaina nähtiin valkoisen Suomen hengen olleen puhtaimmillaan ja kansalaisten innostuksen korkeimmillaan. Vuosipäivän juhlinnan ympärille koottiin hieman samanlaista propagandakuvastoa kuin Saksassa maailmansodan puhjetessa 1914, jolloin kansakuntaa oli elähdyttänyt riemukas ja voitonvarma ”elokuun henki”.²⁵

Tammissunnuntain vietto on jatkunut Etelä-Pohjanmaalla lähes keskeytyksittä kohta sata vuotta, ensin suojeluskuntien ja toisen maailmansodan jälkeen paikallisten maanpuolustuskiltojen toimesta.²⁶ Vuonna 1951 saapui tammissunnuntain viettäjiin tietoon suruviesti; Suomen marsalkka Gustaf Mannerheim oli kuollut Lausannassa 27. tammikuuta klo 23.30. Kun Sveitsin kello väännettiin tuntia myöhempään Suomen aikaan, saatiin vuoden 1918 valkoisten ylipäällikön kuolinpäiväksi kuin kohtalon suomana tammissunnuntai 28.1. kello 00.30.²⁷

Valkoisten voitonparaatin 16. toukokuuta 1918 muistopäivästä tuli vapaussodan muistamisen tärkein vuotuinen tapahtuma. Mikäpä sopiaikaan paremmin Suomen vapaussodan symboliksi kuin ylipäällikkö Gustaf Mannerheim talonpoikaisarmeijansa kärjessä, ylväänä sankarihahmona kevyesti tanssahtelevan ratsunsa selässä Helsingin Esplanadilla. Asia ei kuitenkaan ole ihan näin itsestään selvä. Vain 32 päivää aikaisemmin, 14. huhtikuuta, helsinkiläiset olivat hurranneet vähintään yhtä hurjasti toiselle kenraalille, saksalaisen Itämeren divisioonan komentajalla Rüdigervon der Goltzille. Saksalaiset olivat vapauttaneet Helsingin punaisten vallasta ja nostattaneet kaupungin valkoisen väestön keskuudessa valtaisan saksalaishurmion.

Helsinkiläisille vielä varsin tuntematon Mannerheim, joka ei alun perin olisi halunnut Saksalta sotilaallista apua, nieli kiukunsa ja astui rohkeasti leijonan luolaan. Hänen oli välttämättä päästävä esittelemään talonpoikaisarmeijaansa pääkaupungissa. Väärinkäsitys oli oikaistava ja helsinkiläisille oli näytettävä, kuka oli vapaussodan todellinen voittaja. Päiväkäsinessään 16. touko-

kuuta ja käsitellessään voitonparaattiaan muistelmissaan Mannerheim ei sanallakaan viitannut saksalaisten ansioihin Helsingin ja muun Etelä-Suomen vapauttamisessa. Toukokuun 16. päivänä 1918 oli kyse, ei enemmästä eikä vähemmästä kuin siitä, kumpi oli suurempi vapaussodan sankari, Mannerheim vai von der Goltz.

Mannerheimilla oli draaman tajua, ja hän osasi ottaa yleisönsä. Komean voitonparaatin järjestäminen nopealla aikataululla vieraan vallan joukkojen valtaamaan kaupunkiin on ehdottomasti Suomen historian hienoimpia poliittisia lavastuksia. Poliittista älliä oli toki myös von der Goltzilla. Havaittuaan, että kaksi kenraalia oli näihin juhliin liikaa, hän jätti suosiolla 16. toukokuun estradin Mannerheimille. Hänellä ei ollut mitään sitä vastaan, että suomalaisetkin voisivat pitää omat voitonjuhlansa. Saksalaiset vetäytyivät kenraalinsa käskystä täydellisesti taka-alalle. Varsinkin helsinkiläisten muistoissa huhtikuun 14. säilyi kuitenkin pitkään tärkeänä, ja Goltzkin saapui seurueineen säännöllisesti viiden vuoden välein Helsinkiin sitä juhlimaan.²⁸

Tuodessaan paraatinsa keskelle saksalaista Helsinkiä Mannerheim saavutti täydellisesti tavoitteensa, mutta lopullisesti se varmistui vasta puolen vuoden kuluttua, kun Saksa joutui tunnustamaan tappionsa ympärysalloille. Voitonparaatinsa päivänä Mannerheimin asema oli kaikkea muuta kuin vahva, mutta sitä suuri yleisö ei voinut mitenkään tietää. Ylipäällikön taskussa olivat jo de facto allekirjoitusta vaille valmiit potkut, joista Svinhufvud oli sopinut von der Goltzin kanssa. Suomen ja Saksan suhteiden tiivistämisen kannalta häirikkö-Mannerheim oli raivattava tieltä.

Työväestöstä Mannerheimin palvonta oli vastenmielistä. ”Kenraali Mannerheim ei ole kukistanut kapinaa Helsingissä, ei valloittanut tätä kaupunkia kapinallisilta, eikä hänen tänne saapumisensa tänä päivänä vuosi sitten ollut missään yhteydessä Suomen lopullisen vapauden saavuttamisen kanssa,” kirjoitti *Suomen Sosialidemokratissa* päätoimittaja Hannes Ryömä 16.5.1919. Hänen mielestään työväestöllä oli syytä juhlia Suomen

kansainvälistä vapautta ja itsenäisyyttä mutta ei Mannerheimia eikä hänen voitonparaattiaan.

Toukokuun 16. päivää vietettiin vapaussodan muistopäivänä armeijan ja suojeluskuntien paraatien merkeissä vuoteen 1939. Talvisodan hengessä vuonna 1940 antamassaan päiväkäskyssä Mannerheim toivoi, että siitä lähtien toukokuun kolmatta sunnuntaita vietettäisiin kaatuneiden muistopäivänä. Kaatuneisiin luettiin tuolloin ensi kertaa sisällissodan molempien osapuolten kaatuneet sekä uusina talvisodan sankarivainajat.

Valkoisten sankarivainajien siunaaminen kotipitäjän kirkkomaan multiin muodostui kunnia-asiaksi. Valkoisista vainajista oli tosin joskus ihan konkreettisestikin pulaa. Läheskään kaikki sankarivainajat eivät saaneet jäädä ensimmäiseen leposijaansa. Kevään ja kesän 1918 aikana vaelisivat kymmenet ruumissaatot pitkin ja poikin Suomenniemeä, kun vainajia kuljetettiin oikeisiin osoitteisiinsa. Esimerkiksi Nauvon ja Korppoon saaristokuntien kesken syntyi kiistaa siitä, kenelle kuuluivat Ahvenanmaalta Turun saariston kautta huhtikuun alussa kaatuneet kahdeksan saksalaista.²⁹ Heidät haudattiin Korppooseen, mutta nauvolaiset vaativat vainajien siirtämistä Nauvoon, koska vapaussoturit olivat kaatuneet nimenomaan Nauvon taistelussa. Aapo Roselius on otaksunut vaatimuksen syyksi sen, että Nauvossa ei ollut omia sankarivainajia. Siirto toteutui, ja toisena helluntaipäivänä 20. toukokuuta 1918 Nauvossa pidettiin komeat sankarihautajaiset.³⁰ Vainajien puutteessa myös kainuulainen Paltamon seurakunta vaati, että Viipuriin haudatut kaksi paltamolaispoikaa oli tuotava sieltä kotipitäjän multiin.

Sankarihautojen ohella pysyvimmän jäljen sisällissodan muistoin maisemaan jättivät vapaussodan sankaripatsaat ja muistomerkit. Vapaussotaa ei tehty vain kynällä, vaan sitä myös veistettiin kivistä ja valettiin metallista. Vuonna 1929 tehdyn kartoituksen mukaan Suomeen oli pystytetty kymmenessä vuodessa peräti 333 vapaussodan patsasta ja muistomerkkiä yli 300 paikkakunnalle. Lukuun sisältyvät saksalaisille ja ruotsalaisille pystytetyt patsaat, joita oli 24 paikkakunnalla.³¹

Hämeenlinnassa poliisiviranomaiset räjäyttivät vuonna 1923 seurakunnan pyynnöstä ilman lupaa Ahveniston hautausmaalle pystytetyn punaisten muistokiven. Pystyttäjät tuomittiin teostaan sakkoihin. Kuva: Työväen Arkisto.

Aapo Roselius on antanut sisällissodan jälkeisten vuosien muistomerkkivimmalle osuvan nimen: statuomania. Se ei toki ollut mitenkään suomalainen ilmiö vaan mitä suurimmassa määrin kansainvälinen, jopa maailmanlaajuinen. Julkisista muistomerkeistä oli 1800-luvun lopulta lähtien tullut tärkeitä historiapolitiittisia artefakteja, joiden avulla kansakuntia rakennettiin ja yhteisiä sotamuistoja konkretisoitiin.³² Nimi statuomania soveltuu Suomeen erittäin hyvin myös siksi, että patsaita pystytettiin myös kymmenille sellaisille paikkakunnille, joilla ei ollut vuoden 1918 sodassa ammuttu ainoatakaan laukausta, saati että olisi saatu omia sankarivainajia muisteltaviksi. Yli kolmensadan muistomerkin puuhaaminen, rahoittaminen ja valmistaminen ei ollut mikään pikku juttu. Onneksi Suomessa oli hyviä perinteitä ja tietotaitoa kivenveistosta. Autonomian ajan lopulla olivat

suomalaisia työllistäneet etenkin monet Pietarin muistomerkkihankkeet. Lokakuun vallankumous lopetti tilaukset, minkä jälkeen kiviveistämöt horjuivat konkurssin partaalla. Maan suurin yritys, hankolainen Oy Granit Ab, pelastui nimenomaan vapaussodan statuomanian ansiosta.

Vapaussodan muistamisen erikoisin muoto olivat useilla eri paikkakunnilla ensimmäisenä vuosipäivänä keväällä 1919 järjestetyt performanssit, joissa kuvattiin ratkaisutaistelujen tapahtumia. Kuvaelmat, *tableaux vivants*, suurten ihmisryhmien, jopa satojen tai tuhansien ihmisten muodostamat asetelmat, olivat suosittuja esityskeinoja useissa Euroopan maissa niin kansallismielisten kuin sosialististenkin liikkeiden piirissä.³³ Suurisuuntaisin sisällissodan rekonstruktio toteutettiin Tampereella kaupungin valtauksen vuosipäivänä 4. huhtikuuta 1919. Näytökseen osallistui tuhansia suojeluskuntalaisia, joita saapui junalasteittain kaupunkiin Etelä-Pohjanmaalta ja muista lähimaakunnista.³⁴

Miksi vuoden 1918 sodasta piti tehdä vapaussota?

Sytä oli kolmenlaisia. Ensinnäkin vapaussotakertomusta tarvittiin isänmaan vapauden puolesta henkensä antaneiden sankarivainajien muiston kunnioittamiseksi. Toiseksi vapaussota tarjosi riittävän ylevän ja juhlallisen kuvaston sen perustelemiseksi, että punaisiin kohdistetut äärimmäisen kovat rankaisutoimet olivat olleet oikeutettuja. Kolmanneksi vapaussotakertomus piti yllä tietoisuutta siitä, kuka oli isänmaan perivihollinen ja mistä ilmansuunnasta se sitä uhkasi.

Punaisille oli vapaussotakertomuksessa varattu ”ryssän” kanssa veljeilleiden maanpettureiden ja murhaajien osa. Yksi tärkeimmistä vapaussotatulkinnan puolesta esitetyistä argumenteista tuli juuri siitä, että punaiset olivat turvautuneet bolsevikkien apuun. Tämän tulkinnan raaempi versio perustui väitteeseen, jonka mukaan punaisista oli bolsevikkien kanssa liittoutuessaan tullut ”punaryssiä”, jotka eivät enää kuuluneet Suomen kansaan. Tais-telu näitä ”ryssäläisyyden saastuttamia sekasikiöitä” vastaan oli

kiistattomasti vapausotaa, sillä sitä ei oikeastaan käytykään oman maan kansalaisia vastaan.

Vapausotakertomus oli myös omiaan perustelemaan punaisille langetettuja ankaria tuomioita ja oikeuttamaan jälkikäteen valkoisen terrorin. Ja toisaalta, kun kerran rangaistukset olivat näin ankaria, piti tehtyjen rikostenkin olla äärimmäisen raskaita. On toki huomattava, että valkoisten voittajienkin puolella näin jyrkästi ajattelivat vain kaikkein kiivaimmat. Sisällissodan jälkeen ei tehty historiankäsityksiä koskevia mielipidekyselyjä, mutta voi olettaa, että myös sovintoa haluavia valkoisia oli maassa runsaasti. Vapausotalegendan hehkutus oli kuitenkin niin voimakasta, etteivät maltillisemmat äänenpainot päässeet kuuluville.

Edellä on nähty, millainen historiapolitiittinen artefakti – tekemällä tehty keinotekoinen luomus – sisällissodan loppuvaiheessa syntynyt vapausotamyytti oli. Eric Hobsbawm puhui ”keksityistä perinteistä” johdantokappaleessa, jonka hän kirjoitti vuonna 1983 Terence Rangerin kanssa julkaisemaansa teokseen *The Invention of Tradition*. Vilkkaimmillaan traditioiden tehtailu oli hänen mukaansa 1870-luvulta lähtien nationalismin ja kansallisvaltioiden muodostumisen vaiheessa, kun niille oli sepitettävä mahdollisimman kunniakas historia.³⁵ Suomessa valtiollisen itenäistymisen turvannut, valkoisten voittoon päättynyt sisällissota tarvitsi selityksekseen mahdollisimman uljaan kertomuksen, ja sellaisen se myös sai vapausotamyytistä, jota valkoisessa Suomessa estoitta ja vailla vastaväitteitä rummutettiin maailmansotien välisinä vuosikymmeninä. Tuo rummutus syöpyi syvällä suomalaisten historiakäsityksiin.

Vapausodan muistamisen kulttuuri rakensi valkoisesta Suomesta hyvin nopeasti vuoden 1918 jälkeen sen tyyppisen ”kuvitellun yhteisön”, josta nationalismin tutkija Benedict Anderson on puhunut klassikkoteoksessaan *Imagined Communities* (1983). Kuviteltu yhteisö perustuu uskoon kuulumisesta samankaltaisten joukkoon, vaikka tuon joukon kaikkien jäsenten kanssa ei voida olla henkilökohtaisessa kanssakäymisessä eikä heitä voida kohdata kasvokkain. Niin Huittisten, Iisalmen kuin satojen muidenkin paikkakuntien valkoisia yhdistivät vuoden 1918 sodan muis-

tot, joista oli kudottu vapaussodan kertomus. Eric Hobsbawmin terminologiaa lainaten se oli mitä tyypillisin ”keksitty traditio”. Se tuntui niin uskottavalta, että siihen liittyivät myös sellaisten paikkakuntien valkoiset, joilla ei ollut sisällissodasta minkäänlaisia omakohtaisia kokemuksia. Kuvaava esimerkki tästä on edellä mainittu sankarivainajien puute; kun sellaisia ei ollut, ei voitu myöskään järjestää vapaussotamyytin rakennustyössä tärkeitä sankarivainajien hautajaisia. Keksityt traditiot yhdistivät sisällissodan voittajat kuvitteelliseksi yhteisöksi, jota kutsumme valkoiseksi Suomeksi.

Viitteet

- 1 Jussila 2007.
- 2 Julkaistu sanomalehdissä 7.2.1918, esim. *Vasabladetissa* ruotsiksi sekä venäjäksi. Ks. Soikkanen 1969, 72–73.
- 3 Westerlund 2004a, 62–64.
- 4 Westerlund 1993, 49–50.
- 5 Westerlund 2004b, 172.
- 6 Manninen O. 1993, <http://www15.uta.fi/koskivoimaa/valta/1918-40/vapausota.htm>. Julkaistu alun perin *HAik* 2/1993.
- 7 Ibid.
- 8 Ks. esim. Salminen 2007, 224; Eskola 2006, 239.
- 9 Jutikkala 1995, <http://vapausota.com/akateemikko-eino-jutikkala/>. Luettu 31.8.2017.
- 10 Manninen T. 1982, 221–223.
- 11 Jussila 2007, 15–16.
- 12 Tommila 1989, 182–183.
- 13 Noin 450 jääkäriupseeria jätti huhtikuun lopulla 1924 eroanomuksensa, mutta niitä ei hyväksytty. Protesti suuntautui erityisesti sotaväen päällikköä kenraalimajuri K. F. Wilkmania (myöh. Vilkama) ja muita korkeita venäjänupseereita vastaan. Jääkärit saivat vaatimuksilleen tukea suojeluskuntien ylipäälliköltä Lauri Malmbergilta, josta tuli toukokuussa puolustusministeri. Malmbergin vajaan vuoden mittaisella ministerikaudella jääkäriupseerit miehittivät armeijan johtopaikat. Sotaväen päällikkö Wilkman pakotettiin toistaiseksi jatkuvalla ”ulkomaan opintomatalle”.
- 14 Linder & Törngren 1928, 283–302; Ignatius 1929, 90–92; Mannerheim 1929, 58.
- 15 Vapausodan historian komitea luovutti 1926 arkistonsa vuonna 1918 perustetulle Sota-arkistolle, jonka kokoelmat ovat nykyään Kansallisarkiston hallussa.
- 16 Jussila 2007, 184–185.
- 17 *Suomen vapausota vuonna 1918* VI, 475.
- 18 Paavolainen 1966, 253.
- 19 Turunen 2005, 318.
- 20 Roselius 2013, 48.
- 21 Roselius 2010, 41.
- 22 Blomstedt toimi sittemmin vuosina 1927–1949 Valtionarkiston hoitajana.

- 23 Roselius 2013, 43–44. Mainittakoon, että Sotamuseo avattiin Helsingissä marraskuussa 1929 entisessä Uudenmaan tarkk'ampujapataljoonan punatiilisessä kasarmissa Liisankatu 1:ssä.
- 24 Roselius 2010, 43.
- 25 Roselius 2010, 44–45.
- 26 Vain jatkosodan jälkeisinä muutamina ns. vaaran vuosina tammisunnuntaita ei vietetty.
- 27 Virallinen kuolinpäivä on kuitenkin paikallisen ajan mukainen 27.1.1951.
- 28 Hentilä M. & Hentilä S. 2016, 185–181, 345–349.
- 29 Hentilä M. & Hentilä S. 2016, 131.
- 30 Roselius 2010, 39.
- 31 Peltonen 2003, 222; ks. myös liitekartta s. 303.
- 32 Roselius 2010, 91.
- 33 Hentilä S. 2014, 207–210.
- 34 Roselius 2010, 65–66.
- 35 Hobsbawm 1983, 1–13.

Kirjallisuus

- Anderson, Benedict (1983): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, Lontoo & New York.
- Eskola, Seikko (2006): *Historian kuolema ja kulttuurien taistelu. Kirjoituksia historiasta ja nykyajasta*. Edita, Helsinki.
- Hentilä, Marjaliisa & Hentilä, Seppo (2016): *Saksalainen Suomi 1918. Kuinka Suomi pelastui Saksan avulta?* Siltala, Helsinki.
- Hentilä, Seppo (2014): *Bewegung, Kultur und Alltag im Arbeitersport – Liike, kulttuuri ja arki työläisurheilussa*. Helsinki, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. <http://www.thpts.fi/julkaisut/muut-julkaisut/bewegung-kultur-und-alltag-im-arbeitersport-liike-kulttuuri-ja-arki-tyolaisurheilussa/>.
- Hobsbawm, Eric (1983): Introduction: Inventing Traditions. Teoksessa Eric Hobsbawm & Terrence Ranger (toim.), *The Invention of Traditions*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Ignatius, Hannes (1929): Vastineita. Suomen vapaussotaa koskevien teoksien arvostelu. *Historiallinen aikakauskirja* 27 (2), 90–97.
- Jussila, Osmo (2007): *Suomen historian suuret myytit*. WSOY, Helsinki.
- Jutikkala, Eino (1995): *Maaliskuun vallankumouksesta 1917 toukokuun paraatiin 1918*. <http://vapaussota.com/akateemikko-eino-jutikkala/>.
- Linder, Ernst & Törngren, G. M. (1928): Suomen vapaussota. Sitä käsittelevien molempien suurteosten tarkastus, *Historiallinen aikakauskirja* 26 (4), 283–302.
- Mannerheim, Gustaf (1929): Vapaussota-teosten tarkastelun johdosta. *Historiallinen aikakauskirja* 27 (1), 56–58.
- Manninen Ohto (1993): *Vapaussota*. <http://www15.uta.fi/koskivoimaa/valta/1918-40/vapaussota.htm>. Julkaistu alun perin *Historiallisessa aikakauskirjassa* 91 (2), 116–120.
- Manninen, Turo (1982): *Vapaustaistelu, kansalaissota ja kapina. Taistelun luonne valkoisten sotapropagandassa vuonna 1918*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Paavolainen, Jaakko (1966): *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 I. Punainen terrori*. Tammi, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija (1996): *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Peltonen, Ulla-Maija (2003): *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Roselius, Aapo (2010): *Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskunnan ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki.
- Roselius, Aapo (2013): *Isänmaallinen kevät. Vapaussotamyytin alkulähteillä*. Tammi, Helsinki.
- Salminen, Esko (2007): *Päättymätön sota 1918. Sisällissota julkisessa sanassa 1917–2007*. Edita, Helsinki.
- Soikkanen, Hannu (1969): *Kansalaissota dokumentteina 1. Valkoista ja punaista sanankäyttöä v. 1917–1918*. Tammi, Helsinki.
- Suomen vapaussota vuonna 1918 VI*, toim. Kai Donner (1926). Gummerus, Jyväskylä.
- Tommila, Päiviö (1989): *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. WSOY, Helsinki.
- Turunen, Mirja (2005): *Veripellot. Sisällissodan surmatyöt Pohjois-Kymenlaaksoissa*. Ateena, Jyväskylä.
- Westerlund, Lars (1993): *Massakern i Jakobstad. Klubbliv, jägarprotest, privatjustis*. Folkkontraktet. Helsingfors

Westerlund, Lars (2004a) toim.: *Venäläissurmat Suomessa*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja, Helsinki. http://vnk.fi/documents/10616/622938/J0104_Ven%C3%A4l%C3%A4issurmat%20Suomessa%201914%E2%80%9322.pdf/2415ed54-b624-4a33-a3ce-300190a58cc8.

Westerlund, Lars (2004b): Kokkolan kahakka ja suojeluskunnan mitätöimä evakuoimissopimus. Teoksessa *Venäläissurmat Suomessa 1914–1922, osa 2.1*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja, Helsinki.

Kirjoittajat

FT Ulla Aatsinki toimii tutkijana Tampereen yliopistossa historiatieteen oppiaineessa.

FT, dosentti Anne Heimo toimii folkloristiikan ma. professorina Turun yliopistossa.

VTT Seppo Hentilä on Helsingin yliopiston poliittisen historian professori emeritus.

FT, historioitsija Oona Ilmolahti toimii projektitutkijana Itä-Suomen yliopistossa.

YTT, dosentti Hannu Itkonen on liikuntasosiologian professori Jyväskylän yliopistossa.

FT, dosentti Marianne Junila toimii tutkijana Oulun yliopiston historian oppiaineessa.

VTT Olli Kleemola toimii post doc -tutkijana Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineessa.

FM Anna Laakkonen on tohtorikoulutettava Itä-Suomen yliopiston historia- ja maantieteiden laitoksella.

VTT Tiina Lintunen toimii yliopisto-opettajana Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineessa.

FT, dosentti Arto Nevala on Suomen historian yliopistonlehtori Itä-Suomen yliopistossa.

FT, dosentti Aapo Roselius on vapaa tutkija ja tietokirjailija.

FM Petteri Systä on väitöskirjatutkija Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineessa

FT Henrik Tala toimii tutkijana ja luennoitsijana Helsingin yliopiston Suomen historian oppiaineessa.

FM, KM Anna Warsell on tohtorikoulutettava Tampereen yliopistossa.

Väki Voimakas -sarjassa aiemmin ilmestyneet

Väki Voimakas 30: *Työväki kumouksessa*. Toim. Sami Suodenjoki ja Risto Turunen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2017, 274 s.

Väki Voimakas 29: *Työväki ja sivistys*. Toim. Sakari Saaritsa ja Sinikka Selin. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2016, 440 s.

Väki Voimakas 28: *Työläisperhe arjessa ja kriiseissä*. Toim. Kirsi-Maria Hytönen ja Tuomas Laine-Frigren. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2015, 275 s.

Väki Voimakas 27: *Työväestö ja hyvinvointi*. Toim. Matti Hannikainen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2014, 272 s.

Väki Voimakas 26: *Työväki ja liikunta*. Toim. Erkki Vasara. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2013, 205 s.

Väki Voimakas 25: *Työväki maahanmuuttajana*. Toim. Sakari Saaritsa ja Kirsi Hänninen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2012, 252 s.

Väki Voimakas 24: *Työtä tekee mies, nainen*. Toim. Eerika Koskinen-Koivisto ja Kirsi-Maria Hytönen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2011, 229 s.

Väki Voimakas 23: *Lukeva ja kirjoittava työläinen*. Toim. Kirsti Salmi-Niklander, Sami Suodenjoki ja Taina Uusitalo. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2010, 298 s.

Väki Voimakas 22: *Työväki ja kokemus*. Toim. Kati Launis ja Marko Tikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2009, 198 s.

Väki Voimakas 21: *Työväki lähtee – mihin suuntaa tutkimus?* Toim. Matti Hannikainen ja Pia Lohikoski. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2008, 228 s.

Väki Voimakas 20: *Pärjäämisen ajat – horjuvat työt*. Toim. Anu-Hanna Anttila ja Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2007. 245 s.

Väki Voimakas 19: *Kansalaisvaikuttaminen ajassa*. Toim. Inkeri Ahvenisto ja Kirsi Mäki. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2006. 300 s.

Väki Voimakas 18: *Työväestön rajat*. Toim. Matti Hannikainen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2005. 216 s.

Väki Voimakas 17: *Ruumiita ja mustelmia – Näkökulmia väkivallan historiaan*. Toim. Ulla Aatsinki ja Johanna Valenius. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2004. 218 s.

Väki Voimakas 16: *Työväen verkostot*. Toim. Sakari Saaritsa ja Kari Teräs. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2003. 266 s.

Väki Voimakas 15: *Työväki ja tunteet*. Toim. Elina Katainen ja Pirkko Kotila. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2002. 295 s.

Väki Voimakas 14: *Ammattia oppimassa*. Toim. Anu-Hanna Anttila ja Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2001. 289 s.

Väki Voimakas 13: *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen huumoriin*. Toim. Joni Krekola, Kirsti Salmi-Niklander ja Johanna Valenius. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2000. 219 s.

Väki Voimakas 12: *Koti kaupungin laidalla – työväestön asumisen pitkä linja*. Toim. Elina Katainen, Anu Suoranta, Kari Teräs ja Johanna Valenius. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1999. 204 s.

Väki Voimakas 11: *Aave vai haave?* Toim. Tauno Saarela, Joni Krekola, Raimo Parikka ja Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1998. 364 s.

Väki Voimakas 10: *Työväestö ja kansakunta*. Toim. Raimo Parikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1997. 281 s.

Väki Voimakas 9: *Talonpoikainen sosialisti – Santeri Mäkelä poliittisena toimijana ja kirjailijana*. Toim. Tauno Saarela. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1997. 139 s.

Väki Voimakas 8: *Äänekäs kansa*. Toim. Pauli Kettunen, Raimo Parikka ja Anu Suoranta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1996. 152 s.

Väki Voimakas 7: *Työ ja työttömyys*. Toim. Raimo Parikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1994. 368 s.

Väki Voimakas 6: *Hyvinvointivaltio ja historian oikut*. Toim. Pertti Haapala. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1993. 154 s.

Väki Voimakas 5: *Myytit ja symbolit*. Toim. Ulla-Maija Peltonen ja Kirsti Stenvall. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1991. 144 s.

Väki Voimakas 4: *Suomi 1917–1918*. Toim. Juha Hannikainen, Markku Hyrkkänen ja Olli Vehviläinen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1990. 388 s.

Väki Voimakas 3: *Näkökulmia työväen ammatilliseen ja paikalliseen historiaan*. Toim. Markku Hyrkkänen, Olli Vehviläinen ja Juha Hannikainen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1987. 213 s.

Väki Voimakas 2: *Tutkimus ja työväenkulttuuri*. Toim. Kirsti Stenvall ja Timo Holmalahti. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1986. 141 s.

Väki Voimakas 1: *Työväen historiaa ja perinnettä*. Toim. Jouko Jaakkola ja Olli Vehviläinen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1985. 159 s.

*Työväen historian ja perinteen
tutkimuksen seura ry*

Tamperelaiset siviilit todistivat niin taisteluiden kuin niitä seuranneiden teloitustenkin aikana raakaa ja brutaalia väkivaltaa. Väkivallanteot tulivat lähelle, oman kodin portaille, pihalle ja kadulle niin, että niitä oli suorastaan mahdotonta välttää näkemästä. Tyttölukion oppilaista useampi kuin joka kolmas kertoi nähneensä ihmisen ammuttavan, ruumiita oli nähnyt joka toinen.

Marianne Junila

Sisällissodanjälkeinen demobilisaatio peilaa ilmiönä sekä sodan intensiivisyyttä että sodan vaikeaa muistoa. Sotaan osallistuneille suomalaisille, sekä punaisille että valkoisille, paluu sotaretkeltä saattoi kestää pitkään.

Aapo Roselius

Vapaussodan muistamisen kulttuuri rakensi valkoisesta Suomesta hyvin nopeasti vuoden 1918 jälkeen sen tyyppisen ”kuvitellun yhteisön”, josta nationalismiin tutkija Benedict Anderson on puhunut klassikkoteoksessaan ”Imagined Communities”.

Seppo Hentilä

Tämän kirjan 12 artikkelissa perehdytään niihin erilaisiin jälkiin, joita sisällissota jätti suomalaiseen yhteiskuntaan. Tutkimuksissa tarkastellaan sadan vuoden takaista sisällissotaa läheltä ja kaukaa, mikro- ja makrotasolta sekä aikalaisten että jälkipolvien näkökulmasta. Kirjan kantavat teemat ovat erilaiset selviytymisen strategiat, lapset ja nuoret sekä muistin politiikka.

EAN TÄHÄN
PAINOSSA!!!

ISBN 978-952-5976-67-0
www.thpts.fi